

prof. dr. G.M.J. Veldkamp
Herinneringen
1952-1967

Le carnaval des animaux politiques

Bewerkt door P.G.T.W. van Griensven

en J.M.M.J. Clerx

Centrum voor Parlementaire Geschiedenis

prof. dr. G.M.J. Veldkamp Herinneringen 1952-1967

Le carnaval des animaux politiques

prof. dr. G.M.J. Veldkamp
Herinneringen
1952-1967

Le carnaval des animaux politiques

Bewerkt door P.G.T.W. van Griensven
en J.M.M.J. Clerx
Centrum voor Parlementaire Geschiedenis,
Nijmegen

Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 's-Gravenhage 1993

Vormgeving omslag: Wim Zaat, Moerkapelle
Layout: Jan van Schijndel, Nijmegen
Druk en afwerking: Sdu Grafische Projecten, Den Haag

© 1993 P.G.T.W. van Griensven en J.M.M.J. Clerx

De uitgever heeft getracht de fotorechten naar behoren te regelen.
Eventuele rechthebbenden kunnen desgewenst contact opnemen met de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 12 08044 4

‘Als ge iemand tot vriend wilt houden, lees dan nooit wat hij geschreven heeft.’

*Louis Paul Boon in: Memoires van Boontje,
Privé Domein, De Arbeiderspers*

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen.....	xiii
Voorwoord.....	xv
Verantwoording.....	xvii
Het schrijven van memoires.....	1
Traditie in politieke memoires	1
Nederlandse 'traditie'	2
Selectie van politieke herinneringen	3
Het verschijnsel Schmelzer.....	4
Betrouwbaarheid.....	5
Volledigheid.....	6
Functionaliteit.....	7
Incidentele opstellen.....	9
Slot.....	9
Mijn intrede in de politiek.....	11
Telefoon van Romme.....	11
Doctor in de economische wetenschappen.....	11
In de Bredase gemeenteraad	12
Staatssecretaris van Economische Zaken	13
Tegenstrijdige raad	14
'U bent staatssecretaris voor middenstand en niets anders'	15
Beëdiging door koningin Juliana	16
Functie van staatssecretaris.....	17
De gesloten wereld van de politiek, zelfs voor insiders.....	19
Eerste les in de politiek	19
De machtsverhoudingen binnen de KVP.....	20
Staatssecretaris in het derde en vierde kabinet-Drees (1952-1958)	23
Het ministerie van Economische Zaken	23
'Geef die jongen wat om mee te spelen'	24
Europees middenstandsbeleid.....	26
Ontwikkeling in midden- en kleinbedrijf	27
Toerisme	28
Taakuitbreiding.....	28
Industriële eigendom.....	28
'Wie is deze mooie mevrouw?'	30

Het accountantswezen	31
Informele uitbreiding	32
Recht op twee jonge vrouwen	32
(G)een eerste vlucht naar Lima	34
Verkiezingen 1956: Trekken zusters van Drees?.....	35
Formatie 1956: 'Dat gaat U niets aan'	36
Drees kapittelt Schmelzer.....	37
'Jongens, ik ben Marga'	38
Verstoorde verhoudingen: Jelle en Anne converseren in het Fries	38
Val van het laatste kabinet-Drees	39
Interimkabinet-Beel (1958-1959), formatie kabinet-De Quay	41
Beel premier rompkabinet	41
'Gesol'	42
Noodsprong De Quay	43
Opnieuw staatssecretaris	44
Staatssecretaris in het kabinet-De Quay (1959-1961)	47
De Quay en zijn souffleur Schmelzer.....	47
Gebrekkige samenwerking met De Pous	49
Moeizame discussie taakverdeling	50
Drie publieke optredens	52
Evaluatie middenstandsbeleid	53
Reclametelevisie	54
Een vrijere loonpolitiek	56
Buitenlandse economische betrekkingen.....	57
'Eerst de geslachtsdrift, dan de decoratiedrift'	60
'Real Kings peppermint'	62
Aftreden Van Rooy, benoeming tot minister.....	65
De behandeling van de Algemene kinderbijslagwet	65
'Men komt op onoverzichtelijk terrein'	66
Van Rooy niet te overreden.....	67
Van Rooy treedt af	67
Op bezoek bij De Quay	69
Brief aan De Quay	71
Benoeming tot minister.....	73
'Bolle Gerritje'	75
Sociale Zaken en Volksgezondheid 1961-1963	77
Departementale reorganisatie.....	77
Versterking greep op loonpolitiek.....	79
Algemene kinderbijslagwet aangenomen	80
Beleidsvoornemens	82
Loonvrede van Oud-Wassenaar	84
Interpellatie-Baart	85

Interpellatie-Roemers	87
Als een nachtkaaars uit.....	88
Marga barst in huilen uit	89
Quasi-weduwe.....	90
Incidentele verhoging AOW.....	91
Naar één arbeidsongeschiktheidsverzekering	92
Ziekenfondswet.....	95
Met pyjama en tandenborstel.....	95
Kostelijk incident	96
Wet-Ziekenhuistarieven, Drank- en horecawet	98
‘Het is een rotwet, Excellentie’.....	98
Indiening ontwerp-WAO.....	99
Loonpolitiek: De Pous-doctrine verlaten	104
Marsepeinen (loon)stopbord.....	106
Emigratie-immigratie.....	108
Verkiezingen 1963, formatie kabinet-Marijnen.....	111
Geen belangstelling voor premierschap	111
In discussie met de PvdA	112
Persoonlijke herinneringen aan de formatie.....	113
Gesprek met formateur De Quay	113
Nog geen overeenstemming.....	116
Marijnen formateur	118
Constituerende vergadering.....	121
‘Bouke, we zullen hier niet meer samen zitten’.....	122
Kabinet niet homogeen.....	123
Geen loongolf te hoog?	126
Vakbeweging peukjesrapen beu	128
In gesprek met de Stichting van de Arbeid	129
Andriessen dreigt met ontslag.....	131
Andriessen toch verder	132
In de gevarenzone: nieuw overleg met de Stichting van de Arbeid.....	133
Optrekking AOW en AWW tot sociaal minimum.....	136
‘Hoe vertel ik het op de Kneuterdijk’	137
Het COSO-congres	139
Het couponnetje van Veldkamp.....	140
Verkoop aandelen Breedband.....	141
‘Gerard, ik vind dat je overvraagt’.....	142
‘Fruits de mer à l’assurance sociale’	143
Val kabinet-Marijnen, vorming kabinet-Cals.....	145
Felle aanval De Telegraaf.....	145
Quasi-komische kabinetscrisis	145
Wonderlijke KVP-manieren	146
Het doek gevallen	147
Persoonlijke analyse van de crisis.....	148
Reactie Toxopeus	154

12,5 jaar bewindsman.....	154
Schmelzer informateur.....	155
Formatie-Cals.....	157
PvdA wil Marijnen niet.....	158
Nota inzake het sociale-zekerheidsbeleid en de loonpolitiek.....	159
Gestook.....	161
Op de bres voor staatssecretaris De Meijer.....	162
Constituerende vergadering.....	163
Karakterschets van het kabinet-Cals.....	166
Sociale Zaken en Volksgezondheid 1965-1966.....	167
Nieuwe spelregels voor de loonvorming.....	167
'Door WAO in de rij van groten'.....	169
Volksverzekering zware geneeskundige risico's.....	170
Politieke bedrijfsblindheid.....	172
Volksgezondheidsnota 1966 – 'Namens een nahijgend personeel...'.....	173
'Mgr. Veldkamp' kandidaat-voorzitter LAO.....	175
De nacht van Schmelzer, formatie kabinet-Zijlstra.....	177
Een verdrietige zaak.....	177
Schmelzer belast met vorming kabinet.....	178
Vlag die verkeerde lading moet dekken.....	181
Schout bij nacht of schout bij dag?.....	184
Geen claim op het premierschap.....	186
Zijlstra formateur.....	189
In gesprek met de formateur – het taxeren van risico's.....	193
Sociale Zaken en Volksgezondheid 1966-1967.....	197
Constituerende vergadering.....	197
'Het tientje van Veldkamp'.....	198
Stichting van de Arbeid weigert medewerking loonpolitiek.....	199
Sociale verzekeringswetten nog niet behandelingsrijp.....	200
Applaus.....	202
Sociaal Wetboek.....	203
Laatste optreden in parlement.....	209
Ambteloos burger.....	211
Noten.....	213

Lijst van afkortingen

AKW	Algemene Kinderbijslagwet
ANP	Algemeen Nederlands Persbureau
AOW	Algemene Ouderdomswet
ARKA	Algemene Rooms-Katholieke Ambtenarenbond
AR(P)	Antirevolutionaire (Partij)
AW(B)Z	Algemene Wet (Bijzondere) Ziektekosten
AWW	Algemene Weduwen- en Wezenwet
BBA	Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen
BEB	Buitenlandse Economische Betrekkingen
Bijl.	Bijlagen
BP	Boerenpartij
CAO('s)	Collectieve Arbeidsovereenkomst(en)
CDA	Christen-Democratisch Appel
CEC	Centraal Economische Commissie
CH(U)	Christelijk Historische (Unie)
CNV	Christelijk Nationaal Vakverbond
COSO	Centraal Overleg Samenwerkende Ouderenorganisaties
CPB	Centraal Planbureau
CPG	Centrum voor Parlementaire Geschiedenis
CPN	Communistische Partij van Nederland
DNB	De Nederlandsche Bank
E(E)G	Europese (Economische) Gemeenschap
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
ESB	Economisch-Statistische Berichten
EVD	Economische Voorlichtingsdienst
GPV	Gereformeerd Politiek Verbond
HEK	Verslag der Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal
HTK	Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
IAO	Internationale Arbeidsorganisatie
ICEM	Intergouvernementele Commissie voor Europese Migratie
ILO	International Labour Organisation
IMF	Internationaal Monetair Fonds
KAB	Katholieke Arbeidersbeweging
KRO	Katholieke Radio-Omroep
KVP	Katholieke Volkspartij
LSP	Liberale Staatspartij
MvA	Memorie van Antwoord
MvT	Memorie van Toelichting
NCRV	Nederlandse Christelijke Radiovereniging
NTVA	Nederlands Instituut van Accountants
NKV	Nederlands Katholiek Vakverbond
NRC	Nieuwe Rotterdamse Courant
NRU	Nederlandse Radio Unie

NTS	Nederlandse Televisiestichting
NVV	Nederlands Verbond van Vakverenigingen
OKW	Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
OTEM	Onafhankelijke Televisie-Exploitatiemaatschappij
PBO	Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie
PvdA	Partij van de Arbeid
PvdV	Partij van de Vrijheid
REA	Raad voor Economische Aangelegenheden
REM	Reclame-Exploitatiemaatschappij
RK	Rooms-Katholiek(e)
RKSP	Rooms-Katholieke Staatspartij
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SER	Sociaal-Economische Raad
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SMA	Sociaal Maandblad Arbeid
Stbl.	Staatsblad
Stert.	Nederlandse Staatscourant
SVr	Sociale Verzekeringsraad
Tros	Televisie- en radio-omroepstichting
VAGA	Vereniging van Academisch Gevormde Accountants
VARA	Vereniging van Arbeiders-Radio-Amateurs
VDB	Vrijzinnig-Democratische Bond
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten
VU	Vrije Universiteit
VV	Voorlopig Verslag
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Voorwoord

De eerste contacten die ik in het midden van de zeventiger jaren op Europees vlak kreeg met een aantal Nederlandse kopstukken van de sociale-zekerheidsstudie brachten mij tot een enigszins bevreemdende voorlopige hypothese. Het leek mij voor een Nederlands sociale-zekerheidsdeskundige inderdaad noodzakelijk, zij het daarom nog niet voldoende, om organist, orgelspeler, te zijn. Onder andere Veldkamp bracht mij tot die hypothese. Kort na mijn eerste kennismaking met hem bleek dat hij niet alleen voorzitter was van het Europees Instituut voor Sociale Zekerheid maar tevens een enthousiast organist. Nu haast ik mij om toe te geven dat mijn hypothese bij nader toezien al te voorbarig was. Toch blijft het beeld van Veldkamp als organist nuttig om licht te werpen op zijn figuur als sociale-zekerheidsdeskundige.

Bij een organist denk ik immers aan iemand die met trefzeker pedaal- en fijnzinnig vingerspel de gekozen veelheid aan registers tot een harmonische klankkleur weet te brengen: iemand die de koningin der instrumenten weet te animeren en niet enkel technische vaardigheid maar ook innerlijke bewogenheid kan laten doorzinderen. Welnu, ook met betrekking tot de sociale zekerheid heeft Veldkamp meerdere klavieren bespeeld en vele registers weten in te stellen. Enige bewogenheid was hem hierbij niet vreemd en is hem tevens behulpzaam geweest om zijn medewerkers en collega's op het terrein van de sociale zekerheid te animeren.

Veldkamps sociale-zekerheidsorgel heeft op zijn minst drie klavieren. Een wetenschappelijk klavier, een beleidsklavier en het steeds aanwezige voetklavier met de warme registers van zijn solidariteitsstreven. Het wetenschappelijk klavier had de boventoon bij het begin en aan het einde van zijn loopbaan. Als jong academicus boog hij zich over de sociale zekerheid; een voor die tijd erg baanbrekende activiteit. En gedurende het laatste decennium van zijn leven waarin hij actief was als buitengewoon hoogleraar in de Leer van de sociale zekerheid kregen de wetenschappelijke tonen terug de bovenhand. Het beleidsklavier, van zijn kant, stond op het voorplan in de tussenliggende periode toen hij de hoogste verantwoordelijkheden droeg voor het Nederlandse sociale-zekerheidsbeleid en prominent aanwezig was in de beleidscentra van het Europese en internationale sociale beleid.

Het wetenschappelijk of beleidsklavier moge in bepaalde periodes dan al de boventoon gevoerd hebben, opmerkelijk in Veldkamps loopbaan is dat beide klavieren steeds tegelijkertijd bespeeld zijn. Zo was hij reeds in zijn proefschrift sterk begaan met de na-oorlogse beleidsvragen naar herstructurering van de bestaande sociale zekerheidsvoorzieningen. Nadien, als beleidsverantwoordelijke, bleef hij commentaren schrijven waarin hij zocht naar de maatschappelijke en wetenschappelijke plaatsbepaling en verantwoording voor het gevoerde of te voeren beleid. En in de publikaties die hij als buitengewoon hoogleraar liet verschijnen schetste hij zijn wetenschapsgebied, op een wijze die door-drongen was van het realisme van de beleidsverantwoordelijke. Beleidsrealisme en -relevantie heeft Veldkamp aldus steeds trachten te verzoenen met wetenschappelijke openheid en coherentie.

Nu, Veldkamp bespeelde de klavieren van zijn sociale-zekerheidsorgel niet zó maar. Als doorvoelend organist trachtte hij de gepaste registers in te stellen. Sommigen vinden zelfs dat hij zijn registers wel eens al te wijd openstelde. Wat er ook van zij, ik voelde mij

lang niet bevoegd om de registers van zijn beleids- en persoonlijk waardenklavier van commentaar te voorzien. De registers van zijn wetenschappelijk klavier liet hij mij snel ontdekken. Hij hanteerde er drie, of misschien zelfs vijf. Economie was een eerste register. Dat studeerde hij in Tilburg. Zijn proefschrift onder promotorschap van Van der Ven gaf echter reeds proeve van een tweede register: het juridische. Zijn beleidsbetrokkenheid en -commentaren brachten hem gaandeweg tot een derde, een sociaal-wetenschappelijk, register waarbij regelmatig ondertonen van een vierde, sociaal-filosofisch en een vijfde, internationaal en vergelijkend register hoorbaar waren.

De wederzijdse verrijking van deze registers die hij nastreefde maakte dat hij zich meer en meer profileerde als een multidisciplinair beoefenaar van de leer van de sociale zekerheid. Hij werd zowat de verpersoonlijking van een streven naar multidisciplinaire synthese op het terrein van de sociale zekerheid. De technische en monodisciplinaire voorbereiding liet hij graag over aan anderen. Inzicht aanbrengen in het totaalbeeld was wat hem boeide. Het is onder andere dit wat hem tot de aangewezen voorzitter maakte van bij voorbeeld de redactieraad van het Sociaal Maandblad Arbeid en van het Europees Instituut voor Sociale Zekerheid.

Het is eerst in het midden van de tachtiger jaren geweest, dat ik ook ten volle zijn derde manueel mocht ondervinden. Toen ik samen met Veldkamp vorm mocht geven aan de studierichting Sociale Zekerheidswetenschap van de Katholieke Universiteit Brabant in Tilburg, leerde ik immers zijn klavier van innemendheid en trouwe vriendschap kennen dat hem toeliet om de gremia waarin hij actief was tot hechte teams te smeden.

Deze memoires completeerden mijn visie op Veldkamp door aan te geven hoe Veldkamp ook als beleidsverantwoordelijke bijna wetenschappelijk te werk ging. Op basis van een weloverwogen en veelzijdige lange termijn visie ontwikkelde hij coherente en haalbare voorstellen. En in dit proces van beleidsconcretisering bleef hij zelf nadrukkelijk als inspirator aanwezig en timmerde hij onvermoeibaar aan de dagdagelijkse weg. De memoires bevestigen ook het belang van zijn derde manueel: het solidariteits- en gerechtigheidsstreven dat hem zo nauw aan het hart lag en zijn grote beleidsprojecten heeft gekleurd.

Al is Nederland druk doende om Veldkamps WAO grondig bij te stellen, zijn streven naar gerechtigheid, naar billijke sociale-zekerheidsbescherming en loonvorming, zijn zoeken naar de onlosmakelijke samenhang van het economische en sociale beleid zullen, naar ik hoop, de Nederlandse samenleving blijven beroeren. Zijn memoires moeten vooral daartoe een inspirerende spiegel zijn.

Prof. dr. J. Berghman
Hoogleraar in de Leer van de Sociale Zekerheid
Katholieke Universiteit Brabant

Pinksterdag 1993

Verantwoording

Het manuscript

De lijst van publikaties van Gerard Veldkamp is indrukwekkend. Zijn bibliografie, vermeld in het speciaal aan Veldkamp gewijde nummer van *Sociaal Maandblad Arbeid* (46 (1991), nr. 3, p. 174-188), bestaat uit ruim tachtig boeken en andere grotere publikaties en een veelvoud aan artikelen. Het merendeel van de geschriften van Veldkamp handelt over de sociale zekerheid, een terrein waarmee de naam van Veldkamp onverbrekelijk is verbonden. Ook in deze publikatie komt de sociale zekerheid uitgebreid aan de orde. Maar bovenal is *Herinneringen 1952-1967, Le carnaval des animaux politiques* ('s-Gravenhage 1993) een verslag van wellicht de belangrijkste episode in zijn leven, namelijk de vijftien jaar waarin hij regeringsverantwoordelijkheid droeg.

Met dit boek levert Veldkamp een bijdrage aan de contemporaine geschiedschrijving. Hij was zich hiervan bewust en heeft zijn herinneringen willen laten voldoen aan een drietal criteria, te weten volledigheid, betrouwbaarheid en functionaliteit. In het eerste hoofdstuk legt Veldkamp verantwoording af over het hoe en waarom hij zijn herinneringen aan het papier heeft toevertrouwd.

Bijna twintig jaar nadat hij het ambt van minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid had neergelegd, achtte Veldkamp de tijd rijp terug te blikken op zijn politieke carrière en zijn herinneringen op schrift te stellen. Vier jaar later, eind augustus 1990, stapte hij met een concept-manuscript naar de SDU. In de twee daaropvolgende weken voerden Veldkamp en G.R. van der Meulen (SDU) enkele malen overleg over eventuele publikatie van het manuscript. Op 15 september 1990 overleed Gerard Veldkamp onverwacht.

Zijn dochter M. Ahrens-Veldkamp heeft na verloop van tijd met de SDU contact opgenomen om te bezien wat er met het manuscript moest gaan gebeuren. Ongeveer tegelijkertijd werd mevrouw Ahrens-Veldkamp benaderd door P.F. Maas, hoogleraar en directeur van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG), met de vraag of zij medewerking wilde verlenen aan een dissertatie van P.G.T.W. van Griensven, onderzoeker van het CPG, over het leven en werk van haar vader. In antwoord op deze vraag maakte mevrouw Ahrens-Veldkamp melding van het bestaan van het manuscript van haar vader. Op verzoek van Van Griensven en J.M.M.J. Clerx, onderzoekskoördinator van het CPG, werd hen daarop het 652 pagina's tellende manuscript toegezonden.

Bij de SDU bestond vooralsnog twijfel om het lijvige manuscript in zijn oorspronkelijke staat uit te geven. Als reële optie werd er ook aan gedacht het manuscript voor de wetenschap beschikbaar te stellen. Na uitvoerig overleg tussen de familie Veldkamp, de SDU en het CPG is er echter voor gekozen het manuscript zodanig te bewerken dat tot publikatie kon worden overgegaan. Van Griensven en Clerx hebben zich vervolgens met de uitgave van het manuscript belast.

Bewerking van de tekst

Het manuscript zoals het de SDU is aangeboden was niet 'af'. Volgens de 'Globale inhoudsopgave' zou het geheel uit zestien hoofdstukken moeten bestaan met als laatste hoofdstuk een epiloog. Navraag bij de familie leerde dat Veldkamp niet was toegekomen

aan het schrijven van dit laatste hoofdstuk. Voorts deelde mevrouw Ahrens-Veldkamp mee dat het waarschijnlijk niet de bedoeling van haar vader was geweest om alle opgenomen, meest letterlijke, citaten uit de *Handelingen der Staten-Generaal* in het boek op te nemen. De conclusie was dus gerechtvaardigd dat het manuscript, zoals het aan het CPG werd aangeboden, nog niet voldragen was en dat ook aanpassingen zouden zijn aangebracht als Veldkamp het manuscript zelf had kunnen voltooien.

Bij de bewerking van het manuscript zijn zoveel mogelijk de *Richtlijnen voor het uitgeven van historische bescheiden*, uitgegeven door het Historisch Genootschap (Utrecht/ 's-Gravenhage 1975; geheel herziene 5e druk) gehanteerd. Met behulp van drie kastlijntjes (— — —) wordt aangegeven dat een gedeelte van de tekst is weggelaten. Zo nodig wordt hiervan rekenschap afgelegd in een noot.

De voornaamste beperking is verkregen door het weglaten van gedeeltes uit de *Handelingen* en diverse nota's die door Veldkamp waren opgenomen. Deze zijn als gevolg van verwijzingen gemakkelijk toegankelijk voor wie er het fijne van willen weten. Een uitzondering op deze regel vormt de memorie van toelichting bij het ontwerp van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering, die door Veldkamp uitgebreid werd geciteerd. De bewerkers hebben dit citaat nagenoeg integraal overgenomen omdat Veldkamp deze wet als de belangrijkste in zijn politieke loopbaan beschouwde.

Doordat – soms flinke – stukken zijn weggelaten is naar de mening van de bewerkers het geheel overzichtelijker geworden terwijl de grote(re) lijn intact is gebleven. Voor de overzichtelijkheid en leesbaarheid is de tekst voorzien van tussenkopjes en is de hoofdstukindeling ietwat gewijzigd. De voornaamste wijziging in de hoofdstukindeling betreft de samenvoeging van de hoofdstukken IV, V en VI van het oorspronkelijke manuscript (Economische Zaken 1952-1956, De verkiezingen en de kabinetsformatie 1956 en Economische Zaken 1956-1958) tot het hoofdstuk Staatssecretaris in het derde en vierde kabinet-Drees (1952-1958), en de splitsing van hoofdstuk XV (De nacht van Schmelzer; val van het kabinet-Cals; Kabinetsformatie; Sociale Zaken en Volksgezondheid in de periode Zijlstra 1966-1967) in het hoofdstuk De nacht van Schmelzer, formatie kabinet-Zijlstra, respectievelijk Sociale Zaken en Volksgezondheid 1966-1967.

De annotatie is beperkt tot de noodzakelijke verduidelijking van de tekst. Zo nodig wordt verwezen naar andere literatuur. Waar de bewerkers tekst hebben toegevoegd of geparafraseerd is zij tussen teksthaken [] geplaatst. Onderstreepte passages kwamen in het oorspronkelijke manuscript slechts spaarzaam voor en zijn cursief aangegeven. Cursivering is ook gebruikt voor in de tekst voorkomende titels van publikaties en namen van periodieken. Expliciete fouten in de tekst, zoals jaartallen en de spelling van namen, zijn door de bewerkers stilzwijgend gecorrigeerd.

De bewerking van het manuscript bleek een arbeidsintensieve zaak. De bewerkers hebben getracht door middel van een zorgvuldige en verantwoorde bewerking een zodanig 'produkt' af te leveren, dat inzage in het oorspronkelijk manuscript overbodig zou zijn. Niettemin willen de bewerkers diegenen die inzage in het 'origineel' willen, daartoe in de gelegenheid stellen. Het manuscript-Veldkamp is gedeponeerd in het archief van het CPG.

Onze dank gaat speciaal uit naar mevrouw M. Ahrens-Veldkamp. Zij heeft met grote toewijding de oorspronkelijke tekst ingevoerd in de computer en was onmisbaar als intermediair tussen de familie Veldkamp, de SDU en de bewerkers. Wij willen onze erkentelijkheid betuigen voor het door de familie in ons gestelde vertrouwen.

Voorts gaat onze dank uit naar de SDU, in het bijzonder naar G.R. van der Meulen die vertrouwen stelde in de aanpak en de voortgang van het project. B. van den Braak van het Parlementair Documentatie Centrum, Rijksuniversiteit Leiden, was behulpzaam door het verstrekken van gegevens over de zittingsperiode van kamerleden. De medewerking van J.Th.L.M. van Schijndel bij de tekstredactie, het register en de opmaak getuigde wederom van grote kennis van zaken.

P.G.T.W. van Griensven

J.M.M.J. Clerx

Nijmegen, juli 1993

Het schrijven van memoires

Traditie in politieke memoires

Wie herinneringen uit zijn leven op papier zet, levert daarmee – bewust of onbewust – een bijdrage tot contemporaine geschiedschrijving. Welke bijdrage hangt af van de kwaliteit en de omvang van die bijdrage. Naarmate de bijdrage meer volledig, gelet op het aangedragen feitenmateriaal, meer betrouwbaar en meer systematisch is, zal haar betekenis voor de contemporaine geschiedschrijving groter zijn. Naarmate de bijdrage meer fragmentarisch, of soms zelfs incidenteel is, loopt zij gevaar uit een groter verband te worden gerukt, waardoor de betekenis wordt verkleind.

De meest volledige geschriften, vaak aangeduid als memoires of gedenkschriften, vertonen verwantschap met autobiografieën, waarbij echter de schrijver zichzelf meer op de achtergrond houdt en veeleer een beschrijving geeft van gebeurtenissen en personen die hij heeft meebeleefd en gekend. De lezer krijgt daardoor een tijdsbeeld dat levendiger en directer is dan de normale geschiedschrijving, doordat er een persoonlijk licht op de gebeurtenissen wordt geworpen.

Voor in Frankrijk bestaat op dat gebied een grote traditie, die terug gaat naar de zestiende eeuw. Ook in Duitsland en Engeland bestaat zeker op het gebied van politieke memoires een veel grotere traditie dan bij ons en onze zuiderburen. Van de politieke herinneringen uit Frankrijk noem ik uit de periode van de Tweede Wereldoorlog en daarna als voorbeeld Charles de Gaulle, *Memoires de guerre*, 3 delen (1950, 1954 en 1956) en *Memoires d'espoir*, 2 delen (1970 en 1971), alsmede Jean Monnet, *Memoires* (1971).

Van de Engelsen zijn overbekend de tiendelige memoires van Winston Churchill, wiens historische belangstelling en begaafdheid onder meer ook reeds was gebleken uit zijn vierdelige geschiedenis van het Engels sprekende volk. Als verdere voorbeelden noem ik de kostelijke memoires van Richard Crossman, *The diaries of a Cabinet Minister*, 2 delen (1975-1977); voorts Harold Wilson, *The Labour Government 1964-1970* (1971), uit wiens geoefende pen voorts onder meer in 1971 ook nog *The governance of Britain* en in 1977 *A Prime Minister on Prime Ministers* vloeide. Tenslotte noem ik de memoires van George Brown, *In my way* (1971).

Ook De Gaulles tegenspeler in de Duitse Bondsrepubliek Konrad Adenauer schreef voortreffelijke memoires: Konrad Adenauer, *Erinnerungen 1945-1963* (4 delen, 1965-1968). Het laatste deel, over de periode 1959-1963, dat na zijn dood door zijn familie gepubliceerd werd, heeft een fragmentarisch karakter, wat de familie aan het boek de ondertitel *Fragmente* deed meegeven, en bevat in hoofdzaak gesystematiseerde aantekeningen. In het voorwoord liet de familie nog eens duidelijk blijken, dat het Adenauer bij zijn memoires minder om zichzelf dan wel om 'ihren politischen Aussagewert' ging. Iets soortgelijks proeft men in het recente eerste deel van de gedenkschriften van Helmut Schmidt, *Menschen und Mächte* (1987), waarin hij schrijft dat hij niet van 'politieke zelfbespiegelingen' houdt en aan de verleiding heeft willen weerstaan een te mooi opgepoetst levensverhaal te vertellen.

Typische recente Amerikaanse memoires zijn bij voorbeeld Henri Kissinger, *The White House years* (1979) en *Years of upheaval* (1982), alsmede Richard Nixon, *The memoirs of Richard Nixon* (1978).

Nederlandse 'traditie'

Van dit soort memoires kennen wij er in Nederland niet veel. In zijn *De anatomie van Nederland*, deel 1 (1967), wijst J. van den Berg er op dat voor de ambitieuze beschrijver van ons politieke bestel zich als bijkomstige moeilijkheid openbaart, dat geen van onze bekende actieve politici uitmunt in het schrijven van memoires, zelfs – hij schreef dat in 1967 – worden over hen geen biografieën geschreven. 'Alweer in Nederland is het mogelijk, dat bij voorbeeld mr. V.G.M. Marijnen, twee jaar lang eerste minister en daarvoor vier jaar minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, als een politieke anonyms is gekomen en gegaan. Er zijn geen belangrijke politieke werken door of over hem geschreven. Mijn grootste ontdekking was, dat zijn naam zelfs ontbreekt in de *Who's Who in the Netherlands 1962/63*, een boek dat verder vrijwel alle namen bevat van meer onbetekenende Nederlanders.'¹

Uit de bezettingstijd is interessant H.M. Hirschfeld, *Herinneringen uit de bezettingstijd* (1960), van wiens hand ook verschenen *Actuele economische politiek in de jaren 1929-1934* (1946) en *Herinneringen uit de jaren 1933-1939* (1959). Over de periode van de Tweede Wereldoorlog natuurlijk ook W. Drees, *Van mei tot mei, Persoonlijke herinneringen aan bezetting en verzet* (1958) en *Een jaar Buchenwald* (1958). Te zamen met zijn boek *Zestig jaar levenservaring* (1962) en Drees, *Neerslag van een werkzaam leven*, waarin door Paul van 't Veer een keuze uit geschriften, redevoeringen, interviews en brieven uit de jaren 1902-1972, voorzien van inleidingen en commentaar door Drees zelf, werd geboden, vormen deze belangrijke memoires. Bescheiden als hij altijd was, schreef hij in het voorwoord, dat hij eigenlijk nooit aan het schrijven van memoires, die een bijdrage hadden kunnen zijn aan een contemporaine geschiedschrijving, anders dan fragmentarisch, was toegekomen. (Overigens schreef Drees nog een interessant boek, *De vorming van het regeringsbeleid* (1965), dat enige verwantschap vertoont met het werk van Wilson, *The governance of Britain*. Van dit werk zegt Drees zelf dat het geen bijdrage is tot geschiedschrijving, alhoewel zich daarin wel zijn ervaring, vooral als minister-president in een reeks van kabinetten, weerspiegelt.)

Genoemd kunnen overigens bij voorbeeld nog worden D.U. Stikker, *Memoires* (1965); J.W. Beyen, *Het spel en de knickers, een kroniek van 50 jaren* (1968); *Het dagboek van Schermerhorn*, 2 delen (1970); J.A. Jonkman, *Het oude Nederlands Indië, Memoires* (1971) en E.N. van Kleffens, *Belevenissen* (1986). Voor al deze laatste memoires, geschreven door oud-ministers, geldt echter dat zij slechts partieel of soms in het geheel niet op het politieke gebeuren betrekking hebben.

Er zijn natuurlijk wel andere soorten 'Herinneringen' in boekvorm verschenen, die veel meer met het nationale politieke gebeuren van doen hebben, doch die ik niet onder de categorie memoires in de hierboven bedoelde zin zou willen rangschikken. In de eerste plaats betreft het gebundelde publikaties en redevoeringen, waarvan de verzamelde geschriften van Thorbecke een schoolvoorbeeld zijn; in de tweede plaats gepopulariseerde memoiresachtige, soms journalistiek geredigeerde geschriften en tenslotte incidentele uitspraken in artikelen en interviews. Daarvan hebben wij ook een aantal voorbeelden.

Van de eerste noem ik, vergelijkbaar met dr. Ludwig Erhard, *Deutsche Wirtschaftspolitik, der Weg der sozialen Marktwirtschaft* (1962), een systematisch geordende bundeling van toespraken en artikelen, onder meer J.M. den Uyl, *Inzicht en uitzicht, Opstellen over economie en politiek* (1988), ten dele ook in het werk van G.

Puchinger, *Dr. Jelle Zijlstra, Gesprekken en geschriften* (1978), J.W. de Pous, 'De Pous en zijn werken' in: *Economische orde en beleid, Bundel ter gelegenheid van het aftreden van Dr. J. W. de Pous als voorzitter van de Sociaal Economische Raad (1964-1984)* (1985), en mijn *Sociale triptiek, Verantwoording en achtergronden van een beleid* (1968) en *Sociaal en gerechtig, een selectie opstellen* (1986).

Van de tweede noem ik Robbert Ammerlaan, *Het verschijnsel Schmelzer, uit het dagboek van een politieke tekkel* (1973); A. Vondeling, *Nasmaak en voorproef, een handvol ervaringen en ideeën* (1968) (van wie later – in 1976 – ook het kritische boek *Tweede Kamer: lam of leeuw? Synopsis* zou verschijnen); jkvr. C.W.J. Wttewaall van Stoetwegen, *De freule vertelt* (1973); G. Puchinger, *Dr. Jelle Zijlstra, gesprekken en geschriften* (1978); John Jansen van Galen en Herman Vuijsje, *Drees, Wethouder van Nederland* (1980); en René Steenhorst en Frits Huis, *Joseph Luns* (1985).

Tenslotte zijn er de incidentele uitspraken in artikelen en interviews die aandacht trokken. Daar is nauwelijks een aanduiding van te geven. Sprekende voorbeelden treft men bij voorbeeld aan in de onder redactie van A. Knoester verschenen bundel, *Lessen uit het verleden, 125 jaar Vereniging voor de staathuishoudkunde* (1987) en met name daarin de bijdragen van P. Liefstinck, *Het Nederlandse financiële herstel 1948-1952, een terugblik*; J.E. Andriessen, *Het economisch eldorado 1955-1965*; J.M. den Uyl, *Het beleid na 1973*; G.M.V. van Aardenne, *De industrie – politieke slingerbeweging*; en R.F.M. Lubbers, *Enkele ervaringen*. Enkele voorbeelden treft men ook aan in *Voor de eenheid van beleid, Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken* (1987), met name W.K.N. Schmelzer (en J.C.F. Bletz), *Minister-president en buitenlands beleid* en W. Breedveld, *In retrospectief*, interviews met J. Zijlstra, P.J.S. de Jong en J.M. den Uyl.

Selectie van politieke herinneringen

Het lijkt mij nuttig bij enkele aspecten van een selectie van Nederlandse politieke herinneringen stil te staan. Ik meet de betekenis van herinneringen voor de contemporaine geschiedschrijving vooral aan de criteria volledigheid, betrouwbaarheid en functionaliteit.

De meer 'echte' memoires voldoen in het algemeen aan deze criteria. Dat geldt veelal ook wel voor de gebundelde geschriften. In veel mindere mate is dat het geval in de meer gepopulariseerde herinneringen, vooral als zij met hulp, of door middel, van een journalistieke pen zijn neergeschreven. Een belangrijke gunstige uitzondering vormt G. Puchinger, *Dr. Jelle Zijlstra, Gesprekken en geschriften*. Waar Zijlstra aan het woord is, is er nergens een zucht naar populariteit of ernstiger nog naar sensatie. Zoals Zijlstra zelf wordt het geschrift gekenmerkt door grote objectiviteit en ernst, waarmee niet in strijd is, dat enerzijds op tal van plaatsen de humoristische noot en anderzijds – met name waar het gaat om tegenstand vanuit de AR-partij en AR-fractie – een diep gevoelige menselijke noot niet ontbreekt. Het is jammer dat Zijlstra, al dan niet in samenwerking met de bekwame dr. G. Puchinger zich (nog?) niet tot het schrijven van bredere 'echte' memoires heeft gezet. Gezien zijn tot voor enkele jaren zware werkzaamheden is dat – zoals ik ook zelf heb ervaren en nog ervaar – begrijpelijk. Maar diepgaande memoires, met name over zijn betrokkenheid bij het algemene en financieel-economische beleid als politicus en als president van De Nederlandsche Bank, zouden een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de contemporaine politieke geschiedenis.²

Niet ontbloot van zucht naar populariteit en zelfs sensatie zijn met name Robbert Ammerlaan, *Het verschijnsel Schmelzer, uit het dagboek van een politieke tekkel*; A. Vondeling, *Nasmaak en voorproef, een handvol ervaringen en ideeën*; en toch ook René Steenhorst en Frits Huis, *Joseph Luns*.

De Oostenrijkse econoom Eugen von Böhm Bawerk heeft eens geschreven dat de mens een natuurlijke neiging heeft zijn toekomstige behoeften 'perspektivisch verkleint' te zien. Omgekeerd kan men zeggen, dat tal van mensen als ze over hun rol in het verleden spreken, die retrospectief vergroot zien. Dat geldt beslist niet voor Zijlstra, die zich veeleer kenmerkt door een neiging tot relativeren, waar het om zijn eigen persoon gaat.

Het verschijnsel Schmelzer

Wanneer men *Het verschijnsel Schmelzer* zorgvuldig leest, blijft er aan het slot de vraag over, met welke bedoeling dit geschrift is samengesteld en gepubliceerd. De te vroeg gestorven Nijmeegse staatsrecht hoogleraar Frans Duynstee schreef in een van zijn *Telegraaf*-columns over dit boek: 'Wie wil er nog met Schmelzer gaan eten?' Hij doelde er op dat Schmelzer, die niet veel, en als hij het deed liever met een ander samen, publiceerde, blijkens het boek 's avonds voor het naar bed gaan enige notities maakte over gesprekken die hij in de loop van de dag gevoerd had en deze zonder meer publiceerde of liet publiceren in *Het verschijnsel*. Dit staat in schrille tegenstelling tot de zorgvuldige wijze van de wetenschappelijke en journalistieke werken van Duynstee zelf. Ik herinner mij dat hij voor zijn standaardwerk *De kabinetsformaties 1946-1965* evenals voor de geplande, opvolgende publikatie over de kabinetsformaties tot en met 1977, die later zou uitmonden in P.F. Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973*, uitvoerig correspondeerde over zijn concept-teksten met alle betrokkenen.³ Het geheugen van Schmelzer vroeg kennelijk niet om zo'n zorgvuldige procedure, terwijl dat toch als het gaat om nog levende personen voor de hand schijnt te liggen. Het gevolg ligt dan voor de hand: pikante verzinsels, halve waarheden en onwaarheden worden dan als harde waarheden gebracht. Aan het criterium van betrouwbaarheid voldoet *Het verschijnsel*, zoals ik met enkele voorbeelden zal illustreren, in ieder geval niet. Het voldoet ook niet aan de criteria van volledigheid en systematiek. Van de herinneringen van Zijlstra kan men bekennen dat ze beknopt, echter niet, dat ze fundamenteel onvolledig zijn. Bij Schmelzer is dat, en waarschijnlijk bewust, wel het geval.

Toen zijn boek op het punt stond te verschijnen belde hij mij op en vroeg mij of wij samen een strandwandeling konden maken. Ik stond op het punt om als hoofd van de Nederlandse regeringsdelegatie naar de Internationale Arbeidsconferentie in Genève te gaan die de eerste woensdag van juni 1973 werd geopend. Het was vlak daarvoor en ik zei hem, dat het wel gauw moest gebeuren. We spraken de zaterdagmorgen daaraan voorafgaand af. Hij vertelde me, dat het boek ging verschijnen. 'Je zult het wel met veel plezier lezen, denk ik, alhoewel er ook wel enkele dingen in staan, die minder prettig zijn voor je, maar in vergelijking met wat er over een aantal andere oud-collega's in staat is het quantité negligeable.' Ik merkte speels op, dat als er laster in zou staan er in Nederland gelukkig rechters zijn, die daarover kunnen oordelen. Hij reageerde daarop met te zeggen dat de tekst niet van hem, maar van Ammerlaan was en hij over mij heel wat geschraapt had. Dat deed mij weer opmerken, dat hij dan natuurlijk toch verantwoordelijk was voor alles wat over mij, en over anderen, was blijven staan. Langs mijn neus weg zei ik nog, dat ik veronderstelde dat hij zelf geen honorarium voor het boek zou krijgen, maar hij

bleek de helft van de recettes te krijgen en hij kon al een aanduiding geven van het te verwachten aantal te verkopen exemplaren. Ik besloot dit deel van ons gesprek met de opmerking, dat hij zijn deel van het honorarium gelet op zijn beweerde beperkte aandeel in het schrijven van de tekst maar beter aan missie of zending kon geven. Over deze suggestie glimlachte hij alleen, zoals op de omslag van zijn boek, zonder mij een antwoord te geven. Wij gingen als steeds hartelijk uit elkaar waarbij hij mij toezegde het boek te sturen zodra het verscheen. Dat gebeurde al gauw; ik ontving een op 1 juni 1973 gesigneerd exemplaar met de volgende opdracht: 'Gerard, Het omzien in perspectief jegens jou in vriendschap voor nu en later. Als steeds, Je Norbert 1-6-1973.'

Terugkomend op de drie criteria doe ik een keuze uit een groot aantal voorbeelden, waaruit blijkt dat Schmelzers herinneringen daaraan niet voldoen.

Betrouwbaarheid

Wat het criterium van de betrouwbaarheid betreft citeer ik in de eerste plaats pag. 170 waar staat: "Die man moet nooit minister worden, want dat houdt geen kabinet uit" heeft Romme eens over Veldkamp gezegd.' Dit is volstrekt in tegenspraak met wat Romme mij enkele malen schreef, waarvan, gelet op hun intieme relatie, Schmelzer op de hoogte moet zijn geweest. [Zo schreef Romme in zijn brief d.d. 26 december 1961 aan mij onder meer: '(...) Ik benut de gelegenheid, om een bij U bestaande misvatting – naar mij althans ter ore kwam – te trachten weg te werken. Met name, dat ik in '59 een ministerschap bewust zou hebben geblokkeerd of tegengewerkt of althans iets in deze geest. Hoe een dergelijk gerucht U heeft bereikt, weet ik niet; hoe het U heeft kunnen bereiken, is mij een raadsel – want er is geen woord van waar. Ik ben het indertijd geweest die, na ingewonnen advies van Cobbenhagen, Uw staatssecretariaat heb bevorderd, ook als voorbereiding op een eventueel ministerschap, en ik heb daarvan nooit spijt gehad. (...).']⁴

Een minstens even kras voorbeeld van onbetrouwbaarheid van weergave van een herinnering in het boek betreft mijn weigering om toe te treden tot het door Schmelzer in 1966 te vormen kabinet-De Jong.⁵ Alhoewel ik op deze formatie nader zal terugkomen vermeld ik hier, dat in de situatie waarin wij ons bevonden, ook gelet op de oorzaak van de kabinetscrisis, ik van oordeel was dat De Jong voor dat kabinet niet de geschikte man zou zijn. Het moest mijns inziens een politicus met een goed financieel-economisch inzicht zijn. Dat was ook de mening van Romme die de namen van Van den Brink en Schmelzer suggereerde. Op 2 november 1966 deelde ik Schmelzer mede, dat ik bereid was tot het kabinet toe te treden, als Schmelzer zelf als premier zou optreden. Het bleef toen even stil aan de telefoon, waarna Schmelzer zei: 'Ik moet dat met mijn achterban overleggen en zal je morgen bellen.' De volgende ochtend deelde hij mij mede niet bereid te zijn, om persoonlijke redenen, als premier op te treden. Ik heb toen gezegd: 'Als jij niet bereid bent in het door jou te vormen kabinet te gaan zitten dan ben ik het ook niet.' In de loop van de dag ben ik toen opgebeld door Duynstee, die mij vertelde dat *De Telegraaf* de volgende dag met een verhaal zou komen, waarin mij een kwalijke rol zou worden toebedeeld met betrekking tot het mislukken van de formatie-Schmelzer, maar dat men bereid was mij in een interview mijn visie te laten geven. Ik voelde mij echter gebonden aan geheimhouding en zei tegen Duynstee dat ik Schmelzer zou vragen tijdens zijn persconferentie opening van zaken te geven. Ik heb dat Schmelzer gevraagd, maar de precieze gang van zaken heeft hij niet naar buiten gebracht, misschien omdat hij het moeilijk vond zijn persoonlijke redenen uit de doeken te doen. Hij had dit kunnen herstellen door de

juiste gang van zaken in zijn herinneringen neer te leggen, maar ook dat deed hij niet. Dat ik gezegd zou hebben, pag. 252, onvoldoende vertrouwen te hebben in de regeerkracht en het sociale aanzien in het door Schmelzer beoogde kabinet is notoir onjuist en wat er op volgt ridicuul.

Volledigheid

Met betrekking tot het criterium van de volledigheid noem ik als voorbeelden het ontbreken van een hoofdstuk over de samenwerking Schmelzer-Korsten en een hoofdstuk over Schmelzers betrokkenheid bij de opstelling van het zogenaamde *Katholiek Sociaal Program*.

De naam Korsten komt in het boek maar eenmaal voor, namelijk als de laatste fase van de formatie-De Quay aangebroken is. Ik had De Quay nog geen definitief uitsluitsel gegeven over zijn uitnodiging aan mij om tot het kabinet-Marijnen toe te treden. Op de zaterdag voor hij zijn formatieopdracht teruggaf, belde De Quay mij in Eindhoven op waar ik een van mijn kinderen van school moest halen. Hij vroeg mij ter plekke ja of neen te zeggen. Ik antwoordde hem dat als dat zo moest het antwoord neen zou zijn, maar dat ik een meer verantwoord antwoord pas zou kunnen geven na consultatie van fractievoorzitter De Kort, partijvoorzitter Aalberse en mijn meest vertrouwde KVP-collega Cals. Wij spraken af dat ik De Quay in de loop van zondag uitsluitsel zou geven. Het gesprek met Aalberse vond plaats ten huize van Korsten (die p.r.-man was van de KVP), ik meen op verzoek van Aalberse; anders had het plaats kunnen hebben bij mij thuis of op mijn departement. Pag. 138 vermeldt!: 'De finale tussen Veldkamp en zijn partijvoorzitter vond op uitdrukkelijk verzoek van eerstgenoemde plaats ten huize van de heer B. Korsten public relations man, image builder van Veldkamp en vertrouwensman van vele politieke kopstukken.'

Ik heb nooit anders geweten, dan dat Schmelzer Korsten in de politieke arena bracht. In 1959 was Schmelzer de propagandaleider van de KVP voor de vervroegde verkiezingen. In dat kader vroeg hij mij, of hij Korsten bij mij mocht introduceren, omdat deze mij zou moeten begeleiden tijdens een verkiezingstournee in de kop van Noord-Holland. Korsten deed dat op bekwame wijze en ik vond hem bovendien een hartelijke man. Na de verkiezingen hadden wij geen contact meer tot ik in 1961 minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid werd. Ik kwam van Economische Zaken waar, onder leiding van de bekwame secretaris-generaal prof. G. Brouwers, een bijna perfecte ambtelijke organisatie was gegroeid. Sociale Zaken en Volksgezondheid bleek zo'n doeltreffende organisatie te missen; ik zou veel moeten doen om daar verandering in te brengen. Een zwak punt bleek onder meer de afdeling Externe Betrekkingen en uit mijn negenjarige ervaring op Economische Zaken wist ik hoe belangrijk de externe betrekkingen voor een departement zijn. Ik belde Schmelzer op en vroeg hem of hij dacht, dat Korsten bereid zou zijn een tijdelijke opdracht te aanvaarden om een goede stafafdeling Externe Betrekkingen op poten te zetten. Hij dacht het wel en zou Korsten vragen mij te bellen. Ik sloot met Korsten een overeenkomst af voor één jaar. In die tijd heeft Korsten zich op bekwame wijze van zijn taak gekweten. Toen dat jaar om was eindigde onze zakelijke relatie, maar we zijn nog wel tal van jaren goede huisvrienden gebleven. Geleidelijk aan werd Korsten adviseur van verschillende ministers. Ik meen mij te herinneren dat hij dat was van De Jong en Bot. Maar al die tijd was er een intensieve, ook vriendschappelijke, relatie met Schmelzer. Zo herinner ik mij dat tijdens de formatie-Schmelzer, deze mij vroeg hem te ontmoeten op de Scheveningse kantoorflat van Korsten, terwijl hij bovendien mij herhaaldelijk

door Korsten over aspecten van de formatie liet benaderen. Het zou voor *Het verschijnsel Schmelzer* toch op zijn minst genomen interessant, maar eigenlijk toch ook noodzakelijk geweest zijn de samenwerking met Korsten en diens rol in de politiek te belichten.

Ik noem ook de opstelling van het zogenaamde *Katholiek Sociaal Program*. In 1954 verscheen het vastenmandement van de katholieke bisschoppen, dat spoedig ook in eigen kring omstreden zou zijn vanwege de bevoogdende houding van de bisschoppen ten opzichte van de verantwoordelijkheid van katholieken in het openbare leven. Zo bevatte het een ongevraagd en ongewenst stemadvies. Volgens *Het verschijnsel* vond Schmelzer dit een blunder van formaat (pag. 38). Niet omstreden was de oproep van de bisschoppen dat de katholieken in breed onderling overleg spoedig zouden komen tot een breed katholiek sociaal program. De Raad van Overleg voor sociaal economische aangelegenheden van de katholieke sociale organisaties nam kort na het verschijnen van het mandement het initiatief tot uitvoering van de uitgesproken wens. De emeritus hoogleraar prof. mag. dr. F.A. Weve OP werd bereid gevonden tot 1957 leiding te geven aan wetenschappelijke voorstudies.

In 1957 verzocht de Raad mijn vriend dr. J.A. Ponsioen en mij – wij hadden samen reeds een tweedelig boek geschreven over de menselijke samenleving – de verantwoordelijkheid op ons te nemen voor de leiding van het verder ten uitvoer brengen van deze arbeid. Voor het werk, dat zou verschijnen onder de titel *Welvaart, Welzijn en Geluk*, kozen wij voor een zesdelige opzet.⁶ Na het gereedkomen van de delen I, II en III vonden Ponsioen en ik dat de eindredactie uitbreiding behoefde. Wij nodigden Schmelzer, toen staatssecretaris bij De Quay, uit de eindredactie te versterken. Hij had al meegewerkt aan deel III en nam die uitnodiging met enthousiasme aan, participeerde voorts niet alleen in de eindredactie, maar maakte ook deel uit van de redactie van deel IV; was de voorzitter van de redactie van deel V, waarvoor hij als secretaris de begaafde latere hoogleraar mr. F.A.M. Alting von Geusau aantrok en was te zamen met Ponsioen en mij uitsluitend verantwoordelijk voor de programmatische samenvatting in deel VI. Ik herinner mij goed, dat Schmelzer zijn deelname aan *Welvaart, Welzijn en Geluk* heel belangrijk vond en daarin ook veel bevrediging vond. Daarom is het wonderlijk, dat het boek daarover niets bevat. Ik heb mij afgevraagd waarom. Vond hij het misschien minder nuttig in verband met zijn kwalificatie op pag. 38 'een blunder van formaat'? Of vond hij het minder nuttig zijn medeverantwoordelijkheid voor de medewerking van vooraanstaande katholieke leden van de Partij van de Arbeid, zoals G. Ruygers en J.G.H. Tans te etaleren? Of was het de teleurstelling, die Ponsioen en ik met hem deelden dat het werk geen praktische follow-up kreeg? We zullen het door Schmelzers zwijgen niet weten.

Functionaliteit

Tenslotte een korte opmerking over het functionele karakter. Voor een politicus is essentieel wat voor beleid hij, gelet op zijn eigen idealen in het licht van het totale regeringsbeleid, kan voeren. Hij heeft het waard gevonden zich daarvoor in te zetten en wat men van zijn herinneringen verwacht, is dat hij rekenschap geeft van voorgenomen en gerealiseerd beleid. Schmelzer heeft plus minus 8,5 jaar regeringsverantwoordelijkheid gedragen, van 13 oktober 1956 tot 24 juli 1963 als staatssecretaris respectievelijk bij A.A.M. Struycken en De Quay, en van 6 juli 1971 tot 11 mei 1973 als minister van Buitenlandse Zaken. Als staatssecretaris was hij meer in het bijzonder belast met de aangelegenheden

van de bezitsvorming en de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (Romme's troetelkinderen). Wij vinden er in *Het verschijnsel* weinig van terug. Vond hij het achteraf niet zo belangrijk, en waarom niet? Ook dat weten we nu niet. En over zijn beleid op Buitenlandse Zaken is hij opmerkelijk kort. Hij noemt vier accentverschillen ten opzichte van Luns in 24 regels en enkele hoogtepunten (onder andere het bezoek van Gromyko en de Nederlandse steun aan de toetreding van de Chinese Volksrepubliek tot de VN). Maar tevergeefs zoekt men naar een gedegen uiteenzetting over Schmelzers beleid.

Het verschijnsel is een schoolvoorbeeld van een geschrift dat niet aan de eisen voor goede herinneringen voldoet. Het is overigens niet het enige. Ook bij Vondeling (het door hem zelf geschreven *Nasmaak en Voorproef*) treft men een aantal meer naar zichzelf dan naar de geschiedenis geschreven en persoonlijk vertekende opmerkingen. Bij hem dan ook minder een streven naar representatieve volledigheid, dan een neiging eigen opvattingen te doceren, hetgeen ook de systematiek niet ten goede komt. Het geven van vertekende beelden gebeurt ook in sommige meer incidentele beschouwingen van andere (oud-) politici. Zowel uit Vondelings boek als van de laatste enkele voorbeelden.

Schrijvend over de informatiepoging van De Kort in 1963 beklaagt Vondeling zich over het gebrek aan cijfermatige gegevens, en terecht. Daar zou later grote verbetering in aangebracht worden. Maar hij schrijft op pag. 117 dat De Kort bezwaren bleef hebben tegen het verlangen van de PvdA-fractie om de kosten van een gedeelte van de toekomstige AOW-verhoging (tot een sociaal minimum) te dekken. Vondeling doet het voorkomen alsof dat een exclusief PvdA-verlangen was, maar dat was volstrekt onjuist. Reeds bij de behandeling van de Algemene kinderbijslagwet had De Kort namens de KVP-fractie meegedeeld dat er een grens bereikt was voor de te betalen premie volksverzekeringen en dat bij uitbreiding van volksverzekeringsverplichtingen er ook een overheidsbijdrage zou moeten komen. Ik vermeld dit omdat de medefinanciering uit de algemene middelen tot aan de vorming van het kabinet-Marijnen en ook nog tijdens de zittingsperiode van het kabinet-Marijnen een belangrijke rol zou spelen, waarop ik uiteraard terugkom.

Het hoofdstuk 'Wij van Financiën' (pag. 148 e.v.) etaleert wat Vondeling vindt. Zijn opereren was echter niet altijd erg gelukkig. Ik herinner mij, dat bij de begrotingsbespreking van het dienstjaar 1966 Vondeling, geïnspireerd door dr. Drees jr., mij vroeg om een uiteenzetting over de verdere programmering van het sociale-zekerheidsbeleid. Wij onderbraken de vergadering en 's avonds gaf ik deze uiteenzetting, waarbij ook mijn beide staatssecretarissen A.J.H. Bartels en J.F.G.M. de Meijer aanwezig waren. Hij kon zich daarna met mijn zienswijze, inclusief voorstellen, verenigen. Wie schetste onze verbazing enkele dagen later een brief te ontvangen, waarin onze afspraken op losse schroeven werden gesteld. De brief reflecteerde uitsluitend de opvatting van dr. Drees jr. en niet onze overeenstemming.

Tenslotte noem ik zijn opmerkingen over Zijlstra's optreden als minister-president, na diens benoeming tot president van De Nederlandsche Bank, welke functie deze nog niet had aanvaard (pag. 166-167). Na wat daarover is geschreven in Puchinger, *Dr. Jelle Zijlstra, Gesprekken en geschriften*, pag. 153, voel ik geen behoefte daar meer over te zeggen.

Incidentele opstellen

Incidentele opstellen zijn natuurlijk het minst geschikt om representatieve herinneringen vast te leggen. Een typisch voorbeeld daarvan en daartoe beperk ik mij, is het opstel van de oud-minister van Economische Zaken J.E. Andriessen (niet te verwarren met mr. F. Andriessen) over het economische eldorado 1955-1965 in het jubileumboek van de Vereniging van de Staathuishoudkunde, *Lessen uit het verleden* (1987). Andriessen is een uitermate bekwaam economist, die voor hij 21 maanden minister was in het kabinet-Marijnen (24 juni 1963 tot 14 april 1965), achtereenvolgens ambtenaar op Economische Zaken en hoogleraar was. Het ontbrak hem helaas aan politieke en partijpolitieke ervaring en hij had gezien de korte tijd van zijn ministerschap ook weinig tijd zich die te verwerven. Dat leidde nogal eens tot aanvaringen met collegae, zoals die van Buitenlandse Zaken en Landbouw. Afgezien van de onderhandelingen bij de kabinetsformatie, waarbij een harde opstelling vaak een conditio sine qua non is, herinner ik me niet veel aanvaringen met hem. Zelf schrijft hij daarover: 'Al voor de constituerende vergadering kwam het tot een ernstige botsing tussen de drie betrokkenen' (Andriessen, Veldkamp, Witteveen).

Ik kom op de juiste feiten natuurlijk terug en zou dat ook zonder het opstel van Andriessen gedaan hebben, maar ik wens hier op te merken dat een dergelijke karikaturale benadering niet reëel, niet collegiaal en zeker niet behoorlijk is. Mijn politieke ambities in mijn staatssecretaristijd op Economische Zaken (1952-1961) waren geen andere dan een goed staatssecretaris te zijn en in mijn ministerstijd (1961-1967) om een goed minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid te zijn, een en ander steeds in het licht van het beginselprogramma en de verkiezingsprogramma's van mijn eigen partij de KVP en van de regeringsprogramma's. Als Andriessen dat politieke gedrevenheid noemt, laat ik dat voor zijn rekening. Mijn zorg over de loonexplosie in 1964 was niet minder groot dan die van mijn collegae, al verschilden wij aanvankelijk van mening wat daartegen te doen. Ik kan mij niet herinneren dat Andriessen zich aan de verantwoordelijkheid daarvoor heeft onttrokken, anders zou hij stellig afgetreden zijn. Hij wilde dat wel een keer doen, maar nadat hij van het standpunt van mijn collegae en mij kennis had genomen, kwam hij daarop terug. Dat ik andere beweegredenen voor het aanbrengen van een aantal verbeteringen in het stelsel van sociale zekerheid zou hebben gehad dan te voorzien in een aantal noodzakelijke sociale behoeften, acht ik een ontoelaatbare insinuatie. En overigens beperkten mijn voorstellen zich in Andriessens ministersperiode in hoofdzaak tot de optrekking van de AOW-uitkeringen tot een sociaal minimum, met geen enkele stem in het kabinet tegen.

Slot

Dit boek handelt over aspecten van mijn vooral Haagse leven van 1952 tot 1967. Het zal daardoor geen volledige herinneringen omvatten.⁷ Het boek is wel volledig in die zin, dat ik niet beoog witte vlekken te laten bestaan; het is wel beknopt, maar niet fundamenteel onvolledig. Dat ik na mijn voorgaande opmerkingen betrouwbaarheid heb beoogd zal duidelijk zijn. Alleen zaken die feitelijk vaststaan zal ik vermelden, behoudens voor zover zij, gelet op hun persoonlijke levenssfeer, nog in leven zijnde personen zouden kunnen kwetsen.

Mijn intrede in de politiek

Telefoon van Romme

Op een avond eind september 1952 rinkelde de telefoon in mijn huis in Breda. Op dat ogenblik kon ik niet bevroeden dat het telefoongesprek dat hierna volgde, mijn leven fundamenteel zou veranderen. Prof. Romme, de toenmalige fractieleider van de KVP in de Tweede Kamer, was aan de telefoon. Hij vroeg mij hem de volgende dag in zijn woonhuis te bezoeken. Ik vroeg niet naar het doel van het gesprek. Ik zou het trouwens nauwelijks gedurfd hebben. Ik had Romme enige malen ontmoet in een commissie van de wetenschappelijke denktank van de KVP, het Centrum voor Staatskundige Vorming, namelijk de commissie kinderbijslag voor kleine zelfstandigen, waarvan ik secretaris was geweest. Gelet op het belang dat de katholieke Tweede-Kamerfractie toekende aan kinderbijslag in het algemeen en aan de nog steeds niet geregelde kinderbijslag voor (kleine) zelfstandigen in het bijzonder, dacht ik dat het gesprek met Romme daarover zou kunnen gaan. In ieder geval zocht ik de daarop betrekking hebbende stukken op.

Doctor in de economische wetenschappen

Op dat ogenblik was ik pas 31 jaar. Na de MULO-diploma's A en B had ik aan het Onze Lieve Vrouwe Lyceum in Breda het HBS-B-diploma behaald. Enkele weken voor het mondeling eindexamen had de rector dr. Gerretzen mij bij zich geroepen met de mededeling dat hij een betrekking voor me had, namelijk van aankomend ambtenaar (machineschrijver op arbeidscontract) bij de Raad van Arbeid in Breda. Ik voelde daar helemaal niets voor. Zelf voelde ik erg veel voor een verdere studie scheikunde, waarin ik erg geïnteresseerd was. Ik had, omdat mijn ouders een studie scheikunde aan een universiteit niet zouden kunnen betalen, een eigen carrièreplanning gemaakt. Mijn plan was te proberen een baan als laboratoriumassistent te krijgen en die baan te combineren met een studie voor de akte Middelbaar Scheikunde. Zou ik die akte eenmaal verworven hebben, dan wilde ik leraar worden en dan verder afstuderen aan een universiteit. Maar toen ik dat allemaal aan de rector had verteld, legde deze mij uit welke bijna onoverkomelijke moeilijkheden ik op mijn weg zou vinden. Hij adviseerde mij de baan bij de Raad van Arbeid te nemen en deze baan te combineren met de studie voor de akte Middelbaar Economie. Als ik deze studie met succes zou afsluiten zou niets mij verhinderen om verder economie te studeren aan de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg. Alhoewel niet helemaal overtuigd volgde ik toch zijn advies op. De tijd was onzeker; we leefden al in het tweede oorlogsjaar, we hadden het thuis niet breed en mijn ouders konden het kleine, maar toch vaste inkomen dat ik zou binnen brengen, goed gebruiken.

Met weinig enthousiasme begon ik mijn eerste werkkring. Het werk was in het begin jongste bediende-achtig en ik vroeg mij af of ik daarvoor mijn HBS-B-diploma gehaald had. Maar tegelijk begon ik met een schriftelijke cursus voor de akte MO Economie en verplicht de mondelinge cursus Sociale Verzekering van de Vereniging van Raden van Arbeid. En was mijn dagelijkse werk tamelijk geestdodend, in de avonden, ten dele nachturen, haalde ik het allemaal in met de interessante wereld van de economie in het algemeen en tot mijn eigen verwondering ook van de sociale verzekering. De kosten van

deze studies bestreed ik met mijn grote hobby, het orgelspelen in een kerk en in een klooster. Door een gelukkige omstandigheid kreeg ik de kans met vrienden een cursus filosofie te volgen op zondagmorgen aan het Groot Seminarie in Hoeven.

Nauwelijks was de oorlog afgelopen of ik spoedde mij per fiets naar Tilburg voor een gesprek met prof. Cobbenhagen, die het hart was van de Katholieke Economische Hogeschool. Hij nam kennis van wat ik gedaan had en nodigde mij uit – de colleges waren nog niet begonnen – om op 1 februari 1945 het propaedeutisch examen af te leggen. Dat deed ik met succes, waarna ik in snel tempo de studie combineerde met mijn baan, waar ik intussen wat verder opgeklommen was, en in mei 1948 afstudeerde. Mijn dissertatie bij prof. dr. F.J.M.M. van der Ven handelde over *Individualistische karaktertrekken in de Nederlandsche sociale arbeidsverzekering*, waarop ik op 10 november 1949 cum laude zou promoveren tot doctor in de economische wetenschappen.

In de Bredase gemeenteraad

De periode 1945-1949 heb ik ervaren als een turbulent maatschappelijke periode, waarin ik wetenschappelijk, maatschappelijk en politiek zodanig participeerde dat voor recreatieve en huiselijke activiteiten nauwelijks tijd overbleef. Wetenschappelijk was ik naast een full-time baan bezig om zo snel mogelijk in Tilburg af te studeren en te promoveren. Ik sta nu wel eens versteld over de eisen die studenten vandaag de dag stellen met betrekking tot studiefinanciering, studieorganisatie en dergelijke. Ik moest alles uit een hele smalle beurs doen en had niet het gevoel, dat ik geen gelijke kansen met anderen had, die een ruimere beurs hadden. Op mijn promotie kwam een studievriendje uit een well to do-milieu mij feliciteren, die tegelijk met mij zijn HBS-diploma had behaald, maar het kandidaatsdiploma had hij toen nog niet in zijn zak.

Betrokken bij de naoorlogse ontwikkeling ging ik artikelen schrijven; aanvankelijk in het in Breda verschijnende dagblad *De Stem* en later op verzoek van prof. Frans van der Ven in *de Tijd*. Meer wetenschappelijk deed ik het in het vanaf 1946 verschenen wetenschappelijk, arbeidsrechtelijk en sociaal politiek tijdschrift *Sociaal Maandblad Arbeid*, waarmee ik tot nu toe – thans als voorzitter van de redactie – verbonden ben.⁸ Ik participeerde in die tijd ook in de turbulente maatschappelijke ontwikkeling. Ik werd een veel gevraagd spreker, zowel voor de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB) als voor de Katholieke Middenstandsbeweging en de Katholieke Werkgeversvereniging, aanvankelijk vooral in het district (Diocees) Breda, later ook landelijk. Ik ging ook participeren in een aantal kerkelijke activiteiten. Ik werd voorzitter van het Diocesaan Sociaal Charitatief centrum en als zodanig lid van het Landelijk Sociaal Charitatief centrum en ook voorzitter van het Diocesaan centrum voor het werk onder achtergebleven sociale groepen. Ook werd ik voor de maatschappelijke vakken docent aan de RK MTS St. Virgilius en aan de Bredase Katholieke School voor maatschappelijk werk.

En tenslotte de politieke ontwikkeling. Jongens zoals ik, 18 jaar toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak en 23 jaar toen ze weer was afgelopen, hadden nauwelijks een idee van de vooroorlogse politieke verhoudingen. We wisten dat het vooroorlogse establishment er niet in geslaagd was de economische crisis van de dertiger jaren, die de meesten van ons aan den lijve ernstig gevoeld hadden, te bestrijden. Voor de toekomst kenden we pamfletten en boeken van Romme, Romme en Van den Brink, Oud, Molenaar, om er enige te noemen, maar de nieuwe partijvorming en – zoals ik later zou begrijpen – machtsvorming stond nog in de kinderschoenen en in ieder geval ver van ons jongeren af. Wij

stonden dan ook niet te trappelen om ons aan te melden bij een van de nieuwe partijen. Wij wilden wel eens zien wat zij te bieden zouden hebben.

In samenhang met mijn wetenschappelijke en maatschappelijke bezigheden in Breda werd ik bij de kandidaatstelling voor de eerste verkiezing voor de leden van de gemeenteraad in alle afdelingen van de KVP kandidaat gesteld voor de gemeenteraad. Maar ik was helemaal geen lid van de KVP. Van de zijde van bevriende bestuursleden van de KVP werd op mij druk uitgeoefend om lid te worden van de KVP, om daardoor lid te kunnen worden van de gemeenteraad. Ik heb dat gedaan en werd bij de groslijststemming als nr. 2 op de kandidatenlijst geplaatst. Zo werd ik op 27-jarige leeftijd lid van de Bredase gemeenteraad en zou dat blijven tot oktober 1952, terwijl ik in 1951, toen mr. Struycken, onze loco-burgemeester, minister van Justitie werd in het kabinet-Drees-Van Schaik (van juli 1950 tot maart 1951) en onze fractievoorzitter hem opvolgde, fractievoorzitter van de 26-koppige fractie werd.

Intussen had ik ook landelijk enige bekendheid gekregen. Ik had in 1949 gesolliciteerd naar de functie van voorzitter van de Raad van Arbeid Breda. Staatssecretaris mr. dr. A.A. van Rhijn deelde mij mede, dat ik op die post benoemd zou worden, maar minister Joekes (PvdA), de vader van het bekende VVD-kamerlid, week onder PvdA-druk van de voordracht af. Van Rhijn bewerkstelligde toen voor mij een wetenschappelijk advieschap bij minister Joekes voor de herziening van de sociale verzekering. In die functie werd ik ook secretaris van enkele staatscommissies (de commissie-Cobbenhagen – Bezitsvorming en de commissie-Muntendam – Ziekteverzuim en arbeidsproductiviteit). Voor de KVP schreef ik enkele publikaties: *Sociale Zekerheid en persoonlijke verantwoordelijkheid* en een deel in de serie *Bedrijfsorganisatie waarom en hoe*.⁹ Ook was ik secretaris van enkele commissies van het Centrum voor Staatskundige Vorming.

Staatssecretaris van Economische Zaken

Dat was zo ongeveer de situatie, toen ik naar aanleiding van het telefoongesprek op de trein naar Bloemendaal stapte om Romme te bezoeken. Ik had goed nagedacht waarover Romme me zou willen spreken. Het had me verwonderd dat hij mij niet zei waarover hij me wilde spreken. Zoals reeds opgemerkt wist ik dat hij erg hechtte aan een Kinderbijslagverzekering voor zelfstandigen, die in de plaats zou kunnen treden van de Noodwet kinderbijslag voor kleine zelfstandigen van minister Joekes. De aandrang voor zo'n regeling vanuit de middenstand en de boeren was groot. Het Centrum voor Staatskundige Vorming van de KVP had daartoe al vroeg een commissie ingesteld, waarvan ik secretaris en Romme adviserend lid was geweest. Op het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid had deze materie niet de hoogste prioriteit. Men had de handen vol aan de voorbereiding van de definitieve ouderdomsverzekering, die ook voor de opvolger van Joekes, minister J. Suurhoff, de hoogste prioriteit zou hebben. Ik besloot alles wat ik over een kinderbijslagvoorziening voor zelfstandigen ter beschikking had in mijn tas te doen en las een en ander in de trein nog eens door.

Ik kon mij voorstellen, dat Romme de zaak bij de algemeen politieke beschouwingen aan de orde zou willen stellen. Toen ik hem dat zei kon hij nauwelijks een glimlach onderdrukken en zei dat hij daar met mij helemaal niet over wenste te spreken. Hij vertelde mij dat bij de kabinetsformatie om een aantal redenen afgesproken was, dat er op Economische Zaken een staatssecretaris zou komen van KVP-huize, die meer in het bijzonder belast zou worden met de middenstandsaangelegenheden en hij vroeg mij of ik

bereid zou zijn een benoeming daarvoor te aanvaarden. Dit was wel het laatste wat ik verwacht had van Romme te horen. Ik wist eigenlijk ook niet wat te zeggen. Alhoewel ik fractievoorzitter voor de KVP in de Bredase gemeenteraad was en kandidaat was geweest voor de Tweede Kamer bij de recente verkiezingen, zij het op een niet direct verkiesbare plaats, had ik nooit aan een politieke carrière gedacht. Veel meer ging mijn belangstelling uit naar de wetenschap en ik was een jaar eerder al eens genoemd voor een leerstoel in Nijmegen. Mijn reactie was dat ik niet zag dat ik een geschikte kandidaat voor de functie was en of Romme niet beter zijn aandacht kon richten op enkele andere personen, die ik bij naam noemde. Tamelijk kribbig antwoordde Romme, dat ik dat maar aan zijn oordeel moest overlaten. Later zou ik horen, dat enkele kandidaten die hij eerder aan de nieuwe AR-minister van Economische Zaken, de 34-jarige prof. dr. J. Zijlstra, had voorgesteld, voor deze niet acceptabel waren. En op mijn bezwaar, dat ik mij op dit terrein niet deskundig voelde, zei hij dat hij de overtuiging had, dat ik in staat was mij snel in te werken. Mijn vraag, welke backing hij mij zou kunnen geven, ontlokte hem het laconieke antwoord 'Geen enkele, als u het niet goed doet gaat u er weer uit'!

Ik zei hem, dat ik nog geen antwoord kon geven en behoefte voelde een drietal mensen om raad te vragen. Dr. Beel, die weer optrad als minister van Binnenlandse Zaken en als vice-premier; een van mijn leermeesters, prof. Cobbenhagen uit Tilburg, en de locoburgemeester van Breda, mr. Struycken, een oudere vriend. Met enige tegenzin ging hij akkoord, mij overigens wel geheimhouding opleggend. Ook moest het overleg in enkele dagen afgerond zijn. Door de telefoon maakte hij een afspraak met Beel, op wiens departement ik mij enige uren later vervoegde.

Tegenstrijdige raad

De ontvangst was – alhoewel ik altijd een goede relatie met Beel had gehad – uitermate koel. Beel ontving mij staande met zijn jas aan. Hij ontraadde mij met klem op de uitnodiging van Romme in te gaan. Het idee van dit staatssecretariaat was aan het brein van Romme ontsproten, een zuiver politieke zaak, waarin Beel geen enkel heil zag. Na tien minuten stond ik weer buiten. Naar huis reizend neigde ik er sterk toe de uitnodiging niet aan te nemen. Maar ik had besloten nog twee adviezen in te winnen.

Ik maakte een afspraak met Cobbenhagen voor de volgende ochtend en ging 's avonds een glas wijn drinken met mijn oudere vriend de locoburgemeester. Diens advies was heel positief. Wat Beel ook vond, bij de kabinetsformatie was nu eenmaal afgesproken dat er een KVP-staatssecretaris op Economische Zaken zou komen en Romme had mij daarvoor gevraagd. Hij zelf verwachtte dat ik het aan zou kunnen.

Toen ik de volgende dag bij Cobbenhagen kwam, zei deze: 'Ga eens in die stoel zitten, daarin hebben Jan van den Brink (minister van Economische Zaken van 1948-1952) en Guus Albregts (minister zonder portefeuille 1951-1952) ook gezeten, toen zij mij om advies vroegen.' Cobbenhagen had mij vooral goed leren kennen, toen ik van 1950 tot 1952 zijn secretaris in de staatscommissie-Bezitsvorming was. Ik kwam in die tijd bij hem in Tilburg stukken bespreken; wij reisden samen naar Den Haag en hij gaf leiding aan stukken die ik ten behoeve van de staatscommissie schreef. Hij zei me, dat ik – alhoewel erg jong – de uitnodiging van Romme moest aannemen. Dat ik op het specifieke terrein geen specialist was achtte hij geen bezwaar. Belangrijker vond hij of ik spoedig in staat zou zijn mij in te werken. Op grond van zijn ervaring met mij beantwoordde hij deze vraag bevestigend. Hij vond dat ik mij, ook gezien de band toen van Tilburg met de

KVP, beschikbaar moest stellen en achtte het staatssecretariaat in het belang van het midden- en kleinbedrijf, dat hij een belangrijk en zelfs essentieel element van onze samenleving achtte. De omstandigheid dat Beel een negatief advies had gegeven maakte geen enkele indruk op Cobbenhagen. Beel dacht volgens hem over dat soort zaken nu eenmaal anders en minder inspiratief dan Romme. Ik moest hem beloven ja te zeggen en onder een glas sherry en daarna een eenvoudige, maar zoals bij Cobbenhagen altijd zeer smakelijke lunch, sprak hij mij alle moed in, vergezeld van goede adviezen.

Thuisgekomen belde ik eerst Beel en daarna Romme op; mijn boodschap werd, gemeten aan de bevroren uitdrukking in de stem van Beel, niet in dank aangenomen. Ik moest het zelf maar weten; hij had het mij tenminste afgeraden. Ik heb de indruk, dat Beel mij altijd kwalijk heeft genomen dat ik zijn advies niet had opgevolgd. Ik kom daarop nog terug. Vanaf dat ogenblik ging alles in een stroomversnelling. Romme vroeg mij nog of ik iemand uit de omgeving van Zijlstra kende. Ik noemde hem prof. mr. W.F. de Gaay Fortman die tot aan zijn benoeming tot gewoon hoogleraar aan de VU, hoofd van de afdeling Arbeidsverhoudingen II van het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid – waaronder ook de kinderbijslagregelingen ressorteerden – was geweest. Ik had hem goed leren kennen bij de voorbereiding van het Nederlands-Belgisch verdrag voor sociale verzekering, waarbij ik ook als secretaris van de delegatie optrad. Ook bevorderde hij de publikatie van een aantal van mijn artikelen in de tijdschriften *Sociaal Maandblad* en *Arbeid* (nu *SMA*), waarvan Fortman, Gaius voor zijn vrienden, redactiesecretaris was en tenslotte citeerde hij mij in zijn inaugurele oratie. Het is mij gebleken dat Zijlstra inderdaad met Fortman had gesproken. Zijlstra zei me dat in het gesprek, dat ik enkele dagen na mijn positieve reactie op het verzoek van Romme met hem had.

‘U bent staatssecretaris voor middenstand en niets anders’

Het gesprek met Zijlstra begon wat stijfjes. Wat ik toen nog niet wist was, dat Zijlstra niet zo enthousiast was over de bij de kabinetsformatie gemaakte afspraak, dat de KVP een minister zonder portefeuille voor Publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en Bezitsvorming als gedeeltelijke opvolging van Albregts, zou krijgen, en bovendien een KVP’er als staatssecretaris voor middenstandsaangelegenheden, die Albregts ook in zijn portefeuille had gehad. Dat enthousiasme werd zeker niet vergroot, toen Romme na mijn ja-woord, maar voor mijn benoeming, in de bekende rubriek die hij als staatkundig hoofdredacteur in *de Volkskrant* verzorgde, op 29 september 1952 een artikel schreef onder de titel ‘Staatssecretaris voor de Middenstand’. Daarin merkte hij op, dat de benoeming van een staatssecretaris voor de middenstand nog niet was afgekomen en de regeringsploeg dus nog steeds niet helemaal voltooid was. Daaraan voegde Romme toe: ‘Wij drukken dat laatste zo uit, niet om dit staatssecretariaat voor de middenstand bijzonder naar voren te halen, maar om nog eens te beklemtonen het politieke karakter van de staatssecretaris in het algemeen, de staatssecretaris die niet is en helemaal niet is, een soort super-ambtenaar, maar een politiek verantwoordelijk regeerder.’ Romme, die ook de noodzaak van de deelneming van de staatssecretaris aan de Raad voor Economische Aangelegenheden (REA), een subraad uit de ministerraad, beklemtoonde, meende in hetzelfde artikel dat dit politieke karakter nog wat meer moest worden gecultiveerd, dan in het verleden wel het geval was geweest.

In dat licht is begrijpelijk wat Zijlstra na een inleidend praatje tegen mij zei: ‘Dus u bent staatssecretaris voor de middenstand en voor niets anders. U bent staatssecretaris voor

mij en niet voor minister De Bruijn en naar de REA gaat u alleen als ik dat wil.’¹⁰ Het klonk wat afstandelijk en op dat ogenblik dacht ik goed na of ik het wel zou willen als ik ook afstandelijk van Zijlstra zou moeten werken. Ik zei toen, dat ik alleen staatssecretaris zou worden, als ik de zekerheid had dat wij menselijk ook prettig zouden kunnen samenwerken. Uiteindelijk had ik het ambt niet gezocht en had ik het als wetenschappelijk adviseur van de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid reuze naar mijn zin. Daarom zou ik er ook geen problemen mee hebben van het staatssecretariaat af te zien. Dat wilde Zijlstra na alles wat er al gebeurd was ook niet en hij vroeg me wat ik van zijn drie punten vond. De twee eerste leken mij vanzelfsprekend. De minister bepaalt volgens de Grondwet de taak van de staatssecretaris. Vastgelegd wordt waar de staatssecretaris meer in het bijzonder mee belast is, maar hij kan daarbuiten in alle gevallen waarin hij dat wenselijk vindt bepalen dat de staatssecretaris in zijn plaats als minister optreedt (dat zou later in menig opzicht gebeuren). Aan minister De Bruijn had ik uit hoofde van diens taak geen boodschap, hetgeen natuurlijk niet hoefde te betekenen dat ik hem als partijgenoot niet zou ontmoeten. Met de REA had ik, ook in het licht van de opmerking van Romme, meer moeite. Ik vroeg Zijlstra of hij het logisch vond dat de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid Van Rhijn wel alle vergaderingen van de REA kon bijwonen en de staatssecretaris van Economische Zaken niet. Zijlstra zag mijn punt en zei mij te zullen bevorderen, dat ik de REA zoveel mogelijk kon bezoeken. De praktijk werd dat ik er altijd was en later mijn opvolgers ook. Later spraken we nog met elkaar af dat we iedere maandag met elkaar zouden lunchen, een afspraak, die voor onze zevenjarige samenwerking op Economische Zaken van het aller grootste belang zou blijken te zijn.

Daarmede was mijn benoeming beklonken. Mij restte nog een kennismakingsbezoek aan de minister-president dr. W. Drees en de beëdiging door koningin Juliana op Soestdijk. Naar beiden ging ik niet zonder schroom. Ik merkte al gauw dat Beel, die de enige minister was die Drees bij zijn voornaam noemde, over mij met hem had gesproken. Hij vertelde mij dat hij altijd met veel belangstelling mijn artikelen in *De Tijd* en ook enkele andere publikaties had gelezen en niet zo goed begreep, waarom ik mij van mijn geliefde terrein van de sociale zekerheid had afgewend om nu staatssecretaris voor de Middenstand te worden. Was het niet beter geweest als ik een politieke carrière wilde, mijn tijd af te wachten om iets op sociaal terrein te worden? Maar hij wachtte eigenlijk mijn antwoord niet af en merkte op dat de beslissing nu eenmaal gevallen was. Hij wenste me veel succes en zei me bij het opstaan: ‘Het is de gewoonte dat ministers en staatssecretarissen elkaar tutoyeren, dus laten we daarmee direct beginnen.’ Daar stond ik, 31 jaar oud, nog helemaal nieuw in de landspolitiek tegenover de toen reeds 65-jarige staatsman, een der grootsten die Nederland ooit heeft opgeleverd. Ik had het met dat tutoyeren moeilijk en dat zou nog een hele tijd duren.

Beëdiging door koningin Juliana

Mijn beëdiging op Soestdijk had plaats op 7 oktober 1952, een stralende, warme nazomerdag waarop ’s morgens voor de eerste maal mijn dienstauto met standaard voor de deur stond. Mijn schroom was nog groter dan voor het bezoek aan Drees. Koningin Juliana zei tegen me: ‘U bent nog erg jong meneer Veldkamp, bijna net zo jong als meneer Zijlstra (34 jaar) en samen bent u net zo oud als meneer De Bruijn, maar die heeft dan ook geen staatssecretaris nodig.’ Als ik nu de beëdiging van 1952 vergelijk met mijn beëdiging als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid in 1961, toen ik tussentijds

Van Rooy moest opvolgen, is er een groot verschil. In 1961, na plus minus negen jaar staatssecretaris te zijn geweest, kende ik de Koningin van vele gesprekken op Soestdijk en andere ontmoetingen redelijk goed. Zij zei toen, nadat we een kopje thee hadden gedronken: 'Zullen we dan maar, meneer Veldkamp?'

Bron: *De Bredasche Courant* 11-10-1952

Functie van staatssecretaris

Met mijn beëdiging was ik de landspolitiek binnen getreden, en ik zou in zeven kabinetten staatssecretaris c.q. minister blijven, terwijl ook na mijn aftreden met de landspolitiek belangrijke verbindingen zouden blijven bestaan. Bij het begin van mijn optreden werd in de Tweede Kamer overigens niet over mijn persoon, maar wel over de functie gediscussieerd. Dat gebeurde bij de algemene beraadslagingen over de Rijksbegroting 1953, waarbij ook gediscussieerd werd over de kabinetsformatie omdat het kabinet – optredend kort voor Prinsjesdag – zich niet met een regeringsverklaring presenteerde, maar de troonrede als zodanig beschouwde. Ook de toenmalige voorzitter van de VVD-fractie mr. Oud, erkend staatsrechtsg geleerde, achtte dat niet bezwaarlijk.

[De minister-president merkte in de discussie over de kwestie van de staatssecretarissen in de afgelopen formatie het volgende op:] 'Bij de ministers, al zal men ook in het kabinet niet altijd precies een evenredige vertegenwoordiging hebben van de Kamerfracties, gaat het ook om verhoudingen, die invloed kunnen hebben bij beslissingen in het kabinet. Bij staatssecretarissen is dit niet het geval. De staatssecretaris neemt niet deel aan beslissingen binnen het kabinet, hij neemt niet deel aan een collegiale beslissing. De staats-

secretaris staat voor een bepaalde taak onder eigen politieke verantwoordelijkheid en in die zin is hij op zijn gebied natuurlijk een politiek beleidsman, maar tenslotte onder de totale verantwoordelijkheid van de minister. Nu meen ik, dat het aanbeveling verdient, dat een minister zelf kan beoordelen: heb ik een staatssecretaris nodig, heb ik er meer dan één nodig en, zo ja, wie meen ik, dat mij ter zijde zal kunnen staan? Wanneer men dat te zeer in de sfeer van de kabinetsformatie betreft, vrees ik, dat andere motieven te sterk de doorslag zouden kunnen geven. Ik meen, dat in het algemeen, voor zover er niet reeds een staatssecretaris is en men moet beslissen over de vraag: handhaven of niet, de beste methode zou zijn, dat de minister eerst enige ervaring opdoet om zich te realiseren in hoeverre hij hulp van een staatssecretaris wenselijk acht en, zo ja, welke hulp. Nu kan men – ik spreek over deze dingen graag openlijk – alleen ten opzichte van de staatssecretaris voor de middenstand zeggen, dat in dit geval – al heeft de benoeming natuurlijk de instemming gehad van de minister van Economische Zaken – de oorsprong te vinden is in de besprekingen, die gehouden zijn bij de kabinetsformatie en die verband hielden met het feit, dat het departement van Economische Zaken niet meer in handen zou zijn van een lid van de KVP. In verband daarmee stelde men het op prijs, als er een afzonderlijke staatssecretaris voor de middenstand zou komen, dat in die sector iemand uit de kring van de KVP zou worden benoemd. In het algemeen is er echter geen sprake van geweest, dat de kwestie van de staatssecretarissen bij deze formatie moeilijkheden zou hebben opgeleverd.’

Bij die algemene beraadslagingen stelde de voorzitter van de CHU-fractie, de heer Tilanus, mede naar aanleiding van het hierboven geciteerde artikel van prof. Romme, de vraag aan de orde ‘of bij een kabinetsformatie nu ook al de keuze en het aantal staatssecretarissen een rol moest spelen. Wanneer dat het geval zou zijn, zou ik het in hoge mate betreuren. Het zou de kabinetsformatie nog meer bemoeilijken.’ In zijn antwoord stemde Drees in met de opvatting van Tilanus, dat het de voorkeur verdient de benoeming van staatssecretarissen niet te maken tot een onderdeel van de kabinetsformatie.

De gesloten wereld van de politiek, zelfs voor insiders

*'Soms is het te groot het leven
om in te wonen
je kan buiten staan te kijken
op wat binnenin gebeurt
met de zin hopeloos daartussen
je bent verloren
als je wil weten hoe laat het is
of je nog op tijd kan komen
de wijzers zijn zoek
het tikken is te horen.'*

Karel Sergen, Stolp uit het Noorden

Eerste les in de politiek

Om het beeld te schetsen van de wereld waarin ik mij bevond bij het aantreden in de landspolitiek, ga ik terug naar de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Ik ben afkomstig uit een eenvoudig, maar typisch katholiek gezin. Mijn moeder was zeer religieus en ging ook ten opzichte van mij daarin heel ver. Iedere morgen om 7 uur naar de kerk in feite tot ik het huis op 27-jarige leeftijd in verband met mijn huwelijk verliet. Dit gold ook op zondag. Dat was eigenlijk merkwaardig. Vanaf mijn zestiende jaar speelde ik op het orgel in de kerk. Ik heb het als autodidact al doende geleerd, enige jaren sterk geïnspireerd door de begaafde musicus Louis Toebosch, die mijn muziekleraar werd op het Onze Lieve Vrouwe Lyceum in Breda. Ik was dus altijd in de hoogmis aanwezig, evenals in het zogenaamde lof in de namiddag. Voor mijn moeder was dat niet genoeg. Zij vond dat geen vorm van mis-bijwonen. En zij had eigenlijk wel gelijk. Verschillende koorzangers die nogal wat ouder waren dan ik, speelden tijdens de preek kaart in een zijkamertje of rookten een sigaretje. Mijn moeder stond pal voor het formele ritme van de katholieke kerk en indoctrineerde dat op de meest beminnelijke maar toch onwrikbare wijze. Mijn vader, die ik helaas in 1944 – toen mijn oudste broer Antoon in het concentratiekamp zat en mijn oudere broer Theo door de Duitsers gedeporteerd was naar Joegoslavië – na een slopende ongeneeslijke ziekte moest verliezen, waardoor ik praktisch de gehele oorlogstijd alleen voor mijn moeder moest zorgen, was veel milder. Maar ook voor hem betekende katholiek zijn, in alles katholiek zijn: de katholieke krant (*de Volkskrant*); de katholieke vakbeweging; de RK-Staatspartij en als we een radio hadden gehad zou het ook de KRO geweest zijn, maar we hadden geen radio.

Voor mij betekende een en ander de RK Mulo St. Sylvester, het Onze Lieve Vrouwe Lyceum en niet de Rijks HBS of het Stedelijk Gymnasium. Daar kreeg de liefdevolle indoctrinatie van mijn goede moeder een nieuw accent in wat ik mocht doen en wat ik moest laten. Mogen had, als je verder wilde komen, eigenlijk veel meer de klank van moeten en zo werd ik lid van de Katholieke Jongstudentenvereniging WERE di, waar ik onder meer Jan van der Pluym, de latere hoofdredacteur van *de Volkskrant*, leerde kennen, met wie ik na de bevrijding samen in Tilburg zou studeren en die een vriend voor het

leven werd.¹¹ De katholieke jongstudenten ontmoetten ook de katholieke jonge arbeiders en de katholieke jonge werkgevers, waar ik in het begin van de veertiger jaren reeds respectievelijk Jan Mertens en Paul van Boven leerde kennen. Maar het werd alras duidelijk wat ik moest laten.

Ieder jaar moesten de leerlingen opgeven van welke verenigingen zij lid waren. Ik was enthousiast waterpolospeler in de zwemclub De Baronie en gaf mijn lidmaatschap op. Ik werd bij de rector dr. Gerretzen ontboden die mij zei dat leerlingen geen lid mochten zijn van zogenaamde neutrale verenigingen. Op mijn tegenwerping dat er geen katholieke zwemclub in Breda was en dat praktisch alle leden katholiek waren, zei hij dat het hem speet, maar dat hij voor dit geval geen uitzondering kon maken. Langs zijn neus weg vroeg hij nog of er gemengd getraind werd. Ik ontkende dat, maar moest toegeven dat op de wedstrijden zowel de jongens als de meisjes uitkwamen. Dat vond hij al erg genoeg in een tijd waarin in Breda helemaal niet gemengd gezwommen mocht worden. Ik was razend en niet voornemens toe te geven. Uiteindelijk was waterpolo naast orgelspelen mijn enige vorm van ontspanning. Mijn moeder, die toch al niet zo op mijn liefde voor de zwemsport gesteld was, vond dat de rector helemaal gelijk had. Mijn vader was veel pragmatischer; het was zijns inziens een keuze tussen de school en de zwemvereniging en de school was enkele jaren het belangrijkste. Hij nam mij apart en suggereerde dat ik aan het bestuur zou vragen of ik zonder lid te zijn mee zou mogen trainen, als mijn vader in plaats van mijn contributie te betalen donateur zou worden. Dat werd toen heel soepel geregeld. Later heb ik wel eens gedacht, dat mijn vader mij toen een eerste les in politiek had gegeven.

In de echte katholieke ambiance waarin ik leefde was het vanzelfsprekend dat mijn vader mij meenam naar openbare vergaderingen, waarin voor de Tweede-Kamerverkiezingen vooraanstaande figuren uit de RK-Staatspartij, zoals Deckers, Romme en Verschuur, het woord voerden. Ook van daaruit was er voor mij de suggestie, dat katholiek bezig zijn ook betekende katholiek politiek bezig zijn.

Wat de bezetter nooit begrepen heeft, is dat de Nederlanders door het oorlogsgebeuren niet fundamenteel veranderden. De protestanten in hun diverse geledingen bleven protestants, niet alleen religieus maar ook maatschappelijk, en bij de katholieken was dat niet anders. Dat gold ook voor grote politieke en maatschappelijke stromingen, zoals de SDAP en het NVV. De bezetter heeft nooit begrepen, dat hij maatschappelijke en politieke organisatievormen wel formeel juridisch kon ontmantelen, doch institutioneel niet fundamenteel kon aantasten. Ook het driemanschap Van Einthoven, Linthorst Homan en De Quay maakte met de oprichting van de Nederlandse Unie dezelfde fout. Dat velen tot de Nederlandse Unie toetraden, moet veel meer gezien worden als een gebaar tegen de bezetter, dan instemming met de ideeën van het driemanschap. Dat was in ieder geval met mij het geval, die voortgekomen uit Were di en Brabantia nostra mee wilde doen aan het maken van een duidelijk gebaar tegen de bezetter. We konden toch al zo weinig.

Ook in Londen groeide op afstand de misvatting dat anno 1944-1945 er in Nederland een voedingsbodem zou zijn voor andere dan de fundamentele maatschappelijke en politieke structuren. Dat heeft in de beginperiode na de bevrijding soms tot ernstige misvattingen en beleidsfouten geleid.

De machtsverhoudingen binnen de KVP

Hoe het mij in de periode 1945-1952 verging, heb ik hierboven reeds geschetst. Mijn activiteiten op maatschappelijk, kerkelijk en politiek gebied waren duidelijk katholiek gekleurd. Door mijn lidmaatschap en na enige tijd fractievoorzitterschap van de KVP-raadsfractie in de Bredase gemeenteraad, raakte ik betrokken bij het werk van de afdeling Breda van de KVP en het kiesdistrict waartoe Breda behoorde. Van daaruit werd ik ook afgevaardigd naar partijraadsvergaderingen, naar vergaderingen van de vereniging van katholieke gemeenteraadsleden en naar speciale bijeenkomsten, waar ik soms ook als spreker optrad. Dat, gecombineerd met de commissies van het Centrum van Staatkundige Vorming, waarover ik reeds sprak, en zeker met mijn activiteiten als adviseur van minister Joekes en als secretaris van twee belangrijke staatscommissies, deed bij mij de mening post vatten dat ik zeer sterk betrokken was bij de politiek in het algemeen en bij de KVP in het bijzonder. Een kandidatuur (zij het zoals ik al zei op een niet direct verkiesbare plaats) voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer leek voor de hand te liggen, zonder dat ik een echte politieke carrière ambieerde.

Ik dacht toen dat ik door mijn grote betrokkenheid bij de KVP de ins en outs van de KVP door en door kende. Dat was een groot misverstand, omdat ik dacht in formele structuren. Ik wist hoe de structuren in elkaar zaten en wie ik waarvoor moest benaderen. Ik wist echter niet waar de macht in de KVP zat en wie de echte machthebbers waren. Er zouden nog een aantal jaren overheen gaan voor mij dat duidelijk werd en ook dat wie zoals ik vanuit de voet de partijhiërarchie binnenkomt, aan de top vele belemmeringen ontmoet vanuit het centrum van de macht.

Dat centrum werd enerzijds gevormd door personen die geleidelijk aan door hun persoon die positie verworven hadden, zoals Romme en Andriessen sr. die, afkomstig uit de vakbeweging, voorzitter van de KVP werd. Ook partijsecretarissen zoals Albering en Perquin behoorden ertoe. De partijvoorzitters Van Doorn en Aalberse heb ik nooit zo in het centrum van de macht gezien; de periode van Van der Stee, die alles in zich had om daarin te komen, was te kort, en De Zeeuw zou spoedig ontdekken dat hij er niet toe behoorde. Beel nam beslist een belangrijke plaats in dat centrum in, in tegenstelling tot bij voorbeeld De Quay, Marijnen en Cals. Marga Klompé ging ook spoedig een rol spelen en Schmelzer was door Romme in de wieg gelegd voor het centrum. De grote katholieke organisaties van werknemers, werkgevers, boeren en middenstand hadden in het centrum via belangrijke vertegenwoordigers ook hun plaats. En dan waren er tenslotte vooraanstaande priesters, zoals De Beaufort OFM en Stokman OFM.

Van dat alles was ik niet zo op de hoogte, toen ik op de eerste dag van mijn aantreden ging lunchen in de Oude Doelen, waar net als de kabinetschef van Economische Zaken Rorije, die nog bij de Hoge Raad van Arbeid had gewerkt en alles in en om het Binnenhof wist, de ministers en staatssecretarissen, vooral zij die buiten de stad woonden, plachten te lunchen en te dineren. Zij hadden een aparte tafel, evenals het Koninklijk Huis, maar die tafel werd slechts af en toe gebruikt door prins Bernhard. Ik ontmoette er regelmatig de ministers Beel, Van Thiel en Witte; het meest Van Thiel, met wie al spoedig een nauwe band ontstond. Van Thiel had een permanente kamer in Hotel de Witte Brug en toen ik na twee jaar kamers huurde aan de Stadhouderslaan, brachten wij ook nog al eens de avond samen door en gingen soms een goed toneelstuk zien.

Al spoedig begon ik meer zicht op de interne politieke verhoudingen binnen de KVP te krijgen. In de periode 1952-1956 was de cohesie tussen de KVP-bewindslieden niet zo

groot. Beel vond dat wij bij elkaar moesten komen als hij dat nuttig vond en dat gebeurde dan in de avonduren op zijn departement. Staatssecretarissen, en dat waren voor de KVP naast mij zelf Anna de Waal en Moorman, werden daarvoor niet altijd gevraagd. Speciale wekelijkse bijeenkomsten, zoals die vanaf 1956 op initiatief van Marga Klompé tijdens de lunch op de dag van de ministerraad op haar departement plaatsvonden, kenden wij tot 1956 niet. Wel hadden alle bewindslieden toegang tot een wekelijkse borrel met aansluitende maaltijd in Hotel des Indes, waar overigens niet iedereen kwam. Drees liet zich daar bij voorbeeld nooit zien.

Beel was niet alleen geen voorstander van regelmatige bijeenkomsten van KVP-bewindslieden, hij was ook tegenstander van contacten van KVP-bewindslieden met fractie en partijbestuur. Voor hem golden twee beginselen, namelijk in de eerste plaats dat men hoe dichterbij de Kroon hoe minder partijman is en in de tweede plaats dat de regering regeert en het parlement controleert. In tegenstelling tot onze PvdA-collegae kwamen wij dan ook nooit in de fractie. Zelf heb ik in de periode 1952-1967, behalve gedurende de korte perioden dat ik de functie van staatssecretaris of minister en die van kamerlid tijdelijk combineerde, nooit aan beraadslagingen met de fractie of fractiecommissies deelgenomen. Wat Beel nog juist toelaatbaar achtte, was een jaarlijks gesprek met het partijbestuur en het passief deelnemen aan partijcongressen. Deelnemen aan verkiezingspropaganda was onvermijdelijk. Hij kon niet anders dan passief en permissief daartegenover staan en bond ons op het hart beperkt te zijn in ons optreden en met redevoeringen vooral te focussen op onderwerpen waarvoor wij verantwoordelijkheid droegen.

Bij mijn binnentreden in de landelijke politiek werd ik dus niet gehinderd door veel kennis van de reële machtsverhoudingen binnen de KVP, laat staan binnen andere partijen; had ik niet veel mogelijkheden door te dringen tot een regelmatig wezenlijk overleg met de KVP-regeringsploeg over het gehele regeringsbeleid; was een indringend contact met de KVP-fractie en/of het partijbestuur niet mogelijk en moest ik gaan opereren op een terrein dat van huis uit het mijne niet was, onder eindverantwoordelijkheid van een minister van een andere, zij het verwante, politieke kleur, terwijl Romme mij gezegd had mij geen backing te kunnen geven en mij toegezegd had, dat als ik het niet goed zou doen ik eruit zou moeten. Wat mij te doen stond was zo spoedig mogelijk een analyse te maken van de betekenis van mijn werkterrein, van de lacunes in het beleid en van een beleid, dat die lacunes zou kunnen opheffen. Daaraan voorafgaand moest ik trachten zo spoedig mogelijk een inzicht te verwerven in de kracht en sterkte van het apparaat, waarop ik voor de uitvoering van mijn taak zou moeten steunen.

Staatssecretaris in het derde en vierde kabinet-Drees (1952-1958)

Het ministerie van Economische Zaken

Het ministerie van Economische Zaken was en is nog steeds een belangrijk en interessant ministerie. Sedert zijn ontstaan onder een andere naam, die in verband met afsplitsing van taken, bij voorbeeld bij het in het leven roepen van een afzonderlijk ministerie van Landbouw, enkele malen werd gewijzigd, had het belangrijke ministers gekend. Om enkele voorbeelden te noemen: tijdens de Eerste Wereldoorlog Treub (1913-1914), wiens borstbeeld nog steeds op de Bezuidenhoutseweg 30 in Den Haag staat; na de Eerste Wereldoorlog Aalberse sr. (1918-1925), die Handel en Nijverheid combineerde met Arbeid evenals Slotemaker de Bruïne (1926-1929) en Verschuur (1929-1933); opnieuw Verschuur (1933-1934), nu als minister van Economische Zaken, zonder Arbeid maar wel met Landbouw en Scheepvaart; Steenberghe (1934-1935); Gelissen onder wiens bewind Economische Zaken werd gesplitst in Handel, Nijverheid en Scheepvaart en Landbouw en Visserij, waarbij hij zelf het eerste hield; opnieuw Steenberghe (1937-1940, met een onderbreking van ruim twee weken) onder wiens bewind Handel, Nijverheid en Scheepvaart en Landbouw en Visserij weer werden samengevoegd tot Economische Zaken; Steenberghe bleef ook op zijn post in Londen tot 17 november 1941. Feitelijk bleef de departementale indeling tijdens de bezetting nagenoeg ongewijzigd. Belangrijk na de bevrijding waren vooral Vos (Handel en Nijverheid, 1945-1946), Van den Brink (1948-1952) en in mijn eigen tijd vooral Zijlstra (1952-1959); De Pous (1959-1963) en Den Uyl (1965-1966).

Economische Zaken had ook sterke secretarissen-generaal. Ik noem uit de vooroorlogse periode dr. H.M. Hirschfeld, wiens memoires ik reeds ter sprake bracht. Hij bleef secretaris-generaal tot aan de bevrijding en zou daarna nog optreden als regeringscommissaris voor de uitvoering van het Marshall-plan. In die kwaliteit kwam ik hem na mij optreden nog tegen in een vergadering van de REA, die hij placht bij te wonen met de toenmalige directeur-generaal, later staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, E.H. Van der Beugel. Van hoog niveau was na de bevrijding prof. G. Brouwers, die gedurende mijn hele periode als staatssecretaris van Economische Zaken als secretaris-generaal optrad en met wie ik ook tijdens mijn periode als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid veel contact had. Brouwers was niet alleen een zeer begaafd econoom, die zijn carrière op Economische Zaken was begonnen als directeur-generaal voor de Prijzen, welke functie hij nog jarenlang zou combineren met het ambt van secretaris-generaal. Hij was een geboren manager en wist Economische Zaken uitstekend te organiseren; een beperkt aantal (vier à vijf) directoraten-generaal en een beperkt aantal uitstekende stafafdelingen. Brouwers kende zijn eigen kwaliteiten heel goed, maar ook zijn beperkingen. Wetgeving en recht waren niet zijn sterkste kanten en daarom liet hij zich bijstaan door een plaatsvervangend secretaris-generaal die een hoog gekwalificeerd jurist was. Bij mijn aantreden als staatssecretaris spraken wij af dat deze plaatsvervangend secretaris-generaal, mr. Woudstra, voor mij als secretaris-generaal zou optreden met voor mij de mogelijkheid een beroep op Brouwers te doen en voor hem om binnen te stappen als hij dat nodig zou vinden.

Naast de operationele directoraten-generaal waren de stafafdelingen van grote betekenis. Zonder afbreuk te doen aan de betekenis van andere stafafdelingen waren mijns inziens vooral de stafafdeling Algemeen Economische Politiek en de stafafdeling Wetgeving en Juridische Aangelegenheden strategische instrumenten voor de vorming en het effectueren van het economisch beleid. Toen ik aankwam, stond de stafafdeling Algemeen Economische Politiek bij voorbeeld onder leiding van de zeer begaafde, kritisch ingestelde, jonge econoom dr. J. Pen, de latere bekende hoogleraar in Groningen. Hij vormde met zijn medewerkers een permanente braintrust ten dienste van de directeuren-generaal en natuurlijk vooral voor de bewindslieden. Uit deze wetenschappelijke broeikas zouden ook belangrijke economen voorkomen, zoals prof. C. Oort, prof. J. Andriessen en drs. S. Miedema, de latere secretaris-generaal van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Ook de directoraten-generaal waren over het algemeen goed bemand. Zo werd het directoraat-generaal van Industrialisatie geleid door de bekende dr. Winsemius die een belangrijke aanzet gaf tot de naoorlogse industrialisatie. Hij zou later naar het bedrijfsleven gaan en ook adviseur worden voor de Verenigde Naties. Later zou ik intensief met hem samenwerken in de Raad van Commissarissen van Zwolsmans EMS (Exploitatie-Maatschappij Scheveningen). Op het directoraat-generaal van Handel en Nijverheid was mr. P. Verloren van Themaat als directeur van Orderingszaken een zeer belangrijk man, die zou vertrekken om directeur-generaal op hetzelfde terrein bij de EEG te worden. Op het directoraat-generaal voor Buitenlandse Economische Betrekkingen (BEB) ontmoette ik dr. Linthorst Homan, die naar de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal zou gaan, en ook drs. W.K.N. Schmelzer, voordat hij in 1956 staatssecretaris bij Struycken zou worden. Kortom, Economische Zaken was bestuurlijk en ambtelijk goed bewerkstuigd.

‘Geef die jongen wat om mee te spelen’

Ik zou al gauw merken, dat dit niet gold voor alle onderdelen van Economische Zaken. Mijn ambtelijk apparaat werd gevormd door het directoraat-generaal voor Middenstand en Toerisme, dat qua sterkte – zowel kwantitatief als kwalitatief – zwak afstak vergeleken bij de andere directoraten-generaal. De ambtelijke eenheid was enkele jaren eerder onder druk van het parlement tot directoraat-generaal gebombardeerd, zonder dat dat verder veel betekende voor de ambtelijke formatie. Zowel van de kant van de plaatsvervangend secretaris-generaal als vanuit de stafafdelingen bereikten mij al gauw waarschuwingen, voorzichtig te zijn met stukken van bepaalde onderdelen. Dat bleek reeds toen de memorie van antwoord opgesteld moest worden naar aanleiding van het voorlopig verslag inzake de begroting van Economische Zaken voor het dienstjaar 1953, uitgebracht op 15 november 1952, nauwelijks zes weken na mijn aantreden. In het voorlopig verslag werd door vele KVP-leden opgemerkt dat het jaarlijks begrotingsdebat weinig mogelijkheden gaf om diepgaand op de problematiek van het midden- en kleinbedrijf in te gaan. Zij vroegen om een goed gedocumenteerde en gemotiveerde nota als grondslag voor een full-dress parlementair debat. De ambtelijke staf van het directoraat-generaal ging dwarsliggen. Men zag niets in zo’n nota. Ik voelde al gauw dat men zich eigenlijk niet in staat voelde om zo’n nota op te stellen. De toenmalige directeur-generaal had bij het bericht van mijn benoeming voor wie het maar horen wilde gezegd, dat hij die jongen wel wat zou geven om mee te spelen, maar als er zo’n parlementaire nota moest worden opgesteld zou het omgekeerde gebeuren. De gedachte van een parlementaire nota leek mij uitstekend. Ik

kreeg daarbij niet alleen steun van Zijlstra persoonlijk, maar ook van het bureau van de secretaris-generaal en de stafafdelingen. Wij besloten de Kamer een parlementaire nota toe te zeggen. — — — 12

Tijdens het debat over de vaststelling van hoofdstuk X (departement van Economische Zaken) van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1953 werden Zijlstra en ik door de Kamer welwillend, ja zelfs vriendelijk tegemoet getreden. Zijlstra liet — en zou dat ook in latere jaren doen — de beantwoording betreffende de aangelegenheden waarvoor ik meer in het bijzonder de verantwoordelijkheid droeg, geheel aan mij over. Ik kon mijn erkentelijkheid uitspreken voor de instemming welke de aankondiging van de Middenstandsnota bij nagenoeg alle sprekers had gevonden. Uit het debat werd duidelijk, dat men van de nota veel verwachtte. Zij zou een soortgelijke rol moeten vervullen als andere belangrijke regeringsnota's, zoals de Industrialisatienota van Van den Brink en de Emigratienota van Joekes. Het kostte mij niet veel moeite de Kamer ervan te overtuigen, dat de voorbereiding van de nota tijd zou kosten en dat zij niet voor begin 1954 zou kunnen verschijnen. Wat veel meer moeite kostte was om de nota inderdaad op die termijn gereed te hebben en het gaf mij grote voldoening, dat de nota inderdaad op 8 februari 1954 kon worden ingediend. — — — 13

Het werd mij al gauw duidelijk, [toen ik aan de voorbereiding van de nota begon,] dat over een coherent beleid voor het midden- en kleinbedrijf ten departemente nauwelijks nagedacht was. Het ontbrak ook aan systematisch geordend feitenmateriaal. Toen ik na het kamerdebat met de staf van het directoraat-generaal over de voorbereiding van de nota sprak, zei de directeur-generaal, dat ik mij daarover geen zorgen moest maken. Ik zou te zijner tijd van hem een concept voor de nota ontvangen, die dan uiteraard onderwerp van overleg zou kunnen vormen. Dat zinde mij niet. Ik wilde vanaf het eerste begin bij de voorbereiding van de nota betrokken zijn en daaraan leiding geven. Ik was mij er terdege van bewust, dat indien ik dat niet zou doen, ik het risico zou lopen een ondeugdelijke nota voorgelegd te krijgen en door tijdgebrek geen mogelijkheid meer zou hebben daaraan veel te verbeteren.

Daarom besloot ik een braintrust in het leven te roepen, die één keer per week zou vergaderen. Deze bestond naast mij uit de plaatsvervangend secretaris-generaal mr. Woudstra, de directeur-generaal dr. W. Groeneveld Meyer, de plaatsvervangend directeur-generaal mr. M. van Oers, de directeur Algemene Economische Politiek dr. J. Pen, mijn externe adviseur de socioloog drs. Th. Platenburg en de directeur van de directie Wetgeving en Juridische Aangelegenheden mr. W. Phaf. Ad hoc werd de braintrust aangevuld met andere deskundigen. De braintrust was in meerderheid een zeer kritisch gezelschap, dat niet aarzelde om concept-stukken zo nodig tot tien maal toe af te wijzen. Alleen daardoor ontstond een stuk dat ik, gesteund door de instemming van Zijlstra, met een gerust hart eerst naar de REA en daarna naar de Tweede Kamer durfde te zenden. Het werd, zeker voor die tijd, een omvangrijk kamerstuk. Met haar bijlagen besloeg het 192 pagina's, dat wil zeggen een boek van 450 à 500 pagina's. De reactie van de Tweede Kamer was zeer positief. Vrij algemeen was men in het voorlopig verslag van oordeel, dat de samenstellers van de nota er op lofwaardige wijze in geslaagd waren om op basis van vaak zeer verspreide en onvolledige gegevens de Kamer een algemeen beeld van de middenstand in het verleden en heden te geven. — — — 14

Het na 1954 gevoerde beleid spoorde met de uitgangspunten van de Middenstandsnota. Veel zaken op het terrein van wetgeving, zoals de Vestigingswet bedrijven 1954, de wijziging van de Winkelsluitingswet, de Uitverkopenwet 1956 en de Wet beperking

cadeaustelsel 1955 vroegen om aandacht. Het vestigingsbeleid vroeg grote aandacht, omdat de oude vestigingsbesluiten op basis van de Vestigingswet kleinbedrijf 1937 moesten worden vervangen door vestigingsbesluiten op basis van de Vestigingswet bedrijven 1954, waarbij de voornaamste zorg was verstarring te voorkomen en bij voorbeeld ruimte te scheppen voor nieuwe distributiemethoden. Datzelfde gold voor de publiekrechtelijke ordening van het midden- en kleinbedrijf, waarbij vooral een aangepaste topstructuur grote aandacht vroeg.

Toen Zijlstra mij in 1956 telegrafisch vroeg – ik vertoefde in Italië – of ik opnieuw staatssecretaris bij hem wilde zijn, heb ik daar onmiddellijk positief op gereageerd. Een nieuw programma voor het beleid met betrekking tot het midden- en kleinbedrijf behoefden wij niet te schrijven. Wij konden vooruit op basis van de bevestigde uitgangspunten van de Middenstandsnota. — — —

Europees middenstandsbeleid

Op 1 januari 1958 zou de Europese Economische Gemeenschap tot stand komen, op dat ogenblik beperkt tot zes landen: België, West-Duitsland, Frankrijk, Italië, Luxemburg en Nederland (het zogenaamde klein-Europa). Alhoewel bij de initiatiefnemers de Europese problematiek van het midden- en kleinbedrijf zeker niet tot de meest urgente voor Europees beleid behoorde, zou het ontstaan van de EEG ook voor het midden- en kleinbedrijf een realiteit worden. Er bestonden met de meeste landen wel wat contacten op ambtelijk niveau, die meestal plaatsvonden op de jaarlijkse vergaderingen van de toenmalige Association Internationale des Classes Moyennes.

Met België en Luxemburg waren de ambtelijke contacten in het kader van de Benelux frequenter, vooral in verband met de vestigingsproblematiek van Belgen, Luxemburgers en Nederlanders, die zich met een bedrijf op het grondgebied van een van de beide andere landen wilden vestigen. Op ministerieel niveau bestonden geen contacten. Ik besloot tot het nemen van een initiatief en bezocht met een zekere tussenpauze mijn Belgische, Franse, Luxemburgse, Westduitse en Italiaanse collega. Het bleek mij dat men zich ook in de andere vijf landen afvroeg wat ‘klein-Europa’ voor het midden- en kleinbedrijf zou gaan betekenen. We spraken af dat we elkaar met een zekere regelmaat, bij voorbeeld eenmaal per jaar, zouden ontmoeten op basis van een duidelijke agenda met goed voorbereide documenten. Vooral dat laatste zou blijken niet zonder problemen te zijn. Er was nog geen dienst bij de EEG die zich met het midden- en kleinbedrijf bezighield en we konden dan ook (nog) niet rekenen op technische ondersteuning van de zijde van de EEG. We besloten daarom eenvoudig te beginnen. Onze eerste bijeenkomst, die in Den Haag zou worden gehouden, zou een inleidend algemeen oriënterend karakter dragen. Er zou op basis van een questionnaire, die wij gezamenlijk zouden vaststellen – Nederland zou het ontwerp maken – een rapport geschreven worden over de middenstandsproblematiek in de zes landen van klein-Europa, waaruit overeenkomsten en verschillen in beleid duidelijk zouden moeten blijken. Aan de hand van de discussie over de nota zouden aandachtsgebieden worden vastgesteld voor verdere Europese activiteiten in de toekomst. Met de samenstelling van de Middenstandsnota 1954 achter de rug was de samenstelling van de questionnaire voor ons geen moeilijke zaak. Als men de inhoudsopgave van de Middenstandsnota naast de questionnaire legt, zelfs zoals deze luidde na wijziging en aanvulling door mijn collega's, ziet men duidelijk de grote mate van overeenstemming. Het kostte nogal wat tijd voor de antwoorden binnen waren, vertaald in de vier talen van de EEG en

verwerkt in een rapport, dat in het Nederlands door de Staatsdrukkerij en Uitgeversbedrijf later zou worden uitgegeven.¹⁵ De eerste, in overleg met Buitenlandse Zaken genoemde 'informele' conferentie van de zes bewindslieden werd gehouden in de Trèveszaal in Den Haag op 28 en 29 oktober 1957. Naast een inleidende algemene discussie werd er gesproken over: economische wetgeving; kredietverlening; economische organisatie; voorlichting en research; sociale wetgeving; fiscale wetgeving en onderwijs.

De conferentie bleek in een behoefte te voorzien. Zij was een 'porte d'entrée' voor een grote reeks ontmoetingen van bewindslieden op het terrein van het midden- en kleinbedrijf in het kader van de EEG en voor de instelling van de Benelux-commissies voor de middenstand.

Ontwikkeling in midden- en kleinbedrijf

Toen ik aantrad als staatssecretaris, zeven jaar na de bevrijding, en het economisch herstel nauwelijks tot stand was gekomen, werd ik geconfronteerd met een midden- en kleinbedrijf, dat qua structuur nagenoeg niet verschilde met die aan het einde van de dertiger jaren en bij de Duitse inval op 10 mei 1940. Het is interessant dat dr. L. de Jong in Deel 12, *Epiloog, eerste helft van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1988), in zijn beschrijving van het economisch beleid 1945-1950 het midden- en kleinbedrijf zelfs niet noemt (pag. 295 e.v.).

Maar bij voorbeeld op het terrein van de detailhandel en ambacht stonden revolutionaire ontwikkelingen voor de deur, die zich overigens bij de detailhandel sneller zouden voltrekken dan bij het ambacht. Van zelfbediening in de detailhandel was nog geen sprake. In de eerste jaren na 1950 begon er een discussie op gang te komen. De voor- en tegenstanders kwamen uit de kampen van midden- en kleinbedrijf enerzijds en groot(winkel-)bedrijf anderzijds. Ook in het midden- en kleinbedrijf begonnen samenwerkingsvormen te ontstaan, die geleidelijk aan zouden gaan leiden tot het zogenaamde vrijwillig-filiaalbedrijf, waar volop oog bestond voor nieuwe distributietechnieken elders in de wereld. Daarentegen vond men ook in kringen van het grootwinkelbedrijf voor- en tegenstanders van de nieuwe distributietechnieken. Ik herinner mij een bedrijfsbezoek aan De Gruyter in Den Bosch, dat een groot circuit had van levensmiddelenwinkels in Nederland en België, waarbij de directie mij verzekerde, dat zij nooit op zelfbediening zouden overschakelen. Zij hebben het ook niet gedaan, met de bekende negatieve consequenties.

Voor het al of niet overschakelen op moderne distributietechnieken was de structuur, met name van de vestigingswetgeving, van groot belang. De problematiek kwam aan de orde in de toenmalige Commissie Opvoering Produktiviteit.¹⁶ Zij zou mij vier jaar gaan bezighouden, ook na mijn eerste periode, hetgeen uiteindelijk tot twee missies leidde, een inzake nieuwe distributietechnieken in West-Duitsland en Zweden (1960) en een inzake de shopping centers in de Verenigde Staten (1961). In deze missies hadden vertegenwoordigers zitting, zowel van het midden- en kleinbedrijf, vrijwillig-filiaalbedrijven, als van grootwinkelbedrijven en industrie, die belangrijke mensen afvaardigden zoals dr. Anton Dreesmann en dr. J. Bartels. Geleidelijk aan zou de vestigingswetgeving, ondanks verzet, met de nieuwe ontwikkelingen rekening gaan houden. Zoals gezegd zou de modernisering van het ambacht langer op zich laten wachten. Om de blik te verruimen ging ik met een ambtelijke delegatie en een kleine vertegenwoordiging van het ambacht naar Denemarken, West-Duitsland en Italië.

Toerisme

Tot mijn bemoeienissen – en dat is tot op de dag van vandaag ook bij mijn ambtsopvolgers zo gebleven – behoorden ook de aangelegenheden van het toerisme. Bij mijn aantreden stelde de bemoeienis van Economische Zaken met het toerisme niet veel voor. Er was een kleine afdeling (twee à drie ambtenaren), en de toenmalige directeur-generaal had er persoonlijk nogal belangstelling voor. — — —

Een van mijn eerste punten van aandacht was een substantiële verhoging van de subsidie voor de Algemene Nederlandse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer, waaraan de minister van Financiën J. van de Kieft zijn medewerking verleende. Het was mij duidelijk dat de bevordering van het toerisme om meer fundamentele aandacht vroeg. De voorbereiding van de Middenstandsnota en de aansluitende parlementaire behandeling vroeg echter zoveel van mijn tijd, dat ik pas eind 1954 kon beginnen met een parlementair document, dat als Nota inzake het toerisme en het vreemdelingenverkeer uitgebracht werd als bijlage van de memorie van toelichting op hoofdstuk X van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1956.

In de conclusies van de nota stelden Zijlstra en ik vast, dat het toerisme en het vreemdelingenverkeer in het bijzonder een belangrijk stuk economische bedrijvigheid vertegenwoordigen, waarvan de bevordering als een nationaal belang moet worden beschouwd.
— — — 17

De nota leidde in ieder geval tot vaststelling van de Hotelkredietbeschikking 1956 en tot de toekenning van subsidies ter bevordering van het toerisme in probleemgebieden. In het verlengde van de nota lag ook de Wet houdende machtiging tot het geven van een garantie ten behoeve van de Hilton-hotels in Rotterdam en Amsterdam (*Stbl.* 1959, nr. 290), die grote weerstand opriep bij het privaatrechtelijke en publiekrechtelijke horecabedrijfsleven. In het verlengde van de nota lag ook de indiening in 1959 van het ontwerp van Wet tot oprichting en exploitatie van een Congresgebouw in 's-Gravenhage, dat door mijn opvolger drs. F.J.W. Gijzels zou worden verdedigd.

Taakuitbreiding

Zoals ik hierboven reeds vermeldde zei Zijlstra in zijn eerste gesprek met mij, dat ik staatssecretaris voor de middenstand zou worden en voor niets anders. — — — 18

Maar heel geleidelijk kreeg mijn taak daarnaast formele en informele uitbreidingen. Het is het recht van een minister om de taak van een staatssecretaris uit te breiden. Immers volgens de Grondwet bepaalt hij in welke gevallen de staatssecretaris in zijn plaats als minister optreedt, onverminderd zijn eigen verantwoordelijkheid als hoofd van het departement. Al vrij spoedig dienden zich twee terreinen aan die Zijlstra liever aan mij zou overlaten, namelijk de industriële eigendom en het accountantswezen.

Industriële eigendom

Zijlstra was een econoom pur sang van grote klasse, die zich weinig aangetrokken voelde tot zaken van recht en wetgeving, alhoewel hij later belangrijke wetsontwerpen zoals de Prijzenwet en de Wet economische mededinging met grote bekwaamheid verdedigde. Het was met hem eigenlijk net zo als met zijn voorganger Van den Brink, die toen de wettelijke regeling met betrekking tot de bedrijfsorganisatie tot stand moest worden gebracht,

daarvoor mr. Willem van der Grinten als staatssecretaris aantrok en de minister van Financiën J. van de Kieft, die kort na zijn optreden de belastingwetgeving moest verdedigen, daarin vast raakte en onmiddellijk dr. W. van den Berge, de directeur-generaal voor Belastingen, aantrok.

Op een goede dag kwam op mijn bureau een lijvig dossier terecht, dat een ontwerp tot wijziging van de Octrooiwet bevatte. Daarop bevond zich een aantekening van Zijlstra: 'Begrijp hier niet veel van. Is dit niet iets voor de staatssecretaris?' Zijlstra kende mijn belangstelling voor het arbeidsrecht en het sociale zekerheidsrecht [en liet na een uitvoerig overleg alle aangelegenheden op het terrein van de industriële eigendom aan mij over].

— — —
Op vrij korte termijn moest ik de indiening bevorderen van een ontwerp van Wet tot wijziging van de Octrooiraad en van de Merkenwet, die beide afgekondigd werden in het *Staatsblad* 1956 (resp. nrs. 897 en 682). Ook stelde ik in 1954 de commissie-Gelissen in tot vereenvoudiging der octrooiverleningsprocedure, waaraan dringend behoefte bestond. Oud-minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart prof. dr. J. H. Gelissen had grote belangstelling voor en een groot gezag op het terrein van de industriële eigendom. Hij was de Nederlandse vertegenwoordiger in het Bureau van het Institut International des Brevets en buitengewoon lid van de Octrooiraad. Hij, het hoofd van de directie Wetgeving en Juridische Aangelegenheden en mr. C. de Haan, de voorzitter van de Octrooiraad, hebben er alles aan gedaan om mij in zo kort mogelijke tijd in te wijden in het labrynt van de industriële eigendom. — — — Als resultaat van het rapport van de commissie-Gelissen bevorderde ik uiteindelijk in 1959 de indiening van een ontwerp tot nadere wijziging van de Octrooiwet. Over de industriële eigendom had ik in de jaren dat ik daarmee belast was, bijzonder goede contacten met het, vooral industriële, bedrijfsleven. Diegenen die zich in de industrie met de industriële eigendom bezighielden, waren natuurlijk geheel andere mensen dan de vertegenwoordigers van de industrie in de Sociaal-Economische Raad (SER), de Stichting van de Arbeid en de branchebesturen.

Op een gegeven ogenblik was de betekenis van de Octrooiraad zodanig gegroeid, dat wij twee verdiepingen op het gebouw van de Octrooiraad aan het Willem Witsenplein in Den Haag moesten bouwen. Het was helemaal geen belangrijke beslissing, veeleer een beslissing met een routinekarakter. Ik was dan ook bijzonder verrast toen een vertegenwoordiging van het bedrijfsleven mij kwam bezoeken met de mededeling, dat zij uit waardering voor mijn werk een bronzen buste van mij wilden plaatsen in het gebouw van de Octrooiraad. Zij vertelden mij, dat daar reeds twee bronzen bustes aangebracht waren, een van minister ds. A.S. Talma, die de Octrooiwet op zijn naam had gebracht, en een van minister P.J.M. Aalberse sr., die het gebouw van de Octrooiraad had gerealiseerd. Nu ik en de Octrooiwet had herzien en het gebouw van de Octrooiraad had gerenoveerd en uitgebreid, wensten zij een bronzen buste van mij te laten vervaardigen door de Haagse beeldhouwer Pol Dom, en deze naast de beide anderen aan te brengen. Met een bescheiden plechtigheid, waarbij de door Pol Dom vervaardigde buste werd onthuld, heb ik later het vernieuwde gebouw geopend.

Vele jaren later, toen ik al lang niet meer deelnam aan de actieve parlementaire politiek, las ik in een Haagse krant, dat de Octrooiraad een andere behuizing had gekregen en dat het gebouw aan het Willem Witsenplein een andere bestemming zou krijgen. Ik vroeg mij af wat er met de drie bronzen bustes zou gebeuren. Een eerste onderzoek bracht aan het licht dat niemand daaraan gedacht had en als verder niets anders zou worden beslist, deze in het oude gebouw zouden achterblijven. Ik besloot mij te verstaan met de toenmalige

minister van Financiën Fons van der Stee, aan wie ik zei, dat de drie bronzen bustes ofwel in het nieuwe gebouw van de Octrooiraad geplaatst zouden moeten worden, dan wel – indien mogelijk – geschonken zouden moeten worden aan de families Talma en Aalberse en aan mij. Dat laatste gebeurde; na mededeling van de Rijksgebouwendienst ontving ik het mooie stuk beeldhouwwerk van Pol Dom en ik vernam van Fons van der Stee dat ook de families Talma en Aalberse erg gelukkig waren met de ontvangst van de bustes van de beide oud-ministers.

‘Wie is deze mooie mevrouw?’

Zoals ik reeds vermeldde, had [het octrooibeleid] een belangrijke internationale component. Daartoe behoorde in de eerste plaats de voorbereiding van een Benelux-merkenregeling, bestemd om de nationale merkenwetten te vervangen.¹⁹ In de tweede plaats moest ik mij bezighouden met de voorbereiding en totstandkoming van de parlementaire goedkeuring van twee door de Raad van Europa opgestelde verdragen betreffende octrooiformaliteiten en octrooifaciliteiten. Dit verliep alles zonder moeilijkheden, evenals de voorbereiding van de deelneming aan de Conferentie van Nice in 1957 betreffende internationale merkendepots en merkenclassificatie, waaraan ik zelf niet deelnam.

Grote problemen kreeg ik bij de voorbereiding van de diplomatieke conferentie van Lissabon in 1958 betreffende het Unieverdrag van Parijs inzake industriële eigendom van 1880. Volgens het verdrag moest iedere tien jaar een diplomatieke conferentie worden gehouden om na te gaan in hoeverre het Unieverdrag aanpassing behoefde. In zoverre dat nodig was, werd dat in een protocol, Arrangement geheten, vastgelegd.

De voorzitter van de Octrooiraad De Haan stond op het standpunt dat hij voorzitter van de diplomatieke missie moest zijn. Hetzelfde vond het hoofd van onze juridische afdeling mr. Phaf, die in de delegatie niet nevenschikkend aan de vertegenwoordiger van Justitie mr. L. de Vries wenste te zijn, nu Economische Zaken voor deze zaken federführend was. Eindeloze besprekingen met De Haan en Phaf apart en met hen gezamenlijk leidden niet tot een oplossing. Ten einde raad besloot ik de zaak aan Zijlstra voor te leggen, die een Salomonsoordeel velde. ‘Voor dit keer’, zei hij ‘neem ik mijn verantwoordelijkheid als hoofd van het departement en wijs jou aan als hoofd van de diplomatieke missie naar Lissabon.’ Daarbij had iedereen zich neer te leggen en zo reisden wij, alle betrokken partijen waaronder ook vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, van wie ik mij die van Shell en Philips nog herinner, voor vijf weken naar Lissabon af.

In Lissabon wachtte mij een nieuw probleem. Onze ambassadeur, die overigens van toeten noch blazen op het terrein van de industriële eigendom wist, was buiten zichzelf van woede, dat niet hij, maar ik hoofd van de diplomatieke missie was. De meeste landen hadden hun ambassadeur als vertegenwoordiger naar de diplomatieke missie gestuurd, maar zo niet ‘the big four’: de VS, Engeland, West-Duitsland en Nederland. Ook Frankrijk en Zwitserland niet, gezien hun belangen. Ik besteedde er een telefoontje met Luns aan, met het verzoek zijn ambassadeur nader te informeren over het kabinetsbesluit. Nadien waren er geen problemen meer. De conferentie liep erg goed: we hielden iedere ochtend een delegatievergadering in mijn hotel. We vergaderden van tien tot twee uur en ’s middags werd er niet vergaderd. De meeste gedelegeerden troffen elkaar dan op het strand in Estoril, waar gezien de tijd van het jaar (oktober) geen Portugezen meer kwamen, maar waar het voor ons nog heel lekker was.

Over het verblijf in Lissabon nog een kleine anekdote. Toen besloten werd over de leiding van de delegatie stond daarbij tevens vast wie als secretaresse zou meegaan, namelijk mijn eigen secretaresse, die ook geruime tijd internationale ervaring had verworven als secretaresse van de directeur-generaal BEB, dr. W. van Oirschot. Op een receptie in Lissabon vroeg een van de buitenlandse gedelegeerden aan het hoofd van de Franse delegatie, die later directeur van het Institut International des Brevets zou worden, Guillaume Finiss, die haar ook goed kende, 'Wie is deze mooie mevrouw?', waarop Finiss antwoordde (geheel in stijl van de diplomatieke conferentie): 'Ce sont dessins et modèles.'

— — —

Het accountantswezen

Een tweede onderdeel van beleid, dat Zijlstra – eigenlijk op soortgelijke overwegingen als bij de industriële eigendom – aan mij overdroeg was de bemoeienis van Economische Zaken met het Accountantswezen. Er bleek behoefte te bestaan aan een wettelijke ordening van het Accountantsberoep. Er deed zich een dubbele problematiek voor: enerzijds waren er de privaatrechtelijke organisaties en de privaatrechtelijke ordening van hoog gekwalificeerde accountants van het Nederlands Instituut van Accountants (NIVA) en van de Vereniging van Academisch Gevormde Accountants (VAGA), anderzijds waren er tal van zich ook accountant noemende personen, die georganiseerd waren in andere organisaties. De hooggekwalificeerde accountants verlangden een wettelijke regeling, die hun status ten opzichte van minder gekwalificeerde zou ordenen.

Gezien de gecompliceerdheid van de materie leek het aangewezen een staatscommissie in te stellen. Al spoedig was men het er over eens dat de oud-staatssecretaris prof. mr. W. van der Grinten de eerst aangewezen was om de staatscommissie voor te zitten. Na langdurig overleg, vooral met NIVA en VAGA maar ook met de meest betrokken departementen, werd overeenstemming over de samenstelling van de staatscommissie bereikt, waarbij de leden uit de kring van NIVA en VAGA à titre personnel werden aangewezen. Er zaten geen leden van organisaties van de zogenaamde tweede categorie in de commissie, wat hier en daar wel tot enige kritiek leidde.

Toen het overleg over de samenstelling was afgesloten en daarmee in feite de samenstelling vaststond, ontving ik een telegram van Romme uit zijn vakantieadres in Nice met het dringende verzoek prof. mr. Th. Limperg, de grondlegger van het accountantsberoep in Nederland, te ontvangen als hij daarom zou verzoeken. Dat gebeurde prompt de volgende dag. Het bracht mij in grote verlegenheid. Ik kende Limperg persoonlijk niet, maar had natuurlijk bij de examenonderdelen bedrijfseconomie in Tilburg wel kennis genomen van de opvattingen die de Amsterdamse school had van Limperg. Ik wist dat hij, hoe omstreken ook, in ieder geval een van de meest vooraanstaande Nederlandse accountants was en in feite de grondlegger van het accountantsberoep. Bij de besprekingen met NIVA en VAGA was zijn naam wel gevallen, maar men wilde hem niet in de commissie, omdat men vreesde voor zijn overheersende invloed. Wat moest ik doen? Ik ging – zoals wel meer in dit soort gevallen – met Zijlstra praten, maar hij kon me ook niet goed helpen. Hij vertelde mij dat hij Limperg redelijk goed kende en met hem vaak examens voor MO Boekhouden had afgenomen, waarbij het soms tot onoverbrugbare meningsverschillen over het begrip 'winst' tussen de examinatoren kwam, die bij Limperg even onoverbrugbaar waren, als die met een oude conservatieve curiekardinaal over sommige katholieke dogma's. Ik opperde de gedachte dat Jelle of Jelle en ik samen, hem zouden ontvangen,

maar daar voelde hij niets voor. Ieder had zijn eigen moeilijke klussen en hij had nu eenmaal dit terrein aan mij overgedragen en ik moest dan ook die klus klaren, maar Limperg niet in de commissie benoemen.

Het gesprek met Limperg heb ik als een van de moeilijkste uit mijn hele politieke loopbaan ervaren. Ik moest pal staan tegenover al zijn argumenten en ik moest hem innerlijk gelijk geven toen hij mij aan het slot van het gesprek toevoegde, dat indien iemand het recht gehad had om in de commissie à titre personnel benoemd te worden hij dat toch wel was. Het deed mij pijn deze grote man weg te zien gaan, zonder dat ik aan zijn (gerechtvaardigd?) verzoek kon voldoen.

Na uitbrenging van het rapport van de commissie-Van der Grinten kon ik in 1959 het ontwerp van Wet op de registeraccountants indienen, dat door mijn opvolger Gijzels in het Staatsblad werd gebracht.

Informele uitbreiding

Ik kom nu te spreken over meer informele uitbreidingen van mijn taak. Het ministerie van Economische Zaken is een departement met zeer gedifferentieerde belangrijke taken, zowel op binnenlands terrein als ook op internationaal terrein. Er is een oude strijd tussen Buitenlandse Zaken en Economische Zaken, wie verantwoordelijk dient te zijn voor de buitenlandse economische betrekkingen. In sommige landen ressorteren die onder een afzonderlijk departement. Bij ons vallen zij onder verantwoordelijkheid van Economische Zaken, met gedurende de laatste jaren een speciale staatssecretaris, die zich in het buitenland minister mag noemen. Dat laatste doet denken aan de positie van Luns in de periode 1952-1956, die minister zonder portefeuille op Buitenlandse Zaken was, maar als hij in het buitenland was zich minister van Buitenlandse Zaken mocht noemen. Dit laatste leidde tot grapjes zoals een karikatuur waarin Beyen tot Luns, die op reis gaat, zegt 'Gedraag me netjes' en een andere met als onderschrift 'Luns met z'n Beyen'.

Bij het ontbreken van een afzonderlijke staatssecretaris van buitenlandse handel was dit deel van de portefeuille van de minister van Economische Zaken, die zich ook indringend moest bezighouden met de KSG, Euratom en de EG, erg bewerkelijk. Geleidelijk aan, zeker nog niet in het eerste jaar, werd op mij een beroep gedaan, wanneer Zijlstra te bezet was om bepaalde representatieve verplichtingen te vervullen, zoals tijdens het bezoek van buitenlandse handelsdelegaties en ten behoeve van buitenlandse Kamers van Koophandel in Nederland en Nederlandse in het buitenland, alsook bij voorbeeld de opening van een Nederlandse of Benelux-dag op beurzen in het buitenland. Later, vooral in de tijd dat ik staatssecretaris bij De Pous was (1959-1961), zou dat nog veel omvangrijker worden. Uit de jaren 1952-1956 zou ik als voorbeeld twee gebeurtenissen willen vermelden.

Recht op twee jonge vrouwen

Op een ochtend – ik meen in de tweede helft van 1955 – belde Zijlstra mij of ik koffie bij hem wilde komen drinken. Hij vertelde mij, dat er twee ministers uit Thailand op bezoek waren, die vooral de verbetering van de handelsbetrekkingen kwamen bepleiten. Er was een programma gemaakt dat voor een niet onbelangrijk deel door Economische Zaken verzorgd moest worden. Zijlstra had graag dat ik in dat programma wat meedraaide, omdat hij zelf niet alles kon doen. Wij stemden dat toen af met onze kabinetschef, de legen-

darische heer H. Rorije, die enige tijd later de beide ministers met de Thaise ambassadeur prins Vongsamahib Jajakura (Vong voor zijn vrienden) en onze ambassadeur uit Bangkok, de heer De Voogd binnenbracht, die ook Thais bleek te spreken en zoals ik later zou merken niet alleen dat. Na uitwisseling van de gebruikelijke beleefdheden stond een van de beide ministers op en hield een min of meer officiële speech. Ambassadeur De Voogd gaf de Nederlandse vertaling, waaruit ons duidelijk werd, dat de Thaise minister gezegd had dat de beide Nederlandse excellenties onderscheiden waren met het Grootkruis in de Orde van de Kroon van Thailand. Nu hadden we in die tijd nog niet zoveel verstand van decoraties (Zijlstra bezat twee Grootkruizen, namelijk de Dannebrogsoorde van Denemarken en de Orde van de Eikenkroon van Luxemburg en ik was Grootofficier in het Legion d'honneur van Frankrijk), maar we wisten wel dat daar versierselen bij hoorden. Maar in welke richting wij ook keken, we ontwaarden geen dozen, waarin deze verpakt konden zijn. Er vond aan onze kant overleg plaats met de heren De Voogd en Rorije, die zich op het standpunt stelden dat nu de decoratieverlening van Thaise zijde officieel was aangekondigd, wij er goed aan zouden doen het zelfde te doen ten behoeve van de beide Thaise ministers. Dus stond Zijlstra op en hield een korte toespraak, waarbij hij enerzijds bedankte voor de aan ons beiden bewezen eer en anderzijds mededeelde, dat de beide Thaise ministers onderscheiden waren met het Grootkruis in de Orde van Oranje Nassau.

Toen de beide ministers met hun ambassadeur vertrokken waren overlegden wij met onze beide ambtelijke adviseurs wat er nu te gebeuren stond. Ambassadeur De Voogd liet er geen twijfel over bestaan, dat de Thaise decoratieverlening vast stond. Het zou nu het beste zijn dat de Nederlandse decoraties tijdens het bezoek van de beide ministers zouden worden uitgereikt en de beste gelegenheid daarvoor zou zijn het diner dat Zijlstra ter ere van zijn beide collega's nog diezelfde avond in hotel de Witte Brug zou geven. Daarvoor was het echter nodig, dat Zijlstra onmiddellijk in contact zou treden met Luns, bij afwezigheid van Beyen. Toen Zijlstra Luns belde, reageerde deze volstrekt afwijzend en aan al zijn argumenten voegde hij tenslotte toe: 'bovendien heb ik zelf niet eens een onderscheiding van Thailand'. Het is een van de weinige gelegenheden geweest dat ik Zijlstra echt boos zag worden. Hij was niet in het minst geïnteresseerd in de ons toevallig toevallende Thaise decoraties, maar hij had, gehoord onze adviseurs, slechts gedaan wat protocollair als passend werd beschouwd. Hij brak het gesprek abrupt af en belde Drees. De reactie van Drees over de Nederlandse decoratieverlening was kort en krachtig. 'Natuurlijk, daar zijn die dingen toch voor.' En zo gebeurde het, dat bij het diner 's avonds Zijlstra de beide dozen met de fraaie versierselen, die wij toen ook pas voor de eerste keer zagen, kon uitreiken aan de beide Thaise ministers.

Twee dagen later deden wij de heren uitgeleide op het Hollands Spoor vanwaar zij naar Brussel vertrokken. Ja, daar gingen de heren met de Nederlandse decoraties. Maar onze ambassadeur had gelijk gehad. In het voorjaar van 1956 toen de verkiezingscampagne in volle gang was, werden Zijlstra, die lijsttrekker was voor de ARP, en ik, die op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer stond, telegrafisch uitgenodigd door de Thaise ambassadeur prins Vong voor een lunch in Hotel des Indes in Den Haag voor de uitreiking van de Thaise decoraties. Tijdens de uitreiking van deze werkelijk zeer fraaie decoraties zei de Thaise ambassadeur, dat aan de decoraties verplichtingen en rechten verbonden waren. Van de eerste herinner ik mij, dat wij door deze decoraties adviseurs geworden waren van de Koning van Thailand en dat deze ons te allen tijde naar Bangkok kon ontbieden om hem van advies te dienen. Van de tweede herinner ik mij, dat wij bij een be-

zoek aan Thailand, gedurende de duur van dat bezoek, recht zouden hebben op twee jonge vrouwen. Dat laatste deed ons met een mond vol tanden staan.

(G)een eerste vlucht naar Lima

De tweede gebeurtenis die ik wil vermelden was van geheel andere aard. Aan het einde van een van de wekelijkse stafvergaderingen vertelde Zijlstra mij, dat hij door de KLM was uitgenodigd om de eerste vlucht naar Lima (Peru) mee te maken. Hij had die uitnodiging aangenomen maar was nu in de problemen gekomen, omdat de voorzitter van de Eerste Kamer Jonkman een onderwerp voor Zijlstra op de agenda geplaatst had in de week dat hij in Lima zou zijn en hij was niet bereid de agenda van de Eerste Kamer zo te wijzigen, dat Zijlstra zijn toezegging aan de KLM gestand zou kunnen doen. Hij vond dit zowel zakelijk als persoonlijk vervelend en had dit aan de KLM meegedeeld. Ook de KLM vond het buitengewoon vervelend. Een eerste vlucht heeft meestal het karakter van een goodwill-missie en de betekenis ervan wordt vergroot als een bewindsman daaraan leiding geeft of deelneemt. De KLM had Zijlstra gevraagd of ik in zijn plaats zou kunnen gaan en hij bracht het verzoek aan mij over. Ik had in die week geen parlementaire verplichtingen en nam de uitnodiging graag aan.

Maar we hadden niet met Drees gerekend. Het was in die tijd de gewoonte, dat alle (grotere) buitenlandse reizen van ministers en staatssecretarissen in de ministerraad werden aangemeld. De ministerraad, dat wil zeggen vooral Drees, stond in het algemeen terughoudend tegenover (grotere) buitenlandse reizen van ministers en staatssecretarissen. Drees zelf reisde heel weinig. Ministers- en staatssecretarisvrouwen gingen praktisch nooit mee, behalve de echtgenote van de minister van Buitenlandse Zaken. Drees had het liefst dat iedereen zo veel mogelijk thuis bleef om zijn werk te doen. De situatie was dus totaal anders dan nu. Mij lijkt dat toen het beleid te restrictief was en nu te ruimhartig.

In het geval van de eerste vlucht naar Lima hadden wij geen problemen verwacht, ook al omdat er geen directe kosten voor de schatkist aan verbonden waren. Maar Drees zag dat heel anders. Toen Zijlstra vertelde, dat hij zijn deelneming aan de eerste vlucht naar Lima had moeten cancelen, keek Drees heel tevreden. Toen Zijlstra echter aankondigde, dat ik in zijn plaats zou gaan verschoot Drees van kleur. 'Hou me ten goede collega,' zei hij, 'hoe verdraagt de reis van de staatssecretaris zich met de taak die voor hem is vastgesteld en die toch vooral betrekking heeft op de aangelegenheden van de middenstand.' En zonder het antwoord af te wachten stelde hij vast dat dit niet kon en ook niet zou gebeuren. Daarmede was de kous af.

Toen Zijlstra uit de ministerraad kwam belde hij mij om even langs te komen. Hij vertelde mij wat er gebeurd was en zag bij mij dezelfde teleurstelling, die hem overkomen was toen Jonkman hem de voet had dwarsgezet. Maar na enkele ogenblikken keken we elkaar aan en moesten hartelijk lachen. We waren beiden graag naar Lima gegaan en we moesten ons er bij neerleggen dat de een door Jonkman en de ander door Drees belet werd dat te doen.

Aan het einde van mijn eerste periode bevond ik mij toch in een wat meer comfortabele positie dan bij mijn binnenkomst. De primaire taken die aan mij waren toevertrouwd waren redelijk goed vervuld. Er was een grote vertrouwensbasis tussen Zijlstra en mij, die geleid had tot formele en informele verbreding van mijn werkterrein en daarmede ook van mijn persoonlijke en politieke horizon. Ik had mogen werken onder Drees als minister-

president, van wie later iedereen zou zeggen dat hij een van de grootste staatslieden van Nederland was, en onder een van de beste, zo niet de beste minister van Economische Zaken sedert de Tweede Wereldoorlog. Van beiden had ik zeer veel geleerd.

De laatste maanden voor de verkiezingen moest ik volgens afspraken in het kabinet – die vooral door Beel geïnitieerd werden – in beperkte mate deelnemen aan verkiezingsbijeenkomsten. Als kandidaat-kamerlid keek ik met belangstelling naar de verkiezingen uit.

Verkiezingen 1956: Trekken zusters van Drees?

Toen ik in 1952 kandidaat was gesteld voor de Tweede-Kamerverkiezingen vanuit de Bredase KVP, waar ik fractievoorzitter was in de gemeenteraad, was ik geenszins zeker van een verkiesbare plaats op de kandidatenlijst. Ik moest zelf de boer op om mij in het kiesdistrict voor te stellen. Het was echt de boer op gaan, want het zou eigenlijk vooral van de houding van de boeren en tuinders afhangen, of ik een redelijke kans zou maken. Het bleek mij al snel dat het hoogst twijfelachtig zou zijn of ik van die kant op voldoende steun zou kunnen rekenen. Aan de onzekerheid kwam een einde, toen mij op de meest belangrijke bijeenkomst vóór de interne KVP-groslijststemming door de belangrijkste vertegenwoordiger van boeren en tuinders uit het kiesdistrict werd gezegd, dat zij mij een goede kandidaat vonden, maar dat zij hun stem zouden uitbrengen op hun eigen kandidaat ir. C. van Meel. Als gevolg daarvan kwam ik toen niet ver genoeg om te kunnen verwachten in de periode 1952-1956 een kamerzetel te gaan bezetten.

Bij de verkiezingen van 1956 was dat geheel anders. Zittende KVP-ministers en -staatssecretarissen kregen in het algemeen van het partijbestuur een zogenaamde aangewezen plaats. Dat gebeurde ook met mij. Ik moest wel op verkiezingstournee, maar het programma daarvoor werd in Brabant in overleg met het partijbureau in Den Haag opgesteld.

Zeer levendig herinner ik mij een driedaagse tournee die georganiseerd werd voor de minister van Maatschappelijk Werk, de latere kamervoorzitter mr. Frans Joseph van Thiel, en mij. Ieder dag moesten wij drie programmapunten afwerken. Aan het eind van de ochtend spraken wij met vertegenwoordigers van de clerus van een of meer dekenaten om hen inzicht te geven in verschillende aspecten van de katholieke politiek. In de namiddag spraken wij met vertegenwoordigers van de katholieke standsorganisaties uit een bepaalde streek. De dag werd afgesloten met een massale verkiezingsbijeenkomst waarbij Van Thiel en ik ieder een redevoering hielden en vragen beantwoordden. Dat waren praktisch uitsluitend bijeenkomsten van gelijkgezinden, die blij waren enkele van hun voorlieden meer van dichtbij mee te maken. Natuurlijk had men liever Romme gehad maar die kon ook niet overal naar toe.

Van Thiel en ik kregen tijdens dit driedaagse programma nog een bijzonder verzoek. Het bleek dat alle Nederlandse oversten van de – toen nog zeer omvangrijke – zustercongregaties op kasteel Bouvigne in Breda bij elkaar waren. Het partijbureau achtte het van het aller grootste belang dat wij deze vergadering zouden toespreken, vooral omdat vele van de zusterorganisaties bejaardenhuizen en verpleeginrichtingen bestuurden en gebleken was dat veel bejaarden, die sedert 1947 een uitkering krachtens de Noodwet ouderdomsvoorzieningen van Drees genoten – zij noemden dat ‘van Drees trekken’ –, in de waan verkeerden dat zij die uitkering ook echt van Drees kregen. Het partijbestuur vroeg ons een prudente maar adequate voorlichting ter zake te geven. Wij waren erg nieuwsgierig naar deze unieke bijeenkomst, waar normaal geen buitenstaanders en zeker geen man-

nelijke leken werden toegelaten. Wij verwachtten eigenlijk een gezelschap wat oudere, strenge religieuze vrouwen aan te treffen, maar tot onze grote verwondering ontmoetten wij een grote groep beslist niet oude, zeer intelligente en ook veel 'good-looking' vrouwen, tegenover wie wij niet gemakkelijk de aanspreektitel 'Moeder-overste' over de lippen konden krijgen. We hadden een erg interessante en nuttige discussie, waarbij natuurlijk 'het trekken van Drees' wel aan de orde kwam, maar tot ons genoegen veel breder gesproken kon worden over de politiek in het algemeen, zowel nationaal als internationaal gezien.

Formatie 1956: 'Dat gaat U niets aan'

De verkiezingen brachten voor de KVP niet helemaal wat ze ervan verwacht had. De KVP, met Romme als lijsttrekker, won drie zetels en kwam op 33 van de toen nog 100 kamerzetels. De PvdA, met Drees als lijsttrekker, won echter vier zetels en kwam op 34; daarmee bevestigde ze tegenover de KVP haar positie van grootste partij. In 1952 moest reeds geconstateerd worden dat de KVP haar politieke positie van onbetwist grootste partij had verloren.

Daags na de verkiezingen kwam de KVP-fractie bij elkaar. Het was voor mij een geheel nieuwe ervaring. Zoals ik reeds schreef, kwamen de KVP-ministers en -staats-secretarissen nooit in de Tweede-Kamerfractie. Ik wist dat Romme de fractievoorzitter beschouwde als de door de fractie gekozen leider. Het begrip 'leider' heeft voor mij altijd een totaal andere inhoud gehad dan het begrip 'voorzitter'. Maar in de KVP-fractie trof ik een – mij overigens reeds bekende – voorzitter aan, die leider was in alle opzichten en weinig flexibel was ten aanzien van zijn eigen opvattingen. Hij liet natuurlijk wel iedereen aan het woord, maar wist de conclusies zo te formuleren, dat zij pasten in zijn eigen beleid. Zo kan men ook de conclusie van het fractieberaad zien, dat Romme aan H.M. de Koningin zou moeten adviseren Drees met een formatieopdracht te belasten.

Wat mij ook al gauw opviel, was dat er eigenlijk weinig fractieleden waren met wie Romme een min of meer vertrouwelijke relatie onderhield. Marga Klompé behoorde daar zeker toe, evenals Kortenhorst, De Kort en pater dr. Stokman. Voor de meesten was de relatie veel afstandelijker.

De geschiedenis van de formatie is elders uitvoeriger beschreven, zoals door Duynstee en Anneke Visser, zodat er geen aanleiding voor mij is, die hier nog eens door mijn eigen bril te herbeschouwen.²⁰ Bij enkele punten slechts zal ik stilstaan.

Het eerste betreft wat men met wat goede wil als fractieberaad zou kunnen betitelen. Ik moet aannemen, dat Romme met een groep van vertrouwelingen een intensiever beraad over de achtereenvolgende formatiepogingen heeft gehouden. Daarvan werd in de fractie echter geen mededeling gedaan. Maar het eigenlijke fractieberaad stelde niet veel voor. Ik herinner me daarvan als voorbeeld dat Romme in de fractie de Punten van regeringsbeleid van 9 juli 1956 van Drees (die niet van plan was een uitgewerkt program te maken, omdat hij dat aan de aan te zoeken ministers wilde overlaten) aan de orde stelde. De fractie kreeg die Punten van regeringsbeleid. Romme citeerde een aantal van die punten en stelde die ter discussie. Uit de discussie trok Romme geen vaste conclusies, doch merkte op dat hij voldoende informatie had gekregen. Ik zag dat hij op het punt stond de vergadering te sluiten en vroeg toch nog het woord. Hij vroeg mij enigszins geïrriteerd wat ik nog naar voren te brengen had. Ik vroeg hem of wij zouden mogen vernemen, wat hij over de

Punten van regeringsbeleid aan de formateur zou zeggen. Het antwoord was kort en krachtig: 'Dat gaat u niets aan; de vergadering is gesloten.'

Van de achtereenvolgende formaties hoorde ik dan ook meer buiten dan binnen de fractie. Het kabinet, waarvan ik staatssecretaris was, was demissionair en ik ontmoette natuurlijk in de eerste plaats 'mijn' minister, Zijlstra, regelmatig, die tevens fractievoorzitter van de ARP was, en de andere ministers in of en marge van de ministerraad of de REA, op de wekelijkse borrel en maaltijd in Hotel des Indes in Den Haag, waar met name Staf altijd weer met nieuwe onthullingen kwam. Ik kwam aan de weet, dat De Gaay Fortman, die na de mislukking van de formatieopdrachten-Drees en -Romme, en van de informatie-opdracht-Lieftinck, als informateur optrad, mij als staatssecretaris van PBO en Bezitsvorming wilde. Romme wilde echter voor PBO en Bezitsvorming een minister en tijdens een avondbespreking die de door De Gaay Fortman voorgestelde kandidaat-ministers Van der Grinten, Van Campen en ik met hem hadden, sprak hij de wens uit dat ik minister van Middenstand, PBO en Bezitsvorming zou worden. Maar ook de informatie-De Gaay Fortman liep op niets uit.

Drees kapittelt Schmelzer

Het op Economische Zaken gevoerde beleid wijzigde zich eigenlijk – als gevolg van de continuering van minister en staatssecretaris – bij het optreden van het laatste kabinet-Drees in het geheel niet. Er werd voortgewerkt op de sedert 1952 uitgezette lijnen, en wat de terreinen waarmee ik mij in het bijzonder bezighield betreft, heb ik daarover in het voorgaande reeds geschreven. Eén wijziging deed zich wel voor. Na het aftreden van De Bruijn als minister zonder portefeuille voor Bedrijfsorganisatie en Bezitsvorming gingen de aangelegenheden betreffende de bedrijfsorganisatie en de bezitsvorming naar Binnenlandse Zaken, waarbij Schmelzer als staatssecretaris voor deze aangelegenheden bij Struycken ging optreden, dit ondanks de grote vasthoudendheid van Romme tijdens de kabinetsformatie om deze op ministersniveau behandeld te houden. De benoeming van Schmelzer had Romme – die ook Van Thiel gewisseld had voor Marga Klompé om meer KVP-politieke invloed in het kabinet te bewerkstelligen ('een spionne van Romme', noemde Burger haar) – bewerkstelligd om de economische deskundigheid van de KVP te versterken, alhoewel Schmelzer nauwelijks als een econoom van het genre Zijlstra of De Pous te beschouwen was.

Schmelzer pakte de zaken echter goed aan en trok enkele bekwame medewerkers van buiten aan, waaronder de aankomend burgemeester van liberale huize mr. Geertsema, en vormde ook een goede economische afdeling. Hij betrok een eigen bureau op het Binnenhof, op loopafstand van Struycken en Marga Klompé en op loopafstand van de Eerste en Tweede Kamer, de Raad van State en de Trèveszaal. Op het bureau plaatste hij een bord: 'Staatssecretariaat van Binnenlandse Zaken, Bedrijfsorganisatie en Bezitsvorming'.

Ik herinner me zijn eerste optreden in de ministerraad. Hij vond het nodig om Drees te bedanken, dat hij aan de behandeling van een bepaald punt in de ministerraad mocht deelnemen. Ik zag Drees zijn wenkbrauwen fronsen. In de eerste plaats hield hij niet van dit soort toespraken en in de tweede plaats was hij helemaal niet gesteld op de aanwezigheid van staatssecretarissen in de ministerraad als dat niet strikt noodzakelijk was. In ieder geval verhinderde Schmelzers vriendelijkheid hem niet om in de ministerraad te signaleren, dat deze op zijn bureau de naam 'Staatssecretariaat etc.' had vermeld, maar dat dit

onmiddellijk verwijderd moest worden, omdat de Grondwet alleen ministeries of departementen van algemeen bestuur kende en geen staatssecretariaten.

‘Jongens, ik ben Marga’

Bij het optreden van het vierde kabinet-Drees begonnen de accenten duidelijk anders te liggen en wel in drievoudig opzicht. In de eerste plaats kregen we met Marga Klompé de eerste vrouwelijke minister. Wel hadden we in het tweede kabinet-Drees een vrouwelijke staatssecretaris gehad, dr. Anna de Waal, die staatssecretaris bij Cals was. Zij was een prettige collega, maar voelde zich helemaal niet thuis in de landspolitiek en was blij toen zij die in 1956 kon verlaten, om opgevolgd te worden door mr. René Höppener, een vriend van Cals uit de jeugdbeweging. Marga Klompé was echter een uitgesproken politiek dier en liet zich gelden waar dat maar kon. Op de eerste borrel in Hotel des Indes kwam zij binnen en zei: ‘Jongens, ik ben Marga’, en verwachtte dat zij ook iedereen bij de voornaam zou gaan noemen. Dat gebeurde ook, maar het betekende wel een revolutie. In de mannenwereld tot dan toe werd wel getutoyeerd, maar men sprak elkaar met de achternaam aan. Natuurlijk waren er onder de ministers vrienden die elkaar bij de voornaam noemden, maar dat was omdat men vrienden en niet omdat men collega’s was. Dat veranderde nu, natuurlijk met uitzondering van Drees. Ook Marga zou er mee moeten leren leven, dat zij wel Carl tegen Romme, maar tegen Drees alleen Drees of president zou kunnen zeggen.

In de tweede plaats veranderde er iets binnen de kring van de KVP-bewindslieden. Had Beel weinig behoefte gehad om frequent met de KVP-bewindslieden te vergaderen en zeker geen contacten met de fractie onderhouden, met Marga Klompé’s binnenkomst veranderde dat. Vanaf de eerste ministerraad organiseerde zij een broodlunch voor de KVP-bewindslieden op haar departement, ook op loopafstand van de Trèveszaal. Schmelzer en ik namen daaraan nog al eens deel, omdat men ons oordeel op sociaal-economisch gebied op prijs stelde. Het zou vele jaren duren voordat de emancipatie van de staatssecretarissen zover was voortgeschreden, dat zij allen tot dit soort bijeenkomsten werden toegelaten.

Verstoorde verhoudingen: Jelle en Anne converseren in het Fries

In de derde plaats veranderde er iets in de onderlinge politieke verhoudingen. Van meet af aan waren die minder goed dan tijdens de periode 1952-1956. Natuurlijk was dit mede het gevolg van het feit dat de uiteindelijke formatie niet echt van harte had plaatsgevonden. Daarvoor was er tijdens de achtereenvolgende formaties en informaties te veel gebeurd. Maar ook de opstelling van de coalitiegenoten, zowel buiten als binnen het parlement, speelde daarbij een rol. Zij zou culmineren in de uitspraken gedaan tijdens de zogenaamde Fakkeldragersdag²¹ van de PvdA en uiteindelijk in de aanvaarding van een amendement van de vaste commissie voor Financiën, die tot het aftreden van Hofstra en als consequentie daarvan van alle PvdA-bewindslieden leidde. Maar ook voor het zo ver was, deden zich incidenten voor. Ik geef daarvan een voorbeeld. Toen Mansholt op 1 januari 1958 aftrad om EEG-commissaris te worden in Brussel, werd hij opgevolgd door dr. A. Vondeling, die zich later als een bekwaam voorzitter van de Tweede Kamer zou presenteren. Tijdens zijn korte optreden als minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (en trouwens ook later in het kabinet-Cals als minister van Financiën)

leerde ik hem echter kennen als een tamelijk eigenzinnig en bemoeizuchtig man. Op een bepaald ogenblik moest er een tamelijk belangrijke nota van Economische Zaken naar de Tweede Kamer. Dat stuk werd klaargemaakt, maar op het moment dat het naar buiten moest, lag Zijlstra met zware griep op bed. Ik kreeg een tamelijk zenuwachtige secretaris-generaal prof. Brouwers bij mij, die mij vertelde dat de nota aan Vondeling was voorgelegd als minister van Economische Zaken ad interim. Deze wenste – overeenkomstig zijn eigen politieke opvattingen – belangrijke wijzigingen aangebracht te zien, wijzigingen die stellig niet voor Zijlstra acceptabel zouden zijn. Maar wat Brouwers ook naar voren bracht, Vondeling was niet voor rede vatbaar. Hij was de fungerend minister van Economische Zaken en achtte zich verantwoordelijk. Wat te doen? Ik zag er niet veel heil in Vondeling te benaderen. Ik besloot Zijlstra te bellen. Ik maakte zijn vrouw Hetty duidelijk dat ik haar man beslist aan de telefoon moest hebben. Dat gebeurde. Ik dacht dat Zijlstra erin zou blijven. Uiteindelijk zei hij mij Vondeling te zeggen die avond met Brouwers en mij bij hem te komen. Toen wij 's avonds aan het ziekbed van Zijlstra zaten wenste Vondeling een wat hij noemde zakelijke, maar in feite politieke discussie. Toen gaf Jelle aan Anne een voor Brouwers en mij niet zo goed verstaanbare, maar kennelijk heel duidelijke uiteenzetting in het Fries. Daarmede was toen de kous af, maar dit soort zaken zet natuurlijk wel kwaad bloed.

Val van het laatste kabinet-Drees

Er was eigenlijk sprake van een fundamentele verstoring van de politieke verhoudingen tussen de partijen die het vierde kabinet-Drees droegen, die tot het aftreden van dat kabinet zou leiden, een verstoring, die bij verschillende gelegenheden ook tot irritaties in het kabinet leidde. De val van het kabinet was het gevolg van de aanneming van een amendement-Lucas van de vaste commissie voor Financiën op de wetsontwerpen tot verlenging voor twee jaar voor enige fiscale regelingen. Het amendement beperkte de termijn tot een jaar, en was door Hofstra onaanvaardbaar verklaard, omdat hij van oordeel was dat door aanneming van het amendement de vertrouwensbasis voor zijn verder functioneren ging ontbreken. Dat was ook de mening van de overige PvdA-ministers, echter niet van de andere ministers. Op 12 december 1958 verzochten de PvdA-ministers om ontslag. Het amendement-Lucas was op zichzelf eigenlijk helemaal niet zo belangrijk. Het was natuurlijk best mogelijk geweest na een jaar een tweede verlenging met een jaar opnieuw te overwegen. En ook de bedragen waarom het ging, waren niet zo belangrijk. Wat dat betreft is er een grote overeenstemming met de motie-Schmelzer die tot de val van het kabinet-Cals leidde. Ook toen gold dat er irritaties in de politieke verhoudingen waren opgetreden die de werkelijke oorzaak van de val van het kabinet-Cals waren. De financiële aanleiding was nauwelijks interessant.

Het was de eerste echte kabinetscrisis die ik meemaakte, maar veel minder beleefde dan de crisis die tot de val van de kabinetten-Marijnen en -Cals zouden leiden. Als staatssecretaris was je nu eenmaal veel minder betrokken. Een poging van Schmelzer om dat – in ieder geval voor zichzelf – bij het optreden van het kabinet-De Quay ook formeel te veranderen liep dood op bezwaren van Zijlstra en Marijnen.

Interimkabinet-Beel (1958-1959), formatie kabinet-De Quay

Beel premier rompkabinet

Het beraad over wat nu te doen stond, duurde ongeveer tien dagen. Op 12 december 1958 vroegen de PvdA-ministers ontslag. Het werd hun op 22 december 1958 verleend. Het 'rompkabinet', een kabinet van zaakwaarnemers onder leiding van Beel, kwam op 23 december met een korte regeringsverklaring voor de Tweede Kamer. Op dezelfde dag werd deze met ingang van 19 mei 1959, de dag waarop vervroegde verkiezingen zouden worden gehouden, ontbonden. Aan de bekende beschrijvingen over de tien dagen heb ik weinig toe te voegen. De ministers en staatssecretarissen die aanbleven zagen elkaar iets meer in Hotel des Indes; sommigen hadden natuurlijk eigen contacten, zoals ik op Economische Zaken natuurlijk met Zijlstra.

Twee punten wil ik slechts vermelden. In de eerste plaats werd het al gauw duidelijk dat Struycken, die vice-premier was, verwachtte dat hij premier van het rompkabinet zou worden. Dat zou ook normaal geweest zijn, ware het niet dat hij als minister van Binnenlandse Zaken tot dan toe niet veel indruk gemaakt had. In het kabinet-Drees-Van Schaik had hij na het aftreden van Wijers maar acht maanden gezeten, een periode die nauwelijks voldoende is om je in te werken. Mij verwonderde dat niet. Ik had hem in Breda als wethouder en loco-burgemeester meegemaakt. Reeds toen werd hem in de KVP-fractie verweten, dat hij zijn zaken, zijn dossiers slecht kende en vaak het antwoord op vragen uit de Raad schuldig moest blijven. Hij had een zekere tegenzin om zich in stukken in te werken en dat wreekt zich altijd. In het rompkabinet nam hij ook Justitie waar en ik herinner me een gesprek op Justitie over aangelegenheden met betrekking tot de industriële eigendom, waar hij niet verder kwam dan het uiten van enkele algemeenheden en het gesprek van de kant van Justitie moest overlaten aan de zeer bekwame mr. L. de Vries. Maar – en ook dat wist ik uit mijn Bredase tijd – hij was wel een goed voorzitter, die goed leiding aan discussies kon geven en ook een zekere bekwaamheid had in het trekken van conclusies. En daarom had het misschien toch wel gekund. Maar de politieke inner circle van Den Haag wilde hem niet. Hij bleef daar heel bitter over.

Het werd Beel, die in de regeringsverklaring onder meer zei dat hij 'dit landspak' niet had begeerd. Beel ging ook de portefeuille van Sociale Zaken en Volksgezondheid beheren en verdedigde zelfs de nog op de valreep door Suurhoff ingediende Algemene Weduwen- en Wezenwet. Hij wenste echter geen gedetailleerde behandeling. Men moest maar met de wet gaan werken en indien nodig na enige jaren de nodige technische aanpassingen aanbrengen. Ik zou dat enige jaren later op mijn bord krijgen.

Over de portefeuille van Sociale Zaken en Volksgezondheid was in de tien dagen nog wel het een en ander aan de orde geweest. Het was heel duidelijk, dat minister Klompé van Maatschappelijk Werk ook die portefeuille wenste te beheren en – zoals zij mij zei – zij wilde mij daarbij als staatssecretaris. Een dubbel staatssecretariaat zou zich later voordoen bij Van Zeil.²² Waarom wilde zij Sociale Zaken en Volksgezondheid? Zij vond de omvang van Maatschappelijk Werk te klein en er waren delen van Sociale Zaken en Volksgezondheid, zoals de Werkloosheidsvoorziening, de Sociale Werkvoorziening, de Beeldende Kunstenregeling, maar bij voorbeeld ook Volksgezondheid, die zij in een later stadium graag bij Maatschappelijk Werk ondergebracht wilde zien. Zij zou dat in het kabi-

net-De Quay nog een keer voor enkele onderdelen tevergeefs proberen bij de voorbereiding van de Algemene Bijstandswet. Ik kom daarop nog terug. Beel voelde er echter niets voor. Ik denk dat hij niet veel zag in de ambities van Marga Klompé ter zake en dat hij er helemaal niet voor voelde om mij als staatssecretaris op Sociale Zaken en Volksgezondheid te plaatsen. Hij was immers nog steeds niet vergeten dat ik in 1952 tegen zijn advies in op verzoek van Romme staatssecretaris op Economische Zaken was geworden.

‘Gesol’

Ik werd opnieuw gevraagd om een kamerzetel voor de KVP te gaan bezetten, waartegen ik geen enkel bezwaar had. En dit betekende, dat ik, veel meer dan in 1956, op verkiezingspad moest. De KVP had Schmelzer gevraagd om de verkiezingspropaganda te leiden en zoals ik reeds vermeldde, deed hij dat in samenwerking met de p.r.-man van de KVP, Korsten.

Het zou toch nog bijna twee maanden duren na de verkiezingen op 12 maart 1959 (waarbij de KVP ondanks enig verlies in stemmen in kamerzetels stabiel bleef, de PvdA twee zetels verloor, de VVD drie zetels won en ARP en CHU ieder een zetel verloren) voordat het kabinet-De Quay op 19 mei 1959 zou kunnen aantreden. Mede in het licht van de gewijzigde politieke verhoudingen, die in 1958 hadden geleid tot de val van het vierde kabinet-Drees, lag het in de lijn der verwachting dat er een andere coalitie, namelijk met de VVD, tot stand zou komen. Tegen zo’n coalitie bestonden vooral in de kring van de ARP bij mensen als De Gaay Fortman, Ruppert en Hazenbosch en misschien toen ook nog wel bij Roolvink nogal wat bezwaren, omdat ze beducht waren voor het ‘sociale gezicht’ van de ARP. Zelf had ik uit de contacten die ik ook na de val van het vierde kabinet-Drees had met voorlieden van de KAB, waaronder met name Middelhuis, ervaren, dat zij huiverig waren voor een andere coalitie, en dat gold ook voor het CNV. Ik had zelf ook wel mijn bedenkingen, maar dacht toen dat die overkoombaar zouden kunnen blijken, afhankelijk van program en samenstelling van de ministersploeg en met name van de bezetting op Sociale Zaken en Volksgezondheid.

Tijdens de verschillende fasen van de formatie had ik de indruk, dat Schmelzer meer bij de formatiepogingen van De Quay betrokken was, dan hij kwijt wilde. Ik vond dat niet zo collegiaal maar kwam wat ik weten wilde toch wel aan de weet, onder meer aan de borreltafel in Hotel des Indes, mijn directe contacten met Zijlstra en veel informatie van de KAB. Van Middelhuis hoorde ik dat De Quay hem bezocht had teneinde iemand van de KAB als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid te krijgen. Middelhuis had hem duidelijk gemaakt dat men in de top van de KAB unaniem van oordeel was dat ik de aangewezen man zou zijn. Dat advies werd door De Quay niet gevolgd. Hij zocht Lelieveld van de KAB aan, maar het KAB-front was hecht gesloten. Op advies van prof. Van der Ven, wiens eerste promovendus ik was geweest, benaderde hij toen de algemeen secretaris van de SER drs. H. Jansen. Frans van der Ven kende Jansen goed door zijn werk als kroonlid van de SER. Hij zei mij later dat hij zijn suggestie – nu De Quay mij kennelijk niet wilde – helemaal niet zo slecht vond. Huub Jansen, met wie ik in de loop der jaren tamelijk goed bevriend was geraakt, en wiens naam in 1952 ook al gevallen was voor de functie van staatssecretaris van Economische Zaken, belde mij op en vroeg mijn advies. Ik vroeg hem of hij enig verstand had van de structurele vraagstukken die op het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid speelden, met name op het terrein van de loonpolitiek, de sociale zekerheid, de werkgelegenheid en de volksgezondheid, en of hij in

zijn boekenkast iets had staan, waaruit zijn belangstelling voor die gebieden zou kunnen blijken. Zijn antwoord luidde ontkennend, waarna ik hem zei, dat ik dan geen antwoord op zijn vraag behoefde te geven.

Het begon langzamerhand ook naar buiten wel wat pijnlijk te worden. Ook een directeur van de Staatsmijnen drs. Ton Rottier weigerde de portefeuille. De KVP moest Sociale Zaken en Volksgezondheid hebben, maar had kennelijk geen kandidaat-minister. In een redactioneel artikel in *De Telegraaf* onder de titel 'Gesol' werd kritiek geuit op de KVP, die een plaats in de sociaal-economische driehoek wenste, doch kennelijk 'noch voor Financiën, noch voor Economische Zaken, noch voor Sociale Zaken en Volksgezondheid een capabele figuur heeft kunnen aanwijzen'. Het blad vroeg zich af of de KVP zo arm was aan intelligenties, maar achtte het veeleer waarschijnlijk, dat Romme c.s. de weg blokkeerden, voor een gehele reeks van ministeriabele katholieke figuren, die om de een of andere reden voor hen niet aanvaardbaar waren. 'Wat is', aldus *De Telegraaf*, 'anders de verklaring voor het gesol met de bezetting van het ministerie van Sociale Zaken? Eerst moest de begaafde anti-revolutionair drs. C.P. Hazenbosch wijken (zoals in een vroeger stadium prof. Zijlstra het veld moest ruimen) om de post vrij te maken voor de KVP. Nu heeft de KVP blijkbaar niemand beschikbaar, maar de bekwame katholieke staatssecretaris van Economische Zaken, dr. G.M.J. Veldkamp, die indertijd op het departement van Sociale Zaken een hoge functie heeft vervuld mag kennelijk niet in aanmerking komen.'

Maar Romme was het niet, zoals blijkt uit een brief die hij mij schreef. Was het dan 'c.s.' en wie waren dat? Beel, Klompé of misschien ook Schmelzer? Ik houd het op Beel en – gezien haar eigen aspiraties – waarschijnlijk ook op Klompé. De Quay wist uit eigen wetenschap te weinig van mij. In Tilburg had hij mij – zoals ik reeds vermeldde – nooit ontmoet en in mijn tijd als staatssecretaris hadden wij elkaar slechts enkele malen in de provincie Noord-Brabant gezien bij representatieve aangelegenheden. Overigens moet ik eerlijkheidshalve vermelden, dat ik mij reeds toen niet erg tot hem aangetrokken voelde.

Noodsprong De Quay

De Quay nam toen een noodsprong en vroeg de burgemeester van Eindhoven mr. dr. Ch. van Rooy, met wie hij bevriend was. Het was een fout van De Quay Van Rooy te vragen, het was een nog grotere fout van Van Rooy de benoeming aan te nemen.

Ik kende Charles van Rooy goed uit mijn Bredase tijd, reeds vanaf de tijd dat hij burgemeester was van een kleine gemeente in West-Brabant. Hij speelde toen een beginnende rol in het Bredase, onder andere als voorzitter van de St. Adelbertvereniging, een standsorganisatie voor academici, en als voorzitter van de ambtenarenorganisatie ARKA. Hij was een hartelijk mens, een goed bestuurder en een bekwaam burgemeester. Vanuit West-Brabant werd hij burgemeester van Venlo en De Quay zorgde – bij het vertrek van Kolfschoten – voor zijn benoeming in Eindhoven, waar hij zeer geliefd was. Na zijn aftreden in 1961 zou hij achtereenvolgens burgemeester van Heerlen en gouverneur (Commissaris der Koningin) in Limburg worden. Hij zou zeker een uitstekend minister van Binnenlandse Zaken geweest zijn. Bij de eerste kritiek, die reeds aan de vooravond van zijn benoeming loskwam, vergoelijkte De Quay deze door te zeggen: 'In ieder geval heeft het kabinet er een bekwaam jurist bij.' Maar De Quay wist misschien zelfs niet dat dat niet waar was. Van Rooy was geen jurist maar indoloog, die zou promoveren op een klein proefschrift over de burgemeester van Batavia.²³

Wat daarvan ook zij, Van Rooy belde mij aan de vooravond van het optreden van het nieuwe kabinet op en zei mij dat hij het op prijs zou stellen als ik bij hem staatssecretaris zou willen worden. Dat was het allerlaatste wat ik wilde: staatssecretaris worden bij een minister die op de stoel zat die ik had horen te bezetten en voor hem het karwei opknappen. Ik dacht er niet aan. Mijn antwoord was kort maar duidelijk: 'Charles, als ik gevraagd zou zijn als minister, zou ik jou niet als staatssecretaris vragen.' Dat kwam hard aan en ik vond het vervelend dat ik tegen een goede vriend zo hard moest zijn, maar ik kon niet anders.

De Quay vroeg mij toen dringend om met Middelhuis te praten teneinde een staatssecretaris uit KAB-kring te krijgen. Ik zei dat ik dat zou doen maar er niet erg veel van verwachtte. Middelhuis' antwoord was een categorisch neen. Hij vertelde mij, dat de besturen van KAB en CNV een duidelijke afspraak hadden gemaakt niemand voor een staatssecretariaat beschikbaar te stellen. Nadat ik dit aan De Quay had meegedeeld – het kabinet was toen alweer een aantal weken onderweg – wist Zijlstra Bouke Roolvink, bestuurder van het CNV, over te halen staatssecretaris bij Van Rooy te worden. Dat werd hem door CNV en KAB niet in dank afgenomen.

Opnieuw staatssecretaris

Ik keer nog terug naar de vooravond van het optreden van het kabinet-De Quay. Zijlstra belde mij op en vroeg mij 's avonds een gesprek op het departement te hebben met hem en De Pous. Ik beloofde te komen. Om de een of andere reden was ik alleen thuis. Ik had tijd om goed na te denken. Tijdens de formatie was ik vanuit het bedrijfsleven benaderd voor enkele topfuncties. Ik aarzelde daar heel erg over. Ik had de onafhankelijkheid van ministers en staatssecretarissen zeer leren waarderen. Ik was nog heel jong; na bijna zeven jaar staatssecretaris te zijn geweest was ik nog geen 38 jaar. Als ik zou willen stoppen met mijn politieke carrière – alhoewel ik niet uit het oog verloor dat ik gekozen Tweede-Kamerlid was –, zou mijn belangstelling toch meer uitgaan naar de wetenschap dan naar het bedrijfsleven. Met die wetenschap was ik ook in de afgelopen zeven jaar naast mijn politieke werk altijd bezig geweest. Voor nog eens vier jaar op Economische Zaken voelde ik – ook na de ervaringen van de laatste maanden – niet zoveel. Mijn hoofdtaak, het middenstandsbeleid, naderde, zoals ook zou blijken uit de Middenstandsnota 1959 die reeds in eerste lezing gereed lag, haar afronding. Acht jaar staatssecretaris had ik mooi gevonden, maar elf jaar te lang. Wat wilden Zijlstra en De Pous van mij? Een beleefd afscheid, of een verzoek om bij De Pous verder te gaan. Mijn aarzelingen waren groot. Ik had bij Zijlstra fijn gewerkt. De Pous kende ik niet, maar ik wist dat de samenwerking met hem nooit zou kunnen worden wat zij met Zijlstra was geweest.

Ik besloot aan een eventueel verder gaan twee voorwaarden te stellen. In de eerste plaats, dat ik mij niet voor vier jaar wenste te binden en mij het recht voorbehield tussentijds uit te treden. In de tweede plaats, dat ik gezien de afronding van mijn hoofdtaak een verdere taakverbreding wenste. Ik zag daarvoor drie alternatieven, namelijk het industrialisatiebeleid, het mededingingsbeleid en de coördinatie van het handelsbeleid (binnen- en buitenland). Van de drie terreinen wist ik na zeven jaar Economische Zaken genoeg om ze zonder veel inwerken ter hand te kunnen nemen.

Met deze gedachten in mijn hoofd reed ik 's avonds zelf naar Bezuidenhoutseweg 30 en ontmoette daar Zijlstra en De Pous. Zijlstra zei mij dat De Pous graag van mijn zevenjarige ervaring gebruik wilde maken door mijn hernieuwd optreden als staatssecretaris en

dat hij zelf het op prijs zou stellen als ik aan het verzoek van De Pous gevolg zou geven. Hij voegde er aan toe dat zij beiden veel begrip hadden voor de 'misgivings' die ik over de gehele politieke gang van zaken ten opzichte van mij mocht hebben, een gang van zaken waarop ook zij geen invloed hadden gehad. Ik zette uiteen welke aarzelingen ik had om nog een keer op hetzelfde departement staatssecretaris te worden en dat ik alleen bereid gevonden zou kunnen worden wanneer aan mijn beide voorwaarden zou worden voldaan. Zijlstra zei, dat die voorwaarden geheel ter beslissing aan De Pous zouden staan. Deze vond mijn eerste voorwaarde volstrekt redelijk, maar hoopte dat ik het toch nog bij voorbeeld twee jaar zou doen. Ook de tweede vond hij op zichzelf redelijk, maar hij vroeg mij hem enige tijd te laten om zich in het departement in te werken en als dan in nader overleg met mij te bepalen welke taken naar mij zouden overgaan. Dat leek mij ook weer redelijk en op deze basis besloten wij samen verder te gaan. Ik kon toen niet vermoeden, dat wij met name over mijn tweede voorwaarde nog ernstige problemen zouden krijgen.

Op 19 mei 1959 vond de eerste vergadering van de ministerraad plaats, waarbij – in tegenstelling tot het verleden – ook staatssecretarissen aanwezig waren, in dit geval Schmelzer en ik.

Staatssecretaris in het kabinet-De Quay (1959-1961)

De Quay en zijn souffleur Schmelzer

— — — Met de totstandkoming van het kabinet-De Quay – eigenlijk reeds met de val van het vierde kabinet-Drees – was er een belangrijke breuk in de Nederlandse politiek gekomen. Van 1939-1958 hadden de socialisten regeringsverantwoordelijkheid gedragen. Zij moesten nu in de oppositie en waren daar eigenlijk nog niet helemaal aan gewend. Zou het kabinet-De Quay alleen een – in hun ogen – ongelukkig intermezzo zijn? Maar ook bij KVP, ARP en CHU was niet iedereen gelukkig met het verbreken van de zogenaamde brede basis. Ik noemde reeds de christelijke vakbeweging, maar niet alleen daar bestond onbehagen over de nieuwe coalitie. En lang niet iedereen zag dan ook de Partij van de Arbeid als een te bestrijden politieke tegenstander.

Met name op het terrein van de sociale zekerheid waren we na het rapport van de Londense staatscommissie-Van Rhijn via de Noodwet ouderdomsvoorzieningen van Drees de Noodwet kinderbijslag kleine zelfstandigen en de Werkloosheidswet van Joekes op het spoor gekomen van de volksverzekeringen; de AOW van Suurhoff, het ontwerp-AKW van Van Rhijn, dat nog op behandeling door de Tweede Kamer wachtte, en de AWW, door Suurhoff op de valreep ingediend, door Beel op de valreep in het *Staatsblad* gebracht, die op het punt stond ingevoerd te worden, terwijl er in de 'pipeline' van de SER adviezen op komst waren over de herziening van de invaliditeitsverzekering.

Bij dat alles was er een synthese gegroeid tussen het socialistisch en sociaal-christelijk denken, terwijl overigens ook de VVD niet aan de kant was blijven staan als er in het parlement gestemd moest worden. Zij werden alle praktisch eenstemmig aanvaard en dat zou nog vele jaren zo blijven. De synthese die gegroeid was, was de synthese tussen overheidsvoorzieningen en sociale verzekeringen gebaseerd op het zogenaamde verzekeringsbeginsel, dat sedert Kuyper, Talma en Aalberse sr. gehuldigd werd door de partijen van christelijke huize, met uitzondering van de Staatkundig Gereformeerde Partij, die iedere verzekering afwees. — — — ²⁴

Het lag dan ook niet in de lijn der verwachtingen dat er een breuk in dat beleid zou komen, of dat de Partij van de Arbeid aanleiding zou vinden nu naar opvattingen uit het verleden terug te keren. Een echte socialistische belastingpolitiek was er, ondanks het gelijknamige boek van Hofstra, in de brede-basiskabinetten nooit gevoerd.²⁵ Op Financiën was de echte belastingwetgever de partijloze dr. W. van den Berge.²⁶ Ook in het economisch beleid kwam vanzelfsprekend geen verandering. Zo zouden er meer voorbeelden te geven zijn. Een van de meest uitzonderlijke voorbeelden zou zijn de introductie door het kabinet-De Quay van de zogenaamde vrijere loonpolitiek, waarover ik hieronder nog afzonderlijk kom te spreken.

Achteraf gezien waren de persoonlijke verhoudingen tussen ministers en staatssecretarissen wel wat nauwer dan in de brede-basiskabinetten. Er was altijd een zekere afstandelijkheid ten opzichte van Drees geweest, wat ten dele ook voor andere socialistische bewindslieden gold. Drees kwam nimmer naar de Des Indes-bijeenkomsten, andere PvdA-bewindslieden weinig. Dat veranderde geheel onder De Quay. Hij probeerde een persoonlijke band te smeden binnen zijn kabinet, wat hem heel goed lukte, zodanig dat de

zogenaamde Haagse club-De Quay vanaf het aftreden in 1963 tot aan zijn dood als politieke vriendenclub zou blijven functioneren.

Maar dat is eigenlijk ook het enige positieve wat ik over de minister-president kan zeggen. Drees had een lange en brede politieke ervaring, die hem niet alleen in hoog aanzien had gebracht in zijn eigen partij, maar in de loop der jaren ook steeds meer in brede lagen van het Nederlandse volk. Hij beschikte ook over een bijna perfecte feeling, die hem in staat stelde moeilijke politieke situaties vlijmscherp te analyseren. De Quay miste zowel de brede politieke ervaring als de bijna perfecte politieke feeling. Drees is karikaturaal – mijns inziens volkomen ten onrechte – ‘Wethouder van Nederland’ genoemd, maar De Quay zat de ministerraad voor als de Commissaris van de Koningin, die het College van Gedeputeerde Staten van een provincie voorzat. Hij was een buitengewoon goed spreker bij bepaalde representatieve aangelegenheden, maar reeds zijn eerste optreden in de Kamer werd een complete mislukking, waarvan iets doorklonk in het slot van zijn rede in tweede termijn, toen hij zijn te groot aantal – geprepareerde – papieren terzijde legde en à l’improviste wat verontschuldigende woorden sprak. Hij was geen politicus en ook geen man die de politiek van zijn kabinet kon uitdragen. Dat moesten zijn ministers doen en er waren gelukkig voldoende ministers die dat konden. Misschien dat hij ook daarom een band zocht met de ministers en ook met de staatssecretarissen. Alhoewel de positie van de staatssecretarissen natuurlijk onder zijn bewind staatsrechtelijk niet veranderde, was dat staatkundig wel het geval. Hij moest ook wel, omdat zijn eigen functioneren op Algemene Zaken in hoge mate afhankelijk was van het functioneren van zijn souffleur staatssecretaris Schmelzer. Hij wilde die eigenlijk wel altijd bij zich hebben, zowel in de ministerraad als in de deelraden van de ministerraad, maar verschillende ministers, waaronder Zijlstra en Marijnen, wensten geen pottekijker op Algemene Zaken naar hun departementen.

Maar natuurlijk: het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Schmelzer was er vaak en dat gold ook voor sommige andere staatssecretarissen, waaronder Van den Berge en ik. Wijzer geworden door de ervaring met Vondeling bij de ziekte van Zijlstra, waarover ik hierboven schreef, maakte ik de afspraak met De Pous, dat onverminderd de formele positie van de minister ad interim, ik bij afwezigheid van de minister steeds de gehele vergadering van de ministerraad en van de deelraden zou kunnen bijwonen, hetgeen een grote geruststelling was voor de ambtelijke top van Economische Zaken.

Voor de KVP-staatssecretarissen betekende het optreden van De Quay bovendien, dat zij allen toegelaten werden tot de lunch in de pauze van de ministerraad, die na enige tijd verlegd werd van de kamer van Marga Klompé naar een bovenzaaltje van restaurant Royal. Daarenboven nam Marga Klompé op zich de KVP-staatssecretarissen bij te praten over de gang van zaken in de ministerraad. Mijn persoonlijke relatie met De Quay was vlakjes. Hij had mij de voet dwars gezet, tegen het advies van de KAB en ook van enkele ministers in, om minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid te worden. Het had onze verhouding al bevroren voor die kon ontstaan. Hij kon zich onaangenaam uitdrukken tegen mij, wat ik dan ook niet onbeantwoord liet. Zo zei hij een keer tegen mij: ‘Gerard, je kunt altijd goed merken uit wat voor milieu iemand komt’, waarop ik antwoordde: ‘Ja Jan, vanaf het eerste ogenblik dat ik je ontmoette merkte ik dat je uit een verdomd conservatief milieu komt.’

Gebrekkige samenwerking met De Pous

Hierboven schreef ik reeds, dat ik reeds vóór mijn eerste ontmoeting met De Pous op de vooravond van het kabinet-De Quay wist, dat de samenwerking met hem nooit zou kunnen worden, wat de samenwerking tussen Zijlstra en mij geweest was. Toen hij minister werd was hij 39 jaar, ruim een jaar ouder dan ik, en het jongste lid van de Raad van State. Hij had economie gestudeerd aan de Gemeente Universiteit te Amsterdam en ook enige tijd in Chicago. Daarna was hij secretaris en economisch adviseur van het Verbond van Protestants-Christelijke Werkgevers in Nederland en van 1952 tot zijn benoeming als lid van de Raad van State in 1958, lector aan de Vrije Universiteit. Hij was een zeer befaafd econoom, die bij zijn ambtsaanvaarding aan de VU een openbare les hield over de loonvorming. Dat zou zijn stokpaardje worden in het kabinet-De Quay.

Wat ik voorvoeld had, kwam uit. Mijn verhouding met De Pous zou geheel anders zijn dan met Zijlstra. Alhoewel dat in de persoonlijke verhoudingen vervelend was, had ik er in mijn functioneren op het departement niet veel last van. Er was van 1952 tot 1959 een – ook persoonlijke – infrastructuur gegroeid, waarbij ik niet alleen alle wekelijkse stafvergaderingen bij de minister bijwoonde, maar ook afschriften kreeg van alle belangrijke stukken die naar de minister gingen, zoals hij afschriften kreeg van alle belangrijke stukken die naar mij gingen. Daarenboven waren er de informele contacten met de top van het departement, die ik nu al zeven jaar kende en waarvan menigeen, ook wanneer dat niet strikt zakelijk nodig was, bij mij een kopje koffie of aan het eind van de middag een glaasje sherry kwam drinken. Maar van een werkelijk vertrouwelijk contact tussen De Pous en mij was geen sprake. Terwijl Zijlstra en ik probeerden om 's maandags met elkaar te gaan eten en bij te praten, gebeurde dat met De Pous veel minder. Hij ging liever naar huis of at een broodje op zijn kamer. Ik wist eigenlijk nooit wat ik aan hem had. Tal van vragen ontweek hij, zeker als ik onze afspraak aansneed over de uitbreiding van mijn taak. Hij was dan nog niet voldoende ingewerkt, zo merkte hij op. Uit vragen over aan mij gerichte stukken waarvan hij een afschrift kreeg – Zijlstra had die praktisch nooit – sprak mijns inziens een zeker wantrouwen. Eigenlijk zou hij vaak de zaak helemaal voor zichzelf willen hebben, maar dat is natuurlijk contrair aan de werkverdeling tussen minister en staatssecretaris. Misschien was het wantrouwen echter een aspect van een bepaalde onzekerheid zijnerzijds. In ieder geval had ik sterk het gevoel, dat hij het overlaten van taken aan een staatssecretaris (welke dan ook) als een noodzakelijk kwaad beschouwde.

Ik zou dat heel gauw ondervinden toen zich op het departement van Economische Zaken de materie van de commerciële televisie aandiende. Van de zijde van de directeur-generaal voor Handel en Nijverheid, drs. Van der Kwast, werd bij De Pous op de urgentie ervan gewezen. Men had op ambtelijk niveau contact met het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) gehad en was daar op veel weerstand gestoten met betrekking tot het toelaten van reclame op televisie (en radio). Overleg op ministerieel niveau, eventueel een discussie in de ministerraad, werd wenselijk geacht. Maar De Pous voelde eigenlijk ook helemaal niets voor reclametelevisie en voelde er dan ook niets voor om daarover met zijn ambtgenoot van OKW te gaan praten. Daarom besloot hij de zaak – zoals hij later in een kamerstuk zou neerschrijven – ad hoc aan mij te delegeren. Toen ik eenmaal begonnen was, merkte ik dat zich op OKW de omgekeerde situatie voorded als op Economische Zaken. De zaken van radio en televisie werden daar behartigd door de CHU-staatssecretaris en latere minister van Justitie mr. Y. Scholten, die in tegenstelling tot zijn ambtelijke medewerkers in beginsel geen bezwaar had tegen reclame-

televisie, terwijl de CHU-minister van Economische Zaken eigenlijk in beginsel wel, maar de ambtelijke top daarentegen geen bezwaren had.

Maar al liet De Pous de zaak 'ad hoc' aan mij over, hij bleef mij zodanig hinderlijk volgen, dat zowel de directeur-generaal voor Handel en Nijverheid als ik ons geremd voelden in het ontwikkelen van een adequaat beleid. Wij besloten daarover een duidelijk gesprek met De Pous te hebben. In dat – zoals steeds bij De Pous zeer langdurige – gesprek hebben wij De Pous duidelijk gemaakt, dat indien hij niet volledig achter ons zou staan wij niet verder konden gaan. Uiteindelijk gaf hij toe, maar het toegeven was, om een term van de vroegere bisschop van Breda P. Hopmans te gebruiken, vooral 'passief en permissief'. Toch zou hij nog herhaaldelijk van bezorgdheid doen blijken. Op mijn activiteiten met betrekking tot de reclametelevisie kom ik nog terug.

Moeizame discussie taakverdeling

Zijn aversie met betrekking tot het overlaten van taken manifesteerde zich duidelijk bij zijn tegenzin om uitvoering te geven aan de afspraak die wij aan de vooravond van het optreden van het kabinet-De Quay hadden gemaakt over de uitbreiding van mijn taken. Het begon mij na enige tijd de keel uit te hangen en ik besloot er wat aan te doen. In een interview voor de KRO-televisie liet ik mij, vooruitlopend op de Middenstandsnota 1959, de vraag stellen of de omstandigheid, dat nu het specifieke middenstandsbeleid haar afronding naderde, mijn taak nog wel voldoende tijdsbeslag opleverde. In mijn antwoord vertelde ik welke afspraken ik ter zake bij mijn hernieuwde optreden met De Pous had gemaakt en dat daarover binnen enige tijd beslissingen zouden worden genomen. De Pous vond het vervelend dat ik dit naar buiten had gebracht, maar van mijn kant stelde ik daar tegenover, dat het de allerhoogste tijd werd om tot besluitvorming te komen. Het liep tussen ons vrij hoog op en de zaak kwam in de ministerraad. De discussie daar was vrij moeizaam. De meeste ministers vonden het primair een zaak tussen De Pous en mij. Cals vond dat niet. Hij stond op het standpunt, dat de moeilijkheden een duidelijk politieke kant hadden. Er was een dringend beroep op mij gedaan om staatssecretaris op Economische Zaken te blijven. Hij had er alle begrip voor – ook na alles wat er gebeurd was – dat ik daar niets voor voelde en nu ik mij uiteindelijk bereid had verklaard onder de volstreekte voorwaarde, dat mijn takenpakket zou worden uitgebreid, was het niet honoreren van de gemaakte afspraak wel degelijk een kabinetsaangelegenheid. Hij wilde weten of De Pous de afspraak nu wel of niet wilde nakomen. Niet nakomen zou zijns inziens betekenen, dat ik in ieder geval zou weggaan, wat hij – ook gezien alles wat er al gebeurd was – geen goede zaak voor het kabinet vond. Als De Pous de afspraak wel wilde nakomen, kon dat nakomen niet ad calendae graecas opgeschoven worden. Het zou dan spoedig moeten gebeuren en daarbij dacht Cals eerder in weken dan in maanden. Na veel tegensputteren, zonder aan de afspraak te tornen, zegde De Pous toe met mij op zeer korte termijn over de effectuering van de afspraak te zullen overleggen. En marge van de ministerraad vroeg Cals mij hem bij voortdurend op de hoogte te houden.

Intussen had de zaak ook naar buiten de aandacht getrokken. In de vragenlijst van de vaste commissie van Economische Zaken, die het voorlopig verslag op hoofdstuk X van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1960 uitmaakte, kwam onder nr. 111 een vraag voor of de minister mededelingen kon doen over de werkverdeling tussen hem en de staatssecretaris van Economische Zaken. — — — ²⁷

De Pous antwoordde dat een aanwijzing van het werkterrein van de staatssecretaris op korte termijn zou plaatshebben. 'Het huidige werkterrein van de staatssecretaris is hetzelfde als dat, hetwelk is afgesproken na de totstandkoming van het laatste kabinet-Drees in 1956. — — — Recentelijk heeft de ondergetekende de staatssecretaris verzocht zich ad hoc bezig te houden met de aangelegenheden van de commerciële televisie.' ²⁸ Het overleg, dat in de ministerraad was afgesproken, had nu spoedig plaats en wij werden het er over eens, dat het produktiviteitsbeleid en het ordeningsbeleid naar mij zouden gaan, waarbij de minister en ik samen het prijsbeleid zouden voeren. De zaak werd afgesloten tijdens de openbare behandeling van de begroting in de Tweede Kamer.

Misschien mede ingegeven door de onzekerheid waarover ik hierboven sprak, ontwikkelde De Pous de merkwaardige gewoonte om voor de openbare behandeling van belangrijke zaken in het parlement contact te zoeken met de woordvoerders van de belangrijkste partijen teneinde zijn antwoord zo goed mogelijk te kunnen voorbereiden. Ik merkte dit onmiddellijk toen de woordvoerder van de ARP, drs. Hazenbosch, die in het begin van de kabinetsformatie kandidaat-minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid was geweest en met wie De Pous een vriendschappelijke relatie onderhield, aan het woord kwam. Hij begon met zeer nadrukkelijk met vriendelijke woorden het vertrouwen van zijn fractie in De Pous uit te spreken, die hij, alhoewel niet tot zijn partij behorend, tot de kring van zijn geestverwanten rekende. Hij ging toen als volgt verder: 'Er is, meen ik, geen aanleiding om een even nadrukkelijk woord van welkom te richten tot de staatssecretaris. Niet omdat onze gevoelens jegens hem minder vriendelijk zouden zijn, maar omdat hij in de Kamer van lieverlede tot de oude bekenden mag worden gerekend. Hij is, als ik het zo mag uitdrukken, een stabiel element in ons staatkundig leven. Hij behoort immers tot de relatief grote groep dergenen, die wijzigingen in politieke formules en het verdwijnen van kabinetten overleven. Tijdens mijn vakantie heb ik de staatssecretaris op de televisie gezien en ik heb hem bij die gelegenheid horen uiteenzetten dat hij deze keer nogal wat moeite te overwinnen heeft gehad om een herbenoeming te aanvaarden. — — — Ik zou er alleen op willen wijzen, dat de conclusie, waartoe de staatssecretaris in dat televisie-interview kwam, namelijk dat hij dus maar een deel van de taak van de minister zou moeten gaan overnemen, niet zonder meer voor de hand ligt. Die conclusie [ligt] pas voor de hand, indien [de staatssecretaris geen dagtaak zou hebben en als] de minister te veel heeft en het niet aan zou kunnen. Het samenvallen van deze twee omstandigheden nu zou in de gegeven situatie wel een even gelukkige als een toevallige coincidentie zijn. Vaststaat in ieder geval, dat op het moment, waarop de afspraak tussen de minister en de staatssecretaris werd gemaakt, de minister nog geen oordeel had. Immers, de minister zegt in de gewisselde stukken, dat hij zich eerst een duidelijk beeld van het departement en deszelfs problematiek wilde vormen. Toch trok de minister op dat ogenblik een staatssecretaris aan. Nu begrijp ik — en ik kan dat in het algemeen ook wel enigszins vergeven — de neiging van een minister van Economische Zaken om enigszins deviezen te hamsteren, maar een staatssecretaris hamsteren..., Mijnheer de Voorzitter, u houde het mij ten goede als ik de minister vraag daarop een nadere toelichting te geven. Ik vraag dit vooral ook daarom, omdat wij intussen uit de *Staatscourant* hebben gezien, dat er inderdaad een wijziging in de werkverdeling tussen de minister en de staatssecretaris is tot stand gebracht. Ook op die wijziging in de werkverdeling zou ik gaarne van de minister een nadere toelichting ontvangen.'

De Pous antwoordde daarop als volgt: 'Mijnheer de Voorzitter! Gezien deze taken, weet ik dat mij geen geringe opgave te wachten staat. Dat was mij ook reeds bekend, toen

ik op 19 mei jl. mijn ambt mocht aanvaarden. De omvang van de problematiek, waarvoor ik zou worden gesteld, was voor mij nimmer problematisch. Mijn tienjarige arbeid op het maatschappelijk-organisatorisch gebied met inbegrip van de contacten, die ik in die periode met mijn ambtsvoorganger mocht onderhouden, hebben mij hierin het nodige inzicht verschaft. Derhalve stond voor mij ook bij voorbaat vast, dat voor het volvoeren van deze taak het aantrekken van een staatssecretaris noodzakelijk was. Mocht enerzijds het middenstandsbeleid een zekere afronding hebben verkregen, daarnaast waren andere sectoren, die naar mijn mening op een groeiend deel van de tijd van de bewindsman op Economische Zaken beslag zouden leggen. Dit betreft mede met name de uitvoering van het kartelbeleid, het regionale industrialisatiebeleid en – met het uitbouwen van de EEG – de werkzaamheden met betrekking tot internationale economische problematiek. Ik achtte het dan ook noodzakelijk tot het aantrekken van een staatssecretaris over te gaan en ik prijs mij zeer gelukkig, dat de heer Veldkamp, hoewel aanvankelijk hier afwijzend tegenover staand, tenslotte toch bereid bleek dit ambt opnieuw te aanvaarden. Wel achtte ik het raadzaam, alvorens tot een nadere aanwijzing van het werkteerein van de staatssecretaris over te gaan, mij een duidelijk beeld te vormen van het departement en deszelfs problematiek, opdat een rationele en efficiënte werkverdeling met de heer staatssecretaris tot stand zou worden gebracht. Ik meen, dat zulks bereikt is; ik zou er bij voorbeeld op willen wijzen, dat de uitbreiding van de taak van de staatssecretaris – zoals bekend, betreft dit onder andere het kartelbeleid, terwijl de staatssecretaris mij voorts zijn diensten bewijst bij het door mij te voeren prijsbeleid – nauw aansluit bij de werkzaamheden, die de staatssecretaris reeds vroeger vervulde.’ — — — 30

Drie publieke optredens

Op 17 december 1959 – nog geen vier maanden na het aantreden van het kabinet-De Quay – zou de KAB haar vijftigjarig bestaan vieren. Middelhuis kwam mij opzoeken en zei mij dat het unanieme verbondsbestuur haar binding met mij bij die gelegenheid wenste te onderstrepen door mij te vragen op de viering de herdenkingsrede uit te spreken over ‘De plaats van de vakbeweging in ons sociale en economische leven’. Ik was langzamerhand een voldoende politiek dier geworden om het aannemen van die demonstratieve uitnodiging heel aantrekkelijk te vinden. Maar ik begreep van de andere kant, dat ik daarvoor zorgvuldig overleg zou moeten voeren. Na overleg met Zijlstra besloot ik De Quay in te lichten. Hij was niet erg enthousiast voor het idee, wat ik wel kon begrijpen. Hij vond dat Van Rooy dat eigenlijk moest doen, maar begreep ook dat het de KAB vrij stond de herdenkingsredenaar te kiezen die zij zelf wilde, en dat ik eigenlijk de enige was binnen het kabinet met wie de KAB een duidelijke binding had. Er kwam een compromis uit de bus. Ik kon de herdenkingsrede uitspreken, maar daarnaast zou vice-premier Korthals – De Quay zou zelf niet gaan – de gelukwensen van de Regering overbrengen, terwijl Van Rooy die gelukwensen zou onderstrepen met het uitreiken van enige koninklijke onderscheidingen, waaronder Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw voor Middelhuis. En zo kon ik op 17 december te midden van kerkelijke vertegenwoordigers en van alle schakeringen van het politieke en sociaal-economische leven, waaronder acht ministers en staatssecretarissen, maar ook Romme en Burger, mijn rede uitspreken.

Met deze rede trad ik eigenlijk voor het eerst politiek naar buiten op een veel breder terrein dan waarop ik mij tot dan toe bewogen had, en dat was natuurlijk ook de bedoeling van de KAB. — — — 31

Maar ook de KVP liet zich intern ten opzichte van mij niet onbetuigd. Op 4 oktober 1959 had zij in Grand Hotel Groot Berg en Dal, niet ver van Nijmegen, voor ruim honderd vooraanstaande KVP'ers een studiedag georganiseerd, waarbij gediscussieerd werd aan de hand van een inleiding waartoe het partijbestuur mij had uitgenodigd, over de vraag of onze democratie werkelijk werd bedreigd. Ik zag daarin een duidelijke aanwijzing dat het partijbestuur onder leiding van mr. Harry van Doorn ook niet zo gelukkig was over de wijze, waarbij bij de kabinetsformatie met mij was omgesprongen. — — —

32

Een derde belangrijke uitnodiging die mij op het nationale forum bracht met een onderwerp van algemene aard, was die van de Vereniging van Raden van Arbeid ter gelegenheid van haar veertigjarig bestaan op 29 januari 1960, waarbij zij het vierde Congres voor Sociale Verzekering organiseerde. In de geschiedenis van de sociale verzekering waren de Congressen voor Sociale Verzekering hoogtepunten. Het eerste werd georganiseerd in 1921. Het handelde in hoofdzaak over de uitvoering van de sociale verzekering, maar ook over moederschapszorg, rijkskinderbescherming en medische zorg. Van de sprekers noem ik Duys, Kortenhorst, Rutgers en Groeneveld. Het tweede Congres vond plaats in 1927 en richtte zich op de 'zaak eener goed werkende ziekteverzekering'. Van de sprekers noem ik Verschuur, Van Bruggen en Kupers. Het derde Congres vond plaats in 1946 over uitvoering en verschillende aspecten van de sociale verzekering. Sprekers waren onder meer Van Rhijn, Slotemaker en Kuiper. Ik mocht er als piepjong ambtenaar aan de discussie deelnemen. Het vierde Congres had geen centraal thema. J. Berger jr. sprak over 'Mens en administratie', De Gaay Fortman over 'De arbeidsverhouding als toetssteen voor de verzekeringsplicht' en ik sprak over 'De spanning tussen risico en zekerheid in het sociale congres voor sociale verzekering'. — — — ³³

De drie publieke optredens gaven mij meer uitzonderlijke kansen om in onderlinge samenhang mijn politieke en sociaal-economisch politieke gezicht duidelijker te presenteren, dan ik dat kon doen in het kader van mijn normale taakvervulling als staatssecretaris van Economische Zaken. Bij mijn verdere politieke optreden in de jaren die voor ons lagen, zou men een duidelijke consistentie met de hier getrokken uitgangspunten kunnen vaststellen.

Evaluatie middenstandsbeleid

Maar intussen was ik nog enige tijd op het ministerie van Economische Zaken bezig en natuurlijk waren daar de aangelegenheden met betrekking tot het midden- en kleinbedrijf mijn eerste politieke aandachtsgebied.

Na mijn hernieuwd optreden in het vierde kabinet-Drees werd zowel vanuit de Kamer als bij mij zelf behoefte gevoeld tot evaluatie van het beleid, zoals zich dat na het uitbrengen van de Middenstandsnota 1954 had ontwikkeld. Toen het vierde kabinet-Drees was afgetreden, bevond zich een tweede Middenstandsnota (1959) in een vergevorderd stadium van voorbereiding. Deze werd op 18 december 1959 – een dag na mijn rede voor de KAB en dus nog geen vier maanden na het optreden van het kabinet-De Quay – door mij bij de Tweede Kamer ingediend.

De eerste Middenstandsnota (1954) was door Zijlstra en mij ondertekend, maar De Pous gaf er de voorkeur aan, dat ik de nota alleen zou ondertekenen. Zo – althans dat was mijn indruk – hoefde hij er geen directe verantwoordelijkheid voor te nemen. Dit zou zich

herhalen bij de indiening van de Televisienota, waarbij Cals de ondertekening van de kant van OKW ook aan Scholten overliet. — — — .³⁴

De reacties op de nota waren verschillend. Naast grote instemming – *De Tijd-Maasbode* sprak van een ‘voltooide symfonie’ en de Nederlandse Katholieke Middenstandsbond waardeerde mijn opvattingen met betrekking tot de verdere integratie in het algemene beleid, met name op fiscaal en sociaal terrein – ook teleurstelling omdat sommige groepen meer bescherming wilden. *De Kruidenier*: ‘Document van machteloosheid. Overlijdensakte van eigen beleid’, welk geluid ook teruggevonden kon worden in een advies van het (socialistisch georiënteerde) Nederlands Verbond van Middenstandsverenigingen. Bij de openbare behandeling op 11, 12 en 17 mei 1960 was er, ondanks een niet erg geslaagde poging van de Partij van de Arbeid om een soort oppositiegeluid te laten horen, toch sprake van vrij brede instemming. Alleen Marcus Bakker – sprekend namens de CPN – liet een vrij algemeen negatief oordeel horen. — — — .³⁵

Toen de nota door de Tweede Kamer voor kennisgeving was aangenomen, kon ik niet vermoeden, dat ik ruim een jaar later Economische Zaken zou verlaten, alhoewel ik met De Pous had afgesproken, dat ik de mogelijkheid zou hebben tussentijds uit te treden. Wel stond met de tweede Middenstandsnota mijns inziens vast wat er met betrekking tot het middenstandsbeleid in de eerstkomende jaren te doen stond.

Reclametelevisie

Een tweede belangrijke aangelegenheid, waar ik mij ‘ad hoc’ mee moest bezig houden – ik sprak daar al over – betrof de reclametelevisie en de voorbereiding en indiening van deze nota. Op het directoraat-generaal voor Handel en Nijverheid wist men veel – zo niet alles – van reclame, maar televisie was natuurlijk nog een vrij onbekend gebied. In dat opzicht had onze partner OKW zeker een lengte voorsprong. Maar er was natuurlijk wel een zeer goed contact met Philips. De bekwame directeur-generaal Van der Kwast – hij zou spoedig directeur van de Jaarbeurs worden – wist vrij snel te beschikken over de technische know how. Zonder medeweten van OKW gingen wij voor de economische kant van de zaak naar Parijs en Londen en kregen daar door uitstekende voorbereiding van onze ambassades niet alleen contact met de juiste mensen, maar ook die informatie die voor ons doel van belang was.

Scholten en ik zaten praktisch op dezelfde lijn en naarmate dat bij de ambtenaren van OKW duidelijker werd, werd ook de samenwerking op ambtelijk niveau veel soepeler. Scholten en ik brachten samen een bezoek aan Philips, vooral om over het technische toekomstperspectief te worden geïnformeerd. Wij hoorden daar tal van dingen die op ons een soort Jules Verne-achtige indruk maakten, maar waarvan er intussen veel zijn gerealiseerd. Daartoe behoorde onder meer de conceptie van de kabeltelevisie. Informatie als deze was voor ons uitermate belangrijk, omdat de zorg van het Nederlandse bedrijfsleven was dat bij de verdere ontwikkeling van de televisie buitenlandse reclame van buitenlandse televisiekanalen op de Nederlandse buis zou komen zonder dat het Nederlandse bedrijfsleven – bij ongewijzigd beleid – daar verweer tegen had.

Wij moesten natuurlijk wel ernstig rekening houden met de ernstige weerstand van het streng verzuilde omroepbestel, dat ook duidelijke lijnen had naar de grotere partijen in het parlement. Ik sprak daarover met Romme, die mij aanmoedigde door te gaan. Ik kon niet vermoeden, dat zijn steun aan mij zou komen te ontvallen, toen hij op 17 februari 1961 – vijf dagen voor de indiening van de Nota inzake reclametelevisie – wegens gezondheids-

redenen het fractievoorzitterschap van de KVP in de Tweede Kamer moest neerleggen. Ik schreef hem een hartelijke brief op 24 februari. Hij antwoordde mij terstond, dat hij deze gaarne tot zich had laten aanspreken. En verder onder meer: 'Wanneer ik indertijd iets heb mogen bijdragen tot je staatssecretariaat, dan moge ik nu eens heel uitdrukkelijk zeggen, dat ik daarvan nooit of nimmer spijt heb gehad, integendeel. Ik hoop dat je in de toekomst nog veel diensten aan en in het politieke leven zult bewijzen.'

De cultuur wordt opgeblazen !!! . . .

Bron: *Burgerrecht* 4-3-1961

Wij werden bedolven onder rapporten van verschillende – soms elkaar bestrijdende – instanties en kregen vijf concessieaanvragen, waarvan die van de Onafhankelijke Televisie-Exploitatiemaatschappij (OTEM) N.V. en de Nederlandse Televisiestichting (NTS) wel de belangrijkste waren. Op 22 februari konden wij – na een lange en moeilijke behandeling in de ministerraad – de nota bij de Tweede Kamer indienen en presenteren aan de nationale pers. Het was een van de drukst bezochte persconferenties, die ik mij uit mijn politieke tijd herinner. — — — 36

Voorlopig hadden we alleen te maken met de reacties, die zeer omvangrijk en zeer verdeeld waren. Op Economische Zaken zochten wij nog naar mogelijkheden, om de betekenis van reclametelevisie voor het economisch beleid nog eens te presenteren. Zo'n mogelijkheid werd geschapen toen de Commerciële Club in Groningen mij uitnodigde om op 9 maart 1961 te spreken over economisch beleid en reclametelevisie. Het werd een druk bezochte bijeenkomst, met niet alleen veel journalisten maar onder andere ook wetenschappers, zoals mijn vroegere medewerker prof. Jan Pen die ook aan de discussie deelnam.

— — — 37

Op 25 april 1961 kwam de bijzondere commissie die de openbare behandeling van de nota moest voorbereiden voor het eerst bijeen. Besloten werd dat de leden van de Kamer binnen twee maanden hun vragen over de nota schriftelijk bij de commissie moesten indienen. Als alles zou meelopen zou veertien dagen later het voorlopig verslag over de nota kunnen verschijnen, maar niet iedereen had veel haast met de behandeling van de nota. Reeds de samenstelling van de commissie – begin maart – ging niet over rozen door felle bezwaren van zuilenbestuurders/volksvertegenwoordigers tegen de benoeming van erkende voorstanders van de commerciële televisie uit de Tweede Kamer. Later overtrad de commissievoorzitter dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot, fractievoorzitter van de ARP, zelfs het onaantastbare reglement van orde van de Kamer: hij riep niet binnen de vastgestelde termijn de commissie bijeen. Dat had op 22 maart moeten gebeuren.

Scholten en ik keken daar natuurlijk uitermate kritisch naar, maar veel konden wij niet doen. Voor mij zou dat toekijken niet erg lang meer duren, omdat ik niet lang meer op Economische Zaken te gaan had. Maar mijn houding – ook als minister nadien – ten opzichte van de materie zou in hoge mate bepaald worden door mijn betrokkenheid als staatssecretaris van Economische Zaken bij de nota-Reclametelevisie.

Een vrijere loonpolitiek

Een enkele opmerking wil ik wijden aan een derde onderwerp, namelijk het orderingsbeleid, dat bij de heroverweging van mijn taak in mijn portefeuille terecht was gekomen en met name ook het prijsbeleid in samenhang met het loonbeleid. — — —

Voor zover het produktiviteitsbeleid en orderingsbeleid betrekking had op het midden- en kleinbedrijf, was het de praktijk dat ik daarbij altijd betrokken was. Ook aan de grote prijsgesprekken die Zijlstra met het bedrijfsleven hield, nam ik altijd deel. Voor dat prijsbeleid was de loonontwikkeling een belangrijk gegeven. Dat was reeds vroeg in de naoorlogse jaren erkend met de instelling van de interdepartementale loon- en prijscommissie, aanvankelijk onder voorzitterschap van Van Rhijn. Zij zou later op dood spoor gezet worden, en meer betekenis werd toen door Sociale Zaken en Volksgezondheid, maar ook door Economische Zaken, toegekend aan de vergadering van het College van Rijksbemiddelaars. Beide departementen hadden daarin een ambtelijke vertegenwoordiging: voor Sociale Zaken was dat mr. Ysso Raven, voor Economische Zaken de directeur Prijzen drs. Wim Drechsel.

Bij het optreden van het kabinet-De Quay werd, vooral door de invloed van De Pous, een vrijere loonpolitiek geïntroduceerd. De loonontwikkeling zou vrij zijn, voor zover zij binnen de grenzen van de produktiviteitsontwikkeling zou blijven. Als alle bedrijfstakken c.q. grote ondernemingen, zoals Philips, zich daaraan zouden houden, zou de nationale loonstijging niet hoger zijn dan de nationale arbeidsproduktiviteit, en zou looninflatie worden voorkomen. Deze gedachte was door De Pous ook al verdedigd vóór zijn politieke optreden.

Theoretisch klopte deze formule natuurlijk, maar tussen die vaststelling en de praktische realisatie lag – zoals spoedig zou blijken – een grote afstand. In de eerste plaats waren er voor veel bedrijfstakken geen produktiviteitscijfers, zodat het College van Rijksbemiddelaars de hulp van het Centraal Bureau voor de Statistiek moest inroepen om tot een redelijke schatting te komen, wat soms echter natte vinger werk zou zijn. In de tweede plaats zou blijken, dat het niet mogelijk zou zijn de zogenaamde incidentele looncomponent (promoties en dergelijke) goed vast te stellen. En tenslotte gingen bepaalde secto-

ren zich beroepen op achterstanden, die vaak ook aantoonbaar waren. En zo zou dit door De Pous zo aangeprezen systeem al spoedig blijken tot (soms aanmerkelijk) hogere loonstijgingen te leiden dan de nationale arbeidsproductiviteit. Dat had drie ernstige gevolgen. In de eerste plaats voor de indexering van de AOW/AWW-uitkeringen. Die indexering was gebaseerd op de index van de regelingslonen (in CAO's en regelingen van het College van Rijksbemiddelaars). Deze bruto-indexering (niet te verwarren met de netto-indexering uit het kabinet-Den Uyl) leidde dus tot hogere aanpassing dan de gemiddelde nominale welvaartsstijging. In de tweede plaats – en dat was eigenlijk veel ernstiger – gold hetzelfde voor de aanpassing van de ambtenarensalarissen. In het voetspoor van de theorie van De Pous had Toxopeus, met instemming van het kabinet, het zogenaamde trendbeleid ingevoerd, waardoor de gemiddelde loonstijging van het bedrijfsleven normatief werd voor de loonstijging van de ambtenaren. In de derde plaats werd het duidelijk, dat de vaak te hoge loonstijgingen een opwaartse druk op de prijzen ging uitoefenen. En zo ging er eigenlijk een drievoudige inflatoire impuls uit van het nieuwe loonsysteem.

Op Economische Zaken ervoeren wij dat geleidelijk aan steeds meer en De Pous wens- te zich daarom steeds meer indringend met de loonpolitiek bezig te houden. Hij verlangde van Drechsel niet alleen zeer gedetailleerde analyses van alle bij het College van Rijksbemiddelaars aanhangige loonvoorstellen, maar bovendien zeer gedetailleerde verslagen van de vergaderingen van het College. In de wekelijkse ministerraad werd de loonpolitiek een vast, zij het ongeagendeerd, agendapunt waarvan de behandeling, die bestond uit harde, soms bijna ruzie-achtige discussies tussen De Pous en Roolvink (Van Rooy kwam er niet aan te pas), vaak meer dan twee uren duurde, tot groeiende ergernis van de overige leden van het kabinet. Veel van die discussies woonde ik bij, maar bovendien kreeg ik van Drechsel dezelfde stukken als De Pous en was dus volkomen geïnformeerd. Dat zou zo blijven tot de dag, waarop ik Van Rooy zou opvolgen.

Buitenlandse economische betrekkingen

Ter afsluiting nog enkele opmerkingen over een aantal activiteiten op het terrein van buitenlandse economische betrekkingen. Ik noem daarvan in de eerste plaats een aantal economische missies. Het instituut van de economische missies – gemengde missies van overheid en bedrijfsleven – was in het begin van de vijftiger jaren van de grond gekomen op dringend verzoek van het bedrijfsleven en krachtig gesteund door het directoraat-generaal BEB en de Economische Voorlichtingsdienst (EVD). Het initiatief van de economische missies werd krachtig gesteund door Prins Bernhard, die ook vele malen als leider van economische missies optrad. Zijn optreden als economisch goodwill-ambassadeur behoort tot de vele pluspunten uit de carrière van de Prins. Hij deed dat reeds in een tijd, waarin de overheid slechts een smalle beurs had, ook voor dit soort activiteiten. Ik heb kunnen ervaren hoe dat door het bedrijfsleven werd gewaardeerd, maar toch ook door minister-president dr. W. Drees. Ik herinner me, dat Luns in de ministerraad aan de orde stelde, dat de Prins voor een missie naar een aantal Zuidamerikaanse landen, waaronder Argentinië, onder meer bij gebrek aan middelen voor andere representatieve geschenken, een belangrijk aantal decoraties wilde meenemen. Luns wilde dat aantal belangrijk reduceren, maar Drees voelde daar niets voor. Hij zei: 'De Prins heeft groot gelijk. Daar zijn die dingen toch voor.' En aangezien niemand anders behoefte gevoelde het met Drees oneens te zijn, kreeg de Prins het pakket decoraties mee.

De reizen onder leiding van de Prins zijn voor het bedrijfsleven van veel belang geweest. Hij bevorderde ook, dat buiten de gewone diplomatieke routine betreffende staatsiebezoeken, er staatsiebezoeken en ministeriële missies uit vooral Zuid-Amerika, maar bij voorbeeld ook uit Liberia naar Nederland kwamen, hetgeen het bedrijfsleven in de gelegenheid stelde nieuwe of hernieuwde contacten aan te knopen. Maar het bedrijfsleven wenste ook de regering en vooral de minister van Economische Zaken bij zich te hebben bij eerste vluchten van de KLM, die soms mede het karakter hadden van goodwill-missies; bij echte economische missies, maar bij voorbeeld ook bij internationale beurzen. Maar zoals gezegd, er was toen nog geen afzonderlijk bewindspersoon voor de buitenlandse economische betrekkingen en de minister van Economische Zaken kon niet alles. Daar komt bij dat De Pous een zekere schroom had voor dit soort werk. Was het tegenzin? Vond hij het niet belangrijk? In ieder geval gingen het directoraat-generaal voor de BEB en de EVD na het vertrek van Zijlstra – met instemming van De Pous – een veel groter beroep op mij doen dan voorheen. Ik herinner mij dat wij reeds in 1959 achtereenvolgens enkele Tsjechische en Poolse ministers op bezoek kregen, die dringend aandrongen op betere handelsbetrekkingen. Het waren voor ons de eerste initiatieven op dat terrein met landen achter het ijzeren gordijn. Alhoewel De Pous de heren samen met mij wel een ogenblik ontving, liet hij de rest aan mij, in samenwerking met de BEB en de EVD, over. Reeds tijdens die bezoeken bleek ons, dat het bedrijfsleven zeer geïnteresseerd was om de beperkte economische betrekkingen met de communistische landen te versterken.

De consequentie was, dat van 19 tot 30 april 1960 een groep uit het Nederlandse bedrijfsleven onder mijn leiding een bezoek bracht aan Tsjecho-Slowakije. Aan de uitzending van de missie – de eerste naar een land achter het ijzeren gordijn – was een grondige discussie in de ministerraad vooraf gegaan. De discussie betrof zowel het beginsel van het zenden van missies naar landen achter het ijzeren gordijn, als de kwestie van de schadeloosstelling voor nationalisaties, zoals in het geval van Tsjecho-Slowakije de nationalisatie van een bedrijf van Philips. Het kabinet verwachtte van mij, dat ik van de Tsjechische regering een beginseluitspraak zou krijgen, dat zij bereid was over de schadeloosstelling van deze nationalisatie te spreken. Daardoor werd de doelstelling van de missie breder dan het (normale) leggen van nieuwe en het versterken van bestaande contacten, die de verruiming van het handels- en dienstenverkeer tussen Nederland en Tsjecho-Slowakije ten goede zouden kunnen komen. Aan de missie, waarvoor het bedrijfsleven grote belangstelling had, namen vertegenwoordigers deel van de zware industrie, de metaalverwerkende, de optische, de chemische en de textielindustrie, alsmede de landbouw en expeditie- en transportbedrijven. De reis werd ook meegemaakt door de directeur-generaal voor Handel en Nijverheid Van de Kwast en de directeur Bilaterale Betrekkingen van de BEB Kalshoven.

Het was niet eenvoudig om de Tsjechen tot de door de ministerraad gevraagde beginselverklaring te brengen. Mijn directe gesprekspartners verklaarden dat het om een 'politieke kwestie' ging, waarvoor zij niet competent waren. Competent waren de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken, die het maken van een gespreksafpraak ontweken. Van onze kant gingen wij ook moeilijk doen. Gedekt door het kabinet bleef ik stellen, dat ik mijn handtekening onder het document dat verruiming van de economische betrekkingen met Nederland moest regelen, niet zou zetten, wanneer wij niet in een protocol zouden vastleggen dat er over de schadeloosstelling voor nationalisatieclaims onderhandeld zou gaan worden. Ook hier bleek het oude gezegde 'de aanhouder wint'. Op de receptie die onze ambassade op 30 april hield aan het einde van de ochtend

en waar op ministersniveau van Tsjechische zijde niemand placht te komen, verschenen vier ministers, waaronder de minister van Buitenlandse Zaken. De documenten konden getekend worden. All the boys happy en wij konden met een opgelucht gemoed terugvliegen. Dat gebeurde met een Tsjechisch toestel. Bij het instappen trof ik Marcus Bakker met zijn vrouw, die mij vertelde op uitnodiging van de Tsjechische Communistische Partij onder meer wat vakantie te hebben doorgebracht. Ce sont les petits joies du metier!

Ongeveer in dezelfde tijd waarin de Tsjechische minister Hlock met een missie in Nederland was, die tot de Nederlandse missie naar Tsjecho-Slowakije zou leiden (najaar 1959) kwam er een kleine missie uit Thailand onder leiding van de minister van Buitenlandse Zaken Thamat Koman naar Nederland. Bij afwezigheid van Luns bood de Nederlandse regering een diner aan in het Haagse Des Indes. Gastheer was vice-premier Henk Korthals en bij afwezigheid van De Pous nam ik voor Economische Zaken de honneurs waar. Tijdens het diner hield de Thaise minister van Buitenlandse Zaken een tafelrede waarin hij, refererend aan het bezoek dat twee Thaise ministers reeds in 1955 aan Nederland brachten en aan de missie onder zijn eigen leiding, dringend aandrang op het zenden van een brede Nederlandse economische missie naar Thailand. Korthals, die niet ingevoerd was in de Nederlands-Thaise betrekkingen, kwam met mij overleggen. Ik kon hem inlichten over de contacten die reeds hadden plaatsgehad en hem wijzen op de belangen van onder meer Philips, Grasso, Nedeco en de melkexport. Ik meende te weten, dat het bedrijfsleven erg in Thailand was geïnteresseerd, maar zei hem dat wij natuurlijk geen bindende afspraak konden maken, zonder instemming van Luns en De Pous. Ik zei hem ook, dat ik, De Pous kennende, niet geloofde dat hij bereid zou zijn een missie naar Thailand te leiden, maar dat ik in dat geval – natuurlijk onder voorbehoud van instemming van De Pous – bereid was de missie te leiden. Ik adviseerde hem in antwoord op Thamat Koman te zeggen dat de Nederlandse regering zeer positief stond tegenover de gewaardeerde Thaise uitnodiging en zich in overleg met het bedrijfsleven over het zenden van een missie zou beraden. Ik informeerde de directeur-generaal voor Handel en Nijverheid Van Oirschot en de waarnemend directeur van de EVD, de latere ambassadeur Willem de Boer. Zij namen contact op met Buitenlandse Zaken en de organen van het bedrijfsleven. Uiteindelijk leidde dit tot positieve adviezen aan de beide ministers, die ook nog door de Thaise ambassadeur prins Vongsamahib Jajakura werden benaderd.

Het gebeurde zoals ik had verwacht. De Pous voelde er niet voor de economische missie te leiden en vroeg mij dat te doen. Bij de voorbereiding van de missie, die in juni 1960 naar Thailand zou gaan, kwam van verschillende zijden de wens naar voren, ook enkele dagen in Cairo over te blijven en dan naar Bangkok te vliegen. Vice-voorzitter van de missie was de oud-minister prof. Gelissen en ook De Boer ging mee. — — —³⁸

Ik herinner me, dat de vlucht, die plaats had met een Lockheed Electra, een zogenaamde turbo jet, na Cairo niet helemaal plezierig was. Op een gegeven ogenblik moesten wij terugvliegen om een onvoorziene stop in Karachi te maken. Er bleek iets niet in orde te zijn met de radar en de gezagvoerder vertelde ons dat hij er, mede met het oog op de weersvoorspellingen boven de Golf van Bengalen, de voorkeur aan gaf dat hersteld te hebben. Het weer, of beter gezegd, het onweer boven de Golf van Bengalen was – zoals vaak daar – afschuwelijk en de vlucht dus ook. Ik moest er weer aan denken, toen ik in 1987 op de terugreis uit het Verre Oosten met Air Singapore weer in slecht weer boven de Golf van Bengalen terecht kwam, maar nu in een vliegtuig in veel comfortabeler omstandigheden dan toen in de Lockheed Electra. Overigens – het is een wat sinistere mede-

deling – zou deze Lockheed Electra enige weken later in de omgeving van Cairo tegen een berg vliegen en neerstorten. — — — 39

In het verlengde van deze werkzaamheden op het terrein van de buitenlandse economische betrekkingen, probeerde ik – bij verblijf in het buitenland voor andere doeleinden – aan het belang daarvan aandacht te schenken. Dat gebeurde onder meer toen ik in het kader van mijn verantwoordelijkheid voor het Institut International des Brevets op 24 januari 1960 in Rabat besprekingen voerde met de Marokkaanse minister van Economische Zaken en op 30 januari 1960 in Tunis met de Tunesische staatssecretaris van Financiën en Industrie. Zowel in Marokko als in Tunis had ik gelegenheid om zowel op de ambassade als met een aantal Nederlanders van gedachten te wisselen over de economische betrekkingen tussen onze landen. Het viel mij weer op hoe men in beide plaatsen van de zijde van onze ambassade grote nadruk legde op de wenselijkheid van bilaterale economische hulp. Men verzocht mij dit nog eens met alle duidelijkheid in Den Haag te stellen en in voorkomende gevallen hun initiatieven te steunen. Men liet er geen twijfel over bestaan, dat andere landen regelmatig en succesvol bilaterale hulp verleenden.

Ook aan de hand van recente voorbeelden kon men de gedane beweringen waarmaken. Een belangrijke order voor het autobusnet van de stad Tunis was de DAF ontgaan, omdat een Franse firma met behulp van de regering meer kredietfaciliteiten kon geven. Heel recentelijk was aan Nederland gevraagd om in het kader van bilaterale hulp een modelboerderij te bouwen en enige experts uit te zenden. Deze hulpverlening zou gepast hebben in het kader van het plan van het Office de la Mise en Valeur de la Vallée de la Medjerda. Wij verleenden deze hulp niet, doch de Duitse regering bleek daartoe wel bereid. Zij bouwden de modelboerderijen, zij zonden twee experts en twee veeartsen, die de heer Djeddi, president van het bedoelde bureau, adviseerden over de aankoop van 1500 stuks vee. Men kan wel raden wie de levering kreeg. — — — 40

'Eerst de geslachtsdrift, dan de decoratiedrift'

Tenslotte wil ik met betrekking tot de buitenlandse economische betrekkingen nog een ogenblik stilstaan bij de staatsiebezoeken, soms alleen met een traditioneel diplomatiek karakter, soms ook van belang voor de versterking van politieke, culturele en economische betrekkingen, bijna steeds omringd met folkloristisch vertoon.

Er waren in mijn politieke tijd veel staatsiebezoeken. Zij kwamen eigenlijk na de Tweede Wereldoorlog ook weer voor het eerst op gang. In de eerste jaren na het einde van de oorlog had men wel andere dingen aan het hoofd dan staatsiebezoeken. In de tweede plaats trad koningin Juliana in het voorjaar van 1948 aan als opvolgster van koningin Wilhelmina. Ik herinner mij, dat het eerste staatsiebezoek, dat wij meemaakten, het staatsiebezoek was van de Koning en Koningin van Denemarken. Het maakte op de meesten van ons veel indruk. Het ging gepaard met groot ceremonieel vertoon; veel diners en recepties (onder andere in de Ridderzaal), waarvoor kosten noch moeite gespaard werden, zowel van de zijde van het Koninklijk Huis als van de regering. Later zou op die kosten terecht wat bezuinigd worden. Maar naarmate het aantal staatsiebezoeken steeds groter werd begonnen wij – zeker degenen die langer in het ambt zouden blijven – steeds meer het routinematig karakter ervan in te zien. Ook hier werkte wat de economen onder ons geleerd hebben als de eerste wet van Gossen en 'the law of the diminishing returns' van Ricardo. Ik herinner me goed de staatsiebezoeken van onder meer president Coty van Frankrijk, van keizer Haile Selassie van Ethiopië en van koningin Elisabeth van

Engeland in de periode van de kabinetten-Drees en van tijdens het kabinet-De Quay dat van de Sjah van Iran, dat van koning Boudewijn van België en dat van koning Phumipol en koningin Sirikit van Thailand. Er waren er – ook daarna – veel meer. Zij vergden van veel bewindslieden veel tijd. Tot de gebruiken bij staatsiebezoeken hoorde het uitwisselen van tradities. Er werden op grote schaal decoraties verleend aan personen – waaronder bewindslieden – die daarvoor geen enkele verdienste hadden. Terecht wordt in een Duits standaardwerk over protocol dan ook onderscheid gemaakt tussen ‘Dekorationen die man verdient, Dekorationen die man dient’ (zoveel jaar trouwe dienst) ‘und Dekorationen die man diniert’, en mijn collega Piet de Jong placht vaak een soortgelijk onderscheid te maken tussen wat hij noemde ‘vechtblikken, dienblikken en eetblikken’.

Wat daarvan ook zij, het kan niet ontkend worden, dat tal van bewindslieden en soms meer nog hun vrouwen die decoratieverlening wel interessant vonden, terwijl diezelfde vaak een soort ‘jalousie de decorations’ opriep. En Luns – die het weten kon – placht te zeggen: ‘Eerst komt de geslachtsdrift, dan de decoratiedrift.’ Zelf heb ik overigens maar eenmaal een decoratie bij een staatsiebezoek ontvangen, namelijk bij het bezoek van de Franse president Coty. Overigens was Luns bij die decoratieverleningen, of beter de decoratieverdeling, in zijn knollentuin. Hij onderhandelde – in het bijzonder over de hogere decoraties – enerzijds met de Grootmeester van het Koninklijk Huis en anderzijds met de betrokken ambassadeur. Hij wist er ook alles van en had de gewoonte om voor een staatsiebezoek tijdens het agendapunt buitenlandse zaken zijn kennis aan de collegae over te dragen.

Ik herinner mij daarvan een mooi voorbeeld. Toen de Keizer van Ethiopië op staatsiebezoek kwam gaf Luns onder meer een historische evaluatie van het Ethiopische vorstenhuis, wat terugging tot een ander staatsiebezoek uit de historie, namelijk dat van de Koningin van Sheba aan koning Salomon. Refererend aan het boek Koningen, vertelde Luns dat koning Salomon veel vrouwen had en ook vreemde vrouwen minde. Toen de Koningin van Sheba koning Salomon bezocht, raakte deze verliefd op haar en wenste haar te bezitten. Maar de Koningin van Sheba weerstond hem en verklaarde geen toenaadering tot Salomon te willen hebben, tenzij zij van hem iets zou nemen wat haar niet was aangeboden. De Koning zou toen zijn toevlucht genomen hebben tot een list. Hij liet zijn kok de spijzen van het avondmaal meer dan normaal kruiden en een schaal wijn in de tent van de Koningin plaatsen. De Koningin werd ’s nachts wakker, gekweld door een hevige dorst. ‘En’, zo zei Luns, ‘of het nu kwam doordat de Koningin de wijn nuttigde zonder dat deze haar nadrukkelijk was aangeboden, of door de wijn zonder meer, Salomon kreeg wat hij hebben wilde en als gevolg daarvan werd er negen maanden later een klein Menelik geboren die de stamvader werd van het Ethiopische vorstenhuis.’

Luns had het verhaal nodig om de afkomst van de Ethiopische decoraties te verklaren. Er was de Orde van Salomon, die de Koningin zou krijgen. Er was de Orde van Sheba, die prins Bernhard zou krijgen. Dan was er de Orde van de Allerheiligste Drieëenheid (samenhangend met de christelijke achtergrond van Ethiopië) bestemd voor minister-president Drees, de Orde van Menelik voor sommige ministers en de Orde van Afrika met een foielelijk lint. Drees zag de Orde van de Allerheiligste Drieëenheid niet zo zitten, maar Beel zei ‘Och, denk maar aan de Raad van vakcentrales!’

In de regel werden de decoraties ter gelegenheid van staatsiebezoeken een of twee dagen voor de aanvang van het bezoek uitgedeeld, maar zo niet bij het bezoek van Haile Selassie. Bij de ontvangst had nog niemand wat ontvangen. In de loop van de middag werd er een koffer bij Luns gebracht, waarin in plaats van de circa 300 overeengekomen

decoraties er circa 70 waren. Zonder zich – met uitzondering van de belangrijkste – veel aan te trekken van de opgestelde lijst, maakte Luns maar een verdeling die hem op dat moment goed leek. (Daardoor viel ik uit de boot.) Zijlstra – die de keizer moest vergezellen naar DAF en Philips – ontving de Orde van Menelik. Hij vertelde mij dat hij in de auto de keizer daarvoor bedankte, waarop deze zei ‘Vous l’avez bien mérité’! De decoratie van de keizer zelf vormde nog een probleem. Hij bezat reeds de Grootkruizen in de Orde van de Nederlandse Leeuw en in de Huisorde. Op voorstel van Staf werd hem het Grootkruis in de militaire Willemsorde verleend, mede in aanmerking genomen zijn vrijheidsstrijd tegen Mussolini. Er was een grandioze receptie in de Ridderzaal. Aan het einde van de receptie vroeg de keizer onverwacht om het woord. Hij leek ontroerd en sprak circa 10 minuten in het Aramees. Daarop kreeg de tolk het woord die alleen zei: ‘His imperial majesty thanks you all.’

‘Real Kings peppermint’

Bij dit en veel andere bezoeken, zeker die uit Zuidamerikaanse landen, zoals Argentinië en Chili, en Afrikaanse landen, zoals Liberia, Tanzania en Tunis, werd een grote nadruk gelegd op de economische relaties. Dat was ook het geval bij het bezoek van de Koning en Koningin van Thailand van 24 tot 27 oktober 1960, waarover ik tenslotte – in samenhang met de missie naar Thailand – nog iets wil zeggen.

Zowel de Grootmeester van het Koninklijk Huis, vice-admiraal Rost van Tonningen, als De Quay wensten door mij geïnformeerd te worden over de economische goodwill-missie. Het contact met de Grootmeester was zeer intensief, De Quay volstond met kennis te nemen van het rapport, dat ik overigens ook aan Schmelzer had gestuurd. Gelet op de beperkte mogelijkheden om tijdens staatsiebezoeken ook bedrijven te bezoeken besloten wij, naast het vaste programmapunt bij staatsiebezoeken: een bezoek aan Philips, ook een bezoek te plannen aan de Bergeijkse melkproductiefabriek, die participeerde in de melkexportcombinatie, die vertegenwoordigd was geweest in de economische missie naar Thailand. Het gelukte mij om enkele deelnemers aan de economische missie op de decoratielijst te krijgen en alle deelnemers uitgenodigd te krijgen op de receptie van de Koning en Koningin.

Bij de voorbereiding van het bezoek maakte Luns problemen over de decoratieverlening, in het bijzonder voor De Quay en hem zelf. Normaal zouden zij het Grootkruis ontvangen hebben in de Orde van de Witte Olifant, te vergelijken met ons Grootkruis in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Maar nu deed zich het toeval voor dat de Thaise regering aan mij, nota bene alleen maar een staatssecretaris, na terugkeer van de economische missie datzelfde Grootkruis had verleend. Luns vond nu, dat De Quay en hij daarom een nog hogere onderscheiding moesten hebben en de arme Thaise ambassadeur prins Vong moest dat wel regelen. Ik hoorde dat allemaal in mijn gesprekken met de ambassadeur en de Grootmeester, die er het hunne van vonden. Kort voor het bezoek werd ik benaderd door Schmelzer. Hij was nu al vier jaar staatssecretaris en had nog nooit bij een staatsiebezoek iets gehad. En tussen al het andere wel gedecoreerde publiek voelde hij zich – zoals hij zei – min of meer als een ober. Ik nam onmiddellijk contact op met De Quay om hem te zeggen dat ik – als deken van de club van staatssecretarissen – vond dat Schmelzer bij het Thaise bezoek een lint moest krijgen en dat De Quay dat gewoon tegen Luns moest zeggen. Zo kreeg Schmelzer zijn eerste Grootkruis. Vele zouden er – vooral in zijn tijd als minister van Buitenlandse Zaken – volgen.

Voor het bezoek van de Thaise vorsten aan de Bergeijkse melkproduktenfabriek, zouden Luns, De Pous en ik de vertegenwoordigers van de kant van de regering zijn. Wij zouden op 26 oktober per regeringsvliegtuig van Ypenburg naar Eindhoven en terug vliegen. Prins Bernhard zou zelf het toestel besturen. In het vliegtuig zaten de Koning en Koningin tegenover ons drieën met Luns tussen De Pous en mij in. In het vliegtuig namen wij waar, dat als leden van de Thaise hofhouding het koninklijk echtpaar benaderden, dat gebeurde op de knieën en met veel vertoon van buigingen. Op een gegeven ogenblik kwam de adjudant van de prins de Koning uitnodigen om naar de cockpit te komen. Enkele ogenblikken later kwam het vliegtuig in wat turbulentie, waarop Luns zich richtte tot koningin Sirikit met de woorden: 'Your majesty, now is your husband flying.' Ik kreeg de indruk dat de Koningin wat witjes om haar neus was en altijd geneigd om iets aan exportbevordering te doen haalde ik een rolletje pepermunt uit mijn zak, bood haar dat aan met te zeggen: 'Your majesty, do you care for a peppermint? This is real Kings peppermint.'

Ik heb van de staatsiebezoeken de indruk gekregen, dat deze uitermate functioneel kunnen zijn voor de bevordering van onze economische betrekkingen met het buitenland mits goed voorbereid, goed getimed en met de juiste follow-up. Ik zou wensen, dat bij degenen die de staatsiebezoeken moeten organiseren minstens evenveel belangstelling zou bestaan voor het dienstbaar maken van die bezoeken aan onze economische belangen, als aan protocollaire, diplomatieke en culturele belangen.

Aftreden Van Rooy, benoeming tot minister

De behandeling van de Algemene kinderbijslagwet

Op 26 oktober 1957 had de PvdA-staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid Van Rhijn de indiening bevorderd van het ontwerp-Algemene kinderbijslagwet. Het voorlopig verslag op dit ontwerp werd ingediend op 7 mei 1958. Bij de val van het vierde kabinet-Drees was de memorie van antwoord nog niet verschenen en dus was het wets-ontwerp nog niet afgehandeld. Die afhandeling moest nu geschieden door Van Rooy. De eerste contacten van hem met het parlement waren niet erg gelukkig geweest. Bij een eerste belangrijke interpellatie over het loonbeleid liet hij het afweten met de woorden: 'Ik spreek door de mond van de staatssecretaris', hetgeen zowel tot hilariteit als tot irritatie aanleiding gaf. *Vrij Nederland* van 6 februari 1960 schreef, dat al geruime tijd in politieke kringen het gerucht de ronde deed dat een reconstructie van het kabinet-De Quay op handen zou zijn. Dat gerucht was volgens *Vrij Nederland* versterkt toen de KVP-Tweede-Kamervoorzitter Kortenhorst in een *Volkskrant*-artikel er blijk van gaf het tot de mogelijkheden te rekenen, dat eerlang een of meer bewindslieden uit de wagen zouden vallen. *Vrij Nederland* noemde met name Van Rooy en voegde er aan toe dat het voor hem een troost moest zijn dat nog een of meer andere zwakke broeders zijn lot zouden moeten delen. Op dezelfde dag schreef *Het Binnenhof* – in de wat vriendelijker bewoordingen van de toenmalige parlementair redacteur, het latere Tweede-Kamerlid Van der Sanden – in feite hetzelfde. De Quay zou, aldus *Het Binnenhof*, liever dan straks door de Staten-Generaal tot ingrijpen gedwongen te worden, zelf het initiatief in handen moeten houden. Dat laatste gebeurde echter niet, hetgeen tot herhaalde problemen leidde, die zouden culmineren in de openbare behandeling van het ontwerp-AKW.

De memorie van antwoord werd op 29 juli 1960 – ruim twee jaar na het verschijnen van het voorlopig verslag – ingezonden. Zij werd naast Van Rooy mede ondertekend door staatssecretaris Van den Berge, die in het kabinet-De Quay opnieuw optrad als staatssecretaris van Financiën, en Toxopeus. Op 22 maart 1961 en 27 april 1961 vond het mondeling overleg plaats met de commissie van voorbereiding uit de Tweede Kamer, waarvan het verslag, tevens eindverslag, op 8 mei 1961 werd vastgesteld. Beide vergaderingen woonde ik, alhoewel niet formeel betrokken, op verzoek van het kabinet bij. De vragen waren van te voren beschikbaar en voor Van Rooy waren ambtelijk antwoorden gereed gemaakt, maar bij het heen en weer vragen in de commissie werd de zwakte van Van Rooy steeds duidelijker. Hij moest steeds weer zijn ambtenaren om steun vragen, hetgeen nogal erg afstak tegen de bekwame wijze waarop Van den Berge zijn deel van de vragen behandelde.

Vanuit de regeringsfracties werd de ongerustheid over het optreden van Van Rooy ook overgedragen naar leden van het kabinet. Dit leidde tot verschillende besprekingen, waaraan veel ministers alsmede de staatssecretarissen Van den Berge, Roolvink en ik deelnamen. Het kabinet wilde dat ik mij – samen met Van den Berge – intensief met de zaak zou bezighouden. Het was van meet af aan duidelijk, dat het ontwerp zonder belangrijke aanpassingen niet in het *Staatsblad* zou komen, maar Van Rooy had geen compromissaire suggesties. Het probleem was dat de compromissaire oplossingen een politiek karakter moesten hebben, waartegen technisch meestal bezwaren bestonden. Dat het technisch be-

tere zou moeten wijken voor het politiek haalbare wilde tot de ambtelijke medewerkers van Van Rooy, die ik uit mijn Sociale-Zakentijd van voor 1952 goed kende, niet door-dringen, hetgeen de zaak voor Van den Berge en mij niet gemakkelijker maakte, omdat Van Rooy alleen wilde wat zijn ambtenaren hem souffleerden.

'Men komt op onoverzichtelijk terrein'

Veel tijd was er niet. De behandeling werd vastgesteld op 27 juni 1961. Ik werd die dag veertig jaar en had een feestelijke receptie voorbereid, maar De Quay stond er op, dat ik ter ondersteuning van Van Rooy de hele behandeling zou meemaken. Na het einde van de eerste termijn van de zijde van de Kamer werd op verzoek van Van Rooy zijn antwoord uitgesteld naar de volgende dag. De kamervoorzitter mevrouw Stoffels van Haaften vol-deed aan het verzoek met de toevoeging, dat ik daardoor de gelegenheid had een klein deel van mijn verjaardag buiten de vergaderzaal door te brengen. Maar gelet op het ver-gevorderde uur kwam daar natuurlijk niet veel meer van.

Natuurlijk was het antwoord van Van Rooy ambtelijk goed voorbereid. Daar is ook geen enkel bezwaar tegen, dat hoort gewoon zo. Maar evenals tijdens het mondeling overleg zou hij in de problemen komen bij nadere vragen en interrupties. En die kwamen er. Toen Van Rooy zei dat een bijdrage uit de algemene middelen strijdig was met de be-ginselen die aan de volksverzekeringen in de sociale verzekering ten grondslag lagen, vroeg Berger, een groot specialist op het terrein van de sociale verzekering, wat daarvoor het motief was. Van Rooy wist niet beter te doen dan de zin, die hij juist had voorgelezen nog eens te lezen. Maar daar kwam hij bij Berger niet mee klaar en deze stelde toen de vraag: 'En de Werkloosheidswet dan, excellentie?' Weer herhaalde Van Rooy wat hij ge-zegd had, waarop Berger aan zijn vraag vasthield: 'Excellentie, waarom wel de Werk-loosheidswet en niet de volksverzekeringen. Wat is het principiële verschil?' Van Rooy kwam er niet uit: 'Mijnheer de Voorzitter. Wij spreken op dit ogenblik over een volksver-zekering en ik geloof, dat het niet helemaal hetzelfde is, of men spreekt over een volks-verzekering of over een verzekering als de werkloosheidsverzekering.' Waarop de be-kwame NVV-voorzitter drs. D. Roemers opmerkte, 'Excellentie, er is toch meer aanlei-ding een bijdrage uit de algemene middelen te geven voor de volksverzekeringen dan voor een arbeidersverzekering.' Van Rooy kon deze – toch zeer fundamentele – discussie niet aan, hetgeen gezien zijn achtergrond heel begrijpelijk was. Hij wist niet meer te zeg-gen, dan dat hij er op moest blijven wijzen, 'dat de grondgedachte dat deze verzekeringen gefinancierd worden uit bijdragen voor de regering een zo belangrijk punt is dat zij meent daaraan zeker te moeten vasthouden.' Opnieuw Berger: 'Maar waarom, excellentie?' Toen kwam het rare antwoord: 'Omdat deze grondgedachte dermate belangrijk is, dat men wanneer men dat niet doet, dan komt op onoverzichtelijke terreinen.' Dat wekte bij vriend en vijand hilariteit op. Van Rooy vroeg zijn rede te mogen voortzetten. Ik teken hier nog bij aan dat Van Rooy en zijn ambtenaren geheel voorbij gingen aan een passage uit de rede van de woordvoerder van de KVP, dr. W. de Kort, die nadrukkelijk om een bijdrage uit de algemene middelen vroeg, wanneer de gezamenlijke premiedruk van AOW, AWW en een volwaardige AKW, dat wil zeggen een AKW met kinderbijslag van af het eerste kind, hoger zou worden dan 10%.⁴¹ Ik kom op dat punt nog terug in ver-band met mijn houding bij de kabinetsformatie 1963.

Voor de replieken en het antwoord daarop van de zijde der regering werd de beraadsla-ging verdaagd naar donderdagmiddag. De verdere afhandeling van het wetsontwerp had

kamervoorzitter Kortenhorst gepland voor de daarop volgende week. De regering had in eerste termijn desideratie uit de Kamer, die door Van den Berge en mij in een proeve van een compromis waren uitgewerkt. Van Rooy had de koppeling van de hoogte van de kinderbijslag aan de loonindex toegezegd, Van den Berge de handhaving van de premieplicht van de werkgevers in plaats van de premieplicht van de werknemers zoals in het wetsontwerp was voorgesteld. Bleven vooral overeind de wens om de kinderbijslag te doen ingaan vanaf het eerste kind en in samenhang daarmee enige financiering uit de algemene middelen, alsmede de bezwaren van de VVD tegen premiebetaling door de zelfstandig werkende ongehuwde vrouw.

Van Rooy niet te overreden

In zijn repliek kwam Berger terug op zijn discussie met Van Rooy over medefinanciering uit de algemene middelen, waarvan hij (Berger) wist dat deze in beginsel niet werd verworpen door de KVP en de ARP (bij monde van Smallegenbroek). In de wetenschap, dat Van Rooy bij zijn antwoord in tweede termijn geen ambtelijk voorbereide tekst zou hebben en veel kwetsbaarder zou zijn besloot ik, om hem zoveel mogelijk voor verdere ongelukken te beschermen, Berger wat hinderlijk voor de voeten te gaan lopen, maar het mocht niet baten. — — — 42

Ook De Kort, die Van Rooy wel enigszins in een beschermend betoog tegemoet kwam, sprak uit, dat 'wanneer de minister echter concludeert, dat dus een bijdrage uit de algemene middelen ten behoeve van een invoering van de bijslag vanaf het eerste kind dient te worden afgewezen, dan gaat hij mijns inziens net een stap te ver'. — — — 43 Beernink (CHU) vroeg tenslotte de ongehuwde vrouw die ouder was dan 45 jaar van premieheffing vrij te stellen. Hij diende daarvoor een amendement in. Van Rooy vroeg tijd om zich 'even' te beraden.

In de ministerskamer bleek ons dat Van Rooy voornemens was een zeer kort antwoord te improviseren, teneinde zo gauw mogelijk het einde van de algemene beschouwingen te bereiken. Hij had hoop dat de artikelsgewijze behandeling in de daaropvolgende week dan vlekkeloos zou verlopen. Niemand van de aanwezigen, waaronder ook De Quay en Zijlstra, was daar erg gerust op. Van den Berge en ik deden nog een uiterste poging door voor te stellen de kamervoorzitter te vragen te schorsen tot in de avond. Van den Berge en ik zouden dan een antwoord voor Van Rooy maken. Maar hij was niet te overreden. Hij nam nog enkele stukken van zijn ambtenaren in ontvangst, keek er echter nauwelijks naar. Daarop begaven wij ons naar binnen. Van Rooy wees opnieuw de kinderbijslag vanaf het eerste kind af. Hij stelde opnieuw dat financiering uit de algemene middelen principieel ongewenst was en ook in het buitenland niet gebruikelijk was. — — — [Het regende interrupties en de vergadering liep in dertien minuten naar het einde].⁴⁴

Van Rooy treedt af

We gingen wat katterig uit elkaar. Van Rooy was een tragische figuur geworden. De ochtendkranten en ook later de avondbladen logen er niet om. Zij schreven Van Rooy weg. Zelfs een regeringsgezinde krant als *Trouw* (Bruins Slot) schreef dat Van Rooy van de behandeling een triest staaltje van toneel had gemaakt: 'In eerste instantie hield hij geen monumentaal betoog dat men bij zulk een onderwerp zou verwachten. In tweede instantie

maakte hij zich van gedegen en soms briljante beschouwingen af met een weinig zeggende spreuk. Algemeen ondervond de Kamer dat als een belediging.'

Toen de ministerraad die vrijdagmorgen om tien uur begon, had iedereen de kritieken in de ochtendbladen gelezen. We waren met enkele staatssecretarissen aanwezig, Van den Berge, De Jong, Schmelzer en ik. De Quay verzocht ons de vergadering te willen verlaten omdat de ministers onder elkaar wilden vergaderen. Wij gingen naar de kamer van De Jong om onder een kopje koffie wat over de situatie te praten. Daarna gingen we ieder naar ons eigen departement. Later op de dag bracht Cals mij op de hoogte. In een zeer moeilijke vergadering had het kabinet Van Rooy in overweging gegeven ontslag uit het ambt te vragen. Over zijn opvolging was in deze pijnlijke vergadering uiteraard nog niet gesproken, alhoewel in kleinere kring in de eerste plaats aan mij werd gedacht, al was De Quay zelf nog lang niet zover. Ook de kranten zouden na het weekend in die richting gaan schrijven.

Op zondagmiddag deed Van Rooy aan De Quay op diens buitenverblijf in Brabant zijn beslissing mede. Op maandag deed het Kabinet van de Koningin mede, dat Van Rooy aan de Koningin verzocht had hem ontslag te verlenen 'wegens redenen van persoonlijke aard, verband houdende met het verloop der besprekingen over het Wetsontwerp algemene kinderbijslagverzekering'. Op dinsdag 4 juli 1961 verscheen De Quay in de Tweede Kamer om een korte verklaring af te leggen. Hij benadrukte daarin, dat Van Rooy's ontslagverzoek gebaseerd was op redenen van persoonlijke aard en derhalve niet gelegen was in enig meningsverschil over het algemeen regeringsbeleid. Hij voegde daaraan toe, dat zijn indruk was, dat Van Rooy zich niet langer in staat achtte het Wetsontwerp algemene kinderbijslagverzekering in de Kamer te verdedigen. Of die indruk juist was, acht ik twijfelachtig; Van Rooy dacht immers, dat als eenmaal de algemene beschouwingen voorbij waren, de artikelsgewijze behandeling geen al te grote problemen meer met zich zou brengen. Dat hadden – althans zoals mij later ook nog bevestigd werd – zijn ambtenaren hem gezegd. De waarheid was eerder, dat het kabinet hem niet in staat achtte het wetsontwerp in de Kamer te verdedigen. Uiteraard vroeg De Quay de verdere behandeling van het wetsontwerp enige tijd uit te stellen.

Burger, als leider van de oppositie, probeerde nog wat politieke onrust te zaaien; hij probeerde verdere politieke consequenties te bewerkstelligen. Wilde Van Rooy eigenlijk wel weg of was bij hem door de collegae, de minister-president aangedrongen op het ontslag? En als het over een meningsverschil over een beslissing van het kabinet ging, kon men dat toch niet alleen Van Rooy aanrekenen. VVD-fractievoorzitter Oud kwam De Quay te hulp: als de minister-president op dit soort vragen antwoord zou geven, zou deze zich schuldig maken aan een constitutionele fout van de eerste orde. 'Het is nu eenmaal zo – en dat is goed – dat wat zich binnen het kabinet afspeelt, binnen het kabinet moet blijven.'

Opmerkelijk was de uitspraak van de waarnemend-fractievoorzitter van de KVP, de oud-vakbondsbestuurder en partijvoorzitter van de KVP, Andriessen: 'Mijn fractie was en is van oordeel, dat de heer Van Rooy een zwakke plaats in het kabinet innam, dat hij een zwakke figuur was, die helaas niet in staat gebleken is in de twee jaar, gedurende welke hij daar gezeten heeft, de taken die hij moest vervullen, behoorlijk te vervullen. Ik vind hier geen doekjes om: het is hier een parlement, waar men de dingen moet kunnen zeggen.' Bruins Slot (ARP) sloot zich kort bij Oud en Andriessen aan. De Wetsontwerpen inzake de algemene kinderbijslagverzekering werden vervolgens van de agenda afgevoerd.

Op bezoek bij De Quay

In die week had ik verschillende contacten. Van Thiel, de latere kamervoorzitter, toen voorzitter van de Katholieke Werkgeversvereniging en lid van de Tweede Kamer voor de KVP, met wie ik in de tijd dat hij minister van Maatschappelijk Werk was vele vriendschappelijke avonden in Den Haag had gehad, kwam mij opzoeken en waarschuwde mij er voor, mij niet door de politiek te laten gebruiken. Hij vond, dat ik niet te gemakkelijk ja zou moeten zeggen en als ik het zou doen was ik in de positie mijn voorwaarden te stellen. Ook Frans Duynstee – met wie ik in de loop der jaren bevriend was geraakt – kwam mij opzoeken. Ook hij waarschuwde mij; hij dacht dat het kabinet nog in zwaar weer zou kunnen komen in verband met de Nieuw-Guineakwestie. Een nieuw kabinet zou zijns inziens toch niet om mij heen kunnen. Herhaald contact had ik met Cals, die zich een goed vriend en een wijs raadsman toonde. Ook hij adviseerde mij om – als het zover zou komen – mijn voorwaarden te stellen en, mochten deze niet geaccepteerd worden, neen te zeggen. Een betrouwbaar adviseur was ook mijn collega Willem van den Berge, die als staatssecretaris van Financiën rechtstreeks betrokken was bij het Wetsontwerp algemene kinderbijslagverzekering.

Vrijdag 7 juli vergaderde het kabinet over de opvolging van Van Rooy. Cals belde mij en informeerde mij dat de ministerraad besloten had – ondanks een tegenstribbelende De Quay – mij uit te nodigen om Van Rooy op te volgen. Ik wachtte op een telefoontje van De Quay, maar kreeg van Algemene Zaken een telefoontje of ik op zaterdagmorgen De Quay wilde ontmoeten op zijn buitenverblijf in het Noordbrabantse Beers. Het was een beetje vreemd. Wij waren op vrijdag beiden in Den Haag en nu verlangde hij dat ik de volgende dag twee uur heen en twee uur terug zou rijden om van hem te horen wat ik – zoals hij kon vermoeden – al wist. Ik had de neiging om te zeggen, dat ik verhinderd was en hem graag de volgende maandag in Den Haag wilde zien, maar uiteindelijk was hij de minister-president en ik besloot te gaan.

Het gesprek was van beide kanten koel. Ik was niet vergeten, dat De Quay mij in 1959 niet had gevraagd, ondanks ernstige politieke en sociaal-politieke aandrang. Hij wilde zijn gezicht niet verliezen, maar zat met het ministerraadsbesluit. Hij zei mij dat hij op goede gronden – die hij niet expliciet maakte – mij in 1959 niet gevraagd had en eigenlijk tot op dit ogenblik niet van mening was veranderd. Ik reageerde met te zeggen, dat ik er onder die omstandigheden niets voor voelde om tot het kabinet toe te treden. Uiteindelijk moest de nieuwe bewindsman op Sociale Zaken en Volksgezondheid in de eerste plaats puin ruimen. Als ik daarvoor de hartelijke steun van het kabinet en zeker van de minister-president niet had, zou ik daarvoor geen verantwoordelijkheid kunnen dragen. Ik voegde daaraan toe, dat ik met genoegen op Economische Zaken zat en overeenkomstig de afspraak met De Pous, voor het aantreden van het kabinet-De Quay, om mij moverende gronden tussentijds zou kunnen uittreden.

Ik maakte aanstalten om op te staan, nadat ik hem bedankt had voor de koffie. Toen werd De Quay echt zenuwachtig, want, zoals gezegd, hij zat met een ministerraadsbesluit en wist dat ik de inhoud van het gesprek aan mijn politieke vrienden zou melden. Hij vroeg mij met nadruk weer te gaan zitten. Ik heb hem toen in alle duidelijkheid gezegd dat ik alleen tot het kabinet zou toetreden als hij mij daarvoor van harte zou uitnodigen en beloofde niet meer op zijn vermeende bezwaren tegen mij – wat die ook wezen mochten – terug te komen. Voorts zou voldaan moeten worden aan een aantal door mij te stellen voorwaarden. Het eerste deed hij na veel slikken en rood aangelopen te zijn. Hij infor-

meerde naar mijn voorwaarden. Ik zei hem daarover niet in details te kunnen treden, maar dat zij betrekking hadden op de oplossing van de kinderbijslagkwestie; de herstructurering van de ambtelijke top van het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid; de departementale indeling van Volksgezondheid (omdat Cals mij verteld had dat Marga Klompé op het oorlogspad was, om haar bloedarme departement van Maatschappelijk Werk een rijke bloedtransfusie te geven door overheveling van Volksgezondheid naar Maatschappelijk Werk); de benoeming van de staatssecretaris en diens taak en nader overleg met oud-fractievoorzitter de heer W. Andriessen (vader van de later optredende succesrijke katholieke politicus mr. Frans Andriessen, met wie ik ook goede relaties zou krijgen). Dit alles vergde – zo zei ik tegen De Quay – in ieder geval diepgaand overleg met Zijlstra, Toxopeus, Klompé, Roolvink en Andriessen, welk overleg enige tijd zou vergen.

De Quay – intussen veel vriendelijker geworden – vroeg mij of ik op maandag 10 juli, na de gebruikelijke Des Indes-bijeenkomst, aan een bijzondere ministerraadsvergadering zou willen deelnemen en of ik daarvoor een kleine notitie kon maken, uitsluitend handelend over de oplossing van de kinderbijslagkwestie. Ik verklaarde mij daartoe bereid onder voorwaarde, dat ik – gelet op de korte voorbereidingstijd – die notitie pas ter vergadering zou uitreiken. Daarmee ging De Quay akkoord. Zo gingen we uit elkaar. Thuisgekomen informeerde ik Cals, Zijlstra, Van den Berge en Andriessen telefonisch, waarna ik mij zette tot het schrijven van de gevraagde notitie. — — — ⁴⁵ De notitie werd door het kabinet niet slecht ontvangen. Voor zover er kritiek was, was deze opbouwend om tot een politiek aanvaardbare oplossing te komen. Uit de discussie in de ministerraad kwam naar voren dat met betrekking tot de kinderbijslagregeling aan drie procedurele alternatieven kon worden gedacht, namelijk verdere behandeling van het wetsontwerp en na eventuele verwerping terugvallen op het zogenaamde compromis, intrekking van het wetsontwerp en indiening van een nieuw ontwerp waarin de gedachten van het compromis zouden worden verwerkt, en indiening van nota's van wijziging op het wetsontwerp, waardoor het compromis daarin zou worden verwerkt.

Tegen het eerste alternatief had ik overgrote bezwaren. Ik wees er op, dat het voor een nieuwe minister wel heel bezwaarlijk was zijn entree te maken met het vooruitzicht weldra een wetsontwerp dat hij te verdedigen heeft, verworpen te zien. Men zou bovendien een kabinetscrisis riskeren. Met betrekking tot de keuze tussen het tweede en derde alternatief legde ik een duidelijke voorkeur voor het derde aan de dag, maar achtte consultatie van Andriessen noodzakelijk, omdat ik meende te weten, dat het tweede alternatief bij de KVP-fractie niet goed zou liggen.

Tegen beide oplossingen had het kabinet geen bezwaar en men was bereid de keuze aan mij te laten. Zelf wilde ik de technische mogelijkheden van het derde alternatief nog laten toetsen. Afsproken werd dat ik met Zijlstra, vóór de volgende ministerraad, over de financiële consequenties van mijn voorstellen zou spreken evenals over de begroting 1962, hoewel het bilateraal gesprek al had plaatsgehad. Voorts dat ik met Roolvink zou spreken over een nieuwe taakverdeling, met Marga Klompé over de kwestie Volksgezondheid en met Toxopeus over de versterking van het ambtelijk apparaat van Sociale Zaken en Volksgezondheid. Die gesprekken moesten snel afgerond worden, waarbij ik ook nog moest spreken met mijn baas van voor 1952 op het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid, de bekwame en aimabele mr. Adriaan van de Ven, hoofd van de afdeling Sociale Verzekering. Op 13 juli, de dag voor de ministerraad, kon ik De Quay in-

formeren over de besprekingen die ik in de afgelopen dagen had gevoerd en die ik in een brief aan De Quay vastlegde.

Brief aan De Quay

[Na een passage over de oplossing van de kinderbijslagkwestie kwam in die brief het gesprek met Toxopeus aan de orde.]

— — — 'Met minister Toxopeus heb ik de wenselijkheid besproken de organisatie van het departement te versterken door de formatie van wat ik zou willen noemen een sociaal-politiek en een juridisch geweten, waarbij ik denk aan de benoeming van een tweetal directies of hoofdafdelingen, die te vergelijken zijn met de directies Algemeen Economische Politiek en Wetgeving en Juridische Aangelegenheden van het ministerie van Economische Zaken. Ten dele zal daarvoor gebruik gemaakt kunnen worden van ambtenaren die reeds bij het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid werkzaam zijn.

Minister Toxopeus heeft mij gezegd, dat indien het aantal aan te trekken ambtenaren op het niveau van hoofdadministrateur of directeur-afdelingschef in totaal een aantal van vijf niet overschrijdt en door mij niet meer verlangd wordt dan voor vergelijkbare functies op Economische Zaken of andere departementen wordt betaald, hij daartegen geen bezwaar zal maken. Het spreekt vanzelf dat ik bij een en ander de uiterste zorgvuldigheid zal betrachten en niet meer zal vragen dan strikt noodzakelijk is.'

[Vervolgens kwam] de eventuele overdracht van het onderdeel Volksgezondheid naar het departement van Maatschappelijk Werk [ter sprake].

'Minister Klompé heeft mij nog eens een samenvatting gegeven van de loop van zaken met betrekking tot deze aangelegenheid. Ik heb nog eens samengevat mijn principiële standpunt ten aanzien van de eventuele samenvoeging, zijnde dat ik meer van oordeel ben dat de onderdelen Maatschappelijk Werk en Volksgezondheid, Arbeid en Sociale Zekerheid te zamen onder één departement tuishoren, dan dat een splitsing zou dienen te worden overwogen. Verder heb ik minister Klompé gezegd dat het mij nagenoeg onmogelijk voorkomt om voor februari a.s., het moment waarop ik met de overweging ten aanzien van de gang van zaken met betrekking tot de begroting 1963 klaar moet zijn, een decisie over de overgang voor te bereiden. Minister Klompé heeft daarop de suggestie gedaan, dat eventueel ook na de behandeling van de begroting 1963 onder leiding van de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid een overgang van Volksgezondheid zou kunnen plaatshebben via een apart wetje. Ik heb minister Klompé medegedeeld, dat ik mij haar positie bijzonder goed kan indenken. Ik heb daarvan evenwel gezegd, dat dit meer een positie was ten opzichte van het zittende kabinet dan ten opzichte van een kandidaat-minister. Ik heb opgemerkt, dat indien minister Klompé meent aanspraken te hebben, die aanspraken zijn voortgesproten uit de gang van zaken bij de kabinetsformatie en sedertdien in het zittende kabinet, en dat dit derhalve aanspraken zijn, waarmee zij binnen het kabinet tot een oplossing moet komen. Dit zou ertoe kunnen leiden, dat het kabinet, eventuele claims erkennende, de aangezochte minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid niet meer en niet minder aanbiedt dan een departement van Arbeid en Sociale Zekerheid. Ik heb gezegd, dat ik een zodanig standpunt zou kunnen begrijpen, maar dat ik niet bereid zou zijn om aan een zodanige uitnodiging gevolg te geven. Ik heb haar tenslotte gezegd, dat indien het kabinet mij het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid blijft aanbieden, ik mij ten opzichte van de minister van Maatschappelijk Werk in geen enkel opzicht kan commiteren, al was het alleen maar omdat ik er niet zeker van ben of ik, gelet

op de beperkte periode die mij nog gelaten zou zijn, mijn toezeggingen waar kan maken. Ik heb gezegd wel bereid te zijn in overleg met minister Klompé te laten onderzoeken op welke wijze, indien bij voorbeeld bij de formatie 1963 tot overgang wordt besloten, die overgang zou moeten plaatshebben. Minister Klompé heeft mij geantwoord dat zij een en ander zou overdenken, waarbij zij zich voorstelde contact met u en eventueel de heer Andriessen te nemen. Voor wat het laatste aangaat heb ik gezegd dat zij daarbij diende te overwegen dat ik met de heer Andriessen nog geen contact had gehad.'

[In de brief aan De Quay werden de twee gesprekken met Roolvink uitgebreid gemereerd.]

'In het eerste gesprek ben ik daarbij in de eerste plaats ingegaan op de algemene verhouding tussen minister en staatssecretaris waarin ik er op heb gewezen, dat de minister ook verantwoordelijk is voor het beleid van de staatssecretaris; dat de staatssecretaris weliswaar een eigen verantwoordelijkheid draagt maar deze in hoofdzaak ontleent aan die van de minister en dat hij derhalve in belangrijke beleidsvragen overleg met de minister moet voeren en zo nodig de leiding van de minister moet aanvaarden. Dit kan tot uitdrukking komen in het feit, dat de minister over een zaak die de staatssecretaris regardeert, meesprekt in kabinet en parlement, al moet de minister met het oog op de zelfstandige politieke positie van de staatssecretaris zich daarin uiteraard beperking opleggen en dit alleen doen wanneer dit strikt noodzakelijk is. Ik heb de heer Roolvink gezegd op het standpunt te staan dat de staatssecretaris een gevulde portefeuille moet hebben en evenzeer dat hij een grote mate van zelfstandigheid moet hebben. Wij hebben daarnaast uitvoerig over de taakverdeling gesproken. De heer Roolvink deelde mij mede, dat hij behalve met de taken genoemd in de beschikking (waarin zijn taak werd omschreven), ook belast was met het centrale personeelsbeleid van het departement, alsmede dat de taakomschrijving niet juist was, in dier voege, dat hij niet alleen met de loon- en andere arbeidsvoorwaarden is belast, maar met alle aangelegenheden die onder de afdeling Arbeidsverhoudingen vallen. Ik heb de heer Roolvink gezegd, dat naar mijn oordeel het centrale personeelsbeleid behoort tot de taak van de minister, hoofd van het departement. Het parlement zou het niet begrijpen wanneer bij een interpellatie over een personeelskwestie zou blijken dat de minister ook deze taak had gedelegeerd. Ik heb de heer Roolvink vervolgens gezegd, dat ik voornemens was de aangelegenheden van de sociale verzekering in volle omvang alsmede de aangelegenheden betreffende de bedrijfspensioenfondsen en de pensioen- en spaarfondsen zelf te behandelen. Ik heb begrepen dat dit voor hem moeilijk te verteren is. Hij heeft er mij op gewezen dat er belangrijke wetsontwerpen hetzij gereed zijn (zoals het ontwerp van Wet tot wijziging van de algemene weduwen- en wezenvoorziening) dan wel in een vergevorderd stadium van voorbereiding zijn (Arbeidsongeschiktheidsverzekering) en vond het moeilijk deze af te staan. Ik heb daar tegenover gesteld, dat dit ook de belangrijkste zaken zijn die naast de kinderbijslag op dit ogenblik in de sector van de sociale verzekering om behandeling vragen en ik heb hem ook gezegd dat het voor mij moeilijk te overkomen is om daarvan af te zien. Ook het afstaan van het centrale personeelsbeleid stuitte bij hem op grote bezwaren. Ik heb de heer Roolvink gezegd, dat ik wel wilde overwegen hem naast een taakvermindering ook een taakuitbreiding in het vooruitzicht te stellen door namelijk aan de taak van de staatssecretaris de Arbeidsvoorziening toe te voegen, maar dat de omvang van zijn totale taak kleiner zal zijn dan onder de heer Van Rooy.

De heer Roolvink heeft mij na afloop van het eerste gesprek gezegd een en ander te zullen overwegen.

In ons nader gesprek heb ik de heer Roolvink uiteengezet, dat de omstandigheid dat de minister het centrale personeelsbeleid heeft, uiteraard niet betekent, dat de staatssecretaris niet belast zou zijn met het dagelijks personeelsbeleid ten aanzien van de onderdelen die onder hem ressorteren. Voorts heb ik de heer Roolvink medegedeeld er geen bezwaar tegen te hebben dat het ontwerp van Wet tot wijziging van de algemene weduwen- en wezenvoorziening, dat reeds bij de ministerraad ligt, ook in de Kamer verdedigd wordt door hem.

Onder die omstandigheden heeft de heer Roolvink zich bereid verklaard opnieuw als staatssecretaris op te treden, waarbij hij meer in het bijzonder belast zal zijn met de aangelegenheden betreffende de arbeidersbescherming, de arbeidsverhoudingen met uitzondering van de aangelegenheden betreffende pensioen- en spaarfondsen, de arbeidsvoorziening en de sociale bijstand en complementaire arbeidsvoorzieningen.

Indien dit zijn beslag zou krijgen betekent het dat de minister belast is met de algemene leiding van het departement en het beheer over de algemene beleidsafdelingen, de aangelegenheden betreffende de Volksgezondheid, de sociale verzekering, de emigratie en de internationale aangelegenheden.' — — —

[De brief bevatte tenslotte een passage gewijd aan het gesprek met fractievoorzitter Andriessen van de KVP.]

'De heer Andriessen maakte van de gelegenheid gebruik om mij er aan te herinneren dat de fractie altijd grote waarde heeft gehecht aan de aanwezigheid van een KVP-staatssecretaris op Economische Zaken en dat hij deze kwestie wel enigermate in verband ziet met mijn eventuele heengaan van Economische Zaken en de benoeming van de staatssecretaris op Sociale Zaken.'

Benoeming tot minister

['s Morgens had ik met De Quay] nog een ogenblik van gedachten gewisseld over de vraag of het wel wenselijk was dat ik de bespreking in de ministerraad bijwoonde. Ik had dit punt meer in het bijzonder ter sprake gebracht in verband met de kwestie van de Volksgezondheid, waarover het kabinet met mevrouw Klompé in het reine moest komen en waar ik enigermate buiten stond. De Quay loste mijn reserves ten aanzien van mijn aanwezigheid in de ministerraad bij de behandeling van de kwestie Volksgezondheid op door deze in de ministerraad van 14 juli als eerste te behandelen buiten mijn aanwezigheid.

De conclusie van de bespreking was, dat van mij niet zou worden verlangd dat ik met een overdracht van Volksgezondheid gedurende de resterende kabinetsperiode zou instemmen. Ten behoeve van de volgende kabinetsformatie zou een rapport worden samengesteld door de beide ministers. Daarover werden ook procedure-afspraken gemaakt, waarvan overigens niet veel terecht is gekomen. Een en ander werd door De Quay aan mij medegedeeld, toen ik mij bij de vergadering voegde. Marga Klompé hechtte er aan in mijn aanwezigheid mede te delen, dat zij haar claim handhaafde (een persoonlijke?), en dat deze overgang te zijner tijd zou moeten geschieden. Nadat ik ook nog enkele duiden in het zakje had gedaan, stemde de ministerraad tenslotte in met de gedachte dat voor de volgende kabinetsformatie een dossier gereed werd gemaakt met betrekking tot de vragen of overgang van Volksgezondheid naar Maatschappelijk Werk behoort plaats te hebben en zo ja hoe dat dan zou moeten worden verwezenlijkt.

Gezien het overleg dat ik vooraf met Toxopeus, Zijlstra en Roolvink had gehad bleven er weinig discussiepunten over. Wel stond de ministerraad nog stil bij de procedure inzake de voortzetting van de algemene kinderbijslagverzekering. De keuze uit de twee alternatieven werd aan mij overgelaten. Afgesproken werd dat het amendement-Berger-Kikkert tot financiering van een derde deel van de kosten van de AKW met uitkeringen vanaf het eerste kind, alsmede het uit het wetsontwerp halen van de inkomensgrens en toekenning van kinderbijslag aan het eerste en tweede kind voor de hele linie, onaanvaardbaar verklaard zouden worden, in de zin van intrekking van het wetsontwerp bij aanvaarding. Men achtte het aanvaardbaar, dat ik Andriessen zou consulteren over de keuze uit de beide alternatieven, doch ongewenst dat deze zijn fractie daarover zou raadplegen, omdat dit in strijd zou zijn met de wijze waarop het kabinet was geformeerd. Het werd tenslotte wenselijk geacht, dat de afhandeling van het wetsontwerp nog voor Prinsjesdag zou plaatshebben. Ik zei te zullen trachten zo spoedig mogelijk de mening van Andriessen te vernemen. Ik zou deze mededelen, dat ik de behandeling van het voorliggende wetsontwerp als zodanig niet wilde voortzetten, doch het compromis in het wetsontwerp wilde inbouwen. Ik verwachtte dat Andriessen niet zou voelen voor het intrekken van het wetsontwerp en later indiening van een nieuw wetsontwerp met het compromis. Voor alle zekerheid legde ik nog eens uit waarom mijn voorkeur uitging naar het ingebouwde compromis. Technisch zou er een sluitender geheel tot stand komen en het zou ook mogelijk zijn snel verder te procederen. Ik wees er op dat het compromis al te zeer bekritiseerd was om daarmee alleen komend, succes te mogen verwachten.

Als het kinderbijslagje binnenkomt

Bron: *Burgerrecht* 29-7-1961

Aan het einde van de discussie ging de ministerraad akkoord met mijn voordracht aan de Koningin tot minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid. Diezelfde avond bezocht ik

Andriessen om hem formeel advies te vragen over mijn toetreding tot het kabinet. Hij was er erg gelukkig mee en ontraadde mij niet in het kabinet zitting te nemen. De fractie zou zich positief ten opzichte van mij opstellen. Hij kon zich vinden in mijn aanpak van de kinderbijslagkwestie en de te volgen procedure. Hij vond het compromis politiek reëel. Indien de VVD en de CHU tegen het compromis zouden stemmen wilde dat naar het oordeel van Andriessen zeggen, dat zij de coalitie niet meer wilden. De KVP aanvaardde het compromis omwille van de coalitie. Hij vond het niet nodig de fractie te raadplegen. Hij was wel van plan De Kort en Van Doorn globaal in te lichten.

Over de werkverdeling met Roolvink was hij erg gelukkig. De bestaande werkverdeling was de fractie altijd een doorn in het oog geweest. De kwestie Volksgezondheid vond hij nu niet opportuun. Zelf was hij voorstander van overgang van Volksgezondheid naar Maatschappelijk Werk, maar hij vond dat dit bij de kabinetsformatie 1963 aan de orde moest komen. Tenslotte vroeg hij mij nog eens tegen De Quay te zeggen, dat de KVP van de aanwezigheid van een KVP-staatssecretaris op Economische Zaken wel een punt maakte. Het weggaan van Van Rooy mocht geen aanleiding zijn voor de KVP om een van de twee posten in de sociaal-economische driehoek prijs te geven. Na het gesprek met Andriessen informeerde ik De Quay telefonisch, zodat hij verder kon met mijn voordracht aan de Koningin. Op 17 juli werd ik beëdigd op Soestdijk en nam ik de portefeuille over van Marijnen, die als minister ad interim optrad.

‘Bolle Gerritje’

Als ik nu nog eens mijn verzameling kranteknipsels doorblader van de avondbladen op 17 juli, de ochtendbladen op 18 juli en daaraan aansluitend die uit de weekbladen, dan stel ik vast, dat mijn benoeming over het algemeen als een versterking voor het kabinet werd gezien, zoals *Trouw* (Bruins Slot), schreef. *De Volkskrant* (Lücker) schreef het te waarderen dat ik mij nu, over de helft van de vierjaarlijkse periode, nog voor deze post beschikbaar had willen stellen. Ik stond immers al direct voor een uiterst moeilijke taak, omdat ik moest proberen de Algemene Kinderbijslagwet alsnog in veilige haven te brengen. De *NRC* schreef dat mijn benoeming ‘op Sociale Zaken, gezien mijn bestuurlijke ervaring, in dezelfde mate welkom zou zijn als hij geen verleden in de sociale sector had gehad.’ En verder: ‘Maar men mag wellicht verwachten, dat het beleid inzake lonen en arbeidsvoorwaarden nu meer het beleid van de minister zal worden dan het beleid van de staatssecretaris.’ Ook de karikaturen waren welsprekend.

Maar op 17 juli en de eerste dagen erna had ik meer te doen dan de kranteknipsels te lezen. In de eerste plaats moest ik afscheid nemen van het ministerie van Economische Zaken, van alle mensen van hoog tot laag, van velen met wie ik negen jaar had samengewerkt. Tijdens een druk bezochte receptie, die het departement in de persoon van de secretaris-generaal prof. Brouwers mij aanbood, besepte ik bij iedere handdruk meer welke banden (op zijn minst zakelijk) ik aan het verbreken was. En uiteindelijk bleven daar de drie mensen over die het dichtst bij mij waren geweest. Mijn trouwe kabinetschef Harmen Rorije, mijn secretaresse mevrouw Van Traa, die ik later naar Sociale Zaken zou halen en die ook nog een tijd na mijn aftreden mijn secretaresse zou blijven, en mijn chauffeur Van den Berg. De departementale top bereidde mij aan een diner een meer formeel afscheid, tijdens welke Jan de Pous een zeer geestige informele rede hield. Hij hield mij voor dat het Nederlandse volk een zeer nuchtere kijk op de maatschappij had. Hadden de Rotterdammers voor het befaamde beeld van Zadkine niet de welsprekende bijnaam van ‘Holle

Karel'tje' gevonden? Welnu, hij kon mij mededelen, dat het Nederlandse volk voor mij ook een typerende naam had gevonden, namelijk 'Bolle Gerritje'.

Van zeer, zeer veel kanten ontving ik gelukwensen. Er waren enkele heel bijzondere bij. De eerste was reeds op 15 juli telegrafisch van Romme, die uit het radionieuws opmakende, dat de veronderstelling van mijn benoeming bepaald niet onvoorzichtig was, mij van harte gaarne Gods beste zegen in het nieuwe ambt toewenste. Deze gelukwens deed mij erg goed.

Een opmerkelijke, met de hand geschreven, brief kreeg ik van Beel: de vice-president van de Raad van State pleegt ministers en staatssecretarissen geen gelukwens te sturen. Zij behoren hem na hun benoeming een beleefdheidsbezoek te brengen, zoals zij dat moeten doen aan de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer en aan de directeur van het Kabinet van de Koningin. Na woorden van gelukwens schreef hij: 'Aan de korte periode, gedurende welke ik in 1958-1959 ad interim dit departement mocht beheren, bewaar ik vele aangename herinneringen. Moge de komende periode je veel voldoening schenken. Een goed samenspel toch met de ambtelijke staf blijft nog steeds voorwaarde voor een slagen. Je aanvaardt dit ambt onder bijzondere omstandigheden. Hetgeen in de afgelopen weken zich heeft afgespeeld, vermag ik nog niet volledig te beoordelen. Ik was in het buitenland en ben wel erg geschrokken van hetgeen ik na terugkeer hoorde en las. Van harte wens ik je veel wijsheid toe bij dit moeilijke ambt. Met hartelijke groet v.h.t.h.'

Een ontroerende gelukwensbrief kreeg ik van Van Rooy. Zijn gelukwens – zo schreef hij mij – hield meer in dan een traditionele boutade. 'De zwaarte van het ambt heb ik ruim twee jaar ervaren. Ik weet dus wat je op je schouders neemt, maar ik weet ook dat je de te volvoeren taak zeker tot een goed einde zult brengen. Ik begrijp alleen niet goed waarom men dat twee jaar geleden ook al niet heeft ingezien.'

Een bijzonder hartelijke brief kreeg ik van De Gaay Fortman, die onder meer schreef dat hij mij ook wilde gelukwensen met het feit 'dat je de uitnodiging daartoe nù aanvaard hebt. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat daarin een stukje zelfoverwinning heeft gelegen (....).'

Veel oud-collegae schreven mij zoals Staf, Sidney van den Bergh, Hofstra, Witte en Suurhoff. De laatste wees erop – hij had het ervaren – dat politiek succes ook van politieke omstandigheden afhangt: 'Hopelijk heb je je voorwaarden zo gesteld, dat althans van die kant geen onoverkomelijke gevaren dreigen.' Maar ook onder meer de Grootmeester van het Koninklijk Huis, Hirschfeld, Ruppert en veel kamerleden waaronder Joop den Uyl: 'Het ligt in de aard der politieke verhoudingen, dat kritiek en tegenwerking van onze kant nogal eens je deel zullen zijn – mijn gelukwens is er niet minder om.' Zowel de publieke opinie als de blijken van vriendschap gaven mij steun bij de aanvaarding van het nieuwe ambt.

Sociale Zaken en Volksgezondheid 1961-1963

Departementale reorganisatie

De eerste met wie ik na mijn beëdiging sprak, was Charles van Rooy. Ik ging hem opzoeken op zijn Haagse woonadres. Hij wilde graag met mij praten over een aantal lopende zaken, waar hij zich meer in het bijzonder mee bezig had gehouden. Zij lagen vooral op het terrein van de volksgezondheid, waarvoor hij – naar mij bleek – grote belangstelling had en zich goed had ingewerkt. Wij gingen als goede vrienden uit elkaar.

Als tweede sprak ik met Suurhoff, die gedurende zes jaar Sociale Zaken en Volksgezondheid uitstekend beheerd had. Ik zou hem in het kabinet-Cals weer als minister van Verkeer en Waterstaat tegenkomen. Hij had zich ongerust gemaakt of ik wel de goede voorwaarden had gesteld voor de continuïteit van het departement, maar was erg tevreden over mijn afspraken. Hij gaf mij veel nuttige informatie, zowel in het zakelijke als in het persoonlijke vlak.

Als derde sprak ik met het PvdA-kamerlid drs. Roemers, de voorzitter van het NVV en werknemersvoorzitter van de Stichting van de Arbeid. Hij was verrast over de uitnodiging. Het eerste wat hij zei was: 'Weet je dat het voor het eerst in vijf jaar is dat ik in deze kamer ben?' Er waren moeilijkheden tussen het NVV en Suurhoff gerezen tijdens het laatste kabinet-Drees, terwijl noch Beel noch Van Rooy het nodig geoordeeld hadden met hem te spreken. Ik zou veel contact met hem blijven onderhouden. Daarna ontmoette ik veel mensen, zowel van het departement als uit de brede sociale en volksgezondheidswereld.

Er was nogal wat te doen om het departement op orde te brengen. Ik kende het vrij goed zowel uit de periode 1950-1952 toen ik als adviseur van Joekes optrad, als daarna, toen ik de activiteiten op het departement met meer dan gewone belangstelling had gevolgd. Mijn eerste ambtelijke contacten waren natuurlijk met de aimabele, maar niet erg krachtige secretaris-generaal mr. Klatte, met mijn oude baas en vriend mr. Adriaan van de Ven en met de directeur-generaal voor de Volksgezondheid, een andere oude baas, oud-collega en vriend prof. Piet Muntendam. Klatte was min of meer bij toeval secretaris-generaal geworden. Onder secretaris-generaal Van Rhijn was hij plaatsvervangend secretaris-generaal geweest, die zich vooral bezighield met administratieve, budgettaire en organisatorische, in hoofdzaak personeelsaangelegenheden. Toen Van Rhijn, evenals Muntendam, onder Joekes staatssecretaris werd, werd Klatte tot secretaris-generaal gebombardeerd. In zijn feitelijke werkzaamheden veranderde niet veel, omdat zowel Van Rhijn als Muntendam een aantal zaken bleven doen, die normaal tot het terrein van de secretaris-generaal behoren. Misschien begrijpelijk, zeker met een zo dominante minister als Suurhoff.

In mijn eerste gesprek met Klatte liet ik er geen twijfel over bestaan, hoe ik het departement geleid wenste te zien. In de eerste plaats was aan de orde mijn verhouding ten opzichte van hem zelf. Terwijl ik op Economische Zaken in beleidszaken sterk hechtte aan het oordeel van de secretaris-generaal prof. Brouwers, had ik op Sociale Zaken en Volksgezondheid liever, dat mr. Klatte mij zoveel mogelijk zou ontlasten van de administratieve, budgettaire, organisatorische en personeelszaken, uiteraard behoudens de 'overall'-organisatiestructuur van het departement, waarover ik mijn eigen opvattingen had, en met

de conditie, dat indien de secretaris-generaal maar in de verste verte zou kunnen vermoeden, dat de zaken die ik hem toevertrouwde, politieke implicaties konden hebben, hij die terstond aan mij zou voorleggen. Alle beleidszaken zouden hem wel passeren, maar hij zou deze niet ophouden. Mocht hij met mij daarover willen spreken dan zou hij zijn paraaf voorzien van de aantekening 'gezien'. De werkafpraak ging voortreffelijk werken. Het departement ervoer dat de secretaris-generaal niet langer een pseudo-, maar een echte secretaris-generaal werd. Klatte was happy en ik ook. We werden hele goede vrienden. In zijn vrije tijd was hij een bekwaam ornitholoog.

In de tweede plaats vroeg ik aan Klatte wanneer de stafvergadering werd gehouden. Het bleek dat er geen stafvergaderingen werden gehouden. Ik deelde hem toen mee dat ik, evenals dat op Economische Zaken het geval was, iedere maandagochtend een stafvergadering wenste te houden. Hij vroeg mij waar ik die dacht te houden en ik antwoordde dat ik dat op mijn kamer wilde doen, maar hij zei mij wat zenuwachtig dat we daar de grote vergaderzaal voor nodig zouden hebben. Ik vroeg hem mij een lijst van deelnemers voor te leggen. Daaruit bleek onmiddellijk de slechte organisatiestructuur van het departement. Voorlopig koos ik een aantal topambtenaren die voor het algemene beleid het meest representatief waren.

Dat bracht mij op het derde punt dat ik met Klatte moest bespreken en waarover ik afspraken had gemaakt bij mijn toetreding tot het departement. Het departement kende een directoraat-generaal voor de Arbeidsvoorziening (in een tijd zonder werkloosheid); uit een lange historie een directoraat-generaal voor de Arbeid; een directoraat-generaal voor de Volksgezondheid en een directoraat-generaal voor Internationale Volksgezondheidsaangelegenheden, waarvan de directeur-generaalplaats vacant was; een regeringscommissaris voor de Emigratie (die op het punt stond om als directeur-generaal van de ICEM, de internationale organisatie van landen die bij emigratie betrokken waren, naar Genève te gaan) en daarnaast een groot aantal zelfstandige afdelingen. Ik besloot twee nieuwe directoraten-generaal in te stellen, namelijk het directoraat-generaal Sociale Voorzieningen en Arbeidsverhoudingen, waaronder ook de loonpolitiek zou ressorteren. Het zou een van de belangrijkste beleidsdirectoraten-generaal worden, en de bekwame mr. Adriaan van de Ven werd de eerste directeur-generaal. Het andere directoraat-generaal was het directoraat-generaal voor Internationale Sociale en Volksgezondheidsaangelegenheden, waaronder ook Emigratie zou gaan ressorteren. Ik kon daarvoor twee directeur-generaalposten leveren, namelijk de directeur-generaal voor Internationale Volksgezondheidsaangelegenheden en de regeringscommissaris voor de Emigratie. Ik financierde deze verandering dus budgettair neutraal. Directeur-generaal Internationale Zaken werd de plaatsvervangend directeur-generaal BEB van het ministerie van Economische Zaken drs. J. Hoogwater, goed ingevoerd in het internationale milieu en op Buitenlandse Zaken.

In overeenstemming met de organisatiestructuur van Economische Zaken vormde ik drie stafafdelingen: de stafafdeling Wetgeving en Juridische Aangelegenheden, waarvoor ik op advies van Van der Grinten mr. Poustochkine van Economische Zaken – met wie ik op Economische Zaken prettig had samengewerkt – aantrok, de stafafdeling Algemene Beleidsaangelegenheden onder leiding van het hoofd van de bestaande afdeling Economische Aangelegenheden drs. Beumer, die Van Rooy van Financiën had aangetrokken, en – na advisering van Korsten (zie het eerste hoofdstuk) – een stafafdeling Externe Betrekkingen waarvoor ik de heer Coen van Hoewijk van het NTS-Journaal aantrok. Na de kabinetsformatie 1963 werd de stafafdeling Algemene Beleidsaangelegenheden omgevormd

tot een directoraat-generaal en werd de eerder op Economische Zaken en later op Algemene Zaken en tot dan voor Schmelzer werkende drs. Van der Ley directeur-generaal.

Er werd geroddeld dat ik mij op deze wijze door KVP-medewerkers liet omringen. De waarheid was dat de zittende secretaris-generaal Klatte mijns inziens partijloos was. De directeur-generaal voor de Arbeidsvoorziening dr. ir. Mansholt was lid van de Partij van de Arbeid evenals de directeur-generaal van de Volksgezondheid prof. Muntendam. De directeur-generaal voor de Arbeid ir. Valentgoed was voor zover ik het inschatte liberaal, al of niet bij de VVD aangesloten. De directeur-generaal voor Internationale aangelegenheden had een PvdA-achtergrond, maar die achtergrond kwam steeds verder weg te liggen. De directeur-generaal Sociale Voorzieningen en Arbeidsverhoudingen was KVP'er, evenals drs. Beumer van Algemene Beleidsaangelegenheden en later zijn opvolger als directeur-generaal drs. Van der Ley. Mr. Poustochkine (van Russische afkomst; zijn vader was onder de tsaar de laatste consul-generaal voor Rusland) was partijloos en Van Hoewijk (Externe Betrekkingen) had een liberale achtergrond zonder enige rol in de VVD te spelen. Maar roddel is vaak – zoals politici maar al te goed weten – veel hardnekkiger dan de feiten, ook al zijn deze vaak maar al te gemakkelijk te verifiëren.

Wat daarvan ook zij, in ieder geval kreeg ik op deze wijze een goede organisatiestructuur, die het mij, in nauwe samenwerking met Roolvink, mogelijk maakte het departement soepel te besturen. Zo kon ik al gauw mijn wekelijkse stafvergadering houden. Op voorstel van Hoogwater stelde ik ook een 'morning coffee' in. Tussen negen en half tien kon ieder lid van de staf bij mij een kop koffie drinken. Er werd druk gebruik van gemaakt, zelfs als ik er niet was. Het bleek een goede gelegenheid om zaken te bespreken, waarover ik anders lange nota's gekregen zou hebben. Het voordeel was dat stafleden die een probleem aan de orde stelden, vaak het commentaar van hun collegae kregen, die soms met een soortgelijk probleem geconfronteerd geweest waren. Het bleek geen tijdverlies maar tijdwinst. Wat later gaf ik ook gelegenheid – voor wie wilde – om vijf uur bij mij een glas sherry te drinken. Het 'overall'-effect was, dat de vogels van diverse pluimage die deel uitmaakten van de staf, geleidelijk aan een vriendenclub werden en zich erg bewust waren dat zij te zamen met Roolvink en mij het gezicht van het departement vormden. Wij vormden een hecht team en iedereen wist het en ook, dat als ik eenmaal mijn fiat aan een zaak had gegeven, zij konden rekenen op mijn volledige en royale rugdekking tot in de ministerraad toe.

Versterking greep op loonpolitiek

Intussen zou ik in de ministerraad mijn eerste confrontaties krijgen, vooral op het terrein van de loonpolitiek. Over de loonpolitiek kom ik overigens hieronder nog nader te spreken in samenhang met het zogenaamde Akkoord van Wassenaar en de interpellatie-Roemers. De afstand die Van Rooy van het zo belangrijke loonbeleid had genomen ('Ik spreek door de mond van de staatssecretaris'), had veel kwaad bloed gezet, zowel in als buiten het kabinet. Men verwachtte van mij dat dit drastisch zou veranderen. Niemand verwachtte van mij dat ik mij gedetailleerd (bedrijfstaks- en ondernemingsgewijs) met de loonpolitiek zou bezig houden. Wel verwachtte men van mij, dat ik de teugels voor de hoofdlijnen van de loonpolitiek vast in handen zou houden. Dat vereiste veel tact in verband met de samenwerking met Roolvink, die met zijn vakbondsachtergrond technisch met betrekking tot de loonpolitiek meer in zijn bagage had dan ik, alhoewel ik uit de no-

ta's van de directeur Prijzen op Economische Zaken drs. W. Drechsel toch wel heel veel opgestoken had.

Zoals ik hierboven al uiteenzette was de loonpolitiek van het kabinet-De Quay gebaseerd op de loontheorie van De Pous. Het was voor mij uiteraard een gegeven, ook al bleek zij in de praktijk tot veel problemen te leiden. De Pous zag dat in en wilde de in beginsel vrijere loonpolitiek toch centraal bijsturen op een wijze die soms nogal veel begon te lijken op de centraal geleide loonpolitiek van het verleden. Hij probeerde dat te bewerkstelligen in de ministerraad, waar tot groeiende ergernis van het college de loonpolitiek een vast – veel tijd nemend – agendapunt werd met eindeloze monologen zowel van De Pous als van Roolvink.

Toen ik naar de eerste vergadering van de ministerraad na mijn benoeming ging, was ik voornemens daaraan een eind te maken. Bij het punt loonpolitiek begon De Pous op zijn gebruikelijke manier terwijl Roolvink gretig aantekeningen begon te maken om De Pous van repliek te dienen. Tot ieders verwondering onderbrak ik De Pous, door het woord over de orde te vragen. Ook De Quay was verwonderd en vroeg wat ik wilde. Ik antwoordde hem dat De Pous zaken aan de orde stelde, die op mijn departement betrekking hadden, maar verzuimd had dit – zoals gebruikelijk – vooraf met mij te bespreken. Het leek mij beter, dat De Pous hetgeen hij te zeggen had, eerst met mij zou bespreken en dat wij dan tevens zouden proberen een procedure te vinden waardoor de ministerraad niet zoveel tijd aan een zo gespecialiseerd onderwerp moest wijden. De Pous probeerde toch door te gaan, maar ik bleef op mijn standpunt staan en kreeg de steun van de hele ministerraad, die opgelucht was, dat er een kans was om aan de eindeloze De Pous-Roolvink-discussies te ontkomen. De oplossing was gauw gevonden. Ik stelde voor dat De Pous en ik iedere week een gemeenschappelijk rapport van de heren Raven (Sociale Zaken) en Drechsel (Economische Zaken) zouden krijgen en dat de punten waarover zij geen eenstemmigheid konden bereiken in hun tegenwoordigheid tussen De Pous, Roolvink en mij besproken zouden worden. De formule werkte voortreffelijk. Een enkele keer gleden De Pous of Roolvink nog wel eens uit, maar dat bleven incidenten.

Algemene kinderbijslagwet aangenomen

De eerste zaak die mijn aandacht vroeg, was uiteraard de afhandeling van het ontwerp-AKW. Om de zaak voor te bereiden trok ik mij terug op de Hoge Veluwe in gezelschap van mr. Van de Ven. Ook Van den Berge kwam een dag langs. Mijn gedachtengang was – in het oog houdende, dat Zijlstra de wens uitgesproken had dat de zaak voor Prinsjesdag zou worden afgewerkt – om aan de Tweede Kamer heropening van de beraadslagingen te vragen, met een derde termijn van de algemene beschouwingen, waarbij ik een uitgebreide nota van wijziging zou indienen en deze mondeling zou toelichten. Voor ons vertrek naar de Hoge Veluwe waren Van de Ven en ik, na ruggespraak met Van den Berge, het al eens geworden over de nota van wijziging, die op korte termijn gereed zou komen. Van de Ven zou voor de technische toelichting zorgen. Ik zou de algemene toelichting, bestemd om in derde termijn mondeling gegeven te worden, voor mijn rekening nemen, waarbij Van den Berge en Van de Ven naar de noodzakelijke afstemming op de technische toelichting zouden kijken. Wij konden vruchtbaar werken in de rust van de Hoge Veluwe. In de week erna waren de stukken klaar.

Na overleg in het kabinet zocht ik contact met Tweede-Kamervoorzitter Kortenhorst. Deze bleek echter in het Rode Kruis Ziekenhuis opgenomen te zijn, naar ik mij meen te

herinneren in verband met een vervelende allergie. Ik ging hem daar opzoeken en vertelde hem wat ik van plan was. Het leek hem een goede procedure, doch hij wenste die nog te bespreken zowel met het presidium als met de griffie. Op 13 september verzocht ik de aanhangige wetsontwerpen op de agenda te plaatsen. Op de agenda van 20 september stond de aankondiging dat de voorzitter in deze vergadering de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid op diens verzoek het woord zou verlenen tot het afleggen van een verklaring. Bij nader inzien leek het beter dat niet te doen. Daarop diende ik op 21 september de nota van wijziging in, voorzien van de algemene en artikelsgewijze toelichting.

Intussen had er nog een klein incident plaatsgehad. Mijn voornemen om de wijzigingen in derde termijn mondeling toe te lichten – een toelichting die overigens tevens het antwoord op onbeantwoorde vragen uit de tweede termijn bevatte – werd, geïnspireerd door de PvdA-fractie, in de wandelgangen gekscherend als Veldkamps eigen troonrede bestempeld. Zij had door toedoen van een vrouwelijke ambtenaar met PvdA-sympathie, die mij gevraagd had uit belangstelling mijn mondelinge toelichting te mogen lezen, deze toelichting toegespeeld gekregen. Dat bleek mij toen ik haar om het stuk vroeg en zij mij moest bekennen dat bij haar thuis te hebben!

Over de stukken had op 19 november een mondeling overleg plaats, waarna op 11 en 12 december de openbare behandeling kon worden voortgezet. Het behoort tot het wezen van een politiek compromis dat er gegeven en genomen moet worden, en niemand krijgt helemaal zijn zin. In verband daarmee moeten reserves geëtaleerd worden, alhoewel de tevredenheid over het feit dat er een compromis bereikt is, groter is dan de reserves ten aanzien van elementen die men liever niet gezien had. Dit bleek ook bij de voortzetting van de algemene beraadslagingen. De regeringspartijen lieten naast tevredenheid duidelijk blijken wat men niet zo mooi vond in het compromis. Ook voor mij zelf gold, dat het wetsontwerp door bepaalde elementen van het compromis niet verfraaid was, maar beter een half ei dan een lege dop en in dit geval was het eigenlijk meer een ei zonder kopje dan een half ei. En zoals de Fransen zeggen: 'Quand on n'a pas ce qu'on aime, il faut aimer ce qu'on a.' Dat hield ik de Kamer in verschillende toonaarden voor. Na de kabinetsformatie 1963 zou ik in verband hiermede ook met reparatiewetgeving komen.

Natuurlijk probeerde de oppositie – en Berger deed dat op zijn bekwame wijze – de regeringspartijen op eerdere uitspraken vast te prikken, maar men gaf geen krimp. Er kwam een amendement-Berger waarin het beginsel van de gelijkgerechtigheid van loontrekkenden en niet-loontrekkenden werd vastgelegd en gevraagd werd om kinderbijslag vanaf het eerste kind, waarvan de kosten gedeeltelijk gefinancierd moesten worden uit de algemene middelen. Eerder had Kikkert (CHU) zijn handtekening onder enkele amendementen-Berger reeds teruggenomen. De Kort (KVP) haastte zich zijn eerder ingenomen standpunt met betrekking tot financiering uit de algemene middelen nog eens te bevestigen, in verband met het feit dat mijn compromis voorzag in de uitkering van 's Rijks middelen voor de eerste twee kinderen der zelfstandigen met een inkomen beneden een bepaalde grens.

— — — 46

Berger kwam nog eens terug op mijn voornemen om de nota van wijziging mondeling in te leiden. Hij versprak zich door te zeggen dat ik dat in oktober had willen doen, maar zoals bekend had dat voor Prinsjesdag in september moeten gebeuren. — — — 47

De motie-Berger kreeg alleen steun van de PSP. De Groot (CPN) verklaarde de motie overbodig te achten en vond dat de PSP de zoveelste blunder maakte als zij er wel voor zou stemmen. Smallenbroek (ARP) wenste van mij nog te weten, wat er zou gebeuren als

het wetsontwerp werd verworpen. Daarop antwoordde ik als volgt. '— — — De geachte afgevaardigde heeft mij een heel concrete en duidelijk politieke vraag gesteld en hij heeft recht op een duidelijk antwoord. Wel, Mijnheer de Voorzitter, wanneer het onderhavige wetsontwerp niet tot wet zou worden verheven, dan zou daarmee een belangrijk desideratum op sociaal gebied niet tot stand kunnen komen, een desideratum, waarover in Nederland jarenlang is gediscussieerd en dat een grote rol ook heeft gespeeld in de jaren voordat het wetsontwerp in openbare behandeling in de Kamer is gekomen. Voor mij zelf zou dit betekenen, dat ik mijn portefeuille ter beschikking zou stellen.'⁴⁸

Het wetsontwerp werd met 84 tegen 47 stemmen aangenomen. Tot de tegenstemmen behoorde ook W. Aantjes, die overigens ook tegen de AOW had gestemd. Hij zag geen rechtsgrond die het wetsontwerp rechtvaardigde. De Eerste Kamer aanvaardde het wetsontwerp op 25 april 1962, na een op hoog niveau staande discussie in een termijn, met 39 tegen 19 stemmen, waaronder helaas de tegenstem van De Gaay Fortman.

Beleidsvoornemens

In de week waarin de Tweede Kamer de Algemene Kinderbijslagwet aanvaardde, behandelde zij tevens de Begroting 1962. Het werd dus een drukke week. Aan de feitelijke voorbereiding van de begroting had ik niet veel meer kunnen doen. Op het tijdstip waarop ik minister werd (17 juli) moesten de begrotingsstukken al klaar zijn. Op Economische Zaken was ik gewend geraakt om aan de begrotingsstukken — zoals trouwens aan alle parlementaire stukken — veel aandacht te schenken en daaraan ook eigen bijdragen te leveren. Toch kon ik met een kleine braintrust nog een algemeen hoofdstuk schrijven. Ik begon met op te merken, dat nu mijn optreden geschiedde op een ogenblik, waarop de zittingsperiode van het kabinet reeds voor meer dan de helft was verstreken, ik in mijn ambities met betrekking tot een te verwezenlijken programma beperkt zou moeten zijn. Schrijvend in de stijl van 'de ondergetekende' ging ik als volgt verder: '— — — Tot de meest dringende aangelegenheden, die zijn aandacht vragen, rekent de ondergetekende de totstandkoming der Algemene kinderbijslagverzekering, een noodzakelijke herziening der Algemene weduwen- en wezenverzekering, de bevordering van de indiening van een ontwerp-Arbeidsongeschiktheidsverzekering en de definitieve regeling van de Ziekenfondsverzekering. Voorts de overweging van de indiening van een Arbeidsvoorwaardenwet, nadat de SER daarover advies zal hebben uitgebracht, alsmede het nagaan, nadat het advies zal zijn ontvangen over de maatstaven voor de loonvorming, waarover afzonderlijk advies aan de SER is gevraagd, of en in hoeverre de huidige spelregels ter zake herziening behoeven. Tenslotte het bepalen van een standpunt inzake het in de toekomst te voeren emigratiebeleid, waarover de ondergetekende een advies heeft ontvangen van de Raad voor de Emigratie.

Tot de vraagstukken op langere termijn rekent de ondergetekende die betreffende de uitbouw en unificatie van de sociale verzekering, de planning van de overige behoeften op sociaal en vooral op medisch gebied en de mogelijkheid van een zo doeltreffend mogelijke arbeidsvoorziening.

Bij het te voeren beleid op sociaal gebied dringt in de eerste plaats de nauwe verwevenheid van dat beleid met de algemene economische situatie zich steeds meer op. Voor een doeltreffend sociaal beleid is een zo evenwichtig mogelijke ontwikkeling van het sociaal-economisch leven van het aller grootste belang. Een goed algemeen economisch beleid is een van de beste voorwaarden voor een verdere uitbouw van het sociale beleid.

Overigens kan het sociale beleid op zijn beurt een belangrijke bijdrage leveren voor de economische ontwikkeling. Economisch en sociaal beleid zijn in menig opzicht de twee keerzijden van dezelfde medaille. Zij zullen elkaar veelal over en weer dienen te bepalen.

— — — ,

Vervolgens ging ik in op de symptomen die zich begonnen af te tekenen met betrekking tot een verscherping van reeds bestaande economische spanningen en mijn bezorgdheid in dat verband voor de loonontwikkeling. Daarom schreef ik, dat mede 'door een krachtig vasthouden aan de uitgangspunten van de huidige loonpolitiek voorkomen zal moeten worden, dat fundamentele onevenwichtigheden in onze volkshuishouding ontstaan, welke door ondergraving van de waardevastheid van het geld een economisch verantwoorde sociale politiek in wezen zouden aantasten.'

Met betrekking tot de zogenaamde gedeelde verantwoordelijkheid in de Nederlandse sociaal-economische verhoudingen zette ik uiteen, 'dat zij alleen bestaanbaar is bij een goed samenspel tussen overheid en maatschappelijk leven enerzijds, en bij een juiste dosering van de bevoegdheden over en weer anderzijds. Waar mogelijk dienen de taken van de overheid afgestoten te worden naar de publiekrechtelijke en privaatrechtelijke organen van het maatschappelijk en economisch leven. — — — '49

Voor de openbare behandeling van mijn eerste begroting bevond ik mij in een relatief comfortabele positie. De vaste commissie voor Sociale Zaken en Volksgezondheid had mij in de schriftelijke stukken unaniem welkom geheten en deze stukken leken mij geen majeure problemen op te leveren. Voorts had ik net de afhandeling van het ontwerp-Algemene kinderbijslagverzekering achter de rug, evenals een succesvolle interpellatie over de loonbeslissingen ten aanzien van het radio- en t.v.-personeel. De behandeling werd – zoals reeds voor mijn optreden gebruikelijk was – gesplitst in de zaken Sociale Zaken en die Volksgezondheid betreffende. Het was een langdurige maar zeer constructieve discussie en er vloede in het geheel geen bloed – of om het anders te zeggen niet enige motie – uit. Op 14 december werd de begrotingswet zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Met mijn naaste medewerkers ging ik na deze zware week een goed glas wijn drinken in Hotel des Indes.

De Eerste Kamer nam de begroting op 21 maart 1962 op dezelfde wijze aan als de Tweede Kamer. Ik werd er – zo mogelijk – nog hartelijker welkom geheten dan in de Tweede Kamer. Zo herhaalde De Gaay Fortman in het openbaar wat hij bij mijn benoeming al geschreven had: 'Mijn fractie gevoelt er behoefte aan, haar waardering uit te spreken over het feit, dat de minister onder weinig aantrekkelijke omstandigheden – het vastlopen van een belangrijk wetsontwerp en met nog slechts twee jaren van de normale parlementaire periode voor de boeg – bereid was de leiding van een zwaar departement als het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid op zich te nemen. De grote werkracht, de veelzijdige belangstelling en de niet geringe deskundigheid van de minister zijn mij reeds lang bekend en ik verheug mij er over, met hem de discussie te mogen voeren over de grondslagen van het maatschappelijk bestel. Immers hierover gaat het steeds weer, wanneer wij de begroting van Sociale Zaken behandelen.'

Witteveen (VVD), die mij ook hartelijk welkom wilde heten, wilde in het bijzonder nog eens zeggen, dat het zijn fractie verheugde, dat nu een econoom het stuur aan het ministerie van Sociale Zaken had genomen. 'Dat verheugt ons daarom, omdat alle sociale maatregelen tegelijk ook economische maatregelen zijn. De minister ziet dat zelf duidelijk in; hij heeft opgemerkt, dat economische en sociale zaken de twee zijden van één medaille zijn.'

Loonvrede van Oud-Wassenaar

Ik kom nu meer in het bijzonder een ogenblik nader stil te staan bij de loonpolitiek. Zoals gezegd was het de algemene wens, dat ik, in tegenstelling tot Van Rooy, mij met de hoofdlijnen van de loonpolitiek zou bezighouden en mijn verantwoordelijkheid daarvoor zou waarmaken. Ik had dat al gehoord in de ministerraad bij mijn eerste aanvaring met De Pous. Het zou ook in het maatschappelijk overleg moeten en in het parlement. Op 27 oktober 1961 vergaderde een kabinetsdelegatie onder mijn voorzitterschap (verdere kabinetsvertegenwoordigers waren Zijlstra, De Pous en Roolvink) ruim vier uur met het bestuur van de Stichting van de Arbeid, over de zorgen van het kabinet over de toekomstige stijging van de lonen in verhouding tot de ontwikkeling van de produktiviteit. Wij legden aan de Stichting van de Arbeid de vraag voor, welke maatregelen genomen zouden moeten worden om een dreigende overspanning van de economie, als gevolg van doorwerking van loonstijgingen in de prijzen, te keren. Wij besloten geen beslissing te forceren, maar op 10 november opnieuw bij elkaar te komen.

Het was andermaal duidelijk geworden, dat ik zelf de touwtjes van de loonpolitiek in handen had genomen. *Het Vrije Volk* (PvdA-georiënteerd) prees mijn poging om met het bedrijfsleven tot overeenstemming te komen. Maar ook op 10 november kwamen wij er nog niet uit. Werkgevers en werknemers waren het er wel over eens, dat er iets moest gebeuren, maar de moeilijkheid zat in de wijze waarop de zaak moest worden aangepakt. Daarover wilde de Stichting van de Arbeid nog een week nadenken. Wij besloten op 17 november een laatste bespreking te houden. *De Tijd* deed er wat cynisch over. Het herinnerde er aan, dat belangstellenden aan de Franse politicus Talleyrand, toen deze na een bespreking van historisch belang de conferentiezaal verliet, de vraag stelden: 'Qu'est-ce qu'il y a passé?' Korzelig antwoordde Talleyrand: 'Une heure.' 'Zoiets', aldus *De Tijd*, 'zou ook gezegd kunnen zijn na het loongesprek tussen de regering en het bedrijfsleven. Het beraad is nu andermaal een week geprolongeed en men vraagt zich wel eens af hoe belangrijke mensen uitgerekend over het onderwerp zelfbeheersing praatlustig kunnen zijn.' Toch was *De Tijd* eerlijk genoeg om te zeggen, dat dit natuurlijk een onhebbelijke opmerking was, 'want het gesprek moge dan nog niet tot beslissingen hebben geleid, het kan niettemin veel mogelijk onheil hebben voorkomen. Werkgevers en werknemers krijgen opnieuw de kans te geraken tot de eensgezindheid, die in het assortiment van vaderlandse vermaardheden het midden houdt tussen Madurodam en de Deltawerken. De regering zou aldus de plicht bespaard blijven een slagvaardigheid uit te oefenen, die weliswaar de actuele knoop van mogelijkheden zou splijten, maar die naar wij vrezen, tevens de vrijere loonpolitiek onherstelbaar zou kunnen beschadigen.'

Het overleg van 17 november leidde tot volledige overeenstemming. Besloten werd, dat in 1962 de loonsverhogingen wat achter zouden blijven bij de produktiviteit in de bedrijfstak. Er werd een remsysteem ontwikkeld volgens de formule:

$$\frac{3 \times \text{bedrijfstaksgewijze produktiviteit} + 1 \times \text{de landelijke produktiviteit}}{4}$$

Suurhoff zou dit in het grapje omzetten in:

$$\frac{3 \times \text{De Pous} + 1 \times \text{Roolvink}}{\text{Veldkamp}}$$

Iedereen was tevreden, in het bijzonder wij zelf, over de sfeer van het vertrouwvol beraad op kasteel Oud-Wassenaar. Bij het weggaan zei Zijlstra tegen me: 'We hebben een goede hand in deze zaak gehad.'

De pers was over het algemeen zeer positief: 'Geslaagd beraad' (*de Volkskrant*), 'Vernuftig compromis' (*Haagsch Dagblad*), 'Lof en hoop' (*De Tijd*), 'Goed samenspel' (*Brabants Dagblad*). Opmerkelijk was het anonieme artikel in *de Volkskrant* van 21 november in de rubriek 'Tussen Plein en Binnenhof', waarvan iedereen wist dat zij verzorgd werd door kamervoorzitter mr. L. Kortenhorst. Hij schreef over Wassenaarse politiek van hoog gehalte en noemde de loonvrede van het kasteel een feestelijke gebeurtenis. Ook wees hij er op, dat de natuurlijke spreiding van verantwoordelijkheden het landsbelang dient. In het wat speels geschreven verhaal tekende de chroniqueur op, dat hij uit de mond van Zijlstra de verklaring had opgetekend: 'Nog nooit eerder in ons land is het vertoond, dat het ondanks de spanningen op de arbeidsmarkt mogelijk is gebleken tot een akkoord te komen over een zekere matiging bij de loonvorming in een tijd van hoogconjunctuur.'

Interpellatie-Baart

Intussen was het werk van alledag – ook op het terrein van de loonpolitiek – voor mij doorgegaan. In de eerste plaats kreeg ik op 28 november een interpellatie van het socialistische kamerlid Baart aan de broek. Later, op 13 maart 1962, zou ik een interpellatie krijgen van het kamerlid Roemers van dezelfde partij en tevens NVV-voorzitter.

Maar eerst de interpellatie-Baart. Aanleiding was een conflict met de omroepen en het omroeperspersoneel over een loonsverhoging, die aanzienlijk uitging boven wat binnen de door het kabinet en het bedrijfsleven afgesproken regels voor de gedifferentieerde loonpolitiek mogelijk was. De omroepen voelden zich sterk. Niet alleen waren zij in de beide Kamers der Staten-Generaal sterk vertegenwoordigd met voorzitters zoals bij voorbeeld Roosjen (NCRV en ARP), Van Doorn (KRO en KVP), Broeks (VARA en PvdA), maar in de tweede plaats had het omroeperspersoneel een aanzienlijke achterstand in lonen, met andere woorden: de omroeporganisaties hadden zich in de afgelopen jaren een slecht werkgever getoond. Maar dat gold voor zoveel kleinere bedrijfstakingen en het College van Rijksbemiddelaars kon Roolvink en mij voorrekenen wat de consequenties zouden zijn in andere gevallen. En dat allemaal terwijl het kabinet toch al volop in de problemen zat met de 'gewone' toepassing van de loonspelregels, problemen die zouden leiden tot het drievoudig kasteel Oud-Wassenaar-overleg en uiteindelijk tot het matingsakkoord, waarover ik hierboven sprak.

Ik begon maar eens de omroepvoorzitters uit te nodigen voor een gesprek met Scholten, Roolvink en mij. Het werd ons al gauw duidelijk, dat de heren zich in een soort ivoeren toren waanden en het omroepbestel als een soort heilige koe beschouwden. Natuurlijk, wij hadden gelijk met onze opmerking dat zij niet zulke goede werkgevers waren geweest, maar – tamelijk hatelijk aan het adres van Scholten en mij – zij hadden wel andere dingen aan hun hoofd. En overigens, van loonpolitiek hadden zij geen verstand. Wat zij begrepen, was dat hun personeel er aanspraak op maakte de bestaande achterstand ingehaald te krijgen en wat kon Sociale Zaken daar nu tegen in brengen. Er bleek met hen niet te eggen en te ploegen.

Het leek mij nuttig – omdat zij zeiden geen verstand van loonpolitiek te hebben – hen een uiteenzetting te geven van de geldende spelregels en wat de consequenties zouden zijn voor andere sectoren. Het maakte geen enkele indruk. Een echte discussie was niet mogelijk. Ik gaf hen in overweging zich bij een werkgeversorganisatie naar keuze aan te sluiten en zo nodig de discussie met Sociale Zaken voort te zetten in tegenwoordigheid van of vertegenwoordigd door de loondeskundigen van die organisaties. Voor het overige deelde ik hen onder handhaving van ons standpunt mede, dat zonder dat ik ook maar enige verwachting kon wekken, wij het kabinet zouden informeren. Het ging in feite om een extra uitkering over de jaren 1960 en 1961. Het College van Rijksbemiddelaars bevestigde op 13 november (we zaten toen midden in het overleg van Oud-Wassenaar) aan de partijen betrokken bij de loonvoorstellen van de Nederlandse Radio-Unie (NRU), NTS en Wereldomroep, dat het College op grond van de op dat punt geldende spelregels geen bezwaren zou hebben tegen een resultatenuitkering aan het personeel over 1960 en 1961 van ten hoogste 3% per jaar, voor zover de resultaten over elk der jaren een zodanige uitkering zouden toelaten.

De interpellatie-Baart had ten doel de regering te bewegen op haar schreden terug te keren. Voor het antwoord moest het aan de Kamer duidelijk zijn met wie men te maken had. Die duidelijkheid kon ik onmiddellijk geven bij het begin van mijn antwoord. Ik deelde daarbij namelijk mee, dat wij ons beraden hadden op welke wijze het meest doelmatig van regeringszijde in eerste instantie op de gestelde vragen zou kunnen worden geantwoord. 'Wij zijn tot de conclusie gekomen, dat het aanbeveling verdient, dat dit door één van ons – mede met het oog op het karakter van de gestelde vragen – en met name door mij zal geschieden, zodat de antwoorden van de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen mr. Scholten in mijn betoog zijn geïncorporeerd.'

Na een uitvoerig antwoord over het geldende loonrecht en de feitelijke toepassing daarvan moest ik vaststellen, dat de regering niet bereid was in het kader van de geldende spelregels een uitkering aan het radio- en televisiepersoneel opnieuw in overweging te nemen.

Bij zijn repliek legde Baart zijn verzoek neer in een motie. Er werd nog een tweede motie ingediend door de KVP'er de heer Zwanikken, mede namens Van Eibergen (ARP), Corver (VVD), Van der Mei (CHU) en J.M. Peters (KVP). De laatste motie, die het regeringsfront verenigde, nodigde mij uit, — — — de specifieke positie van het radio- en televisiepersoneel zoveel mogelijk recht te doen wedervaren.

Aan de motie-Baart werd naast de PvdA-fractie alleen steun toegezegd door de CPN en de heren Van Doorn en Peters, respectievelijk voorzitter en bestuurslid van de KRO! Bij de stemming zou ook de PSP voorstemmen. Zij werd bij hoofdelijke stemming verworpen. De motie-Zwanikken werd bij zitten en opstaan aangenomen nadat ik herhaald had dat ik bereid was met het College van Rijksbemiddelaars en de Stichting van de Arbeid deze zaak onder ogen te zien. Tegen de motie had ik geen bezwaar zei ik, 'daargelaten dat de inhoud en de formulering van de motie uiteraard voor rekening van de ondertekenaars zijn en ik mij van mijn kant steeds bereid heb verklaard met Stichting en College te overleggen. Wanneer men meent, dat op deze wijze aan de motie uitvoering kan worden gegeven, kan ik daarmee vrede hebben.' — — — 50

De pers reageerde, ruim veertien dagen voor de voortzetting van de behandeling van de Algemene Kinderbijslagwet en van mijn begroting, in het algemeen gunstig. Wat de schrijvende pers enorm hinderde, was de voor die tijd nog ongewone rechtstreekse uitzending van de interpellatie op radio en tv. *De Tijd* vond het van het goede wel wat te

veel. 'Nationale belangen staan hier niet op het spel. Een "oratio pro domo" is op zichzelf niet verwerpelijk, maar Nederland heeft thans, dachten wij, wel grotere zorgen aan het hoofd.' *Het Parool* noemde de uitzending van de interpellatie misbruik; *Het Binnenhof* sprak van preken voor eigen parochie; *Trouw* noemde de uitzending onverantwoord en *de Volkskrant* kende de t.v.-leiding een brevet van onrijpheid toe.

Interpellatie-Roemers

Natuurlijk was de interpellatie-Roemers van 13 maart 1962 veel belangrijker.⁵¹ Toen lag de behandeling van de Algemene Kinderbijslagwet en van de begroting alweer een tijd achter ons. Aanleiding voor de interpellatie-Roemers was een aanwijzing die de regering tijdens een korte vakantie van mij had gegeven aan het College van Rijksbemiddelaars om handhaving van het akkoord van Wassenaar veilig te stellen. In het begin van zijn interpellatie gaf Roemers een indruk van zijn opvatting, dat, als ik niet op vakantie was geweest, het op zijn minst twijfelachtig zou zijn geweest of die aanwijzing wel gegeven zou zijn. Hij vroeg zich af, of het niet wijzer zou zijn geweest van het kabinet mijn terugkomst af te wachten of die terugkomst te versnellen alvorens een beslissing te nemen waarvoor ik achteraf natuurlijk verantwoordelijk was. Maar hij proefde in wat er gebeurd was een uiting van het imperialistisch streven van de minister van Economische Zaken, die bij mijn voorganger nooit veel weerstand had ontmoet, en van de regeldrift van Roolvink voor wiens technische bekwaamheid hij wel waardering had, maar in wiens beleidvol optreden hij in de achterliggende jaren geen overdreven vertrouwen had kunnen verwerven.

Misschien had het kabinet best kunnen wachten op mijn terugkomst, maar op zichzelf was de aanwijzing in overeenstemming en ter bevestiging van het akkoord van Wassenaar uitgevaardigd. Als ik thuis geweest was, zou ik wellicht toch een poging gedaan hebben om zonder aanwijzing tot hetzelfde resultaat te komen, en dat wist Roemers natuurlijk. Maar zoals ik hem zei, Roolvink kende zijn zaken en de minister ad interim Marijnen was tot zijn toetreding tot het kabinet-De Quay een tijd algemeen secretaris van de Katholieke Werkgeversvereniging geweest en kon, zo merkte ik op, uit dien hoofde geacht worden zeer vertrouwd te zijn met de loonpolitiek. Ik aanvaardde dus, zoals Roemers al verondersteld had, de volledige verantwoordelijkheid voor de aanwijzing, omdat zij in de geest was van het akkoord van Wassenaar.

Maar de aanval van Roemers op de aanwijzing was eigenlijk minder gericht op de aanwijzing als zodanig, dan wel op de gehele loonpolitiek van het kabinet-De Quay en de daaraan ten grondslag liggende formule van De Pous, die volgens Roemers alleen maar de zwarte loonvorming – wij zouden nu spreken van het informele circuit – in de hand werkte.

Roemers achtte de loonpolitiek van het kabinet-De Quay te dirigistisch, terwijl het juist steeds meer vrijheid had toegezegd. Hij noemde het huidige stelsel zo ingewikkeld, dat alleen de staatssecretaris voor de lonen, de heer Roolvink, er nog uit kon komen en vond het organisatorisch mis, omdat het bedrijfsleven de hele loonregeling als een theorie op papier zou beschouwen, waar men aan alle kanten wel onderdoor wist te komen. Het afhankelijk stellen van de lonen van de produktiviteit stelde hij daarbij als voorbeeld. Als de ene onderneming in een bedrijfstak kans ziet de lonen te verhogen, dan moeten volgens hem de anderen eenvoudig mee, willen zij hun arbeiders niet verliezen. Dit zou die andere bedrijven ertoe brengen regelmatig produktiviteitscijfers te construeren, die in feite

gebaseerd zouden zijn op de machtspositie van de sterkste onderneming. Voorts zag hij de gewenste loonpolitiek als een sluitpost in de conjunctuurpolitiek, waarvan de loonpolitiek echter slechts een onderdeel mag uitmaken. Hij wilde meer maatregelen op het gebied van investeringen, belastingen enz. Hij was van mening, dat het gezag van de centrale organisaties van werkgevers en werknemers werd ondermijnd, omdat de hele ingewikkelde regeling, waarvoor de organisaties moesten opkomen, door het bedrijfsleven met een schouderophalen werd genegeerd. — — —

De heer Roemers sprak dreigende taal. Het is in het algemeen gewenst, zo zei hij, dat de centrale organisaties zich verplichten de aanwijzingen van de regering in hun adviezen op te volgen. 'Er kan een moment komen, waarop de organisaties dit zo lijnrecht in strijd achten met wat wenselijk en sociaal gezond is, dat het niet meer kan (...).' Hij zag een toestand ontstaan van loonanarchie, die het gevolg zou zijn van steeds nieuwe aanwijzingen, te ingewikkeld om in praktijk te brengen. Hij had de hoop opgegeven, dat met het huidige systeem nog kon worden 'voortgemodderd' tot er een geheel nieuw loonsysteem zou komen.

Als een nachtkaaars uit

In mijn antwoord weigerde ik natuurlijk de aanwijzing in te trekken. Ik merkte op, dat Roemers van het huidige loonsysteem een zeer eenzijdig beeld had opgehangen. Wanneer hij het verschijnsel van de zwarte lonen naar voren bracht, dan vergat hij aan te tonen dat dit niet het resultaat was van de gevolgde loonpolitiek van het kabinet-De Quay, maar dat het eenvoudig in een krappe arbeidsmarkt niet te voorkomen was. Zwarte lonen waren er na de oorlog geweest (de socialistische minister Suurhoff had er onaangename herinneringen aan), zij waren er nu en zij zouden er ook in de toekomst zijn, steeds wanneer onder druk van de conjunctuur een gespannen arbeidsmarkt zou ontstaan. Zeker kon men de oorzaak daarvan niet terugvoeren naar het stelsel van gedifferentieerde loonvorming van het kabinet.

Op de eerste plaats waren er ook onder het voorafgaande systeem van geleide loonvoering verschillen in de lonen. Op de tweede plaats, zo betoogde ik, was het stelsel dat nu werd gevolgd juist uit een gevoel van sociale bewogenheid met de laagst betaalden ontstaan. Zij waren het meest kwetsbaar voor de conjuncturele invloeden. Roemers stelde het voor alsof de goede zijde van het gevoerde beleid slechts een gevolg was van de gunstige conjunctuur, terwijl de minder gunstige kanten daarvan als gevolg van het huidige loonsysteem moesten worden gezien. Ook in zijn opvatting dat de produktiviteit als criterium voor de loonvorming onhoudbaar zou zijn, vergiste hij zich. Ik gaf toe dat het criterium niet feilloos was 'maar de grondgedachte ervan is gezond'. — — — Ook wees ik er op, dat de overeenkomst van Oud-Wassenaar een zeer matige inperking van de loonontwikkeling inhield. De praktijk had geleerd dat daarbij redelijke verbeteringen van de lonen nog mogelijk waren. Het akkoord was slechts een afbuiging en geen ingrijpende zaak zoals een loonstop. — — — Ik concludeerde dat het betoog van Roemers de toets van een redelijke kritiek niet kon doorstaan. De gedifferentieerde loonvorming had in de afgelopen jaren belangrijke vruchten afgeworpen. Dat er moeilijkheden waren geweest had niets te maken met het systeem doch met de economische omstandigheden die het functioneren van elk loonsysteem zouden hebben bemoeilijkt. Dat het systeem van de gedifferentieerde loonvorming het overheidsgezag en dat van de vakbeweging zou aantasten wees ik met de grootste nadruk van de hand. Het stond voor mij wel vast dat een eensge-

zind bedrijfsleven dat gezag meer zou kunnen versterken dan welke zwarte loonontwikkeling ook het zou kunnen verzwakken.

Steun kreeg de PvdA bij de interpellatie nagenoeg niet. Dat vond mede zijn grondslag in het feit dat de visie van het NVV niet gedeeld werd door de beide andere centrale werknemersorganisaties, de KAB en het CNV, hetgeen duidelijk bleek uit de commentaren van Bogaers (KVP en KAB), Van Eibergen (ARP en CNV) en Kikkert (CHU en CNV).

— — — Wat voor de interpellatie typerend was, was dat zij als een nachtkaaars uitging. Zij eindigde zelfs zonder motie. Roemers motiveerde het niet indienen van een motie door te zeggen, dat er een crisis was in de loonpolitiek en dat een verworpen motie daarin geen verandering kon brengen. Ik repliceerde daarop, dat het laatste misschien waar was, maar dat het eerste slechts waar zou worden, wanneer het gezonde verstand het besef van zelfdiscipline en verantwoordelijkheid niet meer zou kunnen inspireren. 'Alleen door dat gezonde verstand kan naar mijn gevoel een loonchaos worden voorkomen.' En dat was het eind van de interpellatie.

Marga barst in huilen uit

— — — Persoonlijk was ik – in tegenstelling tot verschillende andere leden van het kabinet-De Quay – een zeer groot voorstander van een Algemene bijstandswet ter vervanging van de Armenwet 1912, die door Marga Klompé terecht beschouwd werd als het kernpunt van haar beleid, alhoewel de betekenis daarvan door Lubbers in zijn herdenkingsrede bij het overlijden van Drees in 1988 in de Tweede Kamer schromelijk werd overdreven, waarschijnlijk omdat hij noch iets begreep van de historisch sociologische ontwikkeling van de sociale zekerheid, noch van de betekenis van de Bijstandswet daarin.

Het probleem vóór de indiening van het ontwerp-Algemene bijstandswet en mijn betrokkenheid daarbij was, dat Marga Klompé deze gelegenheid andermaal wilde aangrijpen om delen van Sociale Zaken en Volksgezondheid naar Maatschappelijk Werk over te brengen. Zij dacht daarbij vooral aan de regelingen die later werden ondergebracht in de Wet werkloosheidsvoorziening, de Rijksgroepsregeling voor werkloze werknemers en de Wet sociale werkvoorziening. Aangezien dat in eerste aanleg tussen ons niet tot overeenstemming leidde, kwam de zaak aan de orde in de ministerraad bij de behandeling van het wetsontwerp waarvan ik, zoals gezegd, overigens een groot voorstander was.

Ik plaatste mij op het standpunt, dat ter gelegenheid van dit wetsontwerp de departementale taakverdeling niet gewijzigd kon worden. In de systematiek van het wetsontwerp, die naast individueel bepaalde uitkeringen, voor groepen gefixeerde uitkeringen (groepsregelingen) kende, wenste ik dat de bestaande taakverdeling tussen Sociale Zaken en Volksgezondheid en Maatschappelijk Werk werd vastgelegd. Bovendien wenste ik altijd betrokken te zijn bij de totstandkoming van alle groepsregelingen. Voor Marga Klompé en ook voor mij was de bijstand het laatste bolwerk voor de sociale zekerheid. Daarom moest ik wel kunnen waarmaken, dat de zogenaamde groepsregelingen het sociale-zekerheidsbeleid niet konden doorkruisen. Ik wenste daarom in de eerste plaats dat voordrachten voor groepsregelingen door ons samen zouden worden gedaan en dat wanneer de inhoud van een groepsregeling in overwegende mate betrekking had op voorzieningen in verband met de arbeid de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid de eerste ondertekenaar zou zijn.

De ministerraad stond in meerderheid aan mijn kant. De hulptroepen van Marga bestonden eigenlijk in hoofdzaak uit De Quay en Luns (!). De eerste vermaande mij toen Marga op een gegeven ogenblik in huilen uitbarstte, dat ik aardiger voor haar moest zijn. De tweede las iets voor van een briefje, waarvan ik de indruk had, dat hij het zelf niet begreep. Aan De Quay gaf ik ten antwoord, dat hij eens moest rondkijken, wie buiten mijn collega van Maatschappelijk Werk en ik in het kabinet echt hartelijk voorstander van het ontwerp waren. Aan Luns zei ik dat ik voor de eerste maal onder de indruk was van zijn sociale bewogenheid, alhoewel ik niet wist of die sociale bewogenheid nu betrekking had op de bevolkingsgroep op wie het wetsontwerp betrekking had, dan wel op iemand anders.

De ministerraad aanvaardde het wetsontwerp niet geheel zonder zorgen, maar in ieder geval met inbegrip van mijn amendement. Daarmee was voor mij – aangenomen dat de Tweede Kamer zich hiermede zou verenigen – de zaak naar genoegen geregeld.

De parlementaire behandeling was overigens heel interessant. Alhoewel ik met een beetje goede wil op verschillende punten aan de discussie had kunnen deelnemen, vond ik het wetsontwerp zodanig het politieke kind van mijn vrouwelijke collega, dat ik het haar niet wilde aandoen ook de regeringskatheder, naast de ondertekening van het wetsontwerp, met mij te moeten delen. — — — ⁵²

Willem Aantjes, die later zo voor het sociale gezicht van het CDA zou pleiten, stemde na achtereenvolgens tegen de AOW, de AWW en de AKW te hebben gestemd, ook weer – overigens zoals hij opmerkte tot zijn leedwezen – tegen de ABW. — — —

Quasi-weduwe

Zoals ik reeds eerder besprak, wenste Beel gedurende zijn interimkabinet geen gedetailleerde technische behandeling van het ontwerp-AWW, maar kondigde een herziening aan als met de wet enige jaren ervaring zou zijn opgedaan. Al ras was gebleken dat de wet in de praktijk nogal wat problemen had opgeroepen, zonder dat overigens gesproken kon worden van belangrijke wetstechnische gebreken.

Aan de SER had Roolvink advies gevraagd omtrent een verlaging van de leeftijdsgrens voor het recht op weduwenpensioen, aan de Sociale Verzekeringsraad (SVr) over de met de wet opgedane ervaringen. De adviezen waren uitgebracht voor mijn optreden, terwijl Roolvink toen zijn wetsontwerp nagenoeg gereed had. Hij vroeg mij bij de wijziging van zijn taak na mijn optreden in ieder geval dit ontwerp nog in het Parlement te mogen verdedigen. Ik stemde daarmee in, niet wetend dat de loop der dingen ertoe zou leiden, dat ik toch nog een belangrijk aandeel in de verdediging zou moeten aanvaarden.

Op 18 oktober 1961 werd het wetsontwerp bij de Tweede Kamer ingediend. In zijn advies had de SVr zich onder meer van een advies onthouden over de vraag of aan een vrouw, die van echt gescheiden is, na het overlijden van haar gewezen echtgenoot een weduwenpensioen zou dienen te worden verleend. Dat punt was ook al uitvoerig aan de orde geweest bij de parlementaire behandeling van het ontwerp-AWW. — — — ⁵³ Het was duidelijk dat deze vrij principiële aangelegenheid het debat over het overigens vrij technische wetsontwerp zou gaan overheersen en Roolvink, die zich met betrekking tot deze kwestie minder competent achtte, vroeg mij dit deel voor mijn rekening te nemen. Ten onrechte vermeldde Roolvink in D. Schaafsma, *Bouke Roolvink*, op pag. 76 dat ik hem belemmerd had zijn werk met betrekking tot de herziening van de AAW af te maken.

Bij de mondelinge behandeling kregen we hetzelfde beeld als in de commissie. Praktisch iedereen was wel voor een regeling voor wat men tijdens de parlementaire behandeling langzamerhand de 'quasi-weduwe' was gaan noemen. Maar over de vraag hoe de groep te beperken bleef verdeeldheid. — — —

Ik diende een nota van wijziging in strekkende om voor de toepassing van de AWW de gescheiden vrouw gelijk te stellen met de gehuwde vrouw. Van Eibergen (ARP) kondigde aan dat hij over deze wijziging hoofdelijke stemming zou vragen. Toen echter bleek dat van de aanwezige leden van de vaste commissie voor Sociale Zaken slechts één lid tegen was, vroeg hij om aantekening dat zijn fractie geacht wenste te worden tegengestemd te hebben. Het wetsontwerp zelf werd zonder hoofdelijke stemming aanvaard.⁵⁴

De Eerste Kamer die het wetsontwerp snel in behandeling nam, volstond met het doen voorlezen van het Eindverslag van de Commissie van Rapporteurs, dat ik mondeling beantwoordde, waarna het wetsontwerp eveneens zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen. We schreven 22 mei 1962. Op 1 juli 1962 trad de wet in werking.

Incidentele verhoging AOW

Een ander urgent punt betrof een incidentele verhoging van de AOW. De kwestie diende reeds onmiddellijk na mijn aantreden in het kabinet. Dat die pensioenen verhoogd moesten worden was buiten kijf. Mijn medewerkers hadden berekend dat de verhoging minimaal 11,2% moest zijn. Zijlstra vond dat geen goed voorstel. Het leek hem — ook electoraal — beter een verhoging te geven van 15%.

Maar een dieper liggend vraagstuk was of de AOW een beperkte bodemvoorziening moest blijven of opgetrokken zou moeten worden tot een sociaal minimum. Over de 15%-verhoging vroeg ik advies aan de SER. Deze had op 30 juni 1961 in zijn advies over waardevaste bedrijfspensioenen reeds uitgesproken dat het AOW-pensioen verhoogd diende te worden. — — — ⁵⁵

De verdere verhoging van de AOW-pensioenen zou [een grote rol] spelen bij de kabinetsformatie 1963, waarop ik nader zal terugkomen. Voor mij was van groot belang, dat in het voorlopig verslag van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Volksgezondheid vele leden (dat wil zeggen de PvdA) verklaarden de voorgestelde verhoging der pensioenbedragen te beschouwen als een eerste stap tot het brengen van de uitkeringen der AOW op het peil van een redelijk sociaal minimum. Zij achtten dit laatste een sociale wenselijkheid van dringende aard en verwachtten van mij, dat ik zo spoedig mogelijk het op langere termijn te voeren beleid zou vaststellen en uitvoeren. Zij meenden, dat in dit beleid rekening gehouden moest worden met de wenselijkheid, dat een deel van de te verwachten kostenstijging uit de algemene middelen zou worden gefinancierd.

De KVP stelde zich iets voorzichtiger op. '— — — Zij gingen (...) gaarne akkoord met de strekking van het voorliggende ontwerp van Wet. Met het oog op het incidentele karakter van de verhoging hadden zij er thans geen behoefte aan uitvoerig in te gaan op de problemen, welke samenhangen met een eventuele verdere verhoging van de uitkeringen ingevolge de AOW en het waardevast maken van de bedrijfspensioenen. Alvorens ter zake een standpunt te bepalen, wensten zij eerst kennis te nemen van de adviezen, die hierover, voor wat betreft de hoogte der uitkeringen van de AOW door de SER en voor wat betreft het waardevast maken van de bedrijfspensioenen door de Contactcommissie van Bedrijfspensioenfondsen, zullen worden uitgebracht, alsmede van het oordeel der regering over bedoelde adviezen. Zij hoopten, dat deze adviezen, vergezeld van het oordeel

der regering, spoedig ter kennis van de Kamer gebracht zullen kunnen worden.' — — —
56

Tijdens de openbare behandeling, waarvoor niet zoveel kamerleden belangstelling hadden omdat zij – het was een avondvergadering – plaats had tijdens de uitzending van de voetbalwedstrijd Real Madrid-Benfica, deed eigenlijk alleen de VVD bij monde van Corver wat geïrriteerd, waarschijnlijk in verband met een artikel in *De Onderneming* onder de titel 'De koude adem van de economie' over het door mij aangekondigde sociale beleid op korte termijn.

Over de 15%-verhoging vond eigenlijk geen discussie plaats, maar de KVP wenste – en ook dat was belangrijk voor de verkiezingen 1963 – bij monde van Van der Ploeg duidelijk stelling te nemen tegen het genoemde artikel. Ik laat hem zelf aan het woord.

'— — — Ik wil zeggen, dat mijn politieke vrienden en ik dit beleid bepaald anders beoordelen dan het blad van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond *De Onderneming*, waarin in een fel artikel de verhoging van de uitkeringen ingevolge de AOW, de uitbreiding van de AAW en AKW, die thans door de Eerste Kamer is aanvaard, en de in het vooruitzicht gestelde interimregeling voor invaliditeitsrekkers zijn aangevallen. In dat artikel wordt het beleid van de minister en van het kabinet op het gebied van de sociale verzekering onevenwichtig genoemd en wordt tot uitdrukking gebracht, dat er aan deze verbeteringen met het oog op de verkiezingen een te grote politieke betekenis wordt gehecht. Mijn politieke vrienden en ik denken over deze vier genoemde maatregelen geheel anders. Wij achten het volkomen juist, dat de regering en in het bijzonder de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid de behandeling van de Algemene Kinderbijslagwet verder heeft bevorderd en tot een goed einde heeft gebracht en dat de minister met initiatieven is gekomen, wat betreft de drie andere door mij genoemde onderwerpen. Wij achten deze voorzieningen niet alleen wenselijk, doch in het licht van de huidige situatie ook noodzakelijk. — — —'

Het gaf ook mij nog eens een welkome gelegenheid om mij tegen aanvallen van recht-zijde op mijn beleid te verdedigen. — — — ⁵⁷

Overigens werd het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Naar één arbeidsongeschiktheidsverzekering

[Om de discussie over] het ontwerp-Interimregeling invaliditeitsrentetrekken te begrijpen moeten we terugzien naar de situatie die er aan het einde van de Tweede Wereldoorlog bestond met betrekking tot de invaliditeitsrentetrekken. Invaliden wier invaliditeit niet een gevolg was van een ongeval in verband met de dienstbetrekking, waarmede in de ongevallenwetten een aantal letsels in betrekkelijk korte tijd ontstaan en beroepsziekten gelijkgesteld waren, hadden – als zij verzekerd waren op grond van de Invaliditeitswet 1913 – in het algemeen aanspraak op een rente krachtens die wet. De hoogte van deze rente was – ondanks reeds tijdens de bezetting en na de bevrijding gegeven toeslagen – aan de zeer lage kant, zodat deze categorie invaliditeitsrentetrekken praktisch altijd een beroep moest doen op de Armenwet.

Zowel de Londense commissie-Van Rhijn, als de na de Tweede Wereldoorlog ingestelde gemengde commissie-Van Rhijn, stonden op het standpunt dat een nieuwe wetgeving de grote afstand tussen ongevalsrenten en invaliditeitsrenten zou moeten overbruggen. Men kan zeggen, dat dat ook in het rechtsbewustzijn van het Nederlandse volk

leefde. De Invaliditeitswet 1913 omvatte zowel een invaliditeitsverzekering als een ouderdoms- en een weduwen- en wezenverzekering.

Nog onder minister Joekes, die in het derde kabinet-Drees door Suurhoff werd opgevolgd, werd aan deze zaken grote aandacht besteed, en als adviseur van Joekes heb ik daarover heel wat nota's geschreven, die uiteindelijk uitmondde in adviesaanvragen aan de SER over de toekomstige ouderdomsverzekering (maart 1952), over de toekomstige invaliditeitsverzekering en over de toekomstige weduwen- en wezenverzekering (beide in juni 1952).

De SER bracht het eerst advies uit over de herziening van de ouderdomsverzekering, omdat die het meest urgent werd geacht. Dit leidde onder Suurhoff tot de totstandkoming van de AOW, die overigens zonder regeling van overgangs- en liquidatierecht werd ingediend. Begin 1957 bracht de SER de adviezen uit inzake de invaliditeitsverzekering en de weduwen- en wezenverzekering.

Suurhoff, gesteund door het kabinet, gaf aan een wettelijke regeling voor een nieuwe weduwen- en wezenverzekering de voorrang. Het advies van de SER van januari 1957 inzake de herziening van de invaliditeitsverzekering ging uit van het tot stand brengen van een afzonderlijke nieuwe invaliditeitsverzekering naast de bestaande wettelijke ongevalverzekeringen. Inmiddels ging de gedachte veld winnen, dat het aanbeveling zou verdienen ter gelegenheid van de herziening van de invaliditeitsverzekering naar een grotere unificatie te streven, door niet eerst een afzonderlijke nieuwe invaliditeitsverzekering tot stand te brengen, doch — — — een alle oorzaken van arbeidsongeschiktheid omvattende verzekering tegen geldelijke gevolgen van arbeidsongeschiktheid, een zogenaamde arbeidsongeschiktheidsverzekering, te ontwerpen.

Met name de SVr werd met dit unificatievraagstuk geconfronteerd bij de bestudering van de problemen, verbonden aan overdracht van de uitvoering van de ongevallenverzekering aan bedrijfsverenigingen, waaromtrent de toenmalige staatssecretaris van Sociale Zaken in februari 1954 aan de SVr advies had gevraagd. In een interimadvies, uitgebracht in oktober 1958, concludeerde de Raad tot de wenselijkheid van een zodanige verder gaande unificatie in de vorm van een arbeidsongeschiktheidsverzekering.

De nadere uitwerking van de gedachte van een arbeidsongeschiktheidsverzekering gaf de SVr in een in juli 1960 vastgesteld advies. Over de hoofdlijnen van bedoeld advies van de SVr verzocht de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid het oordeel van de SER. In een advies van december 1960 verklaarde de SER zich akkoord met de in het advies van de SVr ontwikkelde gedachten inzake een arbeidsongeschiktheidsverzekering. In enkele lijnen geschetst kwamen de in de adviezen ontwikkelde gedachten ten aanzien van een arbeidsongeschiktheidsverzekering op het volgende neer. De arbeidsongeschiktheidsverzekering, welke werd gezien als een verplichte verzekering voor loontrekken, zou uitkering verlenen ter zake van langdurige arbeidsongeschiktheid, namelijk na 26 weken arbeidsongeschiktheid. Daarbij zou geen onderscheid worden gemaakt tussen arbeidsongeschiktheid wegens ongeval en anders dan wegens ongeval. De Ziektewet zou voornamelijk blijven bestaan en voorzien in een uitkering gedurende de eerste 26 weken van de arbeidsongeschiktheid, eveneens zonder onderscheid naar de oorzaak van de arbeidsongeschiktheid. De ongevallenwetten zouden dan kunnen verdwijnen, aangezien immers in kortlopende uitkeringen ter zake van arbeidsongeschiktheid als gevolg van een ongeval de Ziektewet zou gaan voorzien en in de langlopende uitkeringen de arbeidsongeschiktheidsverzekering. Tevens zou de Invaliditeitswet kunnen worden geliquideerd.

Suurhoff vond de beslissing om te komen tot een arbeidsongeschiktheidsverzekering ter vervanging van de Invaliditeitsverzekering, een deel van de Invaliditeitswet en van de Mijnarbeidersinvaliditeitswet en van de drie ongevallenwetten, geen goede zaak, wat hij mij ook voorhield bij de behandeling van mijn eerste begroting. Hij vreesde dat met de voorbereiding ervan zoveel tijd gemoeid zou zijn dat de invaliden met een zogenaamde Invaliditeitswet-uitkering daarvan de dupe zouden worden.

Zelf vond ik de gedachte van de arbeidsongeschiktheidsverzekering heel aantrekkelijk. Zij berustte op beginselen die ik reeds in 1949 in mijn dissertatie had ontwikkeld en daarna steeds meer een rol gingen spelen in de discussie over de toekomstige sociale verzekering. Vooral de KAB-voorman en latere staatssecretaris Jan Mertens, met wie ik in de bezettingstijd en de naoorlogse veertiger jaren in mijn Bredase tijd veel contact had gehad en die later zelf de Algemene Arbeidsongeschiktheidsverzekering op zijn naam zou brengen, toonde zich in allerlei organen van overleg een krachtige vertolker en verdediger van mijn opvattingen. Mijn wetenschappelijke overtuiging te mogen omzetten in een moderne wetgeving vond ik een enorme uitdaging. Bovendien was er onder verantwoordelijkheid van Roolvink op het departement al heel wat werk verricht, met name door de man die de WAO met alles wat erbij hoorde legislatief gemaakt heeft en dat later zou doen met de nieuwe Grondwet. Ik praat nu over de man met wie ik tot op de dag van vandaag bevriend ben gebleven, mr. Henk Gritter.

Maar al wist ik, dat ik de verleiding moeilijk zou kunnen weerstaan, ik wist ook dat de zorgen van Suurhoff terecht waren. Reeds bij de behandeling van de begroting voor 1962 had ik uiteengezet dat uit legislatief oogpunt bezien met de totstandkoming van een arbeidsongeschiktheidsverzekering een omvangrijke en kwalitatief bijzondere moeilijke arbeid gemoeid was. In de eerste plaats diende de nieuwe wet, die de uitkering ter zake van langdurige arbeidsongeschiktheid zou regelen, te worden voorbereid. Daarbij zouden vele aangelegenheden van verschillende aard geregeld moeten worden. De nieuwe regeling zou volgens de adviezen niet alleen voorzien in uitkering ter zake van arbeidsongeschiktheid, doch ook in maatregelen tot behoud, herstel of ter bevordering van de arbeidsgeschiktheid. Met name omtrent het laatstbedoelde aspect van de verzekering – de revalidatie – was ik nog een nader advies wachtende van de SVr. Ook zou de Centrale Raad voor de Volksgezondheid – aan welke Raad ter zake in mei 1961 advies was gevraagd door de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid – nog adviseren omtrent de volksgezondheidsaspecten, verbonden aan een arbeidsongeschiktheidsverzekering. Omtrent raakpunten van een arbeidsongeschiktheidsverzekering met de ziekenfondsverzekering was een door mijn ambtsvoorganger gevraagd advies van de Ziekenfondsraad nog in voorbereiding. De nieuwe wet zou zich niet kunnen beperken tot het geven van een regeling voor na haar invoering optredende gevallen van arbeidsongeschiktheid. Ook de rechtspositie van degenen, die bij invoering van de nieuwe regeling reeds arbeidsongeschikt waren en bij voorbeeld uitkering genoten krachtens de huidige Invaliditeitswet, de wettelijke ongevallenverzekering of de wettelijke ziekengeldverzekering, zou in de nieuwe wet door middel van overgangsbepalingen regeling behoeven. Een tweede belangrijk object van wetgeving zou worden gevormd door de aanpassing van verschillende bestaande wetten aan de nieuwe wettelijke regeling inzake uitkering ter zake van langdurige arbeidsongeschiktheid. Hierbij viel met name te denken aan de Ziektewet. Deze wet zou zodanig moeten worden gewijzigd, dat zij tevens zou gaan voorzien in kortlopende uitkeringen ter zake van bedrijfsongevallen. Ook op vele andere punten zou de Ziektewet moeten worden aangepast. De SVr bereidde ter zake nog een advies voor.

Eveneens zou de in artikel 415 van het Wetboek van Koophandel neergelegde regeling inzake uitkering bij ziekte voor schepelingen aan de nieuwe regeling dienen te worden aangepast. Voorts ook de Coördinatiewet Sociale Verzekering en wellicht nog enige andere wetten. Behalve het maken van een nieuwe wettelijke regeling en het aanpassen van bestaande wetten daaraan zou ook de liquidatie van een aantal andere wetten dienen te worden geregeld. — — — 58

Het was duidelijk dat een zo omvangrijk project van wetgeving, waaromtrent ook nog verscheidene adviezen in voorbereiding waren, een langdurige voorbereiding vergde. De lange duur van voorbereiding was dan ook in het bijzonder voor de invaliden teleurstellend. Het lage peil der uitkeringen ingevolge de Invaliditeitswet maakte immers een verbetering van de positie van de invaliditeitsrentetrekken zeer urgent. Weliswaar werd uit de algemene middelen een aanzienlijk bedrag geput voor het verstrekken van toeslagen op de invaliditeitsrenten. Dit nam niet weg, dat voor de individuele rentetrekker, ook met inachtneming van de op de rente genoten toeslagen, de uitkering nog beslist onvoldoende was. — — —

Teneinde nu de invaliden met lage uitkeringen niet de dupe te laten worden van de lange tijd van voorbereiding van de WAO besloot ik een interimregeling in het leven te roepen, die in grote lijnen was opgezet overeenkomstig hetgeen in adviezen van SER en SVI met betrekking tot de invaliditeitsrentetrekken was voorgesteld.⁵⁹ De situatie die bij invoering van de voorgestelde interimregeling zou ontstaan, kon dan ook het best aldus worden gekenschetst, dat de optrekking van de uitkeringen aan invaliditeitsrentetrekken, welke in de overgangsregeling van de toekomstige wet zou dienen plaats te vinden, vervroegd ten uitvoer werd gebracht bij wijze van interimregeling. — — — 60

Voor de parlementaire roddel is het interessant op te tekenen, dat De Gaay Fortman – die op zichzelf een voorstander geweest was van een nieuwe invaliditeitsverzekering in plaats van een arbeidsongeschiktheidsverzekering, maar meedeelde dat de AR-fractie met de grootst mogelijke instemming haar stem aan het wetsontwerp zou geven – nog opmerkte dat ‘wanneer het waar is, wat de pers ons wil doen geloven, dat de minister mede ter afhandeling van deze zaak enige tijd zijn intrek heeft genomen in een hotel in Zandvoort, zou ik willen zeggen, dat zelden een verblijf van een bewindsman in een hotel zo profijtelijk is gebleken voor het algemeen welzijn’. Pikant is dat een of enkele kranten zich enigszins irriterend over het verblijf van mij met een aantal medewerkers, waaronder ook een tweetal secretaresses, in het toenmalige Hotel Bouwes, hadden uitgelaten. Maar De Gaay Fortman moet zijn stenogram wat bijgeschaafd hebben. Het hierboven opgenomen citaat is niet letterlijk wat hij zei. Achter het woord ‘de minister’ had hij uitgesproken ‘met een aantal ambtenaren en ambtenaressen’. Toen hij dat zei, begonnen alle parlementaire journalisten te schrijven, maar na het woord ‘zelden’ konden zij hun pen neerleggen.

De wet kon op 1 januari 1963 in werking treden.

Ziekenfondswet

Met pyjama en tandenborstel

De voorbereiding van de Ziekenfondswet moest zich ook in een hotel voltrekken. Het was eigenlijk de eerste keer, dat ik deze methode toepaste. Het was een uitermate doelmatige methode. Alle deelnemers konden zich – ongestoord door ander ambtelijk werk,

telefoon, bezoeken en zelfs eventuele huiselijke beslommeringen – volledig aan de hun toebedeelde taak wijden.

Ik geloof dat dit eerste buitendepartementaal samenwerken zich afspeelde in het toenmalige Rembrandt Hotel in Noordwijk. De medewerkers van het directoraat-generaal Volksgezondheid deden er tevoren wat lacherig over. Men geloofde er niet in. Achtereenvolgende ministers hadden de voorbereiding van een Ziekenfondswet aangekondigd, maar er was tot nu toe nog niets van gekomen. Dat lag in sterke mate aan het ambtelijk apparaat, dat zelf nauwelijks enig initiatief nam. Men liet alles over aan het bureau van de Ziekenfondsraad, dat onder de bekwame leiding stond van mr. V. Ledeboer. Maar deze had weinig behoefte aan een Ziekenfondswet. In feite had hij de meeste naoorlogse ziekenfondswetgeving voorbereid en kon daar goed mee uit de weg. Ik was hoogst verbaasd toen mij voorgesteld werd ook Ledeboer te betrekken in het buitendepartementaal voorbereidingsoverleg. Mijn antwoord was, dat ik daar geen enkele behoefte aan had.

Toen ik op maandagmorgen het werk verdeeld had onder de ambtelijke medewerkers, waaronder L. Marselis, die ik van Sociale Verzekering overgeplaatst had naar Volksgezondheid en op wie ik volledig kon bouwen met terugkoppeling naar mr. Adriaan van de Ven, bleef ik op mijn kamer achter met de directeur-generaal, oud-staatssecretaris prof. Piet Muntendam, en de directeur Wetenschappelijk Onderzoek en Planning, de latere directeur-generaal, staatssecretaris en minister dr. R. Kruisinga. Muntendam keek mij aan en zei: 'Dus het is je werkelijk ernst; wel, dan rijd ik maar even naar huis om een pyjama en tandenborstel te gaan halen.'

Voor mijn optreden als staatssecretaris was ik een van de mede-oprichters geweest van het tijdschrift *Ziekenfondsvragen* van de RK Bond van Katholieke Ziekenfondsen, een dochterorganisatie van de KAB. Ook tijdens mijn staatssecretariaat was ik lid van de redactie gebleven. Daardoor was ik niet alleen volledig op de hoogte van de gehele ziekenfondsproblematiek, maar bovendien had ik tal van artikelen gewijd aan de ziekenfondswetgeving, met name ook aan de problematiek van de toekomstige wettelijke vormgeving. Vanuit de KAB had men verwacht, dat ik de portefeuille van Sociale Zaken en Volksgezondheid zou krijgen in het interimkabinet-Beel of in ieder geval de functie van staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid bij Marga Klompé. Mijn plan was geweest om in dat geval zeker te komen met een ontwerp-Ziekenfondswet, waarvoor wij met een braintrust uit de kring van de redactie van *Ziekenfondsvragen* reeds een blauwdruk hadden gemaakt. Zoals ik hierboven reeds verhaalde kwam het daar door toedoen van Beel niet toe, maar intussen beschikte ik natuurlijk wel over de nodige know how. Het kostte mij niet veel moeite om op korte termijn een wetsontwerp gereed te hebben, dat op 25 augustus 1962 bij de Tweede Kamer aanhangig werd gemaakt. Zelf had ik vooral het algemene gedeelte van de memorie van toelichting voor mijn rekening genomen, Muntendam de volksgezondheidsaspecten en Kruisinga de sociaal-economische aspecten. Ik zou met het wetsontwerp – dat overigens ook geen budgettaire consequenties had – geen grote problemen hebben. De KVP verkneukelde zich, dat mij gelukt was, wat mijn ambtsvoorgangers niet was gelukt. Voor de PvdA waren de druiven kennelijk wat zuur.

Kostelijk incident

— — — ⁶¹ Tijdens de behandeling van dit wetsontwerp deed zich een kostelijk incident voor. Er werden vanuit de Kamer ontoelaatbare pogingen gedaan om de openbare behan-

deling vóór de verkiezingen van 1963 te verhinderen. Wij hadden op het departement op een gegeven ogenblik gehoord, dat er een drukproef was van het ontwerp-voorlopig verslag. Het merkwaardige was, dat wij – in strijd met het constante parlementaire gebruik – die drukproef niet hadden gehad. Er werd gebeld met de griffie van de Kamer waar men mededeelde het erg vervelend te vinden dat men ons de drukproef niet gestuurd had, maar dat de commissie van voorbereiding besloten had, dat wij ditmaal geen drukproef zouden krijgen. Ik had geen lust daar formeel iets aan te doen, maar de commissie met gelijke munt te betalen. Ik belde een met mij bevriend KVP-kamerlid, André de Wolf, op. André de Wolf was secretaris van de KAB geweest en daarna directeur van het Katholieke Ziekenfonds in Breda. Ik kende hem uit mijn contacten met de RK Bond van Katholieke Ziekenfondsen en ook uit 'het Bredase'. Ik zei hem dat ik hem dringend moest spreken en vroeg hem het voorlopig verslag mee te brengen. Een uur later was hij bij me en zei direct dat hij mij het voorlopig verslag niet kon geven. Ik antwoordde dat ik dat zowel begreep als niet begreep, maar dat we ook zonder tekst konden praten. Wij praatten ongeveer anderhalf uur, aanvankelijk over het voorlopig verslag, waarvoor hij de drukproef raadpleegde. Maar daarna haalden wij – onder het genot van een glas sherry – oude herinneringen op. Toen hij vertrokken was, zag ik dat hij de drukproef had laten liggen. Bewust of onbewust? Ik liet een fotokopie maken en stuurde hem de drukproef terug en schreef op mijn begeleidend kaartje: 'Dit liet je bij mij liggen.'

Onmiddellijk nadat De Wolf vertrokken was, hield ik krijgsraad met Muntendam, Van de Ven en Marselis. Er werden meer fotokopieën gemaakt en het werk werd verdeeld voor een concept-memorie van antwoord. Er zou het weekend doorgewerkt worden. Zelf dicteerde ik op mijn dicteermachine het antwoord op het algemeen gedeelte, ongeveer 30 getypte pagina's. Onder de medewerkers, die zich evenals ik aan de zonderlinge zet van de commissie geërgerd hadden, was er groot enthousiasme. Men maakte er een erezaak van om de memorie van antwoord zo snel mogelijk klaar te hebben.

Het resultaat: het voorlopig verslag werd vastgesteld op 10 mei 1963; de memorie van antwoord werd ingediend op 15 mei 1963. Maar de visuele werkelijkheid was nog mooier. Via onze informanten van de Staatsdrukkerij vernamen we, dat beide stukken op dezelfde dag in de Tweede Kamer uitgedeeld zouden worden, eerst het voorlopig verslag, daarna de memorie van antwoord. Op die dag ging ik in de Kamer lunchen en ging daarna om één uur – dus bij de opening van de vergadering – in een nis achter de regerings-tafel zitten. Ik was er getuige van, dat het voorlopig verslag werd rondgedeeld; ik kreeg er zelf ook een. Ik zag hoe sommige leden van de commissie glunderend in mijn richting keken.

De beurt was nu immers pas aan mij, dachten ze. Toen werd – ook aan mij – de memorie van antwoord uitgedeeld. Verbijstering tekende zich af op sommige rode gezichten. Ik stond op en ging terug naar het departement. Maar het wetsontwerp werd voor de verkiezingen niet meer behandeld. — — — ⁶²

Het wetsontwerp werd in de Tweede Kamer zonder hoofdelijke stemming en met geen enkele aantekening tegen aangenomen. Hetzelfde gebeurde op 13 oktober 1964 in de Eerste Kamer.

De indiening van het ontwerp-Ziekenfondswet ging vergezeld van een fundamentele adviesaanvraag aan de SER over het sociale zekerheidsbeleid op langere termijn, waarin onder meer het vraagstuk van een eventuele volksverzekering tegen zware geneeskundige risico's en de consequenties daarvan voor de verplichte ziekenfondsverzekering aan de orde werd gesteld. — — — ⁶³

Wet-Ziekenhuistarieven, Drank- en horecawet

Nog gelijktijdig met het ontwerp-Interimwet invaliditeitsrentetrekken en het ontwerp-Ziekenfondswet werden nog twee belangrijke wetsontwerpen ingediend, namelijk het ontwerp van Wet ziekenhuistarieven en het ontwerp-Drank- en horecawet. Het eerste had een nauwe samenhang met de ziekenfondsverzekering, omdat de ziekenhuistarieven natuurlijk van invloed zijn op de hoogte van de ziekenfondspremie.

Tot dan toe was het toezicht op de tarieven geregeld op basis van de voorlopige Prijzen- en Hamsterwet, die was ingetrokken en vervangen door de Prijzenwet 1961. De laatste gaf echter alleen de mogelijkheid tot tijdelijk ingrijpen in de vrije prijsvorming. In zijn advies van 24 december 1961 over de economische aspecten, welke van belang zijn voor de premiehoogte van de verplichte ziekenfondsverzekering, achtte de SER een bijzondere voorziening ten aanzien van de ziekenhuistarieven met het oog op het kostenpeil van de gezondheidszorg nodig. Ook deze wet kwam pas na de verkiezingen met een aantal belangrijke wijzigingen in het *Staatsblad*.

'Het is een rotwet, Excellentie'

Het tweede wetsontwerp had evenals het eerste ook verwantschap met wat ik op Economische Zaken had gedaan. Het systeem van de Drankwet 1931 verdroeg zich slecht met dat van de Vestigingswet bedrijven 1954. Kende de laatste objectieve vestigingseisen van vakbekwaamheid, handelskennis en kredietwaardigheid, de eerste kende een maximumstelsel van vergunningen, die handelswaarde hadden gekregen. In 1958 was een Wetsontwerp wijziging Drankwet 1931 ingediend, waarbij in afwachting van een algehele herziening als overbruggingsmaatregel bepaalde wijzigingen werden voorgesteld.

Het ontwerp kon – zoals bleek bij de schriftelijke behandeling – geen bevrediging schenken. Op een gegeven ogenblik besprak ik de problemen met mr. Phaf, het hoofd van de juridische afdeling en diens medewerker mr. Bos. Op een gegeven ogenblik zei de laatste: 'Het is een rotwet, Excellentie!', waarop ik reageerde met de opmerking: 'Maak dan een andere.' Een tijd later kwam Phaf mij opzoeken. Hij vroeg me of ik mij dat voorval nog herinnerde, wat het geval was. 'Wel', zei Phaf, 'mr. Bos heeft dat heel serieus genomen en een andere wet gemaakt, naar mijn mening een hele goede.'

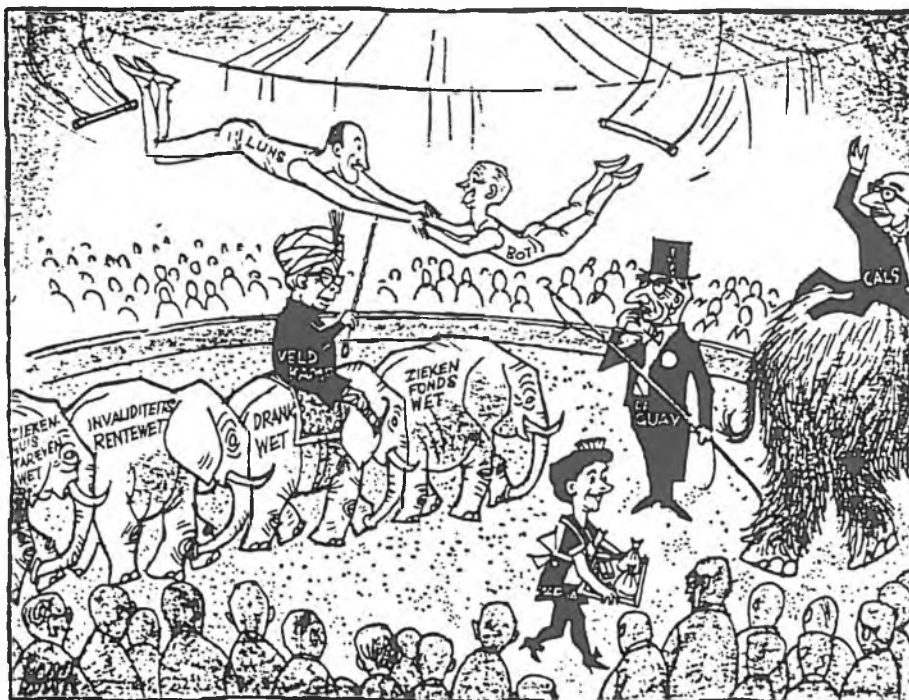
Ik bestudeerde het ook mijns inziens knappe ontwerp zeer serieus en besloot de zaak aan te kaarten met Sociale Zaken en Volksgezondheid. Daar voelde men er niets voor en dat was nog steeds het geval toen ik op dat departement minister werd. Maar ik deelde de directeur-generaal Volksgezondheid Muntendam mee dat ik het ontwerp wilde indienen en verwachtte op zo kort mogelijke termijn het overleg met Economische Zaken over het ontwerp te openen en ook zo spoedig mogelijk af te ronden, hetgeen geschiedde.

Het ontwerp, dat ook na de verkiezingen werd aanvaard, kostte mij veel politieke hoofdbrekens. Er waren veel emotionele – door de drankbestrijdingswereld geïnspireerde – bezwaren in het parlement, vooral vertolkt door de PvdA, maar ook bij voorbeeld door het CHU-kamerlid – later vice-president van de Raad van State – mr. W. Scholten. Uiteindelijk zouden er nogal wat tegenstemmers zijn.

Zo had ik voor een belangrijk deel van het op korte termijn te voeren beleid op een dag namelijk 25 augustus 1962, vier belangrijke wetsontwerpen en een uitgekiende adviesaanvraag aan de SER ingediend. Er verscheen daarover een koddige karikatuur in *De*

Tijd van 4 september 1962, een circus voorstellende waarop ik vier olifanten – de vier wetten voorstellend – de arena invoerde, terwijl Cals met zijn mammoet mij goedendag zwaaide, Marga Klompé met bijstand rondging, Luns en Bot uit de trapeze vielen en De Quay met een zweep in de hand en de andere hand op zijn peinzend gezicht toekeek.

Circus-De Quay

Bron: *De Tijd-Maasbode* 4-9-1962

Indiening ontwerp-WAO

Een van de belangrijkste aangelegenheden voor het beleid op korte termijn was de bevordering van de indiening van een ontwerp-Arbeidsongeschiktheidsverzekering. Het bleek mogelijk, die indiening te doen plaatshebben op 25 april 1963. Hierboven heb ik al uiteengezet waarom ik de vóór mijn optreden gemaakte beleidskeuze om niet te komen met een nieuwe Invaliditeitswet maar met een Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering, meende te moeten volgen. Ik vond het nodig, dit nog wat uitvoeriger toe te lichten, waarbij ook verantwoord werd waarom de verzekering zich beperkte tot een werknemersverzekering, alsmede waarom ik het verantwoord achtte het wetsontwerp in te dienen, zonder het daarbij behorende overgangsrecht.

‘Sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog heeft ten onzent een uitvoerige discussie plaatsgehad over de herziening van de sociale verzekering. Deze discussie had eveneens tot onderwerp de uitkeringen in geval van korte en langdurige arbeidsongeschiktheid. Verschillende commissies hebben zich met de daarmee samenhangende vraagstukken beziggehouden en ter zake adviezen uitgebracht. Eveneens hebben de regering daarover adviezen bereikt van de SER en de SVr. De laatste adviezen van deze beide lichamen

hadden betrekking op het tot stand brengen van een algemene arbeidsongeschiktheidsverzekering, welke in de plaats zou treden van de bestaande wetten op het terrein van de ongevallenverzekering en de invaliditeitsverzekering.

Bij het optreden van de ondergetekende als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid was een wetsontwerp voor een algemene arbeidsongeschiktheidsverzekering reeds in voorbereiding, waarbij op belangrijke punten reeds een uitvoerige arbeid was verricht. Alhoewel het de ondergetekende bekend was, dat over de vraag of het aanbeveling verdiende reeds terstond naar een algemene arbeidsongeschiktheidsverzekering te koersen, hier te lande verschillend werd gedacht, heeft hij – hoewel hij met het oog op de financiële positie der invaliden voorrang heeft gegeven aan de totstandkoming van een interimregeling voor invaliditeitsrentetrekkingen – gemeend, mede in het licht van de uitgebrachte adviezen, tot continuering van de voorbereidende arbeid te moeten besluiten. Dit heeft ertoe geleid, dat thans het onderhavige ontwerp van Wet op een arbeidsongeschiktheidsverzekering kan worden ingediend.

De ondergetekende heeft besloten de in gang zijnde arbeid te continueren, wijl hij van oordeel is, dat de ter zake vóór zijn optreden genomen beslissingen volkomen juist zijn en geheel liggen in de lijn van het naoorlogse sociale denken. Hij moge er nog eens aan herinneren, hoe de vooroorlogse sociale verzekeringswetgeving – alhoewel geïnspireerd vanuit een duidelijke sociale overtuiging van de grote pioniers der sociale verzekering, zoals de ministers Lely, Kuyper, Talma en Aalberse sr. – in belangrijke mate gevormd is onder invloed van een individualistische, aan het private verzekeringsrecht ontleende denkwijze en daardoor in menig opzicht door individualistische karaktertrekken gekenmerkt werd. Het wil de ondergetekende voorkomen, dat daarvoor twee redenen aan te wijzen zijn. De eerste is de zo juist genoemde, dat bij de totstandkoming van de sociale verzekering men in menig opzicht gewerkt heeft naar het model der private verzekering. De denkvorm der private verzekering, welke in hoofdzaak gekenmerkt wordt door de opvatting, dat in individuele verzekeringscontracten een ruilevenwicht noodzakelijk is tussen premie en uitkering, tussen prestatie en contraprestatie, was evenwel ontoereikend voor de sociale verzekering, welke eerst geleidelijk aan een eigen denkvorm zou ontwikkelen, waarbij minder het individuele ruilevenwicht, doch meer de maatschappelijke solidariteit bepalend was. — — —

Het is evenwel niet alleen de denkvorm van de private verzekering geweest, welke debet is aan het feit, dat tal van vooroorlogse sociale verzekeringswetten een allengs onbevredigend geachte structuur hebben gekregen. Daarop is evenzeer van invloed geweest de sociaal-politieke denkwijze vóór de laatste wereldoorlog. — — — [De ondergetekende wil] eraan herinneren, hoe in de sociale wetgeving in het algemeen – en in de sociale verzekeringswetgeving in het bijzonder – in de aanvang heeft gegolden, dat zij beperkt diende te blijven tot maatschappelijk zwakken. In de arbeidswetgeving werden als zodanig aanvankelijk uitsluitend de zogenaamde personae miserales beschouwd; in de sociale verzekeringswetgeving waren het de arbeiders in gevaarlijke bedrijven. Toen later in de sociale verzekeringswetgeving de beperking tot de gevaarlijke bedrijven werd verlaten, kwamen analoge beperkingen weer naar voren, enerzijds doordat in sommige sociale verzekeringswetten een loongrens werd gesteld, boven welke men niet verzekerd was, terwijl anderzijds de verzekering tegen geldelijke gevolgen van ongevallen zich beperkte tot ongevallen in verband met de dienstbetrekking.

In de maatschappelijke werkelijkheid leidde dit laatste ertoe, dat degenen, die ongeschikt zijn tot het verrichten van arbeid ten gevolge van ziekte of ongeval, uit twee catego-

rieën bestaan: een eerste categorie, voor wie bij langdurige arbeidsongeschiktheid een tamelijk bevredigende regeling geldt, namelijk de categorie dergenen, die getroffen zijn door een ongeval in verband met de dienstbetrekking en wat daarmede voor de toepassing der Ongevallenwetten wordt gelijkgesteld; vervolgens een tweede categorie van degenen, die niet getroffen zijn door een ongeval in verband met de dienstbetrekking. Alhoewel ook de voorziening voor de eerste categorie niet in alle opzichten bevredigend te noemen is – zo ontbreekt bij voorbeeld de waardevastheid der uitkeringen, hetgeen vooral bij zeer langdurige uitkeringen, die zich over decennia uitstrekken, als een ernstig bezwaar is gaan gelden – is de sociale positie van de tweede categorie, zelfs ondanks de na de oorlog ingevoerde toeslagen, volstrekt ontoereikend te noemen. Deze laatste omstandigheid, gepaard aan de schrille tegenstelling, welke aanwezig is tussen de voorzieningen voor de beide categorieën en de omstandigheid, dat het voor de justitiabelen soms wel haast onbegrijpelijk moet zijn, waarin de rechtvaardiging gelegen is of men tot de ene dan wel tot de andere categorie behoort (men denke in dit verband aan straatongevallen, waarvan sommige wel en andere niet tot ongevalsuitkeringen leiden), hebben sterk de gedachte ingang doen vinden, enerzijds dat voor al degenen, die door arbeidsongeschiktheid een langdurige uitkering van node hebben, een behoorlijke voorziening dient te bestaan, anderzijds dat het onjuist is onderscheid te blijven maken tussen twee categorieën.

Kan reeds gezegd worden dat deze gedachte in het gewone menselijke denken van alledag steeds meer gemeengoed is geworden, ook in het algemene sociaal-politieke denken zowel als in het denken met betrekking tot de sociale zekerheid zijn belangrijke aanknopingspunten te vinden om aan de tweedeling een einde te maken. De ondergetekende moge in deze herinneren aan de uitgebreide discussie, welke ook ten onzent heeft plaatsgehad over de vraag of aan de ongevallenverzekering ten grondslag dient te liggen het beginsel van het 'risque professionnel' dan wel het beginsel van het 'risque social'. Wat daarvan ook zij, ook in het sociaal-politieke denken is steeds meer naar voren gekomen, dat niet beslissend dient te zijn *hoe* iemand arbeidsongeschikt is geworden, maar de omstandigheid, *dat* men arbeidsongeschikt is en dat dit maatschappelijke consequenties heeft.

Tenslotte is ook in het denken over de sociale verzekering veel gewijzigd. De sociale verzekering, die aanvankelijk min of meer het koekekeisei was in het nest van de private verzekering, heeft zich geleidelijk aan steeds meer aan deze milieufactoren ontworsteld en is een zelfstandig bestaan gaan leiden. Dit heeft ertoe geleid, dat de sociale verzekering aan bestaande, naar huidige maatschappelijke normen onjuiste, sociale structuren is ontgroeid. De ondergetekende meent dan ook te mogen vaststellen, dat in het rechtsbewustzijn niet meer leeft, dat in het verband van de sociale verzekeringswetgeving in de maatschappelijke consequenties van langdurige arbeidsongeschiktheid anders zou moeten worden voorzien, naar gelang men door een bedrijfsongeval dan wel door een ziekte is getroffen. Deze onderscheiding – met het oog op de sociale verzekering – wordt reeds lang onwezenlijk geacht en als in strijd met het rechtsbewustzijn van de hand gewezen.

Het lijkt de ondergetekende wenselijk er aan te herinneren, dat vroeger de rechtsgrond voor de verplichte sociale verzekering voor werknemers vaak werd gezien in het beginsel van het rechtvaardig arbeidsloon. De hieraan ten grondslag liggende gedachte was in het algemeen deze, dat het loon van de arbeider voldoende diende te zijn niet alleen voor tijden, dat hij in staat was zich door arbeid een inkomen te verwerven, maar evenzeer voor die omstandigheden, waarin hij buiten zijn schuld niet tot arbeid in staat zou zijn. Aangezien het de arbeiders moeilijk zou zijn daarvoor de nodige voorzieningen individueel te

treffen, vooral nog gelet op de omstandigheid, dat het risico ieder ogenblik zelfs onmiddellijk na het eerste arbeidsoptreden manifest kan worden, werd de sociale verzekering gezien als een adequaat instrument om het rechtvaardig arbeidsloon te realiseren.

Het wil de ondergetekende voorkomen, dat het niet onjuist is dit te stellen en te blijven stellen. De ondergetekende meent evenwel, dat men er rekening mee moet houden, dat het beginsel van het rechtvaardig arbeidsloon niet een oorspronkelijk, maar een afgeleid beginsel is en ten dele een vormgevend beginsel. Daarbij wordt iets – namelijk de sociale uitkeringen – als rechtvaardig bij het arbeidsloon geïncorporeerd, wat het reeds eerder van buitenaf was. De mens namelijk, die in het hedendaagse maatschappelijke verkeer arbeidsongeschikt wordt, kan de consequenties daarvan veelal niet dragen. De maatschappelijke rechtvaardigheid gebiedt evenwel, dat ook deze mens zijn levensontplooiing dient te hebben, waarbij niet gediscrimineerd wordt naar oorzaak.

De meer oorspronkelijke beginselen, waarom het bij de verplichte sociale verzekering gaat, zijn dan ook naar het oordeel van de ondergetekende in de eerste plaats het recht van iedere mens op zelfontplooiing en in de tweede plaats het recht op gelijke kansen. Het eerste beginsel brengt met zich, dat ook de zieke, ook de invalide en ook de gehandicapte mens recht op levensontplooiing heeft, waartoe de sociale verzekering een geëigend middel is om hem daartoe de materiële mogelijkheden te verschaffen. Uit het tweede beginsel vloeit voort, dat zieke, invalide en gehandicapte mensen, ondanks hun lichamelijke ongelijkheid, toch maatschappelijk zoveel mogelijk gelijke kansen dienen te hebben als gezonde mensen en dat in ieder geval niet gediscrimineerd dient te worden naar de oorzaak van ziekte, invaliditeit en handicap.

Natuurlijk kan de verplichte sociale verzekering de gelijkheid van kansen niet alléén realiseren, doch zij kan wel een bijzonder belangrijke materiële bijdrage daartoe leveren. Het recht op zelfontplooiing en het recht op gelijke kansen bij ziekte, invaliditeit en handicap kan de individuele arbeidende mens bij de huidige inkomensverhoudingen niet zelf realiseren en dit zal hij ook nooit zelf kunnen realiseren. Het arbeidsloon zal dan ook eerst dan rechtvaardig zijn, wanneer het, voor zover het een gevolg is van de primaire zowel als van de secundaire inkomensverdeling, deze beide rechten kan realiseren.

Het wil de ondergetekende voorkomen, dat een verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering, welke de uitkeringen aan langdurig ongeschikten op een redelijk niveau brengt en niet discrimineert naar de oorzaak van de arbeidsongeschiktheid, daartoe een effectief middel kan zijn. — — —

De ondergetekende komt thans op de vraag van de beperking der arbeidsongeschiktheidsverzekering tot de loontrekkenden. Men kan zich inderdaad de vraag stellen – en de ondergetekende heeft zich deze vraag gesteld –, of de beide hierboven bedoelde beginselen uitsluitend gelden ten aanzien van de loontrekkenden. De ondergetekende is geneigd deze vraag in beginsel ontkennend te beantwoorden. Dit is dan ook de reden geweest, dat de ondergetekende op 24 augustus 1962 hierover advies heeft gevraagd aan de SER. Daarbij heeft hij ook de vraag aan de orde gesteld van een volksverzekering inzake arbeidsongeschiktheid, waarbij dus ook de uitkeringskant van het gehandicaptenvraagstuk zou kunnen worden opgelost.

De ondergetekende wil gaarne uitspreken, dat het in zeker opzicht aantrekkelijk geweest zou zijn om op het advies van de SER te wachten alvorens de indiening te bevorderen van een arbeidsongeschiktheidsverzekering, omdat, indien de SER van oordeel zou zijn, dat het wenselijk is een volksverzekering voor arbeidsongeschiktheid in het leven te roepen, de regeling van meet af aan opgezet had kunnen worden als een volksverzeke-

ring. De ondergetekende meende evenwel, dat het niet verantwoord was daarop te wachten, omdat het periculum in mora te groot is. Hij verliest daarbij niet uit het oog, dat inmiddels een interimregeling voor invaliditeitsrentetrekken tot stand is gekomen. Hoewel de interimregeling voor de belangrijke groep van invaliditeitsrentetrekken van grote betekenis is, mag toch niet uit het oog worden verloren, dat deze regeling een minimum-karakter heeft. Zij is namelijk afgestemd op het loon van een ongeschoolde arbeider en voorts – enkele uitzonderingen daargelaten – beperkt tot degenen, die een rentekaart hebben gehad en een voldoende aantal zegels voor invaliditeitsrente in rekening kunnen doen brengen. Verschillende groepen vallen dus buiten de interimregeling, voor anderen heeft die regeling een beperkter karakter dan de thans voorgestelde, welke van het werkelijk verdiende loon uitgaat. Daarom meende en meent de ondergetekende, dat niets mocht en mag worden nagelaten om de arbeidsongeschiktheidsverzekering zo spoedig als mogelijk is tot stand te brengen. Hij wijst er echter met nadruk op – en dit ter ondersteuning van zijn adviesaanvraag aan de SER – dat het hem wil voorkomen, dat een volksverzekering voor arbeidsongeschiktheid ernstig in de overwegingen betrokken moet worden.

In de adviesaanvraag aan de SER heeft de ondergetekende reeds uiteengezet, dat niet goed in te zien is, in welk opzicht de zelfstandigen een andere positie in het maatschappelijk verkeer innemen voor wat betreft de maatschappelijke consequenties van langdurige arbeidsongeschiktheid dan de loontrekkenden. De ondergetekende erkent, dat voor wat betreft het kortlopende risico de positie van de zelfstandigen een gans andere is dan die van de loontrekkenden. Veelal is het mogelijk door vervanging of door hulp een bedrijf of beroep tijdelijk voort te zetten, doch wanneer eenmaal de arbeidsongeschiktheid een langdurig karakter krijgt, worden de maatschappelijke consequenties ervan vaak zodanig, dat zij voor een brede groep van zelfstandigen evenmin te dragen zijn als voor de brede groep der loontrekkenden. Er resten dan nog degenen die van hun geboorte af gehandicapt zijn geweest of althans een handicap hebben gekregen, voordat zij in het arbeidsproces zijn opgenomen. Het is de ondergetekende bekend, dat van verschillende zijden de vraag is gesteld of deze groep nu wel dient te worden opgenomen in de verplichte sociale verzekering. Men heeft er op gewezen, dat het meer aangewezen is, dat de lasten voor deze groep geheel voor rekening van de overheid komen. Men heeft tevens gewezen in de richting van de Algemene Bijstandswet. De ondergetekende moge voor wat het laatste betreft eraan herinneren, dat de minister van Maatschappelijk Werk en hij in de memorie van toelichting op het ontwerp-Algemene bijstandswet duidelijk hebben uiteengezet, dat de Algemene bijstandswet beoogt voorziening te geven in de individuele nood en afgestemd is op die individuele nood, terwijl het in de sociale verzekering om globale uitkeringen gaat. Ook bij de aanwezigheid van sociale verzekeringen kan in bepaalde omstandigheden een aanvullende hulp op grond van de Algemene bijstandswet noodzakelijk zijn.

Het wil de ondergetekende voorkomen, dat juist de verwezenlijking van het beginsel van gelijke kansen langs de weg van de sociale verzekering een krachtig pleidooi kan betekenen om de gehandicapten, die hun handicap hebben gekregen vóór zij in het arbeidsproces zijn opgenomen, ook in een volksverzekering voor arbeidsongeschiktheid op te nemen. Dat de overheid een financiële verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van deze groep, ontkent de ondergetekende geenszins. Hij heeft daarvan ook doen blijken in de adviesaanvraag aan de SER.

Het lijkt de ondergetekende thans wenselijk een aspect aan te roeren, hetwelk op het ogenblik, met betrekking tot de arbeidsongeschiktheidsverzekering en de eventuele uit-

groei dier verzekering tot een volksverzekering, weer in discussie is gesteld, namelijk het aspect van de organisatie der verzekering. Het wil de ondergetekende voorkomen, dat de discussie over de volksverzekering vertroebeld kan worden door het organisatieprobleem, zoals dit in het verleden in het kader van de sociale verzekering reeds zo vaak het geval is geweest. Hij vraagt zich af waarvoor dat nodig is. De vraag van de volksverzekering behoeft naar zijn oordeel niet op de vorm van de volksverzekering te prejudiciëren.

De arbeidsongeschiktheidsverzekering, welke in het onderhavige ontwerp van Wet is neergelegd, is opgezet als een verzekering, uit te voeren door de bedrijfsverenigingen. De ondergetekende heeft in dat opzicht de lijn der ontwikkeling, uitgestippeld bij de totstandkoming van de Organisatiewet Sociale Verzekering en in de adviezen van de SER en de SVr, gevolgd. — — —

Naar de mening van de ondergetekende is het zeer wel denkbaar de regeling vervat in de Ziektewet en die vervat in het ontwerp van Wet inzake een arbeidsongeschiktheidsverzekering in één wet samen te brengen. Hij heeft evenwel voorshands gemeend daartoe nog niet te moeten besluiten, omdat het naar zijn wijze van zien in deze beide regelingen om twee geheel verschillende verzekeringen gaat, al hebben zij beide tot object uitkering ingeval van arbeidsongeschiktheid en al wordt in beide wetten niet naar de oorzaak van de arbeidsongeschiktheid gedifferentieerd. Het wil de ondergetekende voorkomen, dat de verplichte ziekteverzekering de verzekerde beschouwt in zijn betrokkenheid tot zijn eigen arbeidsmilieu, terwijl dit bij de arbeidsongeschiktheidsverzekering niet het geval is. In het eerste geval krijgt de verzekerde uitkering wanneer hij ongeschikt is tot het verrichten van zijn eigen arbeid, terwijl het in het tweede geval gaat om arbeid die voor zijn krachten en bekwaamheid is berekend en die hem ook met het oog op zijn opleiding en vroeger beroep naar billijkheid kan worden opgedragen, onverschillig of dat nu arbeid in de eigen onderneming is of in een andere, onverschillig ook of het arbeid is in dezelfde of in een andere bedrijfstak. De ondergetekende ziet de verzekerde in de verplichte ziekteverzekering als de naar zijn eigen werk terugkerende verzekerde, terwijl het in de arbeidsongeschiktheidsverzekering gaat om de weer naar het bedrijfsleven terugkerende verzekerde, waar dat voor hem passend is. De ondergetekende ziet voor wat de in de Ziektewet geregelde verzekering betreft ook een zeker verband met het ter zake geldende ontslagrecht.

Dit verschil in uitgangspunt heeft niet alleen een theoretische maar ook een zeer praktische betekenis. In dit verband moge verwezen worden naar de consequenties ten aanzien van de medische dienst in de arbeidsongeschiktheidsverzekering. De ondergetekende meent dan ook dat het voorshands zinvol is een scheiding tussen de beide verzekeringen te laten bestaan. — — — .⁶⁴

Loonpolitiek: De Pous-doctrine verlaten

Ook de loonpolitiek zou ons voor de verkiezingen van 1963 nog eenmaal uitvoerig bezighouden. Het kabinet had reeds voor mijn aantreden als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid aan de SER advies gevraagd over de maatstaven voor de loonvorming. In de memorie van toelichting bij mijn eerste begroting had ik aangekondigd dat nadat dit advies zou zijn uitgebracht, nagegaan zou worden of en in hoeverre de huidige spelregels ter zake herziening behoeften. Het advies werd in de zomer van 1962 uitgebracht. In september vroeg ik nader advies aan de SER over de begrenzing van de loonkosten in

1963. Terwijl het eerste advies over een belangrijk punt, namelijk de vraag wie in de toekomst CAO's zou moeten goedkeuren, verdeeld was, was de SER niet verdeeld over de begrenzing van de loonkosten in 1963. Ik had gesuggereerd om een loonpauze van een half jaar in te stellen, dat wil zeggen een periode gedurende welke geen enkele loonstijging toegestaan zou worden. Die suggestie werd door de SER unaniem van de hand gewezen. De SER adviseerde tot een gemiddelde loonstijging in 1963 van 2,7%.

De Raad was er in dit advies intussen al van uitgegaan, dat er aan de maatstaven van het loonbeleid iets zou worden veranderd, zoals hij in zijn zomeradvies al had voorgesteld. De produktiviteitsstijging als uitsluitende norm voor het vaststellen van loonsverhogingen – de theorie van De Pous – moest volgens het eenstemmig oordeel van de SER worden losgelaten. Als uitgangspunt wenste de SER de gehele nationaal-economische situatie te nemen, waarbij met name ook de ontwikkeling van de loonkosten in het buitenland in aanmerking moesten worden genomen. Een en ander op basis van halfjaarlijkse rapporten.

Het kabinet besloot op mijn voorstel het advies van de SER zowel met betrekking tot de maatstaven voor de loonsverhogingen – hetgeen dus het verlaten van de De Pous-dogma betekende – als met betrekking tot de loonstijging voor 1963 van 2,7% te volgen. Wij moesten nog wel een beslissing nemen over het geschilpunt in de SER over de bevoegdheid tot goedkeuren van CAO's. Een grote meerderheid van de SER had er zich voor uitgesproken, dat de bevoegdheid daartoe bij de Stichting van de Arbeid zou komen te liggen. Een kleine minderderheid, bestaande uit de niet-confessionele werkgeversorganisaties en een aantal Kroonleden, vond dat die bevoegdheid zou moeten blijven berusten bij het College van Rijksbemiddelaars.

Wij kwamen uiteindelijk met een oplossing, die in de pers als 'het ei van Columbus' zou worden getypeerd. Een van de meest ter zake kundige kranten schreef daarover het volgende: 'Wat is dit ei van Columbus? Dat goedkeuring van collectieve arbeidsovereenkomsten niet per se vereenzelvigd behoeft te worden met toetsing van voornemens op het gebied van de lonen aan het algemeen belang. Natuurlijk behelst ook iedere goedkeuring van een CAO reeds elementen van een toetsing aan het algemeen belang, maar daarnaast spelen bij die goedkeuring nog tal van andere factoren. Er is, met het oog op de verantwoordelijkheid van de regering ten aanzien van het totale sociaal-economische beleid, behoefte aan een geheel op zichzelf staande toetsing aan het algemeen belang. De beslissing van de regering voorziet in die behoefte doordat de goedkeuringsbevoegdheid losgemaakt wordt van de toetsingsbevoegdheid. De goedkeuring van de CAO's die bij het thans bestaande systeem geschiedt door het College van Rijksbemiddelaars, wordt thans volledig in handen gelegd van de Stichting van den Arbeid. Dat wil dus zeggen in handen van het bedrijfsleven. Het bezwaar, dat zulk een systeem toch wel zeer moeilijk in overeenstemming kan worden gebracht met de eigen verantwoordelijkheid van de overheid voor het totale sociaal-economische beleid wordt ondervangen doordat een extra veiligheidsklep wordt ingebouwd. De door de Stichting van den Arbeid goedgekeurde CAO's moeten worden voorgelegd aan het College van Rijksbemiddelaars, uitsluitend ter toetsing aan het algemeen belang. Komt dit College tot de conclusie dat een door de Stichting goedgekeurde CAO van dien aard is, dat zij in botsing komt met het algemeen belang, dan heeft het College de bevoegdheid hetzij de gehele CAO, hetzij enkele bepalingen daarvan, onverbindend te verklaren.'

Met dit standpunt gingen wij op 23 november overleg voeren met de Stichting van de Arbeid. Wij moesten enkele concessies doen. 'De procedure die gevolgd zal worden

komt – in het kort – op het volgende neer’, zo schreef de *NRC*. ‘Tussen de Regering en de Stichting van den Arbeid zal aan de hand van de jaarlijks door de SER uit te brengen rapporten over de macro-economische ramingen van het planbureau overleg worden gevoerd over de mogelijk geachte loonkostenontwikkeling in de naaste toekomst. De Regering wilde aanvankelijk dat men in dat overleg overeenstemming zou verkrijgen over “een geconcretiseerde cijfermatige aanduiding” van de mogelijkheden. Op dit punt zijn twee wijzigingen aangebracht. In de eerste plaats vervalt de geciteerde term. Er zal gestreefd worden naar aanduidingen die uitmonden in concrete stijgingspercentages, in globalere aanduidingen of in minimale en maximale cijfers. (Deze formulering is overgenomen uit het advies, dat de SER over een nieuw loonstelsel heeft uitgebracht.) Indien deze overeenstemming wordt bereikt dan zal de Stichting de taak krijgen de ontwerp-CAO’s te toetsen aan de afgesproken mogelijkheden. Door middel van de interne coördinatie zorgen de bedrijfstakken ervoor zich aan de mogelijkheden te houden. In de beslissing van de Regering was de bepaling opgenomen dat het College van Rijksbemiddelaars om redenen van algemeen belang een bepaalde CAO toch nog onverbindend zou kunnen verklaren. De Regering is bereid geweest om hier het College te vervangen door de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid. De derde wijziging betrof de kwestie van de overeenstemming zelf. Deze is niet meer strikt nodig om het stelsel toch te laten functioneren. Indien zich een minder belangrijk theoretisch verschil van inzicht omtrent de mogelijkheden voordoet, dan zal dat geen belemmering behoeven te zijn. Slechts bij een fundamenteel verschil wordt de zaak anders. In dat geval zal de Stichting zich geheel terugtrekken en kan het College ingeschakeld worden. Het zal dan de toetsingstaak overnemen en toetsen aan de hand van een aanwijzing van de Regering. In de opzet van de Regering zou de Stichting eventuele prijsrepercussies van loonvoorstellen in haar beoordeling moeten betrekken. Op dit punt is de vierde wijziging aangebracht. De Stichting zal er niet geheel aan voorbijgaan, doch zich niet zover met prijspolitiek inlaten, dat zij om deze reden een ontwerp zal afkeuren.’

Marsepeinen (loon)stopbord

Omdat de wijziging van het Buitengewoon besluit arbeidsverhoudingen 1945 (BBA) niet vóór 1 januari 1963 haar beslag kon krijgen, moest een tijdelijke wettelijke voorziening met betrekking tot het systeem van loonvorming worden ingediend, die op 15 januari 1963 door de Eerste Kamer werd aangenomen. De wijziging van het BBA 1945 werd op 18 juni 1968 door de Eerste Kamer aangenomen.

De parlementaire behandeling van beide wetsontwerpen leverden in de Senaat – zoals zo vaak – weer interessante gedachtenwisselingen op met De Gaay Fortman en deze keer ook met Samkalden. De gedachtenwisseling met De Gaay Fortman zou nog een staartje krijgen. Fortman vond, dat de tijdelijke voorziening eigenlijk niet nodig was geweest en dat ik op basis van art. 32 van het BBA een voorlopige bevredigende regeling had kunnen treffen. Wel stemde hij met mijn opvatting in, dat de onverbindendverklaring er niet onder had kunnen vallen. ‘Maar’, aldus de senator, ‘daarvan zou ik willen zeggen, dat van regeringszijde in het algemeen wel gevaarlijker dingen worden gevraagd, dan het op basis van de bestaande regeling gedurende enkele maanden nog te wagen met het College van Rijksbemiddelaars.’ Daar voegde hij iets aan toe wat een staartje zou krijgen. ‘Ik zou bijna, als het geen onzedelijke propositie was, zeggen: Wanneer de minister binnenkort als eerste in Nederland tot onverbindendverklaring van een collectieve arbeidsovereen-

komst zou overgaan, dan ben ik bereid op de avond van die dag een maaltijd aan te bieden, waarvan de spijzen dan door hem zullen kunnen worden uitgezocht.'

Toen ik een hele tijd later – zeer tot mijn spijt – op een bepaalde dag voor enkele CAO's gelijktijdig van de onverbindendverklaring gebruik moest maken, heb ik hem dat bij telegram bericht. Enige tijd later aten wij samen in de Kieviet in Wassenaar om het feit te gedenken.

Hoe de sfeer in het bedrijfsleven rond die tijd was, werd mij gedemonstreerd op Sint Nicolaas 1962, toen heel Nederland – in ieder geval het westen van het land – de gehele dag in dichte mist was gehuld. Twee afgevaardigden van de Raad van Vakcentrales brachten mij een bezoek op mijn departement en boden mij een Sint Nicolaassurprise aan. In een van marsepein gemaakt verkeersplateau in het centrum waarvan een verkeersbord 'loonstop' was opgesteld werd op suggestieve wijze het jongste loonberaad tussen de regering en de Stichting van de Arbeid uitgebeeld. En in de Sint Nicolaastraditie was daar aan het volgende passende rijm toegevoegd.

STOP!

Wat schertste Gij, o excellentie Veldkamp, in de Stichting,

Toen na een uren-, neen een wekenlang beraad Te langen leste, en tot elks verlichting

Een einde scheen te komen aan 't gepraat En 't nieuwe loonsysteem op één oor na gevild scheen

En 't compromis door iedereen gewild scheen?

Toen Gij, 't zij zuchtend, van de Rijksbemiddelaren – Wier taak reeds zo beperkt was, maar toch niet genoeg

Ook voor uw reek'ning nam om desnoods te verklaren: 'Dees cao is onverbindend, wijl men tè veel vroeg.'

Hebt Gij toen heus gezegd, geschokt en ietwat bloô:

"Dat is me ook een aardig Sinterklaascadeau"?

Welaan, mijn zoon, ik, als eenvoudig Heilige, Wil u, die steeds gesecondeerd wordt door De Pous,

Tegen het lot en populariteitsverlies beveiligen En geef u tot uw welzijn en als Laus Prudentiae een instrument, dat door de bloem

Der tegenspelers is genoemd: het ultimum remedium.

Ik heb mij bij uw vrienden die uw feilen tonen

Van uw verlangen dienaangaande vergewist. Zij spraken: 'Wilt Gij waarlijk hem belonen,

Geef hem dan iets, waardoor de boot niet wordt gemist.' Zo spraken Dirk en Toon en Cor. Ik hoorde 't aan:

Dit was de stem van 't ganse Overlegorgaan.

Zij zeiden: 'Met die Gerard is heus wel te praten

En wetsontwerpen maakt hij zonder tal, Dat schijnt hij als Minister niet te kunnen laten

(Dirk sprak: 'Wie staat zie toe, dat hij niet vall') Hij werkt voor d'invaliden en de AOW!'

'Dank!' zeiden Toon en Cor. (Dirk zacht: Ook van het NVV.)'

'Da's mooi', zei ik, 'verduidelijk u nu nader, 't wordt tijd dat Gij in hoofdzaak een beslissing neemt.'

Daarop zei Toon toen: 'Weleerwaarde Vader, (Hij was wat in de war) vindt Gij het vreemd

-Maar 't ligt toch ongetwijfeld in de lijn-

Dat Gij een stopbord geeft, en dan van marsepein?'

En zie, mijn zoon, dat wil ik u nu schenken. Hiermee kunt Gij de lonen stoppen – als het moet.

'k vermoed, dat nu de vakcentralen denken: 'Een marsepeinen stopbord, dat gaat goed,

Als sluitstuk van 't systeem is dit wel zeer geschikt,

Welhaast heeft hij – met smaak – de loonstop ingeslikt.

Zo zij het.

Emigratie-immigratie

Een van de grootste zorgen van de eerste naoorlogse kabinetten was het vraagstuk van de werkgelegenheid. Besloten werd dit langs twee invalshoeken te benaderen, namelijk langs de weg van een gericht industrialisatiebeleid en langs de weg van een actief emigratiebeleid. De eerste Industrialisatienota werd ingediend door de toenmalige minister van Economische Zaken prof. dr. J.R.M. van den Brink. De man van wie de conceptie was en die ook gedurende tal van jaren dat beleid operationeel zou maken, was de directeur-generaal voor Industrialisatie dr. A.W. Winsemius, de vader van de latere minister. De Emigratienota werd ingediend door de minister van Sociale Zaken mr. A.M. Joeke. De mannen van wie de conceptie was en die het emigratiebeleid gedurende veel jaren operationeel zouden maken waren de regeringscommissaris voor de Emigratie mr. ir. B. Haveman en de directeur voor Emigratie G. Kraan. Bij mijn optreden werd Haveman benoemd tot directeur van de ICEM te Genève. Kraan volgde hem op, maar werd geen regeringscommissaris, omdat dat niet paste in het organisatieschema dat ik voor de internationale aangelegenheden van het departement ging volgen.

Was emigratie nog een bittere noodzaak voor de eerste naoorlogse kabinetten, waarvoor vele honderdduizenden landgenoten waaronder ook tal van Indische Nederlanders hun weg vonden naar Australië, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika, Rhodesië, Canada, de VS, Brazilië en Chili, bij mijn aantreden was het beeld van de arbeidsmarkt structureel gewijzigd. Wij hadden niet langer een overschot aan arbeidskrachten, maar veeleer een tekort, hetgeen er toe leidde – na eerste initiatieven van een aantal grote bedrijven – dat heel geleidelijk aan een bescheiden immigratiebeleid in gang werd gezet. In de politiek ontstonden twee stromingen: een die het recht op emigratie beschouwde als een fundamenteel recht, dat door de overheid niet alleen beschermd, maar ook gestimuleerd diende te worden; een andere die het belachelijk vond, dat, terwijl wij ons moesten inspannen om in de behoefte aan arbeidskrachten te voorzien door buitenlandse krachten aan te trekken, wij geld uit-

gaven om Nederlanders te laten emigreren naar landen die met dezelfde problemen worstelden als wij. Vooral van de kant van de werkgevers – in het parlement van de kant van de VVD – werd dit standpunt gehuldigd. Mijn voorganger had daarom over deze aangelegenheid advies gevraagd aan de Emigratieraad (de SER adviseerde toen nog niet over emigratie-aangelegenheden).

In de memorie van antwoord op de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1962 kondigde ik een aantal maatregelen aan, waardoor het emigratiebeleid aangepast zou kunnen worden aan de gewijzigde omstandigheden, zonder dat aan dat beleid het karakter van een positief emigratiebeleid zou worden ontnomen. Toch zou ik – met uitzondering van de VVD – nog veel tegenwind ontmoeten. Deze zou echter niet tot veel wijziging in het aangekondigde beleid voeren.

Ik zou niet alleen bestuurlijk en parlementair met de emigratie te maken krijgen. Mij werd namelijk medegedeeld dat het een traditie van de achtereenvolgende ministers was geworden om geregeld een bezoek te brengen aan emigranten. Nu stond een bezoek aan Brazilië voor de deur en, alhoewel ik een druk werkprogramma had, het bleek onontkoombaar. Ik maakte goede werkafspraken met de top van het departement en de minister ad interim Marijnen. Alle belangrijke stukken zouden mij via onze ambassade in Rio de Janeiro doorgestuurd worden. Ik besloot naast de directeur voor de Emigratie G. Kraan ook mijn secretaresse mee te nemen, die in nauw contact met de ambassade, waar de met mij bevriende baron Lewe van Aduard onze ambassadeur was, voor de afwerking van de stukken zou zorgen.

Wij vertrokken op 19 januari 1963 toen het in Nederland vroom dat het kraakte (de Elfstedentocht werd gereden). Het was 18 graden onder nul bij ons vertrek en 32 graden boven nul toen we aankwamen: 50 graden verschil. Het bezoek was vooral gericht op de agrarische emigratievestigingen in de staten Paraná en Sao Paulo. Daarnaast had ik contacten met leden van de Braziliaanse regering in Rio de Janeiro en Brasilia waar ik ook president Goulart ontmoette, uit wiens handen ik geheel onverwacht het Grootkruis in de Orde van het Zuiderkruis ontving. Ik voerde besprekingen met federale en statelijke autoriteiten en kon contacten leggen met talrijke landgenoten, emigranten, zowel als met tijdelijk in Brazilië te werk gestelde employés uit het bedrijfsleven en het bankwezen. In Rio sprak ik aan een lunch van de Nederlands-Braziliaanse Kamer van Koophandel. Ik meende als conclusie uit de gevoerde gesprekken en de gemaakte bezoeken te kunnen trekken, dat de emigratie naar Brazilië geslaagd mocht heten en dat dit land, of beter werelddeel, nog veel perspectieven bood voor emigrerende landgenoten, in het bijzonder voor degenen onder hen met een agrarisch verleden, mits aan zekere voorwaarden werd voldaan.

Op het advies van de gevolmachtigde ministers van Suriname en de Nederlandse Antillen bracht ik nog een bezoek van enkele dagen aan beide Rijksdelen. Bij mijn vertrek van Zanderij kwam ik collega Klompé tegen in gezelschap van haar medewerker drs. Hendriks, die aan een bezoek aan Suriname begon.

Teruggekomen in Nederland hoorde ik dat er achter mijn rug nogal geroddeld was over het deelnemen van mijn secretaresse aan mijn bezoek aan Brazilië. Het verbaasde mij. Luns placht altijd zijn secretaresse mee te nemen en daar zei niemand wat van. Het is de enige mogelijkheid om je werk niet wekenlang stil te leggen. Maar aan dergelijke principes van management was men destijds bij ons kennelijk nog niet gewend. Het schijnt nu, blijkens een interview met de scheidende secretaresse van de minister van Financiën in de *Haagsche Courant* van 27 augustus 1988, anders te zijn. Zij reisde met Nelissen naar Kenia en Manilla en vond dat soort reizen voor het Internationaal Monetair Fonds

(IMF) natuurlijk een interessante afwisseling. Zij was ook met haar ministers in Canada, Korea, op de Antillen en in Joegoslavië. De laatste reis zou zij met minister Ruding in september 1988 naar Berlijn maken. Zij merkte nog wel op, dat het natuurlijk wel hard werken was, ook op reis. 'Je bent en blijft nu eenmaal secretaresse op een kantoor. Wel mag je mee naar recepties en dergelijke. Maar veel sight seeing is er niet bij.' Dit doet mij denken aan wat een butler van een overheidsmansion in Australië tegen mijn secretaresse zei, toen zij al uren aan het typen was: 'You are a hard working girl!' Men was er bij ons nog niet aan gewend maar zie, de tijden veranderen.

Alhoewel er nog over tal van andere zaken te verhalen zou zijn, laat ik het voor wat de episode 1961-1963 betreft hierbij, behoudens de verkiezingsperiode waarover ik afzonderlijk kom te spreken.

Het was mij mogelijk gebleken de zaken te doen die ik had aangekondigd. Dat de KVP daarvan propagandistisch gebruik zou maken, met het oog op de verkiezingen van 1963, was duidelijk. Wouter Perquin was er de man niet naar om dat te laten liggen. Hij had uitgerekend, dat de invoering van de kinderbijslag voor het eerste en tweede kind van zelfstandigen, de verhoging van de AOW met 15%, de verbeteringen in de AWW en de Interimregeling invaliditeitsrentetrekken op jaarbasis een half miljard gulden kostten en sprak in dit verband van het half-miljard-plan van minister Veldkamp. Dit irriteerde met name het Centraal Sociaal Werkgeversverbond (de algemene liberale werkgeversorganisatie) en in het op 27 april 1962 verschenen Jaarverslag werd de noodzaak uitgesproken om zich te beperken bij de sociale voorzieningen. Dat dit kwaad bloed zette bij de vakbeweging laat zich begrijpen. Maar er waren ook anderen die bezorgd waren dat mijn politieke ster te snel hoog zou rijzen. Wie? Zeker De Quay en in zijn vaarwater partijvoorzitter Aalberse, misschien Marga Klompé en Schmelzer. Bij de voorbereiding van de verkiezingen en nog meer bij de kabinetsformatie 1963 zou het blijken.

Verkiezingen 1963, formatie kabinet-Marijnen

Geen belangstelling voor premierschap

Voor de verkiezingen van 15 mei 1963 was natuurlijk van belang wie als lijsttrekker zou moeten optreden. Normaal zou natuurlijk geweest zijn, dat de kandidaat-minister-president als zodanig zou optreden. Maar Romme was afgetreden, Andriessen had het fractievoorzitterschap tijdelijk waargenomen en had geen ambitie. Toen was dr. W. de Kort aangetreden, die zelf graag wilde, maar die algemeen daarvoor toch niet als de juiste figuur werd geacht. Over wie wel minister-president zou moeten worden bestond geen communis opinio. Zoals ik later zou horen vond men in kringen rond De Quay, Aalberse, Schmelzer en Klompé het belangrijker dat ik het niet zou worden dan wie het wel moest worden. Het speelde zich achter mijn rug af.

Zelf had ik – in tegenstelling tot wat verschillende publikaties wilden doen geloven – geen enkele belangstelling voor het premierschap. Zakelijk had ik daarvoor twee redenen. In de eerste plaats was in de zestiger jaren de positie van de minister-president een erg beperkte. Hij zat de ministerraad en de colleges uit de ministerraad voor, zonder enige ministeriële coördinerende verantwoordelijkheid en bevoegdheid. Daarnaast had hij vooral een representatieve functie. Zelf had ik een uitgekiend wetgevend programma in ontwikkeling, waarvoor ik na de nauwelijks twee jaar op Sociale Zaken en Volksgezondheid meende toch minstens vier jaar nodig te hebben. Daarenboven maakten mijn huiselijke omstandigheden het mij erg moeilijk de representatieve verplichtingen uit hoofde van het premierschap te vervullen.

Ik heb nooit begrepen waarom dat niet in een kleine kring van niet uitsluitend gelijkgezinden binnen de KVP kon geschieden, maar achterbaks, wat ook later in de KVP en wellicht ook – er van buitenaf naar toe kijkend – in het CDA geschiedde. Men begon aan Marijnen te denken, die de politieke geschiedenis zich nauwelijks zal herinneren. Toen de directeur Ordeningszaken op het ministerie van Economische Zaken, drs. J. Wijssen, directeur-generaal voor Middenstand en Toerisme werd, nodigde ik Marijnen, die ik in mijn contacten met het ministerie van Landbouw waar hij ambtenaar was had leren kennen – in overleg met Zijlstra – uit om Wijssen op te volgen. Hij stelde die uitnodiging op prijs, zou het overwegen, vertelde het aan Mansholt en bedankte er voor toen hij van hem promotie kreeg. Enige tijd later won de nieuwe voorzitter van het Algemeen Katholiek Werkgeversverbond, mijn vriend de oud-minister Frans Jozef van Thiel, bij mij inlichtingen in in verband met de belangstelling van Marijnen voor de vacante functie van algemeen secretaris van die organisatie. Ik meende een gunstig advies te kunnen geven, waarna zijn benoeming in die functie volgde. Bij de kabinetsformatie van het kabinet-De Quay was hij vooral door het aandringen van Marga Klompé minister van Landbouw geworden. Een sterke indruk in de deze functie maakte hij noch in het parlement noch in de ministerraad. Binnen de KVP profileerde hij zich helemaal niet. En aan hem dachten de conspiratoren als minister-president.

Dat speelde zich allemaal af, terwijl de beslissing over het lijsttrekkerschap nog moest vallen. Bij de discussie daarover was ik niet betrokken. Ik hoorde zo nu en dan wat van Cals, van mijn vrienden van de KAB en ook wel van Korsten. Uiteindelijk besloot men tot verschillende lijsttrekkers. Overigens deden de PvdA en de ARP dat ook. De KVP-

lijsttrekkers werden Klompé, De Kort, Jan Maenen (Limburg) en ik. Ik zou de westelijke lijsttrekker zijn. Achteraf bezien vind ik het onbehoorlijk dat Marijnen niet tot de lijsttrekkers behoorde. Als men hem als premier wilde, had men hem ook electoraal moeten profileren. Ik heb echter het gevoel, dat het gezelschap dat de vier lijsttrekkers koos een ander gezelschap was dan het gezelschap dat Marijnens premierschap voorbereidde. Bovendien gebeurde het eerste in het openbaar en het tweede in het tegendeel daarvan. Mijn lijsttrekkerschap lag bij velen toch wel in de lijn van mijn politieke optreden, zeker gedurende de laatste jaren.

In discussie met de PvdA

Ik legde mij niet exact toe op de voorbereiding van mijn verkiezingstournee. Het zou gaan om de verdediging van het algemene regeringsbeleid, van mijn eigen beleid, ons verkiezingsprogram en de discussie met de Partij van de Arbeid over haar program. Ons program had de wijdsse titel 'De wereld van morgen', dat van de Wiardi-Beckmanstichting van de Partij van de Arbeid had ook een wijdsse titel: 'Om de kwaliteit van het bestaan'.

— — — 65

Te zamen met mijn goede vriend de staatssecretaris van Financiën dr. Willem van den Berge, die overigens partijloos was, had ik de studie van de Partij van de Arbeid laten doorlichten. Wij kwamen tot de conclusie, dat daaraan heel wat mankeerde. Omdat ik van oordeel was dat de verkiezingsstrijd in de eerste plaats ging tussen de KVP en de PvdA, besloot ik in mijn verkiezingsredevoeringen van dit onderzoek gebruik te maken.

Ik deed dat de eerste maal op het partijcongres van de KVP op 20 april 1963 – ongeveer 4 weken voor de verkiezingen – in Den Bosch waar de vier lijsttrekkers en de partijvoorzitter het woord voerden, op 28 april te Leeuwarden en op 13 mei te Amsterdam. Een pikant detail van de redevoeringen voor het partijcongres was, dat ik op 19 april 's avonds op het partijbureau was en toevallig kennis kon nemen van de concept-redevoering van Aalberse, die nauwelijks evenwichtig genoemd kon worden omdat belangrijke zaken op sociaal gebied – toevallig – daarin ontbraken. Ik moest toen zorgen, dat het evenwicht hersteld werd.

— — — [Uit de rede te Amsterdam enkele passages:] '— — — Ik heb twee bezwaren genoemd tegen de publikatie. Twee bezwaren waarvan naar mijn wijze van zien de PvdA de eerste niet en de tweede wel moet tellen. Het eerste bezwaar, mijnheer de voorzitter, dat zich de PvdA naar mijn wijze van zien niet behoeft aan te trekken, is het uitgangspunt van de PvdA. De PvdA wil wijziging brengen in de wijze van welvaartsbesteding, wil een wijziging brengen in de richting, waarin de welvaart besteed wordt en zij wil dat doen door een beperking van de individuele bestedingsmogelijkheden en van bepaalde overheidsbestedingen enerzijds en verruiming van andere collectieve bestedingen anderzijds. — — — Wat de PvdA zich wel moet aantrekken, en het gebeurt dan ook met enige emotionaliteit, meen ik te mogen constateren, is onze kritiek op de deugdelijkheid van de uitgangspunten van het rapport van de Wiardi-Beckmanstichting. Die deugdelijkheid, mijnheer de voorzitter, heeft op twee zaken betrekking. In de eerste plaats heb ik er in Leeuwarden op gewezen, dat het rapport te kort schiet, met name wat de financiering van de hogere uitgaven betreft. — — — [Het mag] geloof ik toch wel als een ernstig bezwaar tegen de studie van de Wiardi-Beckmanstichting aangevoerd worden, dat het daarin voorziene beleid niet alleen leidt tot een belangrijk dekkingstekort hetwelk ik geraamd heb op plus minus 1 miljard; dat niet alleen een belastingplan eraan is toegevoegd, hetwelk leidt

tot een tekort van 550 miljoen gulden, en dat niet rekening is gehouden met een zo belangrijk desideratum als dat van de financiering uit de overheidsmiddelen van een deel van de premie voor een aantal sociale voorzieningen welke van de zijde van de PvdA op ongeveer 300 miljoen per jaar wordt gesteld, maar dat in dit alles ook nog de stijgende belastingdruk uit hoofde van de progressie wordt opgesoupeerd, welke naar mijn wijze van zien gesteld mag worden op 1,1 miljard gulden. — — — Het moet mij van het hart, dat de conclusie die ik eerder al heb gesteld, gehandhaafd moet blijven, namelijk dat de studie geen deugdelijke is, dat zij de kiezer derhalve een onduidelijk en onjuist beeld geeft en ook niet in aanmerking komt om als uitgangspunt te dienen voor besprekingen na 15 mei.' — — — 66

Persoonlijke herinneringen aan de formatie

De verkiezingen hadden plaats op 15 mei 1963. De uitslag was goed voor de KVP. Wij bereikten met een winst van één zetel een zetelaantal van 50, dat wil zeggen 1/3 van het aantal kamerzetels. De PvdA verloor 5 zetels en de VVD 3. De ARP en CHU wisselden een zetel en kwamen beide op 13.

Na de uitvoerige beschrijving van de pogingen om tot de vorming van een kabinet te komen door Duynstee en Maas, waarbij de beschrijving van Duynstee bij mij zorgvuldiger over kwam dan die van Maas, die het in tegenstelling tot Duynstee ook niet nodig vond zijn beschrijving van de lotgevallen die in menig opzicht op mij betrekking hebben, aan mijn herinnering te toetsen, heb ik geen behoefte opnieuw een gedetailleerde beschrijving daarvan te geven.⁶⁷ Ik volsta daarom met het weergeven van een aantal persoonlijke herinneringen en begin dan bij het gesprek dat ik op 10 juli 1963 op het departement van Algemene Zaken had met kabinetsformateur De Quay, een gesprek dat ruim een uur duurde.

Gesprek met formateur De Quay

De Quay begon met mij mede te delen, dat hij naar aanleiding van de reacties van de fracties van de KVP, de ARP, de CHU en de VVD besloten had op zeer korte termijn – zijn streefdatum was dinsdag 16 of woensdag 17 juli – een kabinet te vormen onder het premierschap van Marijnen. Als ministers in zijn kabinet dacht De Quay aan de volgende personen:

Algemene Zaken	Marijnen
Buitenlandse Zaken	Luns
Volkshuisvesting en Bouwnijverheid	Becht
Maatschappelijk Werk	Bot
Sociale Zaken en Volksgezondheid	Veldkamp
Verkeer en Waterstaat	? (KVP)
Binnenlandse Zaken	Toxopeus
Financiën	Witteveen
Defensie	? (VVD)
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	Versteeg
Landbouw en Visserij	Biesheuvel
Justitie	Beerman of Scholten
Economische Zaken	De Pous

De formateur deelde mij mede, dat hij na Marijnen mij als eerste formeel polste; zou iemand weigeren, dan zou hij wellicht moeten gaan schuiven, waarvan hij moeilijkheden verwachtte. Ik noemde de formateur als eventuele andere kandidaat voor de portefeuille van Sociale Zaken prof. Steenkamp, en voor Verkeer en Waterstaat drs. Jansen, algemeen secretaris van de SER. De formateur deed een dringend beroep op mij om ondanks mijn bezwaren in het nieuwe kabinet te gaan zitten. Ik vond dat aanleiding de formateur omstandig in kennis te stellen van de aard van mijn bezwaren. Ik herinnerde er aan, dat door de nota-Beel, die op verzoek van de informateur in de fracties in bespreking was geweest, in de fractie van de KVP zeer grote bezorgdheid was ontstaan over het sociale program van het nieuwe kabinet. In de nota-Beel kwam bij de sociale paragraaf een kanttekening voor met betrekking tot de bouwstenen-Romme, waarin de informateur zich afvroeg of het wel verantwoord was, alle desiderata uit de bouwstenen-Romme op te nemen. Beel vroeg zich af of niet gezegd moest worden dat de regering bij zichzelf in de loop van 1963 tot 1967, moest nagaan *of en zo ja in hoeverre*, een begin zou kunnen worden gemaakt met de verwezenlijking van de programmapunten.⁶⁸ De fractie was van oordeel dat wanneer men zich aan deze kanttekening teveel gelegen zou laten liggen, van het sociale program van het kabinet en van het eigen verkiezingsprogram niet veel terecht zou komen. Dit leidde ertoe, dat de fractie wenste en uitsprak dat een breekpunt zou moeten zijn dat de bouwstenen-Romme overgenomen zouden worden, met dien verstande, dat men als uiterste minimum akkoord wenste te gaan met kinderbijslag vanaf het tweede kind en medefinanciering uit de algemene middelen voor dat doel met de laagste prioriteit in de sociale paragraaf.

De Kort had zich daaraan niet gehouden. Ik deelde de formateur mede, dat toen mij dit uit gesprekken met Zijlstra en Toxopeus bleek, ik onmiddellijk contact had opgenomen met de collega's Marijnen, Cals en Klompé en met partijvoorzitter Aalberse. Aalberse zocht daarop contact met De Kort, die mij aansluitend informeerde over de inhoud van de sociale paragraaf. Er bleek mij toen, dat niet alleen wijziging was gebracht in de formulering met betrekking tot de kinderbijslag, doch ook in die met betrekking tot de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum, de invoering van de arbeidsongeschiktheidsverzekering, de omzetting daarvan in een volksverzekering en de formulering met betrekking tot een volksverzekering voor de zware geneeskundige risico's. Het intensieve overleg dat daarna plaatshad, leidde ertoe dat de passage met betrekking tot de AOW werd hersteld, dat er een interpretatie was gekomen over de passage inzake de arbeidsongeschiktheidsverzekering en dat de passage over de zware geneeskundige risico's aanvaardbaar leek.

Dit nam intussen niet weg, dat de teksten qua presentatie van een constructief sociaal beleid er ridicul uitzagen. Het belangrijkste punt bleef echter de kwestie van de kinderbijslag. Naast de algemene bepaling over de ruimtetoetsing was hetgeen daarover expliciet gezegd werd volmaakt overbodig, onjuist en prikkelend. Wat daarvan intussen ook mocht zijn, het belangrijkste punt was dat de principiële uitspraak van financiering uit de algemene middelen in de lucht was komen te hangen en dat daarmee de mogelijkheid om een van de kernpunten van het sociaal program te verwezenlijken, namelijk de optrekking van de AOW, in gevaar werd gebracht. Van de zijde van de drie andere fracties was gesteld, dat men constructief naar het onderzoek van financiering uit de algemene middelen wilde deelnemen. Ik had in de fractie gezegd, dat ik dit in samenhang met de verbeteringen in de sociale paragraaf op mij wilde laten inwerken. Ik wees de formateur erop dat ik erg tegen het punt opzag en dat mij vooralsnog het vloertje waar de minister van So-

cialle Zaken op zou kunnen staan, erg smal voorkwam. Ik wees er de formateur met nadruk op, hoe moeilijk het in de komende vier jaar voor de minister van Sociale Zaken zou zijn, wanneer ò de economische ruimte ò de budgettaire ruimte klein waren, terwijl de vakbeweging sedert de vorige dag weer een gesloten front vormde. Ik zei hem dat ik daarvan de grootst mogelijke moeilijkheden, parlementair en buitenparlementair, verwachtte. Dit feit, gecombineerd met de groeiende tegenzin bij het Centraal Sociaal Werkgeversverbond en ook wel bij bepaalde exponenten van de VVD en de liberale pers tegen uitbreiding van sociale voorzieningen hadden bij mij de overtuiging doen post vatten, dat juist met liberalen in de regering strikte afspraken nodig zijn om een ruimhartig sociaal beleid te kunnen continueren.

Ik merkte nog op normale prioriteitentoetsing nodig te achten en niet van voorrang voor het landbouwbeleid ten opzichte van het sociale beleid overtuigd te zijn. Ik erkende dat het concordaat van Wassenaar in zijn bindingen beperkt was. Ik noemde deze bindingen externe bindingen. Ik heb de formateur gezegd, dat het niet onaanvaardbaar zou behoeven te zijn, dat interne bindingen tussen de ministers (een intern concordaat dus) externe bindingen zouden kunnen aanvullen, en dat indien deze satisfactie zouden kunnen geven en dit ook enigermate bij voorbeeld in de regeringsverklaring naar buiten zou kunnen komen, daarmede aan ernstige bezwaren tegemoet gekomen zou kunnen worden. Ik merkte op dat zo'n interne binding beslist noodzakelijk was bij de aanwezigheid van drs. De Pous in het kabinet, die mij anders op iedere punt en komma zou vastpinnen en mijn bewegingsruimte onmogelijk zou maken. De formateur zegde mij toe bereid te zijn een gesprek te arrangeren tussen Marijnen, Witteveen, De Pous en mij om onder ogen te zien of een zodanige interne binding mogelijk zou zijn. Ik wees er de formateur op dat de aanwezigheid van De Pous in het kabinet mij in de noodzaak plaatste vooraf volstrekte zekerheid te verkrijgen, dat de indringende bemoeizucht van Economische Zaken met de sociale aangelegenheden van Sociale Zaken in het algemeen en met de loonpolitiek in het bijzonder tot het verleden zouden behoren. Daarbij zouden ook afspraken gemaakt moeten worden op het stuk van de informatie door het Centraal Planbureau (CPB), het lidmaatschap van het presidium van de Centraal-Economische Commissie (het ambtelijk economisch toporgaan; CEC) en andere reeds bekende aangelegenheden. Ik verklaarde mij tot een gesprek daarover met De Pous bereid.

Vervolgens sprak ik met de formateur over de verhouding tot Maatschappelijk Werk. Ik heb herhaald wat ik aan Romme en De Kort had geschreven, namelijk dat de situatie zoals hij nu was, niet kon voortduren. Gestreefd zou mijns inziens moeten worden naar een geheel nieuw departement, waarin beide departementen zouden opgaan. Ik merkte op dat ik er begrip voor had, dat dit niet zo maar uit de grond gestampt zou kunnen worden, maar maakte er wel een conditie van, dat het kabinet een commissie zou instellen die de verhouding van de beide departementen en het opgaan in een nieuw departement zou bezien. Aan dezelfde commissie op hoog niveau zouden gelijktijdig ook andere vraagstukken van departementale indeling kunnen worden voorgelegd. Men zou het rapport der commissie kunnen bestuderen en eventueel met een beleidsadvies bij de formatie van 1967 kunnen behandelen. Voor het ogenblik wilde ik wel de zekerheid hebben dat aan de expansieve neigingen van Maatschappelijk Werk geen gevolg gegeven zou worden; dat de subsidieconcurrentie zou worden beëindigd en dat mij garanties werden gegeven de subsidieregelingen van Sociale Zaken op te trekken naar het niveau en het budget van Maatschappelijk Werk.

De formateur deelde mij mede dat hij er aanvankelijk over dacht, PBO en bezitsvorming onder een afzonderlijke staatssecretaris bij Sociale Zaken onder te brengen en dat de minister vrij zou zijn in de keuze van de staatssecretaris en niet gebonden was aan de huidige functionaris. De formateur zegde mij tenslotte toe mij het concordaat van Wassenaar en de bouwstenen-Romme toe te zenden. Hij hoopte dringend dat ik tot het kabinet zou kunnen toetreden. Ik deed hem daaromtrent geen toezegging.

Nog geen overeenstemming

Op 11 juli sprak ik op zijn verzoek met de kandidaat-minister-president mr. Marijnen van half zes tot half tien. Ons gesprek had plaats in een uitstekende sfeer. Het werd onderbroken voor een maaltijd. Ik deed mededeling van de inhoud van mijn gesprek met De Quay. Ook tegenover Marijnen zette ik nog eens uiteen, dat ik begreep dat het convenant van Wassenaar niet kon worden gewijzigd en dat derhalve wijzigingen niet in aanmerking kwamen. Mijns inziens was er ook geen behoefte aan nieuwe formuleringen of aankledingen. Deze zouden stellig alle tot moeilijkheden leiden. Mijnerzijds werd het wel nodig geacht interne afspraken in het kabinet te hebben, die het mij mogelijk zouden maken een krachtig sociaal beleid te voeren.

Ik ging in dat verband in op de kernkwestie, die met Witteveen en Andriessen, die intussen kandidaat voor Economische Zaken was geworden, in bespreking moest komen. Deze kernkwestie viel in twee punten uiteen, namelijk het beginselpunt en de mogelijkheden. Wat het beginselpunt betreft herinnerde ik er aan, dat financiering uit de algemene middelen bij sociale verzekeringen, die in hoofdzaak gefinancierd worden uit premie, niets ongewoons was, in onze wetgeving voorkwam en in de literatuur noch op theoretische, noch op politieke overwegingen werd afgewezen. Mijnerzijds was ook gedurende mijn optreden als minister van Sociale Zaken nimmer financiering uit de algemene middelen afgewezen, als zijnde strijdig met enig beginsel, doch waar nodig steeds op overwegingen van budgettaire aard.

Wat het punt van de mogelijkheden aangaang, wees ik Marijnen erop, dat ik ontdekt had, dat de claimsnota verkeerd werd geïnterpreteerd, waarschijnlijk door het rookgordijn, dat daaromtrent was opgelaten. Ik zette uiteen, dat de ruimte van f 600 miljoen voor vier jaar vertaald moest worden in f 1,5 miljard, omdat f 600 miljoen niet de totale [ruimte], doch de kwantitatieve stijging (groei) betekende. Daarbij moest er bovendien op gewezen worden, dat het bedrag van f 600 miljoen beslist aan de lage kant was, aangezien op vrij willekeurige wijze een bedrag van f 0,8 miljard door Financiën ongemotiveerd was 'geoommerkt' voor automatisch optredende verplichtingen en noodzakelijke modernisering. Daar kwam bij, dat de claimsnota uitging van een groeipercentage van 4%, hetwelk beslist aan de conservatieve kant was. Zou men uitgaan van het groeipercentage dat de laatste Industrialisatienota gebruikte, dan kwam men op een hoger bedrag dan f 600 miljoen. Bovendien ging de claimsnota uit van een gelijkblijvend prijsniveau, maar 1% prijsstijging vertaalde zich bij 4% groei reeds in f 400 miljoen. Als men dit in aanmerking nam, dan was het duidelijk, dat de ruimte groter was dan die waaraan oorspronkelijk was gedacht. Wij hebben ons in ons gesprek daaromtrent laten voorlichten door het CPB. Van die zijde werden mijn opmerkingen niet betwist door de latere grote begrotingsdeskundige prof. Stevers van de Katholieke Universiteit Brabant.

Ik wees Marijnen erop, dat indien de ruimte betwist zou worden, de sociale zekerheid in de prioriteitendiscussie omtrent algemene middelen aan de orde moest komen en dat

voor mij de landbouw niet onder alle omstandigheden voorrang zou hebben. Ik gaf voorts Marijnen als mijn mening te kennen dat ik ongerust was over de zetelverdeling. De KVP zou geen enkel benoemingsdepartement krijgen en zat in de sociaal-economische sector in de moeilijkste hoek, doordat Economische Zaken en Financiën niet door een KVP'er zouden worden bezet. Marijnen deelde mij tenslotte mede, dat de formateur een gesprek had met de fractievoorzitters over de bezetting van Defensie door een VVD-minister. Genoemd werd de naam van de admiraal Brouwer.

Vrijdagmiddag lunchte ik met Cals, die ik op de hoogte stelde van de door mij gevoerde besprekingen, waarvan hij met instemming kennis nam. Later op de middag had ik een gesprek met Marijnen, Witteveen en Andriessen. Het gesprek spitste zich toe op de vraag of interne afspraken als door mij bedoeld, strijdig zouden zijn met het akkoord van Wassenaar. Mijnerzijds werd betoogd, dat dit niet het geval was omdat interne afspraken de fracties niet zouden binden. Het geschilpunt spitste zich er op toe, dat terwijl wij allen aan de optrekking van de AOW tot een sociaal minimum hoge prioriteit toekenden, mijn gesprekspartners niet wilden uitsluiten, dat te zijner tijd algemene middelen zouden worden gebruikt, terwijl mijnerzijds het wenselijk werd geacht, dat indien de budgettaire middelen het zouden toelaten en de invoering van het sociaal minimum in de AOW het gebruik van algemene middelen nodig zou maken, deze wel ter beschikking zouden worden gesteld. Wij konden daarover niet tot overeenstemming komen. Ik stelde nog voor een soort prioriteitengesprek te houden, waaraan ook door anderen bij voorbeeld Landbouw en Defensie zou worden deelgenomen. Men voelde daar niets voor; men was ook niet te bewegen tot een ronde-tafelgesprek over het punt met alle aangezochte ministers.

Zaterdagochtend had ik vanuit Eindhoven, waar ik een van mijn kinderen aan het einde van het schooljaar van zijn internaat haalde, op zijn verzoek contact met de formateur, die mij vroeg mijn antwoord geformuleerd in ja of nee ongeclausuleerd nog dezelfde dag te geven. Ik heb De Quay gezegd, dat, als ik het door de telefoon moest doen, mijn antwoord neen zou zijn, maar dat ik dat onverantwoord vond. Ik zei hem dat ik daarover wilde spreken met De Kort, Cals en Aalberse en dat ik daarna nog met hem zou komen te spreken. Hij vroeg mij die bespreking te beperken tot een motivering van mijn antwoord.

's Middags had ik telefonisch contact met De Kort die mij dringend aanbeval in het kabinet te gaan zitten. Hij vreesde dat anders de formatie zou vastlopen, hij geloofde niet dat er een andere combinatie in zat en dat in een zakenkabinet nog minder te bereiken zou zijn. Hij voegde er aan toe: 'Je kunt er nog altijd uitlopen als het je niet aanstaat.' Ik heb hem geantwoord, dat dit soort zaken juist voorkomen kunnen worden door goede interne afspraken. Later in de middag had ik een gesprek met Cals, met wie ik de situatie doorsprak en die bij mij aanbeval opnieuw OM een bespreking met de kandidaat-ministers te vragen en voorbehoud te maken voor wat betreft de overeenstemming over het program.

's Avonds had ik een langdurig gesprek met Aalberse, op zijn voorstel ten huize van Korsten. Hij deed mij tenslotte het compromisvoorstel, mij akkoord te verklaren met de volgende formulering: 'De minister zal vertrouwen opbrengen dat indien het ter verwezenlijking van de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum noodzakelijk is, algemene middelen aan te wenden en zodanige middelen budgettair beschikbaar zijn – uiteraard onder afweging van prioriteiten – het kabinet hem ter zake deze middelen te zijner tijd zal verschaffen. Indien dit onverhoopt niet zal geschieden, zal hij zich alsdan vrijheid van handelen voorbehouden.' Aalberse zou deze formulering voorleggen aan De Quay. Indien ook deze daarmee akkoord zou gaan en mijn andere voorwaarden aanvaard zouden worden, zou ik mijn overwegende bezwaren laten varen. Het

bleek niet meer mogelijk 's avonds met de formateur te spreken, daar deze met hoofdpijn op bed lag.

Zondagochtend belde De Quay mij op; hij had reeds contact met Aalberse gehad. Wij maakten een afspraak voor 's middags 15.30 uur. In dit gesprek kwamen geen nieuwe gezichtspunten meer naar voren. Ik kreeg de indruk, dat De Quay overwoog zijn opdracht terug te geven. Hij wees mij op open plaatsen en op gebrek aan vertrouwen over en weer. Dit bleek zijns inziens ook weer uit de laatste zin van de formulering van Aalberse, alhoewel ook Aalberse deze noodzakelijk achtte, althans op zaterdagavond als het uiterste waartoe ik kon gaan. De Quay vroeg mij in het gesprek geen concreet antwoord. Voor alle zorgvuldigheid laat ik hieronder nog de formuleringen volgen over het geschilpunt van Witteveen, mij zelf en Aalberse.

'1. Formulering Witteveen c.s.

- a. Optrekking AOW tot sociaal minimum hoge prioriteit.
- b. Wij sluiten niet uit dat te zijner tijd algemene middelen worden gebruikt.

2. Formulering Veldkamp.

- a. Optrekking AOW tot sociaal minimum hoge prioriteit.
- b. Indien de budgettaire middelen het toelaten en de invoering van het sociaal minimum in de AOW het gebruik van algemene middelen nodig maakt, zullen deze ter beschikking worden gesteld.

3. Formulering Aalberse.

- a. Optrekking AOW tot sociaal minimum hoge prioriteit.
- b. Minister zal vertrouwen opbrengen, dat indien het ter verwezenlijking van de optrekking van de AOW tot een sociaal minimum noodzakelijk is algemene middelen aan te wenden en zodanige middelen budgettair beschikbaar zijn – *uiteraard onder afweging van prioriteiten* – het kabinet hem ter zake deze middelen te zijner tijd zal verschaffen. Indien dit onverhoopt niet zal geschieden, zal hij zich alsdan vrijheid van handelen voorbehouden. *Uiteraard* met de andere afspraken.'

Marijnen formateur

Nadat De Quay maandag 15 juli zijn formatieopdracht had teruggegeven, vond er een vergadering plaats van de KVP-fractie, waaruit duidelijk bleek, dat men zich in grote meerderheid achter het convenant van Wassenaar bleef stellen en dat een grote groep voorstander was van een premierschap van Marijnen. Ik gaf een zakelijke uiteenzetting van de motieven die mij tot mijn houding leidden. Marijnen was zeer emotioneel. Er heerste een onplezierige stemming.

Dinsdagmorgen had ik een langdurig gesprek met De Gaay Fortman die mij mededeelde dat ook bij een kleine groepering in de AR-fractie evenals bij hem zelf grote ongerustheid bestond over de sociale paragraaf, alsmede over het samengaan met de liberalen. Hij had volledig begrip voor mijn standpunt.

In de loop van de dag werd Marijnen tot formateur aangewezen. Woensdagavond had ik op zijn verzoek in Hotel des Indes een gesprek met Aalberse, die er bij mij op aandrong in het kabinet-Marijnen te gaan zitten. Ik kreeg sterk de indruk, dat hij door Marijnen gestuurd was en hij vroeg mij met nadruk geen formele voorwaarden te stellen. Ik zei hem dat ik daaraan niet kon beginnen; voorts zei ik hem dat ik, indien ik geen formele voorwaarden kon stellen en ingewilligd krijgen, ik er de voorkeur aan gaf *niet* gevraagd te worden opdat niet andermaal de schuld voor de mislukking van de kabinetsformatie

voor een belangrijk deel op mijn hoofd terecht zou komen. Ik voegde daaraan toe, dat de zaak waarom het ging spoedig zou spelen, omdat het SER-advies over de AOW-uitkeringen met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid reeds in januari zou worden uitgebracht, zodat het kabinet dan in februari voor zijn beslissing zou staan. Ik had dit in de loop van de dag vernomen van de Tilburgse hoogleraar prof. Hans Bosman, voorzitter van de desbetreffende SER-commissie, die mij gezegd had ter zake van het beginsel van financiering uit de algemene middelen voet bij stuk te houden. Hij achtte voor een betere verdeling van de premiedruk f 150 à f 200 miljoen per jaar nodig. Ik heb Aalberse toen, mede naar aanleiding van een telefoongesprek met Bogaers, waarbij deze mij herinnerde aan een interventie zijnerzijds bij de VVD-fractie op 9 juli, waarbij hij de volgende formulering aan de hand had gedaan: 'De regering zal het SER-advies met betrekking tot de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum afwachten. Zij zal nagaan in hoeverre van algemene middelen gebruik zal worden gemaakt ten behoeve van een betere lastenverdeling over de premieplichtigen.' Ik deelde Aalberse, die over deze formulering enthousiast was, mede, dat Bogaers bereid was om met instemming van Marijnen à titre personnel te spreken met Witteveen. Aalberse zou èn de formulering èn de suggestie van Bogaers aan Marijnen doorgeven, met mijn mededeling dat ik niet gevraagd wenste te worden indien aan mijn verlangens op het stuk niet tegemoet gekomen kon worden. Laat op de avond belde Marijnen mij op en stelde mij voor een gesprek te hebben op een wijze, die voor iedereen verborgen zou blijven.

Daarop hebben wij donderdagmorgen om 8 uur in de regen een wandeling langs het strand bij Kijkduin gemaakt, waarbij mijnerzijds het in het gesprek met Aalberse ingenomen standpunt werd gehandhaafd en zijnerzijds gepoogd werd mij daarvan af te brengen. Donderdagmiddag belde Marijnen mij op en vroeg mij wat ik van de volgende formulering dacht. 'Bij een constructieve uitvoering van de paragraaf over de sociale zekerheid sluiten wij niet principieel uit, dat algemene middelen worden gebruikt. Dit zal een kwestie moeten zijn van prioriteitenafweging, teneinde het gehele regeringsprogramma zo goed mogelijk te realiseren.' Mijn reactie daarop was, dat ik de eerste volzin niet kon aanvaarden en suggereerde daarvoor te lezen: 'Bij een constructieve uitvoering van de paragraaf over de sociale zekerheid is het principe van medefinanciering uit de algemene middelen niet in discussie.'

Vrijdag 19 juli had ik op zijn verzoek op mijn kamer op het departement tijdens een lunch een langdurig gesprek met Toxopeus. Aan het einde van het gesprek deelde Toxopeus mij mede alle begrip voor mijn standpunt te hebben. Later in de middag deelde hij mij mede, dat zijn fractie met mijn formulering akkoord ging. Laat in de avond werd ik gebeld door Marijnen, die mij uitnodigde voor een formeel gesprek, waarvan hij ook naar buiten blijk zou geven. Ik kreeg de indruk door de telefoon, dat alhoewel de formatie nog niet rond was, over mijn breekpunt overeenstemming bestond. Dit bleek niet het geval te zijn. Het bleek mij namelijk dat hij nog met Andriessen moest spreken. Andermaal probeerde hij mij van mijn formeel standpunt af te brengen. Ik heb daaraan niet toegegeven. Ik heb hem medegedeeld aan de pers slechts te zullen zeggen, dat ik een oriënterend gesprek had gehad.

Zaterdagmiddag deelde Marijnen mij mede, dat de zaak nog steeds niet rond was en dat een nieuwe hindernis was ontstaan doordat Andriessen had geweigerd om persoonlijke redenen, derhalve niet om redenen die iets uitstaande hadden met mijn breekpunt. Marijnen gaf hem in overweging over zijn beslissing nog 24 uur na te denken. Zondagavond belde Marijnen mij op en zei dat Andriessen op zijn beslissing was teruggekomen.

Marijnen vroeg mij om alsnog een gesprek te hebben met hem en Bogaers. Wij hadden dat in de late avond tot diep in de nacht en hebben gesproken over mijn bijkomende voorwaarden, waarover wij als procedure afspraken dat het punt van het presidium van de CEC en het kennis nemen in hetzelfde stadium als Financiën van de stukken van het CPB door Marijnen geregeld zou worden, terwijl de punten van de subsidieconcurrentie van Maatschappelijk Werk en de betrokkenheid van Economische Zaken bij de loonpolitiek, door mij p.m. in de constituerende vergadering ter sprake zouden worden gebracht. Ik was niet bereid in de constituerende vergadering nog ten principale over het punt van de algemene middelen te spreken. Wij spraken tevens over het vice-premierschap voor Biesheuvel, alsmede over de zaken van de West, die eventueel bij een andere minister zouden worden ondergebracht. Op dat tijdstip stond nog niet vast of Van Aartsen zou toetreden. Indien dat het geval zou zijn zou de constituerende vergadering 23 juli plaatshebben en de beëdiging van de nieuwe ministers op 24 juli.

Het kabinet-Marijnen 1963-1965

Schrijvend over ministers in een van zijn boeken zegt P.D. James: *'It' (the political system) 'certainly ensured that they were heavily dependent on their permanent officials. Strong ministers were still their own men; the weaker degenerated into marionettes. Not that this would necessarily worry them. Departmental heads were adept at concealing from puppets even the gentlest jerk of strings and wire.'* (*A taste for death* (London 1987) pag. 27).

Constituerende vergadering

De constituerende vergadering kon inderdaad op 23 juli plaatshebben. Na bespreking van het algemene deel van het ontwerp-regeringsprogram, stelde ik aan de orde, dat ik toegezegd had tot het kabinet te willen toetreden op conditie van aanvaarding van de formulering van de sociale paragraaf in het regeringsprogram, waarover na het akkoord van Wassenaar tussen de vier fractievoorzitters afspraken waren gemaakt. Marijnen wees in dit verband op de verklaring van De Kort van 9 juli 1963 waaruit bleek, dat de KVP-fractie (in meerderheid) het akkoord van Wassenaar ongewijzigd aanvaardde na de overweging, dat de vier fractievoorzitters van mening waren dat uit de tekst van het akkoord vanzelfsprekend volgde dat na aanneming van de Arbeidsongeschiktheidswet deze ook in de lopende periode zou worden ingevoerd, en na de overweging dat de vier fractievoorzitters een onderzoek naar de wenselijkheid van medefinanciering van de Algemene Kinderbijslagwet uit de algemene middelen, zoals bedoeld in het akkoord, uiteraard constructief wilden benaderen. Toxopeus vond dit – in overeenstemming met de afspraak tijdens onze lunchbespreking – een vanzelfsprekende zaak, waarna de vergadering met de verklaring van 9 juli akkoord ging.

Daarna kwam de medefinanciering van de sociale zekerheid uit de algemene middelen aan de orde, waarvoor Marijnen een tekst voorlas. Daarover werd wat in- en uitgepraat, aan welke discussie een einde werd gemaakt door het voorstel van Andriessen op te nemen, dat het kabinet van medefinanciering uit de algemene middelen geen beginselkwestie zou maken.

Onnodig werd nog gediscussieerd over de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum. Er moest nog eens bevestigd worden dat reeds was afgesproken, dat deze optrekking in het gehele regeringsprogram een hoge, Marijnen sprak zelfs van een zware, prioriteit had. Zelf merkte ik nog op, dat deze zaak al lange tijd gedurende de formatieperiode was besproken. In een tijd, waar voor loonsverhoging weinig ruimte beschikbaar zou komen, was het noodzakelijk dat bij de verdeling van de ruimte de zwakste groepen der bevolking niet tussen wal en schip zouden vallen. De voorgestelde formuleringen waren daarom middelen om hieromtrent bepaalde zekerheden te krijgen. Zij werden daarop aanvaard.

Als afzonderlijke punten stelde ik, in overeenstemming met hetgeen ik met De Quay en Marijnen eerder had besproken, de subsidieconcurrentie tussen Maatschappelijk Werk en Sociale Zaken, alsmede de bemoeienis met de lonen aan de orde. Wat het eerste punt betreft schetste ik de moeilijkheden die ik in het parlement ter zake ondervond. Ik vroeg daarom om een onderzoek naar de oorzaak van de concurrentie en de mogelijkheden om

het kwaad te bestrijden, eventueel in samenwerking met het ministerie van Financiën. Wat het tweede punt betreft merkte ik op dat in de afgelopen jaren de overheid grote bemoeienis met de lonen had gehad, waarbij ook Economische Zaken was betrokken. Nu echter een vrijer loonsysteem tot stand was gekomen, zou men mijns inziens tot een beperking van de overheidsbemoeienis moeten komen. Ook Andriessen toonde zich in dit punt geïnteresseerd.

‘Bouke, we zullen hier niet meer samen zitten’

De constituerende vergadering besliste en voor wat staatssecretaris Roolvink betrof met duidelijke instemming van de AR-ministers Van Aartsen en Biesheuvel, dat de zittende staatssecretarissen, met uitzondering van Van den Berge, niet zouden terugkeren. Zelf dacht ik aan een staatssecretaris voor Volksgezondheid. Ik moest dat na de sluiting van de constituerende vergadering aan Roolvink formeel mededelen.

Ik had in de voorafgaande dagen al geprobeerd contact met Roolvink te zoeken, maar dat lukte niet. Hij was niet thuis en ook niet op het departement en wenste kennelijk – om wat voor reden dan ook – geen contact met mij. Reeds geruime tijd voor de verkiezingen had hij mij herhaaldelijk gezegd in een nieuw kabinet niet meer als staatssecretaris te willen terugkeren, maar als minister. Zijn voorkeur ging uit naar Volkshuisvesting. Van mijn medewerkers op Algemene Beleidsaangelegenheden hoorde ik, dat hij hen onder grote druk zette om materiaal te verzamelen op het terrein van Volkshuisvesting, ter voorbereiding van de verkiezingsredevoeringen.

Toen de formatie al een tijd was voortgeschreden en hij kennelijk begon te vermoeden, dat hij weinig kans op een ministerspost had, kwam hij op een ochtend – toen naar buiten van mijn problemen met De Quay en Marijnen was gebleken – bij mij binnenvallen en gaf mij de raad toe te geven met de woorden: ‘Als wij hier eenmaal weer samen zitten komen we er wel uit.’ Ik antwoordde hem: ‘Bouke, wij zullen hier niet meer samen zitten. Als ik hier al terugkeer, kies ik een staatssecretaris voor Volksgezondheid. Jij wilde hier toch niet meer terugkeren.’ Daarna liet hij zich niet veel meer zien.

Voor ik naar de constituerende vergadering ging, vertelde mijn kamerbewaarder mij dat hij gehoord had waar Roolvink was. Hij vertoefde ergens in Zeeland. Ik zei hem een auto naar het adres te sturen en gaf een briefje mee voor Roolvink met het dringende verzoek terstond naar Den Haag terug te keren. In de loop van de avond kwam hij bij me. Hij was erg emotioneel, wat tot uitdrukking kwam in zijn uitspraak, dat God de Heer hem op Sociale Zaken had geplaatst en dat niemand, ook ik niet hem die plaats kon ontnemen. Hij verzekerde mij, dat hij terug zou komen op hetzelfde departement, wat later ook zou gebeuren. Ik vroeg Van den Berge – die ook goed met Roolvink was – nog eens met hem te praten. Dat leidde tot herstel van de persoonlijke verhoudingen. Er waren wat dingen die hij nog wilde doen, onder meer de opening van een project op de Nederlandse Antillen, en door hem daarin tegemoet te komen werden de plooiën gladgestreken en konden wij op het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid toch nog op een prettige wijze afscheid van hem nemen.

Die dagen vroegen veel aandacht voor de opstelling van de regeringsverklaring. Ik ondervond veel steun van Van den Berge, die in 1959 met Schmelzer en mij ook een groot aandeel had gehad in de opstelling van de regeringsverklaring van het kabinet-De Quay.

— — — 69

Het debat over de regeringsverklaring – men zou daar vandaag een voorbeeld aan kunnen nemen – verliep zonder enige motie.⁷⁰

Kabinet niet homogeen

Alvorens op een aantal hoofdpunten met betrekking tot mijn functioneren in het kabinet-Marijnen in te gaan, zou ik eerst een ogenblik stil willen staan bij het kabinet zelf. Er is aanleiding om daarbij stil te staan, omdat het kabinet-Marijnen maar vrij kort aan het bewind bleef, namelijk van 24 juli 1963 tot 14 april 1965. Het zou vallen op innerlijke verdeeldheid over het radio- en t.v.-beleid. De belangrijkste oorzaak daarvoor moet men zoeken bij de formatie zelf. Hier wreekte zich dat Marijnen zelf zich te weinig rekenschap gaf van de problemen die het kabinet op zijn weg zou tegenkomen. Er werden op tal van punten geen of halve afspraken gemaakt. Hij wilde koste wat kost zijn formatie laten slagen. In gesprekken kon hij zelfs een pleitende, bijna smekende toon aanslaan. Hij had ook geen grote politieke ervaring; hij was een redelijk goed vakminister op Landbouw, waar hij vandaan kwam; een aimabel man, maar weinig geïnteresseerd in en geïnformeerd over de centrale politieke problemen voor een kabinetsperiode. Hij wekte de indruk van ‘we zien wel en we komen er wel uit’. Hij had onder druk van De Quay uiteindelijk backing gekregen van de KVP-fractie, maar de KVP kende hem nauwelijks. Als de KVP hem als minister-president had willen hebben had hij bij de verkiezingen lijsttrekker of een van de lijsttrekkers moeten worden. De ministerraadsstukken kende hij beter dan De Quay, maar deze zag zich meer als voorzitter van de Raad (vergelijk van het College van Gedeputeerde Staten in Brabant) dan dat hij zelf enige inhoudelijk bijdrage aan de discussie moest geven. Ik heb die althans niet gehoord. Marijnen wilde zich nog wel eens mengen in de aangelegenheden betreffende het landbouwbeleid en het Europees beleid, waarmee hij als ambtenaar en minister te maken had gehad. Voor het overige was het erg De Quay-achtig en op momenten waarop hij echt leiding had moeten geven, onder meer en finaal in de radio- en t.v.-kwesitie en het ontstaan van de interne crisis, liet hij het afweten.

Het kabinet was ook niet homogeen. Naast het ontbreken van meest door anderen (Romme en Beel) aangedragen adequate afspraken, tenminste met de kandidaat-ministers zelf – waarop ik nog een ogenblik zal terugkomen – was er de keuze van de ministers. Als ik nog eens kijk naar de foto die bij het optreden van het kabinet gemaakt werd, zie ik – links beginnend – Toxopeus (VVD), een solide politicus en reeds een goede vriend van mij in mijn Bredase tijd, toen wij in 1948 gelijktijdig onze intrede deden in de Bredase gemeenteraad, waar ook de latere minister Struycken en staatssecretaris Stubenrouch deel van uitmaakten. Toxopeus was bovendien kamerlid geweest van 1956-1959 en een uitstekend minister van Binnenlandse Zaken van 1959-1963.

Daarnaast de minister van Defensie De Jong – niet de eerste keus van Marijnen – die in het kabinet-De Quay staatssecretaris van Marine was. Een man met grote bekwaamheden, maar – in ieder geval toen – gespeend van veel politiek inzicht.

Dan de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Bot, die vooral door Marga Klompé gepousseerd was en nog zou worden. Een moedig man uit de Nederlands-Indische bezetting met een carrière op Buitenlandse Zaken, die in het kabinet-De Quay de mission impossible had gehad om als staatssecretaris van Binnenlandse Zaken naast Toxopeus het (vooral interne) Nieuw-Guineabeleid te voeren. Geen enkele kennis van het departement van OKW en ook gespeend van veel politiek inzicht ondanks zijn veelvuldige lobby.

Staan van links naar rechts: Toxopeus, De Jong, Bot, Middelburg, Witteveen, Andriessen, Bogaers; zittend van links naar rechts: Van Aartsen, Schouwenaar-Franssen, Marijnen, Biesheuvel, Scholten, Veldkamp; niet aanwezig: Luns

Bron: collectie Veldkamp

Dan volgt na de ambtelijke secretaris van de ministerraad Middelburg de wellicht grootste persoonlijkheid van het kabinet: Witteveen. Johan Witteveen was – en is waarschijnlijk nog – een van de grootste economen die Nederland heeft voortgebracht. Hij was reeds hoogleraar in Rotterdam op 28-jarige leeftijd, maakte deel uit van de VVD-fractie in de Eerste Kamer, een scherp analyticus en een beminnelek mens. Het laatste hangt misschien samen met zijn lidmaatschap van de Soefi-beweging, van welks hoofdkwartier hij nog steeds de Representative General is (aldus lees ik in 'Bankier en mysticus' in de *Standaard der letteren* (1988)).⁷¹ Op een vraag wat 'het zoeken naar God in ons' concreet betekent voor een politicus antwoordt Witteveen: 'Kijk, je moet aanvaarden dat de wereld niet perfect is. Er is overal vreugde en leed, we kunnen daar niet omheen. Het is de taak van de politicus om situaties te analyseren en er iets aan te doen. Geloof me, er kan veel worden veranderd ten goede. Het beroep van politicus is het mooiste ter wereld. In feite ben ik tijdens mijn politieke loopbaan voortdurend bezig geweest met dat proces van eenmaking. Een politicus moet verzoeningsgezind zijn, hij moet rekening houden met tegengestelde belangen, hij moet zoeken naar een consensus. Vooral ten tijde van de oliecrisis in de jaren zeventig is de Soefi-boodschap voor mij een bron van inspiratie geweest bij het zoeken naar een oplossing. We riskeerden een economische crisis op wereldvlak waarvan vooral de Derde-Wereldlanden het slachtoffer dreigden te worden. Ik heb toen alle olielanden bezocht op zoek naar faciliteiten voor een tijdelijke financiering ten gunste van de armste landen. Onze westerse samenleving ontbreekt het aan waarden

en idealen. Men beschouwt diegene als de meest praktische mens die het best in staat is zijn eigen belangen zo voordelig mogelijk te behartigen. Mensen relativeren niet meer, ze zoeken vaak de conflicten. En de traditionele godsdiensten hebben hun greep op de bevolking grotendeels verloren. We beleven een periode van chaos en verwarring. Toch is er hoop. Uitgerekend op het ogenblik waarop de oosterse mens meer oog krijgt voor de uiterlijke vormen van zijn cultuur en zijn samenleving, groeit bij ons de belangstelling voor diverse vormen van meditatie en bezinning. Ook in de wetenschap wordt opnieuw gestreefd naar een geestelijke oriëntering. Twintig jaar geleden was meditatie nog een curiosum. Vandaag is het dagelijkse kost. Zelfs alternatieve vormen van religie doen het momenteel goed bij de jeugd. Wie zich in het leven verdiept, ontmoet God overal.'

Naast hem de minister van Economische Zaken Andriessen. Ook een zeer begaafd econoom. Was aanvankelijk afkomstig van de directie Algemene Economische Politiek van het ministerie van Economische Zaken, onder leiding van Pen. Hij promoveerde in die tijd cum laude bij Zijlstra aan de VU, waarna hij hoogleraar werd in Groningen. Hij was vooral onder aandrang van De Pous tot het kabinet toegetreden en had praktisch geen directe politieke ervaring en belangstelling.

De laatste in de staande rij, Piet Bogaers, was de opvolger van Van den Brink als econoom adviseur bij de KAB. Ook hij was een zeer bekwaam econoom met een grote sociale bewogenheid, maar vaak ook zeer emotioneel. Hij had een periode in de Tweede Kamer gezeten en aan veel advieswerk van de SER deelgenomen. Ook hij was een goede vriend van me.

Zittend als eerste links de minister van Verkeer en Waterstaat Van Aartsen, die met gemengde gevoelens tot het kabinet was toegetreden. Eerst had hij tijdens de verkiezingsvoorbereiding moeten beleven dat zijn partijgenoot Roolvink hem van de post van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening had willen verdringen. Nu moest hij dat departement verlaten ten behoeve van de KVP'er Bogaers, die ook niet onder stoelen of banken had gestoken dat hij vond dat Van Aartsen geen goed beleid had gevoerd. Overigens had ik zelf Schmelzer – na zeven jaar staatssecretaris geweest te zijn – ook voor die post aanbevolen. Ik wist dat hij dat graag wilde, maar ik wist niet dat sommigen in hem toen reeds de toekomstige fractieleider van de KVP zagen.

De enige vrouw in het gezelschap, Jo Schouwenaar-Franssen, was classica. Zij was enige tijd voor de VVD lid van de Eerste Kamer geweest. Haar echtgenoot, die vroeg zou overlijden, was voor de PvdA lid van de Tweede Kamer. Veel politieke ervaring had zij niet, of liet daarvan althans niet veel blijken, en zij wist niets van Maatschappelijk Werk. Marga Klompé zou haar (bijna hinderlijk) blijven volgen.

De minister van Landbouw, Biesheuvel, tevens vice-minister-president, had goede parlementaire ervaring en was van nature een politiek dier en dus ook zeer ambitieus. In AR-kring had hij niet het gezag van Zijlstra, hetgeen hem vaak behoedzaam maakte.

Tenslotte de minister van Justitie Scholten, een begenadigd jurist uit een familie met een rijke juridische traditie. Als staatssecretaris van OKW onder Cals had hij snel grote politieke bedrevenheid opgedaan. Hij had – in tegenstelling tot Andriessen – zeker gezag in CHU-kring. Zelf had ik met hem in de periode 1959-1961 prettig samengewerkt bij de samenstelling van de nota-Reclametelevisie. Hij was daardoor – evenals ik – 'nourri dans le serail' in de materie van radio en t.v. en voor het kabinet in die materie geen ongeschreven blad. Hij had, mede gezien zijn afkomst, grote lust om minister van Justitie te worden, maar was eigenlijk dè uitgesproken man geweest om het departement van OKW te bezetten.

Waarom was dit gezelschap niet homogeen? Ik denk dat dit vooral zo was omdat individuele ministers een andere visie hadden op het te voeren kabinetsbeleid, ten dele omdat sommigen vanuit een volstrekt duidelijke en bekwame invulling van hun eigen portefeuille een eigen visie hadden op het kabinetsbeleid, ten dele omdat anderen nauwelijks een invulling hadden of konden hebben van hun eigen portefeuille. Voeg daaraan toe, dat sommigen om hen moverende redenen met gemengde gevoelens tot het kabinet waren toegetreten; dat tussen sommigen een volstrekt vertrouwen bestond en dat dit bij anderen ten opzichte van sommigen niet het geval was en tenslotte, dat de minister-president er zelden in slaagde om bij te dragen tot teamvorming.

Nog een ogenblik kom ik terug op de gemaakte afspraken die zeker met de individuele ministers in menig opzicht te vaag en dus te onduidelijk waren. Bogaers had de absolute prioriteit voor de woningbouw opgeëist. Dat kon natuurlijk eigenlijk niet. In het kader van het algemeen belang zijn tal van zaken als gelijkwaardig te beschouwen, zoals de algemene veiligheid intern en extern, economisch evenwicht, rechtvaardige inkomensverdeling, volksgezondheid inclusief veiligheid van het milieu. Natuurlijk is het gerechtvaardigd om in het kader van een kabinetsbeleid er naar te streven achterstanden, zoals destijds op het terrein van de volkshuisvesting, weg te werken, maar absolute prioriteiten, afgescheiden van een calamiteit zoals de watersnoodramp van 1953, laten zich moeilijk verdedigen, niet voor Volkshuisvesting, niet voor Defensie en ook niet voor Ontwikkelingssamenwerking. Zij zouden in het onderling contact van de kabinetsleden tot wrevel en zelfs tot een begin van conflicten leiden. Met name voor een minister van Financiën, zoals Witteveen, die probeerde op zorgvuldige wijze de overheidsfinanciën te beheren, met tevens het verlangen om tot belastingverlaging te komen en daarom argwanend en in beginsel vaak ook afwijzend stond tegenover nieuw beslag op overheidsmiddelen, waren niet-gekwantificeerde prioriteitsstellingen eigenlijk niet te verdragen. Daar zou nog veel aan toe te voegen zijn, zoals zou kunnen blijken als er een gedetailleerde studie gemaakt zou worden van de komst en de val van het kabinet-Marijnen.

Geen loongolf te hoog?

Terugkomend op een aantal speciale onderwerpen, die mij sterk regardeerden, wil ik in de eerste plaats stilstaan bij de loonpolitiek, mede in verband met de loonexplosie waarmee het kabinet te maken kreeg en waarover tot op de dag van vandaag door economen is geschreven. Zo herinnerde Zijlstra eraan in zijn rede *De les van 40 jaar*, waarmee hij in 1988 het achtste lustrum van de Economische Faculteit van de Vrije Universiteit opende, dat Nederland zelf een duidelijk voorbeeld biedt van ontsporende loonpolitiek met een loongolf van 17% in 1964. 'Maar de prijzen volgden de loonstijging, de prijscompensatie deed haar intrede, de loon- en prijscompensatie deed haar intrede, de loon- en prijscarousel kwam op toeren.'⁷²

In zijn opstel *Het economisch eldorado (1955-1965)* vond Andriessen, die dus de minister van Economische Zaken was, dat hij kennelijk zijn eigen verantwoordelijkheid ter zake snerend kon afdoen met de volgende tirade: 'De ministerraad (van het kabinet-Marijnen) was geen onverdeeld genoeg. Dat kwam door de gevechten op het loonfront, de sociale zekerheid en, zij het in mindere mate, door de overdreven hartstocht van de minister van Volkshuisvesting om ver boven de 100.000 woningen per jaar uit te komen. Vooral in de sociaal-economische driehoek zat het niet goed en daar heeft het kabinet-Marijnen sterk onder geleden, tot het na nog geen twee jaar regeren over de bananeschil van

de omroep en de reclame definitief uitgleed. Al vóór de constituerende vergadering kwam het tot een ernstige botsing tussen de drie betrokkenen (Witteveen, Andriessen en ik, G.V.) en ook later bleek dat het chemisch mengsel niet deugde, zodat er voortdurend spontane brandjes optraden. De minister van Financiën was soms te afstandelijk en te weinig bewogen, die van Economische Zaken soms te veel betrokken en te agressief, maar beiden keken met een zekere afschuw naar de politieke gedrevenheid van hun collega van Sociale Zaken, voor wie geen enkele loongolf te hoog ging en die er met een aantal kostbare verbeteringen in de sociale zekerheid zich een zelfde naam probeerde te verwerven als voor hem Drees had gedaan met één enkele noodwet. Natuurlijk bestaat er ongelijkheid van maatschappelijke en politieke belangen, maar wanneer een zekere harmonie en een sfeer van geven en nemen ontbreekt in de sociaal-economische driehoek, dan krijgen zowel de Nederlandse economie als het kabinet te maken met een ernstige handicap.⁷³

Ik neem de opmerking van Zijlstra heel serieus. De vraag is of het kabinet het had kunnen verhinderen. Zo neen, waarom niet en zo ja, waarom nam het kabinet, Andriessen inbegrepen, de politieke verantwoordelijkheid. Zelf kwam ik uit de school van Economische Zaken en was een overtuigd aanhanger van de Zijlstra-norm voor de openbare financiën en evenzeer van de stelling dat voor een verantwoord economisch beleid de loonkostenstijging moest blijven binnen de grenzen van de macro-economische arbeidsproductiviteit.⁷⁴ Maar ik voeg daaraan toe: ceteris paribus, letterlijk als alle omstandigheden gelijk blijven, vrijer vertaald als de omstandigheden het niet verhinderen.

Wat waren de omstandigheden? Wij hadden voor 1963 – in overeenstemming met het ter zake door de SER uitgebrachte advies – met het bedrijfsleven overeenstemming bereikt over een gemiddelde loonkostenstijging van 2,7%. Het afspreken van een dergelijke beperkte loonstijging was één ding, maar het realiseren heel wat anders. Er was sprake van een overspannen arbeidsmarkt, met een chronisch tekort aan arbeidskrachten. Op grote schaal begonnen de werkgevers zwarte lonen te betalen. Wij waren toen nog niet zo vertrouwd met het nog altijd moeilijke vraagstuk van de informele economie, maar voor iedere econoom, zowel bij de overheid als bij de vakbeweging en werkgeversorganisaties, was het duidelijk dat zwarte geldstromen dezelfde economische werking hebben als de officiële geldstromen, met dien verstande dat de overheid wegens het niet betalen van belasting en sociale premies schade lijdt. Naast het oprukkende verschijnsel van de zwarte lonen waren er bedrijfstakingen die in collectieve arbeidsovereenkomsten te hoge loonkostenstijgingen overeen kwamen om bepaalde achterstanden in te doen lopen, waarvoor het College van Rijksbemiddelaars wel gevoelig was.

Ik vreesde, dat het tolereren hiervan tot een doorbraak in de loonontwikkeling en tot een loongolf zou kunnen leiden. Met instemming van het kabinet besloot ik in te grijpen in de CAO's voor het horecabedrijf met een loonsverhoging van 20% in 1963 en de was-serijen met een loonstijging van 17% in 1963. Ik verklaarde beide CAO's onverbindend. Wie stond erbij en keek ernaar? Dezelfde man, die achteraf in 1988 schreef dat geen loongolf mij te hoog ging. Onmiddellijk kreeg ik de kritiek, dat ik met deze maatregelen de zwarte loonvorming in de hand werkte. Zo schreef *De Telegraaf* van 11 september 1963 (ongeveer één week voor Prinsjesdag) dat 'in plaats van de zwarte lonen te laten voortbestaan een oplossing zou kunnen zijn de huidige CAO-lonen min of meer drastisch te verhogen, onder de voorwaarde dat de zo sterk gedaalde produktiviteit wordt verhoogd.'

Vakbeweging peukjesrapen beu

De vakbeweging was achteraf geïrriteerd door hun disciplinair gedrag in 1962, waarbij zij tot overeenstemming kwamen over een loonstijging van 2,7%. Zij was ook geïrriteerd over de toepassing in de praktijk, waarbij kleine afwijkingen getolereerd werden, waarover door ons een aannemelijk verhaal verteld kon worden. Wel, de vakbeweging was meester in het ontwerpen van dit soort aannemelijke verhalen, maar bevredigen deed het niet.

'Peukjesrapen' noemde KAB-voorzitter Middelhuis dit, de situatie rond het sigaretten roken tijdens de bezetting in herinnering brengend. De werkgevers bleken wel bereid op grote schaal zwarte lonen te betalen, maar niet om op realistische wijze te onderhandelen over verbetering van lonen in de collectieve arbeidsovereenkomsten.

De vakbeweging kwam onder toenemende druk van haar leden te staan. Uit individuele gesprekken met haar voormannen werd mij duidelijk, dat zij meenden dat haar geloofwaardigheid op het spel stond. Op 28 augustus had ik naar aanleiding van de uit de hand lopende situatie in de metaalindustrie een informeel contact met enkele vertegenwoordigers van de Stichting van de Arbeid. De stemming was van vakbondszijde grimmig. Middelhuis verklaarde dat voor wat de KAB betrof, het kabinet er niet op hoefde te rekenen dat deze zich voor 1964 even gedisciplineerd zou opstellen als zij gedaan had in 1963. Alhoewel het te vroeg was om over de definitieve cijfers voor 1964 te spreken, wenste hij duidelijk te maken, dat in dat jaar de loonstijging niet onder de 10% zou kunnen blijven! Hij was het peukjesrapen beu. In het licht van deze bespreking gaf ik te kennen, dat het kabinet zo spoedig mogelijk een officieel gesprek met de Stichting van de Arbeid wilde hebben. Het bleek niet mogelijk dat gesprek voor 18 september te hebben.

De oppositie genoot van de situatie waarin het kabinet met betrekking tot het loonbeleid was geraakt. Op 13 september legde oppositieleider Vondeling een verklaring af in de radiorubriek *Dingen van de dag*. Op de telex van het ANP kwam daarover het volgende bericht. 'Als er in Nederland gestaakt wordt, dan mogen we rustig aannemen, dat er iets helemaal scheef zit. Dat blijkt trouwens ook zonneklaar uit het feit, dat een aantal ondernemingen bereid is meer te betalen. Zoiets doen ze beslist niet van hun verlies, dat doen ze van hun ruime winsten. En wie zou van de arbeiders willen verlangen een hun aangeboden loonsverhoging af te wijzen, omdat die boven de CAO uitgaat? Dat zou volstrekt belachelijk zijn.' En verder: 'De loonpolitiek is in de eerste plaats een zaak van de vakbonden en de werkgeversorganisaties. De Partij van de Arbeid interesseert zich ook voor de loonpolitiek en staat, althans probeert te staan, aan de kant van de zwakste partij.' — — — Met betrekking tot de loonontwikkeling zei Vondeling, dat er gekke dingen gebeurden. 'De regering zegt dat er een vrije loonpolitiek zal komen. Een van de eerste daden van minister Veldkamp was een halt toeroepen aan hetgeen was overeengekomen voor het horecabedrijf en voor de wasserijen, waar verbeteringen van de lonen brood en broodnodig waren. Betuttelarij van de regering. Beheersing van de lonen is een eenzijdige bestedingsbeperking als er niets wordt gedaan aan een heleboel prijzen. Het wemelt in ons land van prijsafspraken tussen ondernemers. Aan de speculatiezucht van huizen- en grondbezitters wordt helemaal niets gedaan. Het onderzoek naar wat er aan gedaan zou kunnen en moeten worden verdween, toen de club van mr. Marijnen "onder ons" was direct onder tafel. Denkt de regering en denken de grote ondernemers rustig te kunnen doorgaan met het opstrijken van grote tantièmes, beloningen en vermogensaanwassen zonder dat de regering er iets aan doet, terwijl de werknemers en hun bonden zich moeten

beperken en beheersen. Zo'n eenzijdige bestedingsbeperking was', volgens prof. Vondeling, 'een onrechtvaardige, en ook onuitvoerbare zaak.'

In gesprek met de Stichting van de Arbeid

Het bleek noodzakelijk, voorafgaande aan het officiële gesprek met de Stichting van de Arbeid, een gesprek te hebben met de negen voorzitters van de centrale organisaties van werkgevers en werknemers. Dit gesprek werd bepaald voor 25 september. De ministerraad zou op die dag over de problematiek vergaderen aan de hand van mijn nota over de loonpolitieke situatie. Die nota was een verslag van een vooroverleg dat ik op mijn kamer had met de collegae Andriessen, Van Aartsen, Biesheuvel, Bogaers, Toxopeus, Witteveen en staatssecretaris Bakker. Het vooroverleg vond plaats in een goede sfeer en leidde tot vergaande overeenstemming.

Uitgangspunt van de nota van 23 september vormde de gedachte, dat de spanning op de arbeidsmarkt – bij het bestaande niveau der lonen – de directe oorzaak was van de moeilijkheden, waarvoor wij ons op het gebied van de loonvorming geplaagd zagen. De nota gaf een opsomming van maatregelen die hetzij het aanbod van arbeidskrachten zouden vergroten, hetzij de vraag daarnaar zouden kunnen verminderen. Tevens ging de nota uitvoerig in op de alternatieve mogelijkheden met betrekking tot de loonontwikkeling in 1964 en de prijspolitieke consequenties daarvan. — — — ⁷⁵

De ministerraad machtigde ons om op basis van mijn nota met de negen voorzitters te spreken. In de bespreking, die 's avonds plaatsvond onder mijn voorzitterschap, wees ik erop dat het gesprek een oriënterend karakter had en als voorbereiding diende voor het gesprek in breder verband op maandag 30 september. — — — ⁷⁶

In het overleg tussen de regering en de Stichting van de Arbeid op 30 september legden de werknemersvakcentrales hun gezamenlijke, gepreciseerde eisen inzake de naar hun mening in 1964 te realiseren noodzakelijke verbeteringen van de lonen en andere arbeidsvoorwaarden ter tafel. — — — Van werkgeverszijde werd bij die gelegenheid dit complex van eisen niet aanvaard. — — — De voornaamste verschilpunten waren: de omvang van de loonstijging en de vraag of een vakantieverlenging van twee dagen in 1964 zou dienen te worden ingevoerd, de vraag of in 1964 een huurverhoging diende plaats te vinden en de kwestie van de ondernemingsgewijze differentiatie in de lonen. Ik heb toen met het oog op het ontbreken van een gemeenschappelijk standpunt de centrale organisaties van werkgevers en werknemers in overweging gegeven binnen de Stichting van de Arbeid onderling overleg te plegen, om alsnog tot een gemeenschappelijk standpunt te komen. Binnen de Stichting van de Arbeid heeft daarop op 12 oktober een eerste bespreking plaatsgevonden. — — —

Op 18 oktober vond een tweede gesprek binnen de Stichting van de Arbeid plaats. Hierbij bleek, dat geen van beide partijen bereid was tot enige concessie. Teneinde de impasse, waarin het overleg was geraakt, te doorbreken, stelden de werkgeversorganisaties voor het overleg één week te schorsen; deze periode zou hen in de gelegenheid stellen nader beraad in eigen kring te plegen. De hervatting van het overleg vond eerst op 29 oktober plaats. Daarbij kwamen partijen tenslotte tot overeenstemming ten aanzien van het gezamenlijk standpunt dat de Stichting van de Arbeid zou gaan innemen bij het overleg met de regering in het kader van de loonpolitieke spelregels. [Het akkoord behelsde onder meer⁷⁷:

- een loonsverhoging met 10 %. Die verhoging bestond uit een algemene aanpassing van 5 % per 1 januari 1964 en een gemiddelde loonkostenstijging van 5% voor de in 1964 te vernieuwen CAO's;
- de mogelijkheid tot ondernemingswijze afwijking van de loonbepalingen in de collectieve contracten voor de bedrijfstakken;
- aanpassing van de uitkeringen in de sociale verzekeringswetgeving,
- en verder afspraken over een eventuele huurverhoging, het prijsbeleid en beginselafspraken met betrekking tot een minimuminkomen.] — — —

[Hieruit bleek dat] de centrale werkgeversorganisaties in belangrijke mate waren tegemoet gekomen aan de eisen van de werknemersorganisaties. — — —

Op 5 november werd het derde halfjaarlijkse economische rapport van de SER vastgesteld. De Raad wees er in dit rapport op dat op een zijns inziens essentieel onderdeel van de in het huidige loonsysteem voorziene procedure was afgeweken. Onder normale omstandigheden zou immers aan het overleg in de Stichting van de Arbeid vooraf hebben moeten gaan het SER-advies inzake de toelaatbare loonkostenstijging. Gegeven echter de ernst van de huidige situatie had de Raad begrip voor deze handelwijze. Niettemin achtte de Raad zich niet ontslagen van zijn taak ten aanzien van de meest wenselijk geachte loonkostenontwikkeling een standpunt te bepalen. Nu eenmaal op 29 oktober in de Stichting van de Arbeid een overeenkomst was bereikt en een aantal leden van de Raad zich uiteraard gebonden voelden door de inhoud van deze overeenkomst, achtte de Raad het de meest aanvaardbare procedure deze overeenkomst als basis van zijn beschouwingen te nemen.

Na een uitvoerige analyse bleek de Raad van mening, dat het in de stichting bereikte akkoord de basis diende te zijn voor het in 1964 te voeren loonbeleid. — — — ⁷⁸

Overeenkomstig de tussen de regering en de Stichting van de Arbeid in 1962 vastgestelde spelregels inzake het systeem van loonvorming vond op 7 november overleg plaats tussen de regering en de Stichting over de in 1964 mogelijk geachte loonkostenstijging. In dit overleg sprak de regering uit, dat zij het in de Stichting tot stand gekomen loonakkoord aanvaardde. De regering betrok, evenals de SER, in haar overwegingen, dat de in de Stichting bereikte overeenstemming voor de in 1964 te verwachten loonkostenstijging risico's voor de economische ontwikkeling inhield. Zij meende evenwel, dat die risico's onder de huidige omstandigheden niet onaanvaardbaar waren te achten. Zij was van oordeel, dat het anderzijds niet aanvaardbaar zou zijn belangrijke sociale verworvenheden in de waagschaal te stellen. — — —

Voor wat het regeringsstandpunt over het stichtingsakkoord betreft, had ik een nota aan de ministerraad voorgelegd. De ministerraad behandelde die nota, die de grondslag zou vormen voor het regeringsstandpunt op respectievelijk 1 en 4 november. Ik heb mijn — tamelijk volledige — aantekeningen over beide vergaderingen nog eens nagelezen en heb niet gevonden, dat er grote spanning was binnen de economische driehoek (Witteveen, Andriessen en ik), laat staan dat er iemand was, die het akkoord niet wilde aanvaarden. Er waren nuanceringen over mogelijk verder goede ontwikkelingen.

De behandeling van de [parlementaire] nota⁷⁹ [viel] samen met de behandeling van de begroting van Sociale Zaken en Volksgezondheid. [Dit] leverde ondanks de deskundige oppositie van Suurhoff geen grote problemen op. Dat was na de algemene politieke beschouwingen over 1964 ook niet te verwachten. De regeringsfracties steunden het beleid onverkort.

De met de Stichting van de Arbeid op 7 november bereikte overeenstemming betekende echter nog geen rust op het loonfront. Ruim een maand later gaf Andriessen in de ministerraad uiting aan zijn zorgen over de ontwikkeling van lonen en prijzen in ons land. Hij herinnerde er aan, dat na moeizame besprekingen de regering met het loonakkoord in de Stichting van de Arbeid over een loonsverhoging van twee maal 5% was meegegaan. Hieruit zouden prijsconsequenties voortvloeien van maximaal 6%. Daarna had spreker met moeite in enige vergaderingen een prijsakkoord met het bedrijfsleven bereikt. De jongste ontwikkelingen deden echter de vraag rijzen of de regering het verloop van lonen en prijzen in de hand kon houden en het ontstaan van een spiraalbeweging kon voorkomen. Hij wees op belangrijke prijs- en zeer belangrijke loonkostenstijgingen, waaronder ook het voorstel inzake de opnemings van een risicoclausule in bouwcontracten, in strijd met het prijsbeleid.

Daarnaast ware nog rekening te houden met de prijsverhogingen die uit de beslissingen in de EEG-raad zouden voortvloeien. Als dit de trend zou worden, zouden zowel de loonsverhoging als de algemene prijsstijging in 1964 belangrijk meer bedragen dan de ministerraad verwachtte, hetgeen ook tot een niet onbelangrijk tekort op de betalingsbalans zou kunnen leiden. Hij vreesde voor een wat chaotische ontwikkeling en als gevolg daarvan, dat in mei nieuwe looneisen gesteld zouden worden. De loon- en prijsakkoorden konden echter maar net in de Nederlandse economie verwerkt worden. Hij zag aankomen, dat het met de uitvoering hiervan mis zou gaan, tenzij deze ontwikkeling geheel anders tegemoet zou worden getreden. Dit bracht Andriessen tot de conclusie, dat hij zijn ontslag zou indienen. Hij achtte de richting waarin men ging niet verantwoord en door zijn ontslagaanvraag wilde hij dit duidelijk laten worden; het kabinet zou immers niet te veel ministers van Economische Zaken kunnen zien aftreden. Het zou dan duidelijk worden, dat het beleid anders gericht zou moeten zijn.

Uiteraard voelde ik mij sterk betrokken bij het sociaal-economische beleid en aangesproken door het betoog van Andriessen, waarvan ik het uittreden uit het kabinet zeer zou betreuren. Ik herinnerde met betrekking tot het algemene loon- en prijsbeleid eraan, dat de Raad het na lange discussies er over eens was geworden en dat het kabinet daarbij stond voor omstandigheden (de loonexplosie) die het niet zelf opgeroepen had. Na de besprekingen in de ministerraad hadden hierover goede debatten in het parlement plaatsgehad, waarbij de regeringspartijen het beleid hadden gesteund. — — — Wat Andriessen had gezegd bestond uit feitelijkheden en verwachtingen. Het ging er echter natuurlijk wel om welke zaken men de ministers kon aanrekenen en welke men hen niet kon aanrekenen. Aangaande het loonbeleid merkte ik op, dat niet iedere CAO door de Stichting van de Arbeid was goedgekeurd; die van het bakkersbedrijf bij voorbeeld had zij terugverwezen. Ik achtte het ook niet uitgesloten dat het College van Rijksbemiddelaars aan mij zou voorstellen te vergaande CAO's onverbindend te verklaren. Daarover wilde ik nader in de ministerraad of de REA spreken, waarbij dan het hele pakket bekeken zou moeten worden. Wij zouden samen uit de moeilijkheden moeten zien te komen.

Toxopeus deelde mijn mening. De aankondiging van Andriessen dat hij weg zou gaan, gaf zijns inziens niet de oplossing. Ook Witteveen drong er eveneens bij Andriessen op aan zijn voorgenomen ontslagaanvraag nog eens te bezien. Er was veel onrust in de sfeer van lonen en prijzen en hij begreep heel goed, dat dit Andriessen veel zorgen gaf. In de afgelopen maanden had deze ook de meeste zorg over het loonakkoord, mede in verband

met de prijsgolf die hij zag aanrollen. Witteveen dacht minder gevaar en hij meende, dat de besprekingen in de ministerraad tot goede beslissingen hadden geleid. Hij verwachtte voorts, dat men bij rustig bekijken van de zaken in de ministerraad eruit kon komen. Scholten was onder de indruk van de ernstige woorden van minister Andriessen over de ontwikkeling, maar diens slotconclusie was voor hem een verrassing. In diens betoog viel de nadruk erop, dat de zaken uit de hand dreigden te lopen, waarvoor Andriessen geen verantwoordelijkheid wenste te dragen, maar het betrof hier een verwachting. Hij deelde de zorg van Andriessen, maar de Raad zou in de eerste plaats moeten bespreken in hoeverre deze verwachtingen reëel waren. Het leek hem politiek niet mogelijk om op grond van zijn verwachtingen een ontslag aanvraag aan de Koningin te motiveren.

Andriessen was verheugd, dat zo open in de Raad met hem gediscussieerd werd, maar hij geloofde niet, dat de ministers de ernst van de situatie inzagen. Het ging vroeger om loonsverhogingen van 3 of 4%, terwijl nu een verhoging van tenminste het driedubbele aan de orde was, hetgeen de gevolgen veel ernstiger maakte. Hij had van de andere ministers niet gehoord wat men van plan was op dit punt te doen. Als hij de verwachting had, dat op de prijsontwikkeling die gaande was niet een nieuwe loonontwikkeling in de eerste helft van het volgende jaar zou volgen, zou hij niet zo tegen de ontwikkeling opkijken. Hij had ook de indruk, dat elke bewindsman probeerde binnen te halen wat bij het akkoord van Wassenaar was afgesproken, maar bij het aangaan van dit akkoord wist niemand, dat er korte tijd later de loonexplosie zou volgen. Als Bogaers onverminderd aan de prioriteit van de woningbouw zou vasthouden en Witteveen bleef stellen dat hij, ongeacht de prijsverhoging als gevolg van de EEG-landbouwreglementen, de bedragen liever in de schatkist zag vloeien, had men er blijkbaar geen oog voor wat zich met betrekking tot de prijzen voordeed. Als die ontwikkeling zou doorgaan, zouden er stakingen en nieuwe looneisen komen en de regering zou er niets aan kunnen doen. Hij voorzag een loonstijging met 16% en een prijsontwikkeling van 8% en hij had nog van geen bewindsman gehoord hoe dit te stuiten zou zijn. Hij achtte het dan mogelijk, dat het kabinet de noodzaak hiervan zou gaan inzien, als een minister heenging.

Andriessen toch verder

Ik vond het moeilijk om over de aanhangige zaken te spreken, als dit werd ingeleid door de ministersportefeuille op tafel te leggen. Ik achtte zo iets mogelijk aan het eind van een discussie die tot een conclusie had geleid welke een bewindsman niet met zijn verantwoordelijkheid in overeenstemming kon brengen. Ik herinnerde eraan, dat ik met aarzelingen tot het kabinet was toegetreden, maar dat de ministers met elkaar tot een beleid inzake lonen en prijzen waren gekomen. Tegenover de stelling van Andriessen dat de ontwikkeling veel ernstiger was dan in het vorige kabinet, omdat de loonstijging het drievoudige bedroeg, merkte ik op dat de Raad dit toch geweten had. De bewindslieden wisten dat het grote risico's inhield, maar zij hadden gezegd te zullen proberen er voor te staan. Ik maakte de vergelijking, dat men bij een paard op hol niet moest proberen dit tegen te houden, maar moest trachten door mee te lopen de teugels weer in handen te krijgen. Als Andriessen vond, dat andere ministers tekort waren geschoten, moest hij dat mijns inziens uitspreken, maar ik meende, dat dit beter eerst in kleine kring besproken kon worden.

Witteveen merkte naar aanleiding van de zorg van Andriessen, dat de andere bewindslieden te veel aan de prioriteiten vasthielden, op dat het kabinet zeker gezamenlijk ernaar

streefde binnen de begrotingsprioriteiten te blijven, terwijl ook gezamenlijk was besloten om bij het streven naar ontspanning tot temporisering van investeringsuitgaven te komen. Het kabinet zou gezamenlijk moeten trachten door het moeilijke probleem te komen.

Marijnen merkte op, dat elke minister zijn eigen preoccupaties had en dat ook elk het in de ministerraad scherp stelde. Daaruit kon niet de conclusie worden getrokken, dat het allemaal mogelijk zou zijn, maar er moesten prioriteiten zijn en deze moesten in het geheel gevat worden. Hij deed een beroep op Andriessen om zijn zorgen te zien als onderdeel van de zorgen die alle ministers hebben. Hij stelde voor dan eerst in kleine kring te bespreken wat er moest gebeuren. Er lag nog een reeks van zaken waar het kabinet uit moest komen. Hij was het eens met Toxopeus, dat een stap als Andriessen overwoog, op dat moment niet verantwoord was. Als bij verdere bespreking in concreto zou blijken, dat de ministers niet tot overeenstemming zouden kunnen komen, dan kon een dergelijke decisie onvermijdelijk zijn, maar niet nu, omdat men zorgen over de toekomst had. Hij achtte het het beste eerst terug te gaan naar de concrete problemen, bij voorbeeld door de cijferopstelling die in de nachtvergadering van 27 september was gemaakt met nieuwe gegevens bij te werken. Spreker stelde voor de verdere bespreking op te schorten.

Na verder overleg in kleine kring herinnerde Andriessen in de vergadering van de ministerraad van 3 januari 1964 eraan, dat hij een kleine maand geleden in de ministerraad een noodkreet had geuit en daaraan een conclusie had verbonden. Hij bleef de ontwikkeling die lonen en prijzen vertoonden op dezelfde wijze zien. Hij had een conclusie aan zijn uiteenzetting verbonden in de gedachte dat als de ontwikkeling zo doorging en hij zijn portefeuille ter beschikking zou stellen, een volgende minister van Economische Zaken meer gehoor zou vinden voor de noodzaak die ontwikkeling af te remmen. Hij meende, dat de ministerraad onvoldoende idee had van wat er aan de gang was. Intussen was hem echter gebleken, dat in de ministerraad wel begrip hiervoor bestond. Daarom besloot hij [het voornemen tot] aanbieding van zijn ontslag te laten vallen. Marijnen dankte Andriessen voor zijn verklaring en sprak de hoop uit, dat de Raad in het nieuwe jaar met de noodzakelijke teamgeest naar oplossingen voor de moeilijkheden zou streven.

In de gevarenzone: nieuw overleg met de Stichting van de Arbeid

Op 6 januari 1964 deed ik de ministerraad een overzicht toekomen van de loonvoorstellen die recentelijk waren goedgekeurd dan wel in behandeling waren genomen. Aan de hand van de ter zake reeds behandelde gegevens werd getracht een beeld te krijgen van de te verwachten loonontwikkeling in 1964. Bij effectuering van het loonakkoord kwam ik op een percentage van 13,1 loonkostenstijging. — — —

De nota werd op 8 januari in de ministerraad behandeld. Ik deelde ter aanvulling van mijn brief mede, dat ik behoefte had aan een gesprek met de Stichting van de Arbeid, waarbij ik zou willen beginnen met een vertrouwelijk gesprek met de zeven voorzitters. Het gesprek moest zeer grondig worden voorbereid. Met name achtte ik gegevens over de prijsontwikkeling van belang. Er lag nog geen stuk voor, maar Andriessen gaf een mondelinge uiteenzetting. Hij nam aan, dat de ministerraad het concept van het Centraal Economisch Plan 1964 als achtergrond voor de discussie beschouwde. Hij wees erop, dat met betrekking tot de prijsontwikkeling er nog veel onzekere factoren waren, onder andere met betrekking tot de beslissingen in de EEG. Het leek hem daarom alleen mogelijk een globale indruk van de prijsontwikkeling te geven.

Wat de lonen betrof achtte hij mijn uiteenzetting heel reëel. Er was niet alleen bezorgdheid over de omvang van de loonbeweging, maar men zou ook moeten weten hoe het zou gaan. De indruk bestond, dat de werkgevers weer onvoldoende tegenspel gaven bij loonvoorstellen, die het akkoord van de Stichting van de Arbeid belangrijk overschreden. Hij achtte het niet uitgesloten, dat de loonkostenstijging nog wat hoger zou uitkomen. Er zou niet mogen worden afgeweken van het prijzenakkoord. Op grond daarvan mocht met ingang van 1 januari alleen de loonsverhoging met 5% in de prijzen doorberekend worden. De tweede loonsverhoging van 5% zou alleen mogen worden doorberekend, als er een verliessituatie ontstond, terwijl ook nog een uitzondering mogelijk was in verband met de vaststelling van het minimumloon of een loonsverhoging op grond van de gelijke beloning van mannen en vrouwen. In het concept voor het Centraal Economisch Plan 1964 stelde het CPB, dat de ontstane loonbeweging in de Nederlandse geschiedenis ongekend groot was. De mogelijkheid bestond, dat men hiermee zou komen boven het loonpeil in de andere EEG-landen en dat het tot overbesteding zou leiden; men was dus in de gevaarzone gekomen. Een moeilijkheid was, dat de omvang van de loonsverhoging sterker gedifferentieerd was dan vroeger, waardoor voor de groepen met het kleinste percentage na de stijging van de kosten van levensonderhoud slechts weinig reële loonsverhoging overbleef. Andriessen vroeg begrip voor de gevaarlijke situatie; men zou alles moeten doen om een tweede loonronde over enkele maanden te voorkomen. Dat vergde een stringenter prijsbeleid.

Ook Witteveen was bezorgd. In de Stichting van de Arbeid was een akkoord gesloten over een loonsverhoging van in totaal 10%; bij de goedkeuring hiervan wist de regering, dat dit wel 12% zou kunnen worden. — — — Als nu de raming van het CPB van de stijging der loonsom op 16% (in plaats van op 12%) juist was, zou de loonstijging ver boven de verwachtingen uitgaan. Als de signalen uit het bedrijfsleven juist waren, kreeg men de indruk dat nu de zaak volledig uit de hand zou kunnen lopen. Hij was het met mij eens, dat een regeringsdelegatie opnieuw de gehele situatie met de Stichting van de Arbeid moest bespreken, waarbij ook de vraag aan de orde zou kunnen komen wat wij zouden kunnen doen, als de Stichting van de Arbeid met betrekking tot het loonbeleid niet goed meer functioneerde. — — —

Ik meende, dat wij in het gesprek met de zeven voorzitters de ernstige ongerustheid van de regering zouden moeten uitspreken en dringend zouden moeten vragen de interne coördinatie zodanig te doen zijn, dat men aan de afgesproken 10% vast zou houden. Ik zag twee mogelijke resultaten van het gesprek dat met het gehele bestuur van de Stichting zou worden gehouden, namelijk of dat het bestuur zou zeggen zich sterk te zullen maken aan de afspraak vast te houden of dat het zou zeggen dit niet te kunnen volhouden. In het laatste geval zou de regering ernstig moeten overwegen de bevoegdheden van de Stichting van de Arbeid terug te nemen en het College van Rijksbemiddelaars met een duidelijke instructie weer op gang te brengen. Hier zou aan vast kunnen zitten, dat de Stichting van de Arbeid uiteen zou vallen. Het zou dan niet mogelijk zijn de loonpolitiek verder te voeren, voordat een wetswijziging zou hebben plaatsgehad. Ik vreesde dat het voor mij politiek niet mogelijk zou zijn die wetswijziging te verdedigen, aangezien op mijn initiatief — overigens in overeenstemming met het kabinet — het bestaande loonsysteem was ingevoerd. — — —

Het gesprek met de zeven voorzitters met een vertrouwelijk karakter vond plaats op 16 januari. De volgende dag wijdde de ministerraad, nadat ik een mondeling verslag had gegeven, daaraan een bespreking, meer een brainstorming, waaraan eigenlijk in hoofdzaak

Andriessen, Witteveen en ik deelnamen, zonder dat definitieve conclusies werden getrokken. Gesproken werd over het teruggeven van de bevoegdheid tot goedkeuring aan het College van Rijksbemiddelaars, maar betwijfeld werd of dat op zichzelf invloed zou hebben op het ergste kwaad: het verschijnsel van de zwarte lonen. Een zekere voorkeur voor het behoud van het institutionele kader was aanwezig, zodat een ernstige poging daartoe zou moeten worden gedaan. — — — 80

Afgesproken werd dat de bespreking in kleine kring (Andriessen, Witteveen en ik) op 20 januari zou worden voortgezet. Daarover rapporteerde ik aan de ministerraad bij brief van 22 januari. Ik deelde mede dat wij ons nog eens hadden afgevraagd welke mogelijkheden ons in de huidige situatie ten dienste stonden. Wanneer men wilde blijven binnen het kader van het huidige loonpolitieke systeem, liet zich een tweetal mogelijkheden denken, namelijk die waarbij de bevoegdheden bij de Stichting van de Arbeid bleven, en die waarbij de bevoegdheden van de Stichting terug zouden gaan naar het College van Rijksbemiddelaars en de overheid haar wil trachtte door te zetten door een aanwijzing van het College. Na ampele discussie kwamen wij tot de conclusie, dat het op zeer grote moeilijkheden zou stuiten de bevoegdheden van de Stichting af te nemen en op deze wijze onze wil door te zetten. Meer aanbeveling leek ons de methode te verdienen waarbij de bevoegdheden van de Stichting van de Arbeid intact zouden blijven, doch waarbij overeenstemming ontstond over het door de Stichting te voeren beleid. — — — 81

Gesuggereerd werd dat wij bij de bespreking met de Stichting van de Arbeid van de volgende uitgangspunten zouden uitgaan:

1. Het akkoord van de Stichting moest worden nageleefd, kleine afwijkingen daargelaten. Anders zou onherroepelijk onverbindendverklaring moeten volgen.
2. Het College van Rijksbemiddelaars moest toezicht uitoefenen op een juiste toepassing van de ondernemingsgewijze differentiatie. Het grootste deel van het hiervoor overeengekomen percentage was bedoeld voor het witten van zwarte lonen. Slechts een klein gedeelte, bijvoorbeeld 1%, zou voor werkelijke extra loonsverhoging mogen worden gebruikt. Indien in een bedrijfstak geen zwarte lonen werden betaald kon dus slechts een geringe differentiatie worden toe gepast.
3. Op de verlenging van contracten bij overschrijding van de 10% diende — — — nog geen nadruk te worden gelegd. Dit zou eventueel later in het jaar kunnen geschieden na het uitbrengen van een advies door de SER en na het verschijnen van het halfjaarlijkse rapport van het CPB. — — — 82

Op 24 januari vond het overleg met de Stichting van de Arbeid plaats. We kwamen niet tot definitieve conclusies en besloten op 31 januari opnieuw bij elkaar te komen. In de notitie van 28 januari aan de ministerraad, waaraan ik een uitvoerig verslag van de bespreking van 24 januari toevoegde, schreef ik [onder meer] het volgende:

‘— — — Men bleek dus bereid in de Stichting van de Arbeid zo goed mogelijk door te gaan, doch men zag wel aankomen, dat het uiteindelijke cijfer dat de loonontwikkeling per 1 april a.s. te zien zal geven, hoger zal zijn dan destijds voorzien is in het akkoord van de Stichting. Wij bevonden ons in de vergadering met vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers in een bijzonder moeilijke situatie. Ik heb nadat deze gesproken hadden de beraadslagingen geschorst, waarna wij ongeveer drie kwartier met elkaar hebben overlegd. Wij waren unaniem van oordeel, dat het wenselijk was om ons in het kabinet opnieuw te beraden op de situatie die was ingetreden. Niet omdat wij van oordeel waren dat een gans ander standpunt zou kunnen worden ingenomen dan wij reeds ingenomen hadden ten aanzien van het eventueel terugnemen van de bevoegdheden met betrek-

king tot de goedkeuring van collectieve arbeidsovereenkomsten, doch wel omdat wij behoefte gevoelden ons met het zo voltallig mogelijke kabinet rekenschap te geven van de consequenties en van de noodzaak tot het overwegen van nadere maatregelen. — — —'

Na lange discussies verdeeld over de ministerraadsvergaderingen van 24 januari en 31 januari kwamen we tot een tamelijk evenwichtig pakket. Dit pakket kwam in bespreking met de Stichting van de Arbeid en leidde ook daar met enige aanpassing tot overeenstemming. In een brief van de ministers van Sociale Zaken en Volksgezondheid, Economische Zaken en Financiën van 3 februari 1964 informeerden wij de Kamer. — — — ⁸³

Het — tamelijk uitvoerige — debat vond plaats op 12 en 13 februari. De Kamer had geen grote problemen met ons beleid. Noch van de zijde der regeringsfracties, noch van de kant van de Partij van de Arbeid werden moties voorgesteld.

Optrekking AOW en AWW tot sociaal minimum

Ik kom nu op het belangrijke punt van de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum, een zaak die op zichzelf, zoals werd vastgesteld in de regeringsverklaring, een hoge prioriteit had, doch waarbij omtrent de financiering alle problemen nog niet waren opgelost. Daar zouden nog bijkomen het niveau van het sociaal minimum en de datum van ingang. Bij de interne discussie in het kabinet zou bovendien aan de orde komen de prioriteitenafweging van de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum ten opzichte van andere prioriteiten, waaronder vooral de voornemens van Witteveen en Van den Berge met betrekking tot de neutralisering van de progressie in de loon- en inkomstenbelasting.

De kwestie van de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum was, zoals reeds uit het voorgaande zal zijn gebleken, niet iets wat plotseling opkwam bij de vorming van het kabinet-Marijnen. Gelet op het karakter van het AOW-pensioen van een bodempensioen, dat daaraan bij de totstandkoming van de AOW gegeven was, hechtten regering en parlement vanaf dat moment grote betekenis aan de wijze waarop het AOW-pensioen vermeerderd met aanspraken uit hoofde van andere voorzieningen, tot een bevredigend niveau van ouderdomspensioenen zou kunnen worden gekomen.

Onder de aanvullende voorzieningen werd grote betekenis gehecht aan bedrijfs- en ondernemingspensioenen. Tussen de pensioenvoorziening, neergelegd in de AOW, en die van de aanvullende bedrijfspensioenen bestond evenwel een belangrijk verschil en wel dit, dat de pensioenen krachtens de AOW welvaartsvast waren, terwijl de bedrijfspensioenen dit niet waren.

Bij de behandeling van de begroting van het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor het jaar 1958 werd van verschillende zijden de vraag gesteld of het niet mogelijk zou zijn de pensioenen, welke ontleend werden aan de bedrijfspensioenfondsen, geheel of voor een deel waardevast te maken. Daarbij werd aan de regering in overweging gegeven, dit vraagstuk voor te leggen aan de SER. De toenmalige staatssecretaris van Sociale Zaken had zich daarop bij schrijven van 22 mei 1958 ter zake tot de SER gericht met de vraag of naar het oordeel van de Raad maatregelen genomen zouden moeten worden, teneinde de bedrijfspensioenfondsen waardevast te maken en zo ja, of ten deze een taak voor de overheid was weggelegd. Het advies van de SER werd uitgebracht op 30 juni 1961.

Nadien verzocht ik op 21 november 1961 aan de SER de in diens advies van 30 juni gedane suggesties ter zake nader uit te werken. Voorts vroeg ik op 22 november 1961

aan de Contactcommissie van Bedrijfspensioenfondsen advies inzake de kwestie van de waardevastheid van bedrijfspensioenen. Het advies van de Contactcommissie werd uitgebracht op 3 december 1962.

Mijn verzoek van 21 november 1961 aan de SER om de in diens advies van 30 juni 1961, nog voor mijn aantreden als minister, gedane suggesties nader uit te werken, betrof met name de uitspraak van de Raad dat in beginsel door een verhoging van de AOW-uitkeringen tot een sociaal minimum een belangrijke bijdrage zou kunnen worden geleverd aan een bevredigend stelsel van pensioenvoorzieningen; hierdoor (aldus het advies van 28 februari 1964) zou immers voor een deel van het oudedagspensioen, dat geacht kon worden voor het levensonderhoud noodzakelijk te zijn, de welvaartsvastheid zijn gewaarborgd. Mijn verzoek betrof tevens, hetgeen uitdrukkelijk in het advies van 30 juni 1961 werd gesteld, dat bij een dergelijke structurele verhoging van de AOW-uitkeringen alle aspecten van de algemene ouderdomsverzekering zouden moeten worden gezien, waarbij als belangrijkste te behandelen onderwerpen werden genoemd de wijze van verdeling van de lasten over de premieplichtigen en de verhouding van de uitkeringen voor alleenstaanden en echtparen.

Ik vermeld dit nog eens om er aan te herinneren, dat de optrekking van de AOW- en AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum geen hersenspinsel van mij was om mijn sociale image op te poetsen (vergelijk de uitspraak van Andriessen), maar bij de verkiezingen van 1963 een politiek gegeven was, alhoewel de SER over de modaliteiten van het sociaal minimum zijn advies nog moest uitbrengen. Het was een programmapunt van nahezueg alle politieke partijen. Het kwam in ieder geval voor in het werk- en verkiezingsprogramma van de KVP, waaraan ik mij voor de Tweede-Kamerverkiezingen als kandidaat-kamerlid had gebonden. Ook de regeringsverklaring was heel duidelijk. Ik herinner er aan, dat daarin de passage voorkwam, dat optrekking van de AOW-uitkeringen een voornam plaats had in het regeringsbeleid en dat de regering na de uitbrenging van het SER-advies – om het wat minder omslachtig te zeggen dan de regeringsverklaring deed – de noodzakelijke wetsvoorstellen zou indienen. Bovendien had het kabinet in de verklaring gesteld, dat het kabinet in het kader van het sociale-zekerheidsbeleid geen beginselkwestie van medefinanciering uit de algemene middelen zou maken. Het zou – vanzelfsprekend – een kwestie van prioriteitenafweging zijn, teneinde het gehele regeringsbeleid zo goed mogelijk te realiseren.

'Hoe vertel ik het op de Kneuterdijk'

Het werd mij al spoedig duidelijk uit de rapporten die ik van mijn medewerkers uit de vergaderingen van de SER-commissie-Bosman kreeg en ook uit een enkel gesprek met H.J.W. Bosman zelf, dat ik voor realisering van het sociaal minimum een bijdrage uit de algemene middelen van ongeveer 0,5% premie, dat wil zeggen f150 miljoen, nodig zou hebben. Informeel liet ik dat aan Witteveen weten, die zich daarover ongelukkig voelde, ook al in verband met zijn eigen belastingplannen.

Zoals ik al meer heb vermeld ben ik – tot zijn dood – een goede vriend geweest van de toenmalige staatssecretaris van Financiën dr. W. van den Berge. Ook Witteveen wist dat en vroeg Van den Berge met mij te spreken. Van den Berge kwam mij opzoeken en probeerde mij uit te leggen wat kon en wat niet kon. De rekenmeesters op Financiën hadden becijferd, dat verhoging van de AOW- en AWW-uitkeringen ook budgettaire voordelen had, die becijferd werden op f67 miljoen. Dat bedrag wilde Witteveen wel afstaan. Nu

heb ik nooit begrepen, waarom dit soort bedragen in het geding worden gebracht. In de plaats van Witteveen zou ik als minister van Financiën gezegd hebben: f150 miljoen (0,5%) heb ik niet, maar met f75 miljoen (0,25%) kan ik leven. Ik zei dat ook tegen Van den Berge. Maar daarenboven merkte ik op, dat het f150 miljoen moest zijn en dat ik blij was dat Witteveen maar f83 miljoen hoefde te vinden.

Na enkele dagen sprak Witteveen mij in de ministerraad aan en zei dat hij vond dat we elkaar informeel moesten spreken. Ik vroeg hem of hij gelegenheid had 's avonds bij mij een glas wijn te komen drinken. Alhoewel de wijn voor deze matige, bijna ascetische man zeker geen conditie was, beloofde hij te komen. Toen hij 's avonds kwam, zat ik naar de Brandenburger Konzerte van J.S. Bach te luisteren. Hij vroeg me de plaat niet af te zetten. Ik schonk een glas wijn in en nadat we van de muziek hadden genoten kwamen we ter zake. Johan zei me dat hij alles nog eens had laten doorrekenen, maar met de beste wil niet verder kwam dan f93 miljoen! Ook met het oog op zijn belastingplannen kon hij niet verder gaan. Ik bleef op mijn standpunt staan, dat ik f150 miljoen nodig had en dat er dus nog f57 miljoen bij moest. Overigens zei ik hem dat ik voorstander was van zijn belastingvoorstellen en die zeker zou steunen als wij het eens werden. Hij ging wat bezorgd weg, maar in alle vriendschap. Het was niet gemakkelijk om echt met hem in een conflict-situatie te komen. Daarvoor was – en is hij – een te fijn mens.

Intussen waren we wel vastgelopen. Ik besloot mijn oude vriend Toxopeus in te schakelen. Ik zei hem, dat als ik mijn f150 miljoen niet zou krijgen, ik in de problemen zou komen met de KVP-fractie over het niveau van de premies volksverzekeringen, en het dan voor mij moeilijk zou zijn de belastingplannen van Witteveen te steunen. Wij consulteerden Biesheuvel, die met ons van oordeel was dat er een politiek compromis moest komen. De zaken gingen toen in versnelling. Toxopeus organiseerde een bijeenkomst op een avond bij hem thuis. Buiten hem waren daar in ieder geval aanwezig Witteveen, Biesheuvel en ik. Ik meen mij te herinneren dat ook Van Aartsen en Bogaers aanwezig waren, omdat we alle belangrijke hangende problemen van de begroting 1965 wilden oplossen, maar ik weet het niet helemaal zeker meer. Toxopeus schonk een goede wijn en leidde de bijeenkomst voortreffelijk. Hij was veel meer een politiek dier dan Witteveen en vreesde voor een crisis, omdat dat zou kunnen leiden tot een nieuwe samenwerking van de KVP met de PvdA en tot een uitschakeling van de VVD. Wij kwamen tot volledige overeenstemming. De majeure problemen: f150 miljoen voor het sociaal minimum en de belastingvoorstellen van Witteveen en Van den Berge, werden geaccepteerd en ook een aantal zaken op de terreinen van Landbouw, Verkeer en Waterstaat, Volkshuisvesting en Volksgezondheid. Witteveen verliet de bijeenkomst als eerste. Tenslotte bleven Biesheuvel, Toxopeus en ik nog over. Wij waren erg gelukkig met het bereikte resultaat. Toen Biesheuvel vertrokken was, dronken Toxopeus en ik nog een glas waarna ook ik mij naar huis begaf. De volgende ochtend hadden we ministerraad. Voor de aanvang van de vergadering sprak Witteveen enkele deelnemers aan het overleg van de vorige avond aan en wilde op enige kleinere punten – ik herinner mij bij voorbeeld f 6 miljoen voor Volksgezondheid – wat veranderen, maar wij bleven erbij dat de gemaakte afspraken bindend waren. En met een blik in zijn ogen van 'Hoe vertel ik het op de Kneuterdijk' legde Witteveen zich hierbij neer. *Elsevier* had een koddige karikatuur onder de naam 'De accolade van Wassenaar'. Daarmede was de financiering geregeld. — — — 84

De accolade van Wassenaar

Bron: *Elseviers Weekblad* 6-6-1964

Het COSO-congres

Op zaterdag 9 mei 1964 vond in Utrecht een massaal demonstratief congres plaats, bijeengeroepen door het COSO (het centraal orgaan van samenwerkende ouderen organisaties, te weten de Algemene Bond van Bejaarden, de Bond voor Staatspensionering, de Protestants-Christelijke Ouderenbond, de Unie van Katholieke Diocesane Bonden). Het congres werd bijgewoond door veel kamerleden, andere vertegenwoordigers van politieke partijen en vertegenwoordigers van het georganiseerde bedrijfsleven. Ik ging er ook heen met enkele medewerkers. Het congres nam een resolutie aan waarin werd uitgesproken: dat het AOW-pensioen voor echtparen zou moeten worden verhoogd tot f3650 en tot f2550 voor ongehuwden; dat de kosten hiervan geheel of voor het grootste deel bestreden dienden te worden uit een bijdrage uit de schatkist; en dat de verhoging zo spoedig mogelijk, doch uiterlijk op 1 januari 1965 tot stand zou moeten komen.

Twee weken later, toen de inhoud van het wetsontwerp bekend was, wendde het COSO zich tot de ministerraad met de mededeling, dat het vasthield aan de resolutie en vroeg om een bijdrage van f500 miljoen uit de algemene middelen. — — — 85

De parlementaire behandeling van het wetsontwerp leverde geen grote problemen op. Van de commotie die hier en daar was ontstaan, toen ik bij de kabinetsformatie met betrekking tot de optrekking en haar financiering een aantal duidelijke voorwaarden had gesteld, bleek niet veel over te zijn gebleven. [De discussie spitste zich toe op de kwestie van het niveau van het sociaal minimum en de hoogte van de bijdrage uit de algemene middelen. Kikkert (CHU) diende een amendement in om die bijdrage te verhogen tot

f250 miljoen, Berger (PvdA) wilde de overheidsbijdrage bepalen op f500 miljoen, evenveel als het COSO had gevraagd. De amendementen werden door het kabinet niet aanvaardbaar genoemd.] — — —

Er waren geen replieken. Wel nog wat discussie bij de amendementen. Het wetsontwerp werd vrijwel ongewijzigd aanvaard met nagenoeg algemene stemmen. De AR-leden Aantjes, Meulink en Schakel stemden, evenals de leden van de SGP en de heer P. Jongeling (GPV), om principiële overwegingen tegen. Ook de leden van de Boerenpartij onder leiding van Koekoek stemden tegen. In de Eerste Kamer werd het wetsontwerp met algemene stemmen aangenomen. — — — ⁸⁶

De verhogingen konden 1 januari 1965 ingaan.

Het couponnetje van Veldkamp

Bij de vorming van het kabinet-Marijnen werden de aangelegenheden betreffende de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en de bezitsvorming (de troetelkinderen van Romme), die Schmelzer in beheer had gehad op Binnenlandse Zaken van 1956-1959 en op Algemene Zaken van 1959-1963, overgedragen aan het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid. Ik ging naar het Binnenhof voor een afsluitend gesprek over deze zaken. Er waren geen echte problemen. De betreffende ambtenaren konden als zij zulks wensten naar ons overkomen. Bij de Tweede Kamer lag een ontwerp van Wet houdende vaststelling van een algemene premiespaarwet, waarvan Schmelzer op 14 juni 1963 de indiening had bevorderd. Er was nog geen voorlopig verslag. Schmelzer vroeg mij nog in het bijzonder mijn aandacht voor de samenhang van de afstoting van staatseigendommen en bezitsvorming voor de brede lagen van het volk.

Ter voldoening aan het verzoek van enkele leden van de vaste commissie voor Financiën bij de bespreking van het Wetsontwerp tot wijziging van hoofdstuk VII B der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1960 een uiteenzetting te geven van de algemene grondslagen van het regeringsbeleid met betrekking tot het bezit van en de deelneming in vennootschappen door de staat, gaf de toenmalige minister van Financiën Zijlstra, in een nota van 14 november 1960 aan de Tweede Kamer, de richtlijnen aan die naar de mening van de regering bij vragen van behouden (respectievelijk niet-behouden) en verwerven (respectievelijk niet-verwerven) van deelnemingen dienen te worden aangelegd. Hij merkte voorts op, dat naar de mening van de regering deze richtlijnen voor het verwerven en behouden van deelnemingen in beginsel evenzeer golden voor andere objecten van staatsbezit, zoals staatsbedrijven, land en gebouwen. Wat de wijze van afstoten van deelnemingen betreft, deelde Zijlstra mede, dat de transacties mede konden worden gebruikt voor de bezitsvorming in deze zin, dat het bezit van kleine effectencoupures ook voor de brede lagen van de werknemers zou kunnen worden bevorderd. Schmelzer vroeg mij, wanneer de afstoting van staatseigendommen aan de orde zou komen, er voor te zorgen, dat het bezitsvormingsaspect tot zijn recht zou komen.

In de regeringsverklaring was uiteengezet, dat de regering zowel de bevordering van een zo breed mogelijk gespreid bezit, als die van de medezeggenschap in onderneming en bedrijf zag als aangelegenheden die voor een juiste spreiding van verantwoordelijkheden in de maatschappelijke orde van het aller grootste belang waren. Ik besloot de zaken van Schmelzer onder te brengen in het directoraat-generaal voor Sociale Voorzieningen en Arbeidsverhoudingen. Politiek zou ik mij met het bezitsvormingsbeleid bezig houden en zou staatssecretaris dr. De Meijer de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie onder zijn hoede

nemen. Dat laatste was een verkeerde beslissing. De Meijer bleek een tegenstander te zijn van de PBO, hetgeen tot een aantal moeilijkheden zou leiden, waarbij ik moest ingrijpen. De ergste was de benoeming van De Pous tot voorzitter van de SER. De Meijer wenste het benoemingsbesluit niet te tekenen, waarop ik het deed. De Meijer schikte zich daar in, alsmede in een aantal andere beslissingen die ik noodgedwongen moest nemen.

Bij de behandeling van mijn begroting voor het dienstjaar 1964 vroeg de Kamer mij om een uiteenzetting over het door mij te voeren bezitsvormingsbeleid. Ik deelde mede, dat ik die zou geven in de memorie van antwoord naar aanleiding van het voorlopig verslag inzake de Algemene Premiespaarwet. Dit zou op 12 mei 1964 verschijnen. Voor ik op 11 februari 1965 de memorie van antwoord kon indienen, kreeg ik te maken met de kwestie waarvoor Schmelzer mijn bijzondere aandacht had gevraagd, namelijk de afstoting van staatseigendommen en de betekenis daarvan voor het bezitsvormingsbeleid.

Verkoop aandelen Breedband

Op 8 januari 1965 riep Marijnen een spoedbijeenkomst van de ministerraad bijeen in verband met de verkoop van de zich in handen van de staat bevindende aandelen-Breedband N.V. aan de Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staalfabrieken N.V. Er werd ons een concept-brief van de ministers van Economische Zaken en Financiën aan de Tweede Kamer voorgelegd, die later zou verschijnen onder Zitting 1964-1965, 7947 d.d. 28 december, met de vermelding 'Verzonden op 8 juni 1965', een vermelding die onbegrijpelijk is voor degenen die de geschiedenis niet hebben meegemaakt.

Andriessen en Witteveen waren niet aanwezig. De eerste was in het Afrikaanse Yaunde voor EG-aangelegenheden en Witteveen was in Washington voor het IMF. Omdat de collegae elkaars ad interim waren moest Marijnen optreden als minister van Economische Zaken ad interim en als minister van Financiën ad interim. Marijnen begon met een – begrijpelijke – leespauze. Hij dacht, dat de behandeling in totaal niet meer dan een kwartier in beslag zou nemen. Toen ik de brief tweemaal goed gelezen had, kwam er een signaal bij mij door, dat Schmelzer mij gezegd had, dat ik wat moest doen bij het afstoten van staatseigendommen. Ik vroeg Marijnen enige tijd om met Schmelzer te bellen. Ik kreeg hem vrij vlug aan de telefoon. Ik vertelde hem van de concept-brief en vroeg hem mijn geheugen nog eens op te frissen over het bezitsvormingsaspect. Hij was uitermate verbaasd dat de ministerraad zich eerst nu boog over de brief, want de Kamer was reeds in het bezit van de getekende brief d.d. 28 december 1964. In de tweede plaats zei hij mij, dat ik met een beroep op de nota van de toenmalige minister van Financiën d.d. 14 november 1960 (Wetsontwerp tot wijziging van hoofdstuk VII B der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1960), een deel van de opbrengst van de Breedbandtransactie moest claimen voor bezitsvorming. Het had hem verwonderd dat de nota van Andriessen en Witteveen daarover niets bevatte. Hoe ik een en ander wilde uitwerken was mijn zaak. Ik besloot mijn departement te bellen en vroeg om zo snel mogelijk het betreffende stuk naar de ministerraad te laten brengen.

Teruggekomen in de Trèveszaal zei ik tegen Marijnen dat ik niet in staat was aan de discussie te beginnen, zolang ik het stuk niet had gelezen waarover ik gebeld had. Tegelijkertijd vroeg ik hem of hij wist dat het stuk al bij de Tweede Kamer lag. Dat bleek niet het geval te zijn. Biesheuvel toonde zich zeer geërgerd en ging ook met de Tweede Kamer bellen. Na geruime tijd kwam hij terug en bevestigde mijn mededeling. De stemming in de ministerraad was niet prettig ten opzichte van de beide collegae. Men vond de handel-

wijze een aanfluiting van de Raad. Dat hadden Andriessen en Witteveen natuurlijk niet bedoeld en er was waarschijnlijk op ambtelijk niveau iets fout gegaan. De Raad had materieel geen moeite met de brief, maar ik zette uiteen, dat ik mij in verband met het bezitsvormingsbeleid voor een 'fait accompli' gesteld voelde. Ik stelde voor dat Marijnen de kamervoorzitter zou mededelen, dat de brief geacht moest worden op 8 januari 1965 verzonden te zijn en dat een tweede brief zou worden uitgezonden getekend door de minister van Economische Zaken ad interim, van Financiën ad interim en door mij, waarin werd medegedeeld, dat in de eerste brief de vraag van het dienstbaar maken van de plaatsgehad hebbende afstoting van staatsbezit aan de bezitsvorming terzijde was gelaten en dat op dat punt nader zou worden ingegaan in de memorie van antwoord betreffende het ontwerp-Algemene premiespaarwet. Na ampele discussie ging de ministerraad met mijn voorstel akkoord. Dat zou mij, zo verklaarde ik, een reële claim geven op een deel van de opbrengst. 'Maar niet de hele opbrengst', riep Biesheuvel, waarop ik besloot met de opmerking 'En ook niet f30 miljoen'.

'Gerard, ik vind dat je overvraagt'

Hoeveel het zou worden werd een moeilijke zaak. Het ambtelijk overleg daarover liep vast. Omdat daardoor in feite het uitbrengen van de memorie van antwoord inzake de Algemene Premiespaarwet, waarom van de zijde van de Tweede Kamer herhaaldelijk werd gevraagd, werd uitgesteld, moest ik een initiatief nemen. Ik zond het concept van de memorie van antwoord naar de ministerraad en nam daarin de passage op, dat de regering had besloten om 'f150 miljoen van de netto-opbrengst van de Breedbandtransactie af te zonderen om in de kapitaalsfeer te worden gebruikt ter bevordering van de spreiding van effectenbezit onder kleine spaarders'. In het begeleidend schrijven vermeldde ik, dat ik over het bedrag van f150 miljoen nog geen overeenstemming had bereikt met de minister van Financiën en indien ik met hem voor de vergadering van de ministerraad alsnog overeenstemming zou bereiken, ik dit alsnog aan de ministerraad zou berichten.

Toen de concept-memorie van antwoord de ministers nog nauwelijks bereikt kon hebben, ging mijn ministerstelefoon. Ik had een – zeldzame – rustige middag en zat wat kranten te lezen. Ik nam de telefoon op en was verbonden met Witteveen. Ik merkte, dat hij op zijn minst opgewonden was. Hij zei me dat hij mij onmiddellijk moest spreken, waarop ik antwoordde dat ik nogal druk bezig was, maar aangezien ik de indruk kreeg dat hij opgewonden was, onmiddellijk zou komen. Op de Kneuterdijk aangekomen, kon Witteveen nauwelijks wachten om met het gesprek te beginnen, maar wij dronken eerst een kopje thee. Toen zei hij tamelijk kortaf: 'Gerard, ik vind dat je overvraagt.' Nu vond ik dat ook, maar het ambtelijk overleg was vastgelopen en ik moest de ambtelijke impasse doorbreken. Ik vroeg toen: 'Johan, wat had jij gedacht?' Hij dacht een ogenblik na en zei toen 'f100 miljoen'. Dat zou ik als minister van Financiën nooit gedaan hebben. Zelf zou ik met f75 miljoen al blij geweest zijn en in zijn schoenen had ik nooit meer geboden dan f50 miljoen. Ik zei toen dat ik altijd wel geweten had, dat hij niet zoveel voelde voor bezitsvorming van de brede lagen van het volk. Voorts, dat ik het een uitermate karig bod vond, maar dat ik – zij het met tegenzin – vanwege de goede verhoudingen, mij er bij zou neerleggen op voorwaarde – aangezien het voor mij het absolute minimum was – dat hij zich sterk zou maken om met mij in de ministerraad er voor te zorgen, dat aan het bedrag niet geknibbeld zou worden.

In goede stemming keerde ik op het departement terug en vroeg directeur-generaal Van de Ven bij me te komen. Ik vertelde hem wat het resultaat was. Hij schrok en vroeg mij of ik een idee had wat we er mee moesten doen. Dat had ik niet en ik vroeg hem zo vlug mogelijk met voorstellen ter zake te komen. Dat zou uiteindelijk leiden tot de Wet tot vaststelling van een Bezitsvormingsfonds, die echter, zelfs door tegenwerking van Vondeling in het kabinet-Cals, maar natuurlijk vooral door toedoen van thesaurier-generaal dr. W. Drees jr., nog enkele jaren op zich zou laten wachten. — — — 87

'Fruits de mer à l'assurance sociale'

Tussen de bedrijven door waren er ook minder zwaarwegende zaken. Zo moest ik gedurende de maand maart een emigrantenbezoek brengen aan Australië en Nieuw-Zeeland, dat gecombineerd werd met een zeer kort bezoek aan emigranten op de westkust van de VS, het ICEM-centrum in Hong Kong en een vluchtelingenkamp in Thailand.

Voorafgaand daaraan participeerde ik in een buitengewoon leuke happening. Het – toen nog vrij jonge – perscentrum Nieuwspoort organiseerde een kookwedstrijd voor journalisten. Er moest op verschillende avonden voor een nogal omvangrijk aantal aanwezigen op originele wijze gekookt worden. Mij werd gevraagd de wedstrijd te openen met een door mij bereid gerecht. Dat zou gebeuren op 1 februari.

Veldkamp in een gezellig onderonsje met Biesheuvel
Bron: collectie Veldkamp

Ik besloot een 'fruits de mer à l'assurance sociale' te maken, waarvoor ik aan de keuken van Nieuwspoort in verband met de inkoop van de benodigde hoeveelheden, het volgende recept opgaf. 'Een roux maken met veel gesnipperde uien, een nauwelijks merkbaar stukje knoflook, bouillon, visnat, en afmaken met witte wijn en room; bijkleuren met tomatenpuree en naar smaak toevoegen, peper, zout en thijm; daarna toevoegen gekookte kabeljauw of tarbot (1 ons per persoon), kleine en grote garnalen, stukjes krab, gekookte mosselen en grote champignons. Zeer warm opdienen in vuurvaste schalen, gegarneerd met grote garnalen of stukjes krab, fleurons en gehakte peterselie; te eten met stokbrood en een glas witte Bourgogne. Wie daarna nog honger heeft ete Franse kaas met stokbrood en drinke er een glas lichte Bordeaux bij.' Ik begaf mij tijdig naar de keuken van Nieuwspoort, waar ik behalve de bekwame kok Gerard, die mij zou assisteren, en de benodigde kokskleding inclusief muts ook een telegram aantrof van de club van chef koks, getekend door haar voorzitter, de befaamde kok J. Th. Heering. Zij wensten mij alle succes met mijn culinaire verrichtingen. Het werd een genoeglijke avond, waarbij tal van journalisten, maar ook een aantal collegae aanwezig waren. — — — ⁸⁸

Val kabinet-Marijnen, vorming kabinet-Cals

Felle aanval De Telegraaf

Dat het kabinet niet een solide samenstelling had, schreef ik reeds en niet iedereen verwachtte dan ook dat het kabinet zijn normale rit zou uitzitten. Bij grote groepen binnen de KVP en ARP had men, zoals gezegd, liever een herstel van de coalitie met de PvdA gehad en daaraan werd zo nu en dan ook uiting gegeven.

Zo verscheen er een opmerkelijk stuk in *De Gelderlander* van 6 mei 1964 met in de aanhef: 'Van bevriende zijde', maar overigens ongesigneerd. In het artikel, dat mij aanvankelijk niet onder ogen was gekomen, werd onvrede uitgesproken over het voortduren van de coalitie en aangedrongen op herstel van de samenwerking met de Partij van de Arbeid. In een hoofdartikel in *De Telegraaf* van 11 mei 1964 werd hierop fel gereageerd. Het merkwaardige was dat het stuk in *De Gelderlander* door sommigen met mij in verband werd gebracht. Men had altijd al vermoed dat zoiets zou gebeuren, maar zo vlug en zo grof had *De Telegraaf* niet gedacht. Het artikel bevatte een felle aanval tegen mij: 'een man die om tal van (overigens niet genoemde, G.V.) redenen nooit minister had mogen worden'. Ik was perplex. Het stuk kende ik niet, laat staan dat ik er bij betrokken zou zijn geweest. En dat schreef dezelfde krant die nog nauwelijks vijf jaar eerder zich beklaagde, dat de jonge bekwame staatssecretaris van Economische Zaken bij de formatie van het kabinet-De Quay geen minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid mocht worden. Wie het stuk schreef, weet ik tot op de dag van vandaag niet. Ik heb wel eens gedacht aan Middelhuis, maar die had, gezien zijn binding met *de Volkskrant*, *De Gelderlander* niet nodig. Datzelfde gold voor Gielen, die het ook geschreven had kunnen hebben. Natuurlijk was ik na de stembusuitslag van 1963 voorstander van een kabinet met de Partij van de Arbeid, maar dat waren Cals en Klompé ook evenals een aantal andere leden van de KVP-Tweede-Kamerfractie.

Ik zocht Marijnen op en zei hem dat ik mij grof beledigd voelde en de indruk had, dat het *Telegraaf*-artikel geïnspireerd was. Hij zegde mij toe met Witteveen te spreken, die goede relaties met *De Telegraaf* onderhield, wat ik overigens niet wist. Overigens bleek het een storm in een glas water, maar wel iets wat symptomatisch was voor de politieke verhoudingen.

Quasi-komische kabinetscrisis

Over de quasi-komische kabinetscrisis zal ik niet uitvoerig schrijven. Ik was er – mijns ondanks – nauw bij betrokken, omdat ik als staatssecretaris van Economische Zaken met Scholten in het kabinet-De Quay, met volledige steun van het kabinet en met instemming van Romme, de nota-Reclametelevisie had ingediend. Mijn mening over het radio- en televisiebestel was sedert die indiening niet gewijzigd. Toen bij de kabinetscrisis van 1965 binnen de KVP-fractie een aantal leden vond dat ik een verrader was – omdat ik bij het ontstane conflict de zijde van de CHU-ministers Scholten en Andriessen en ten dele de zijde van de VVD-ministers Schouwenaar-Franssen, Toxopeus en Witteveen koos –, miskenden zij, dat ik sedert 1961 niet van standpunt was veranderd. Ik nam mijn standpunt bij de crisis van 1965 niet in 'pour besoin de la cause', met andere woorden om het

kabinet te laten vallen, doch ik bleef uitsluitend trouw aan zorgvuldig, goed onderbouwde beginselen. Dat hebben noch Marijnen en Bot noch een aantal andere collegae begrepen, die ook verantwoordelijkheid hadden genomen voor de nota-Scholten-Veldkamp, maar het onderwerp vanuit hun respectievelijke verantwoordelijkheid voor Landbouw en Nieuw-Guinea-aangelegenheden niet erg belangrijk vonden.

De geschiedenis van de crisis en de onderliggende problematiek is voldoende geschetst door Duynstee en Maas, objectiever door de eerste, die wat hij schreef toetste aan alle factoren, terwijl de tweede dat niet deed. Die veroorloofde zich tal van kwalificaties over mij, die ieder historicus bij nog levende personen in ieder geval getoetst zou hebben.

Bot was in de hele materie erg onzeker. Hij kende de materie niet; zijn stukken, waarover het kabinet moest oordelen, kwamen met stukjes en beetjes binnen. Ik herinner mij, dat hij de zondag van de crisis mij thuis opzocht om mij voor zijn standpunt te winnen. Zijn standpunt was het standpunt van vooral KRO, NCRV en VARA, verwoord door Van Doorn, Roosjen en Burger. Het stond haaks op de beginselen waardoor Scholten en ik ons lieten leiden. Te zamen met Andriessen hebben Scholten en ik geprobeerd een compromis te vinden. Wij vonden – dat was althans de mening van Andriessen en mij – de zaak geen kabinetscrisis waard. Daarom was de mening van een deel van de KVP-fractie, dat ik niet in het nieuwe kabinet behoorde terug te keren omdat ik met de CH- en VVD-ministers de crisis veroorzaakt zou hebben, zo onjuist. Een meerderheidsbesluit zou voor mij op zichzelf geen reden tot aftreden zijn geweest. Dat gold echter tenminste voor Andriessen. Maar zo dacht het presidium van de KVP en een deel van de Tweede-Kamerfractie niet. Ik kwam dat op een wonderlijke manier aan de weet.

Wonderlijke KVP-manieren

Op woensdag 24 februari 1965 moest ik in de Tweede Kamer aanwezig zijn, omdat er enkele ‘nihilisten’ werden behandeld, dat wil zeggen wetsontwerpen waarvan bekend was, dat daarover geen discussie plaats zou hebben. Ik ontmoette bij die gelegenheid mijn collega en vriend mr. Scholten, die alleen maar een aantal naturalisatiewetten had, ontwerpen die meestal ook een ‘nihilistisch’ karakter hadden. Wij besloten na afloop samen in de zogenaamde ministerskamer een kleinigheid te eten. Tijdens de maaltijd vroeg hij mij, of ik er van op de hoogte was dat Marijnen ’s avonds op het Catshuis een bijeenkomst bijeen had geroepen van de top van de KVP om over de problemen rond het radio- en televisiebeleid te spreken. Men had mij bewust niet uitgenodigd. Er werd mij toen veel duidelijk. Tot mijn verbazing had Luns mij de dag tevoren uitgenodigd om aan te zitten aan een protocollair diner (white tie met decoraties) voor de bekwame Zweedse ambassadeur Eng. Ik had de uitnodiging aangenomen. Marijnen, die dit waarschijnlijk met Luns gearrangeerd had, kon achteraf zeggen, dat hij wist, dat ik bij Luns dineerde en dus verhinderd was om aan het beraad deel te nemen.

Ik belde Korsten, in ieder geval de huisvriend van Schmelzer, die altijd van alles binnen het Haagse circuit op de hoogte was. Aan de manier waarop hij zei dat hij van niets wist, begreep ik dat de informatie van Scholten juist was. Hij zei me nog dat Schmelzer in Londen was en pas later op de avond zou terugkeren. Korsten kennende wist ik dat hij wat met mijn telefoongesprek zou gaan doen en in ieder geval – ik denk via Aalberse – aan Marijnen zou laten weten, dat ik op de hoogte was, dat er een geheim KVP-beraad zou plaatshebben. Ik kon echter verder niet veel doen.

Marijnen moet in paniek geraakt zijn. Ik werd door enkele telefoontjes opgehouden om naar het diner van Luns te gaan, dat om acht uur zou beginnen. Om kwart over acht was ik nog thuis en stond op het punt om weg te gaan. De telefoon rinkelde opnieuw. Ik aarzelde of ik die zou aannemen, maar besloot het toch te doen. Het was Marijnen. Ik had zijn bedoeling onmiddellijk door. Hij mocht er van uitgaan, dat ik om kwart over acht niet meer thuis was en had achteraf tegen mij kunnen zeggen, dat hij mij nog gebeld had voor een spoedberaad op het Catshuis, maar mij niet thuis had getroffen. Maar hij trof mij wel. Het was duidelijk, dat hij verrast was. Ik vroeg hem, wat ik voor hem kon doen. Aangezien hij niet inventief genoeg was om iets anders te verzinnen, vertelde hij mij, dat er een spoedberaad was met de top van de KVP op het Catshuis over de impasse inzake het radio- en televisiebeleid, waarvoor hij mij wilde uitnodigen. Ik zei toen, dat het mij verwonderde, omdat bij mijn weten Schmelzer in Londen zat. Hij antwoordde dat Schmelzer om 22.00 uur terug zou zijn. Ik zei hem, dat ik nu eerst naar een diner van Luns zou gaan, maar om 22.00 uur op het Catshuis zou zijn.

Door mijn onverwachte aanwezigheid op het beraad van de KVP-top werd die bijeenkomst geen succes.⁸⁹ Een compromisvoorstel van Aalberse kon mij niet bevredigen, een compromisvoorstel van mij kreeg de handen ook niet op elkaar. Tijdens de bijeenkomst, waaraan buiten mij deelgenomen werd door Marijnen, Bot, Aalberse, Cals en Schmelzer, stelden Cals en Schmelzer zich in mijn herinnering nogal gereserveerd op. Dat was begrijpelijk omdat Schmelzer in de lijn van Romme zich achter de nota-Scholten-Veldkamp had geplaatst en Cals als minister van staatssecretaris Scholten daarvoor directe verantwoordelijkheid had genomen. De bespreking eindigde zonder enige conclusie.

Maas vermeldt dat ik na afloop met Schmelzer en Cals meeding, maar het omgekeerde was het geval.⁹⁰ Zij gingen mee naar mijn huis. Onder een glas wijn bespraken wij de situatie die zou ontstaan. Wij begrepen dat het kabinet door onoverbrugbare tegenstellingen zou komen te vallen en spraken over wat dan moest gebeuren. Een formatie-Schmelzer met reconstructie van het kabinet? Een andere combinatie onder leiding van Cals? Het was laat toen mijn gasten weggingen. Mij wachtten weer vergaderingen van de minister-raad op 24 en 25 februari.

Het doek gevallen

De vergaderingen leverden – ondanks tal van pogingen van Andriessen, Scholten en mij om een crisis te voorkomen – niets op. De standpunten bij de KVP- en AR-ministers, en van de VVD-ministers, waren verhard. Uiteindelijk viel het doek op 26 november. Na verschillende schorsingen constateerde Marijnen, dat de ministers over verschillende punten met betrekking tot het radio- en televisiebeleid in de overgangperiode niet tot overeenstemming hadden kunnen komen.

Hij verbond hieraan het voorstel de portefeuilles aan de Koningin aan te bieden. Toxopeus zei dat alle ministers evenveel spijt van aanneming van dit voorstel zouden hebben, maar hij geloofde ook, dat het realistisch was niet langer over het radio- en televisiebeleid te discussiëren. Hij voegde eraan toe, dat hij het op prijs stelde, dat de ministers in deze goede sfeer de discussies hadden kunnen houden. Biesheuvel sloot zich bij dit laatste punt van Toxopeus aan en knoopte hieraan woorden van waardering vast voor het beleid van de minister-president, niet alleen in deze moeilijke zaak, maar ook in tal van andere omstreden zaken.

Marijnen dankte voor deze woorden van waardering. Hij kon niet zeggen, hoe zeer hij het betreunde, dat de ministerraad over deze zaak niet tot overeenstemming had kunnen komen. Hij dankte de ministers voor de wijze waarop zij in collegialiteit hadden samengewerkt en hem zijn taak als minister-president hadden mogelijk gemaakt. Hij stelde voor bij de bespreking van enkele andere punten de staatssecretarissen, die hij 's middags al over de situatie had ingelicht, erbij uit te nodigen.

Marijnen bracht nadat de staatssecretarissen Bakker, Bartels, Van den Berge, Van Es, Grosheide, Haex, Van de Laar, De Meijer en Den Toom ter vergadering waren gekomen, in herinnering, dat hij 's middags de staatssecretarissen reeds had ingelicht over de ontwikkeling der zaken. Hij deelde thans mede, dat de ministers hadden besloten hun portefeuilles ter beschikking te stellen. Spreker voegde er aan toe, dat het kabinet het betreunde, dat het niet tot overeenstemming over het radio- en televisiebeleid in de overgangsperiode had kunnen komen. Hij zou de volgende morgen om half elf op Soestdijk aan de Koningin mededelen, dat de ministers hun portefeuilles ter beschikking stelden en dat naar aanleiding hiervan ook de staatssecretarissen hun functie ter beschikking stelden. Hij stelde vervolgens aan de orde het optreden van de demissionaire bewindslieden. Daarbij wilde hij uitgaan van de stelling, dat aan de Koningin geen belemmering in de weg moest worden gelegd bij het zoeken naar een oplossing uit deze crisis. Hoe deze zou moeten zijn was nog niet duidelijk, maar er waren wel verschillende mogelijkheden. Een van de mogelijkheden was een reconstructie van het kabinet en weigering door de Koningin om ontslag te verlenen. Als de bewindslieden zich na de crisis te vrij opstelden, zou dit een belemmering van een oplossing in die richting zijn. Hij verzocht daarom zich hiervan te onthouden. Biesheuvel was het hiermede geheel eens, maar voegde hieraan toe, dat dit van de bewindslieden een grote zelfdiscipline zou vergen. Ik sloot mij eveneens hierbij aan. Ik gaf uiting aan mijn waardering voor de wijze waarop de minister-president het ontslag van de bewindslieden bij de Koningin wilde aanbieden. Toxopeus was het, sprekende mede namens de andere VVD-ministers en -staatssecretarissen, volstrekt eens met wat de minister-president had gesteld; zij wilden zich gaarne hieraan houden. Scholten was het eveneens geheel eens hiermede. Hij was van oordeel, dat in het geheel geen inlichtingen aan de pers gegeven moesten worden. Biesheuvel zag dit als een consequentie van het verzoek van de minister-president. Vervolgens wilde Marijnen de journalisten laten vragen direct in de Statenzaal te komen en zou aan hen mededelen, dat het kabinet niet tot overeenstemming was gekomen en dat hij de volgende morgen naar de Koningin zou gaan.

Persoonlijke analyse van de crisis

Voor mij zelf maakte ik in persoonlijke notities op 2 maart 1965 de volgende analyse van de kabinetscrisis.⁹¹

'Het vraagstuk van de regeling van de radio en televisie en met name het bewerkstelligen enerzijds van meer openheid en anderzijds het brengen van reclame in radio en t.v., heeft een belangrijke rol gespeeld bij de kabinetsformatie van 1963. Hoe moeilijk de kwestie lag bleek uit het feit, dat in het zogenaamde akkoord van Wassenaar geen pasklare oplossing werd gegeven, doch besloten werd tot instelling van een zogenaamde pacificatiecommissie. De instelling van deze pacificatiecommissie had politiek het grote voordeel, dat het vraagstuk naar de toekomst werd verschoven en de geesten intussen zouden kunnen rijpen voor een synthetische oplossing. Deze ontwikkeling heeft evenwel

niet plaatsgehad, waarbij een aantal factoren een rol hebben gespeeld. Enerzijds namelijk een aantal ontwikkelingen op het terrein van radio en t.v. zelf; met name de ontwikkeling van de zogenaamde REM-affaire was een nieuw element, anderzijds het individueel optreden van minister Bot, waardoor de ontwikkeling doorkruist werd. Ik vind het wenselijk nu nog eens vast te stellen dat bij tal van kabinetsleden grote ongerustheid bestond over de wijze waarop minister Bot wel en niet opereerde. De minister-president had mij in 1964 hierover herhaaldelijk gesproken en gezegd, dat hij bijzonder ongerust was over de wijze waarop Bot de zaken aanpakte. Hij zeide mij Bot herhaaldelijk erop gewezen te hebben, dat het noodzakelijk is vraagstukken als deze systematisch ter hand te nemen. Hij zou Bot enerzijds gewezen hebben op de wijze, waarop mijnerzijds bepaalde politieke zaken werden voorbereid, zoals AOW en algemeen sociaal-economisch beleid, en anderzijds hoe staatssecretaris Bartels en ik ons regelmatig met ambtenaren terugtrokken om een belangrijke beleidsnota voor te bereiden. Wat daarvan ook zij, wij raakten bijzonder in moeilijkheden toen Bot zonder daarover vooraf in het kabinet gesproken te hebben een interimadvies vroeg aan de pacificatiecommissie, en in de openbare commissievergadering van 3 december 1964 door Bot beschouwingen in de Kamer werden geleverd waaromtrent menig kabinetslid zich afvroeg wat nu hardop denken was van de minister, dan wel het uiteenzetten van zijn standpunt, doch in ieder geval er zeker van zijnde, dat het geen regeringsstandpunt was.

In die vergadering is Bot toen geconfronteerd met de latere door Schmelzer als een ruwe stoot gekwalificeerde motie-Baeten. In het kabinet en ook in de parlementaire fracties heeft daarop uitvoerig overleg plaatsgehad met name over de vraag of de motie in strijd was met het akkoord van Wassenaar. Naar mijn mening was hij dat op zichzelf wel, doch overleg met de fractievoorzitters heeft ertoe geleid dat zij bereid waren een mutatie op het akkoord aan te brengen door ermee in te stemmen, dat de regering voor 1 maart 1965 aan de Staten-Generaal haar zienswijze zou mededelen omtrent de voorwaarden, waaronder gedurende de overgangsperiode – in afwachting van de totstandkoming van een nieuwe omroepwet en zonder dat daaraan enigerlei recht zou kunnen worden ontleend in het door deze nieuwe omroepwet te regelen bestel –

1. aan eventuele nieuwe gegadigden een concessie voor radio en/of televisie zou worden verleend en
2. reclame in radio en televisie zou worden toegelaten.

Door de brief van 15 december 1964, stuk 7800 nr 23, werd een mogelijk conflict in de kiem gesmoord en althans tot na Kerstmis verschoven. Achteraf moet toegegeven worden, dat wij ons allen in de datum vergist hebben. Wij dachten nog drie maanden voor de boeg te hebben en hadden er slechts twee, waar nog bij komt, dat de minister-president in die tijd drie weken afwezig was voor een bezoek aan de West, het kabinet nog voor grote andere beslissingen stond (landbouwbeleid, bezitsvorming en medezeggenschap) en – last but not least – Bot kennelijk niets wilde doen zonder de aanwezigheid van de minister-president. Weliswaar had op 13 januari een informele bespreking plaats bij Bot, waarvoor hij ons op 12 januari een aantal stukken, waaronder het interimadvies van de pacificatiecommissie, deed toekomen, doch alhoewel naar mij gezegd is – ik was zelf verhinderd de bijeenkomst bij te wonen – de bespreking niet onbevredigend was, bleken achteraf tussen de deelnemers aan het gesprek en Bot meningsverschillen te bestaan over het besprokene.

Toen met het verstrijken van de tijd er maar steeds geen voorstellen van Bot kwamen, groeide de ongerustheid bij tal van ministers over de vraag of het wel zou lukken nog

voor 1 maart 1965 met een nota bij de Kamer te komen. Persoonlijk had ik contacten met Toxopeus en Scholten. Wij hadden herhaaldelijk in de ministerraad gezegd er begrip voor te hebben dat Bot voor wat de vorm der reclametelevisie betreft, [zich] niet zou kunnen aansluiten bij de nota-Scholten-Veldkamp, doch meenden aan de andere kant, dat er zoveel continuïteit in het regeringsbeleid diende te zijn, dat wij in de nota-Bot het nodige zouden moeten kunnen terugvinden uit de nota-Scholten-Veldkamp, voor zover die niet door de Kamer was verworpen. Voor dat standpunt hadden wij in de ministerraad en ook bij minister Bot begrip ontmoet.

Eerst in de ministerraad van 5 februari werd de nota-Bot rondgedeeld (6 februari zou Marijnen uit de West terugkomen). Na kennisneming van de nota hebben Scholten en ik op dinsdag 9 februari een gesprek met Bot over de nota gehad, waarbij wij de gehele nota met hem hebben doorgesproken en van onze bezwaren hebben doen blijken. Op 8 februari had ik reeds een gesprek met Marijnen gehad, waarin ik dezelfde bezwaren naar voren heb gebracht en hem heb gezegd, dat Scholten en ik bereid waren op sommige punten een andere oplossing voor te stellen, welke wellicht ook een brug zou kunnen slaan tussen de opvattingen der VVD-ministers en de KVP- en de AR-ministers. Marijnen zei mij nogal bezwaren te hebben tegen ieder voorstel, waarbij omroepen rechtstreeks betaling zouden krijgen voor op hun programma's te brengen reclameboodschappen.

Ook bij Schmelzer, die ik over het geheel inlichtte, ontmoette ik soortgelijke geluiden. Bot zelf maakte in het gesprek van 9 februari veel minder bezwaren. Scholten en ik kregen sterk de indruk, dat hij eigenlijk bereid was alles te overwegen als het maar haalbaar was, zonder dat hij zelf een duidelijke en vaste stellingname demonstreerde. Wij hebben Bot gezegd, dat wij onze bezwaren schriftelijk zouden bevestigen en een afschrift van onze brief ter persoonlijke kennisneming zouden sturen aan alle collegae. Achteraf is mij gebleken, dat het sturen van deze brief hier en daar kwaad bloed heeft gezet, doch de bedoeling was mede door de tijdnood waarin wij waren geraakt (wij hadden nog slechts ca. 14 dagen) de discussies te bekorten door het vooraf insturen van onze opmerkingen, hetgeen naar mij uit langdurige ervaring bekend is, ook in het verleden bij verschillende gelegenheden is geschied. Onze interventie had in ieder geval het voordeel, dat Bot een aantal informaties op tafel bracht, bij voorbeeld omtrent de technische mogelijkheden, die tot dan toe niet beschikbaar was, terwijl hij bovendien een nieuwe meer bevredigende inleiding schreef.

In de ministerraad zijn toen eindeloze besprekingen begonnen, waarbij op sommige punten een toenadering tussen de standpunten werd bereikt en op andere punten tegen voorgestelde compromissen geen bezwaar werd gemaakt.

Een voorspel op de discussie in de ministerraad over de nota-Bot betrof de ondertekening van het verdrag van de Raad van Europa inzake piratenzenders. Ik heb op juridische gronden, die overigens niemand betwistte, tegen de ondertekening van dat verdrag gestemd, maar voorgesteld dat indien tot ondertekening zou worden overgegaan een wijziging van de Telegraaf- en Telefoonwet eerst in overweging zou worden genomen indien in beide behoeften, die radio Veronica verzorgde, op adequate wijze zou zijn voorzien. In het begin van de discussie over de nota-Bot heb ik aan de ministerraad gevraagd of er overeenstemming was over de na te streven doeleinden, namelijk:

- a. een optimale benutting van de technische mogelijkheden,
- b. verantwoorde openheid, en
- c. verantwoorde reclame, waarbij rekening wordt gehouden met de eigen aard van de betrokken media en de behoeften van het bedrijfsleven.

Een van de eerste belangrijke uitspraken die de ministerraad deed, was deze, dat een zendgegadigde die uitsluitend muziek, sport, nieuws, hoorspelen, kijkspelen of films wil brengen, beschouwd zal worden een algemeen programma in de zin der nota te brengen. Afgesproken werd dat daaromtrent een uitspraak in de nota zou worden gedaan. Tevens werd afgesproken, dat de twee radionetten alternerend een licht programma zouden brengen, terwijl ter zake van het FM-net het voorstel-Bot om ook daar de lichte toets te laten overheersen, werd aanvaard. Het was opmerkelijk, dat de gedachten van Schmelzer op de partijraad kennelijk ook in deze richting gingen. Er vond een uitvoerige discussie plaats over het organisatievoorstel-Bot met betrekking tot de organisatie van de reclame en het daar tegenoverstaande voorstel-Scholten-Veldkamp (brief van 10 februari). In deze discussie speelde Andriessen een belangrijke rol en ik vroeg nader overleg met hem over de organisatievorm. Ik heb mij op het standpunt gesteld, dat ik als niet-betrokken minister niet wijzer wilde zijn dan de minister van Economische Zaken en heb mij bereid verklaard dit overleg af te wachten.

Groot meningsverschil trad ook aan de dag over de toelatingsnorm, waarover Scholten en ik ook een andere suggestie hadden gedaan. Op voorstel van Marijnen zou een gemengde formule beproefd worden, waarbij aansluiting gezocht zou kunnen worden aan het rapport van de commissie inzake radio- en televisiewetgeving.

Aan het einde van deze vergadering was men algemeen niet zo ontevreden, alhoewel ik zelf van gevoelen was, dat wij er nog lang niet waren. Verschillende collegae noemden mij toen te pessimistisch (De Jong, Scholten). Op 17 februari hebben wij ons vooral beziggehouden met een compromis-Bot-Andriessen over de organisatievorm van het reclamebureau. Uiteindelijk zijn wij het daarover wel eens geworden.

Op 18 februari kwamen wij tot belangrijke voorlopige decisies. Er werd uitvoerig gediscussieerd over de vraag of een nieuwe gegadigde tot de NRU en NTS zou moeten toetreden. De conclusie van het debat was – maar er zou later op worden teruggekomen – dat in de nota zou worden uitgesproken dat er geen juridische verplichting ter zake bestaat, doch dat het noodzakelijk is indien een nieuwe gemachtigde niet tot de NRU en NTS wil toetreden, concessievoorwaarden te stellen met het oog op de noodzakelijke coördinatie en samenwerking, die vooral door Andriessen werd bepleit, welke concessievoorwaarden evenwel niet zover zouden mogen gaan, dat zij zouden verplichten tot hetgeen de ministeriële beschikkingen niet eisten. Men achtte dit 'detournement de pouvoir'. Eveneens werden wij het voorlopig eens over een transitoire bepaling met betrekking tot de toelatingseis. Ik deed daarvoor een formulering aan de hand, waaraan Andriessen nog een formulering toevoegde. Bot heeft later in onze geest de tekst omgewerkt, waarna Marijnen een beknoptere formulering heeft voorgesteld, die de ministerraad ook heeft aanvaard. Tenslotte werden wij het voorlopig eens over de verhoging van de minimum-zendtijd, alhoewel sommigen die te gering bleven achten.

Op 19 februari bereikten wij een voorlopig akkoord over de positie van de pers. Ook hier mocht ik een compromis voorstellen, ertoe strekkende om één jaar nadat de reclame zou zijn toegelaten objectief te laten vaststellen of de kranten een gevoelige terugloop van reclame te zien zouden geven; teneinde die kranten die inderdaad een gevoelige terugloop zouden te zien geven, gelegenheid te geven zich aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden, zou gedurende drie jaren een deel uit de reclame-opbrengst daarvoor ter beschikking worden gesteld.

In de laatste vergaderingen zijn de bereikte compromissen ten dele bevestigd. Een belangrijke uitzondering vormde de verhouding van de nieuwe gegadigden tot NRU en

NTS. In de nieuwe tekst van Bot (door verschillende nieuwe teksten was van de oorspronkelijke ingediende nota niet veel meer over) kwam hij terug op de aanvankelijk bereikte solutie. Na lange discussies scheen de ministerraad bereid zich te voegen (maandag 22 februari) in een voorstel mijnerzijds om te constateren, dat er geen verplichting is tot aansluiting bij NRU en NTS; dat afgewacht moet worden of een nieuwe gegadigde zich al dan niet zal aansluiten. Wil hij zich aansluiten dan krijgt hij gelijke rechten, wil hij zich niet aansluiten dan ontstaan de moeilijkheden.

Aanbevolen werd door mij alsdan nieuwe gegadigden te zamen met de oude een nieuwe samenwerkingsvorm te laten oprichten; daarbij zou de overheid haar eigen eisen van coördinatie en samenwerking kunnen stellen, die Bot in zijn voorstel reeds wilde stellen aan NRU en NTS. Tot de totstandkoming van de nieuwe samenwerkingsvorm zou alles geregeld moeten worden krachtens concessievoorwaarden en civielrechtelijke overeenkomsten onder goedkeuring van de minister van OKW, tussen nieuwe gegadigden en NTS en NRU. Ik heb 's avonds op verzoek van de ministerraad de teksten gemaakt. Bot voelde er aanvankelijk niet veel voor doch draaide later weer wat in mijn richting en kwam met een geamendeerde tekst waaruit bleek, dat hij in alle gevallen naar de nieuwe samenwerkingsvorm wilde streven. Ik kon hier vrede mee hebben, maar in de laatste vergadering op vrijdag 26 februari bleek dat vooral gelet op de inhoud van de coördinatie-paragraaf, de VVD-ministers en Scholten groot bezwaar bleven houden, aangezien men weinig bewegingsruimte voor nieuwe gegadigden verwachtte.

Reeds op donderdag was gebleken dat een van de grote struikelpunten zou zijn de verdeling der reclamegelden. Een deel van de ministerraad wilde de verdeling overeenkomstig de verdeelsleutel der luister- en kijkgelden. Een ander deel waartoe ook ik behoorde, wilde de verdeling overeenkomstig de hoeveelheid reclame in het desbetreffende programma, zodat er ook vrijheid zou bestaan voor omroepverenigingen reclame te weigeren als men daartegen bezwaren had. Enerzijds vonden wij deze verdeling billijker, anderzijds verwachtten wij ervan een verbetering der programma's in de zin van grotere kijkdichtheid, waarmede wij beslist niet beoogden verlaging van het peil der programma's (denk aan grote kijkdichtheid van programma's zoals die van dr. L. de Jong en Pierre Janssen). Ook op de KVP-bespreking op het Catshuis op woensdagavond 24 februari was dit al een belangrijk geschilpunt met Bot gebleken. In die bespreking, waarvoor men mij niet had willen convoceren, is het gekomen tot een felle woordenwisseling tussen Marijnen, Bot en mij, waarbij ik erop gewezen heb, dat men de liberalen en ook mij, die men per se bij de kabinetsformatie van 1963 wilde betrekken, niet in de kou kon laten staan en nu op opportunitetsgronden over te switchen naar de PvdA. Er bleek mij overigens, dat men zei daarvoor minder enthousiasme te hebben dan ik had gedacht, maar wellicht speelden de recente uitlatingen van Vondeling daarbij een rol.⁹²

In de vergaderingen van donderdag 25 en vrijdag 26 februari zijn tal van compromissen beproefd. Zo heeft Witteveen voorgesteld de helft volgens de ene sleutel, de andere helft volgens de andere sleutel te verdelen; later stelde hij voor de reclame op het ene programma te verdelen volgens de ene sleutel, die op de andere zender volgens de andere sleutel. Uiteraard alleen voor de overgangstijd. Met de meerderheid van het kabinet viel over deze voorstellen niet te spreken. Ik heb het voorstel gedaan een kleine commissie in te stellen die voor de toekomst zou nagaan hoe luister- en kijkgelden enerzijds en reclamegelden anderzijds zouden moeten worden verdeeld. Aangezien Andriessen had bekend, dat de verschillen in uitkering volgens het ene en volgens het andere systeem gering waren, stelde ik voor een gedeelte van de totale reclame-opbrengst – 5 à 10% – voor-

lopig te reserveren en aan omroeporganisaties van gelijke klasse een gelijke forfaitaire uitkering te doen. Aan de commissie zou gevraagd moeten worden bij haar rapport tevens aan te geven op welke wijze de reserve zou moeten worden verdeeld. De VVD zei neen tegen dat voorstel en ook Van Aartsen maakte bezwaar. Andriessen heeft toen nog getracht de twee punten verhouding tot NRU en NTS en verdeling van reclame-opbrengst tegen elkaar uit te ruilen. Er was niet over te praten. Opmerkelijk was hoe weinig Bot aan de discussie deelnam. Opmerkelijk was ook hoe ieder voorstel om iets te doen in de richting van de VVD onmiddellijk op bezwaren vooral bij Van Aartsen en Bogaers stuitte.

Toen Marijnen constateerde, dat de tegenstellingen zover uit elkaar lagen, dat geen gemeenschappelijk standpunt te bereiken was en het maar het beste scheen, dat het kabinet zijn ontslag indiende, heb ik schorsing gevraagd om met Schmelzer te overleggen. Luns maakte daartegen ernstig bezwaar. Hij had niets met de fractievoorzitters te maken en men mocht de verantwoordelijkheid der fractievoorzitters en die der bewindslieden niet door elkaar halen. Biesheuvel was het met mij eens. Ook hij wenste overleg met zijn fractievoorzitter. Marijnen sloot zich wel bij mij aan. Hij zag een duidelijk onderscheid in de zelfstandige beslissing der ministers en het consulteren der fractievoorzitters. Ik heb nadrukkelijk gezegd, dat ik geen vermenging van verantwoordelijkheden wenste, maar het niet-consulteren onverantwoordelijk vond. Ik heb daarna gesproken met Schmelzer, die het op prijs stelde, dat ik hem informeerde en gelet op de situatie de crisis onontkoombaar achtte. In de vergadering van 's avonds is niet meer gediscussieerd.

Voor mij zelf het geheel nog eens analyserend, zie ik een aantal oorzaken:

- a. de slechte voorbereiding van de discussie: de ministerraad moest tot op het laatste ogenblik steeds weer informaties vragen waarover men niet beschikte.
- b. de omstandigheid, dat Bot om welke reden dan ook onvoldoende zijn zaken kende. Het niet beheersen van de stof leidt altijd tot geringe beweeglijkheid met de stof. Formuleringen om eruit te komen kwamen geen enkele maal van hem.
- c. tijdnood, zowel door de te late indiening als door de datum van 1 maart 1965, die weer een gevolg was van het vragen van het interimadvies aan de pacificatiecommissie en de motie-Baeten.
- d. de starre houding van sommige ministers ten aanzien van voorstellen om de tegenstellingen te overbruggen.
- e. de tactische fout, vooral van Witteveen, om in het laatste stadium zijn voorstellen af te stemmen op de blauwdruk van de Tros-combinatie, hetgeen Biesheuvel ontlokte, dat het kabinet geen maatkostuum kan en mag maken voor één bepaalde gegadigde, doch slechts een confectiekostuum dat aan iedereen – oude of nieuwe gegadigden – gelijke rechten geeft.

Mijn conclusie is, dat de crisis overbodig [was]. Dat zij bij een betere voorbereiding en iets meer begrip voor elkaar voorkomen had kunnen worden. Mijn mening is ook dat het beter was geweest, bij voorbeeld door een mededeling aan de Kamer dat het kabinet niet tot overeenstemming was gekomen en dat het dus niet mogelijk was voor 1 maart met een standpunt te komen, een crisis in de Kamer te hebben. Uit staatkundig oogpunt zou dat naar mijn mening voordelen hebben geboden. De crisis binnen het kabinet kan evenwel met goede wil eerder tot een oplossing leiden.'

Reactie Toxopeus

Ik zond mijn analyse aan Schmelzer, later ook aan Cals en aan Toxopeus die mij op 8 maart het volgende antwoordde: ['Hierbij retour Uw persoonlijke notities omtrent de crisis. Ik ben het met Uw weergave van de gang van zaken en Uw beschouwingen in grote lijnen eens. Mij viel op pag. 6 op dat U stelt dat de Raad een beknoptere formulering heeft aanvaard. Alleen voor de goede orde: met Uw eerste formulering kan ik het in zo verre eens zijn, dat we naar een volgend punt konden overstappen. De beknoptere formulering kwam echter weer op die van U terug. We waren nog niet uit die kwestie; mocht van de toelating al een pragmatische oplossing in zicht lijken, voor de zendtijd waren we nog niet zover. We schoten gewoon niet op; telkens kwam collega Bot weer geheel of ten dele terug op formuleringen die ik als een begin van een oplossing had gezien. Uw conclusie dat bij een betere voorbereiding, meer tijd en iets meer begrip voor elkaars standpunt een crisis had kunnen zijn voorkomen, deel ik; voor wat de eerste twee punten betreft, daaraan had de Raad als geheel geen schuld. Ten aanzien van het laatste punt: dat is steeds de moeilijkheid bij zo'n interne crisis. Beste groeten, w.g. E.H. Toxopeus.']⁹³

12,5 jaar bewindsman

Alvorens over te gaan naar de vorming van het kabinet-Cals, wat op 14 april 1965 optrad, vermeld ik nog dat ik in de nadagen van het demissionaire kabinet het jubileum vierde van 12,5 jaar bewindsman, namelijk op 8 april 1965. Ik kan me niet herinneren, dat het demissionaire kabinet er nog wat aan deed. Ik kreeg veel gelukwensen, waaronder opmerkelijke van Drees en Romme, maar ook van groepen bejaarden en tal van mensen die ik niet kende. De staf van het departement bood mij een maaltijd aan, waarbij ik Van Welderen Rengers, *Schets ener parlementaire geschiedenis*, ontving. En ons personeelsblad *Sozavoz* schreef:

'Op 8 april aanstaande zal het 12,5 jaar geleden zijn, dat onze minister – hij was toen 31 jaar – zijn intrede deed in het kabinet-Drees, dat op 2 september 1952 optrad, na de Tweede-Kamerverkiezingen van dat jaar, als staatssecretaris van Economische Zaken, meer in het bijzonder belast met de zaken van de middenstand en het toerisme. In juli 1961 werd hij benoemd tot minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, in welke kwaliteit hij thans – zij het demissionair – zijn koperen jubileum als lid der regering viert. Wij willen hem met deze heuglijke gebeurtenis gaarne onze hartelijke gelukwensen aanbieden. De dynamische persoonlijkheid en grote werkkraft van onze minister kennende, zal wel niemand zich erover verbazen, dat hij reeds bij Economische Zaken een grote activiteit ontplooië. Maar wellicht nog duidelijker kwamen deze kwaliteiten tot uiting gedurende de nu bijna vier jaren dat hij de leiding van ons departement heeft gehad, in welke periode hij, steunende op een eigen visie met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling op korter en langer zicht en zich steeds een duidelijke, soms op een vrij verre toekomst gerichte beleidslijn voor [ogen] houdende, het initiatief heeft genomen tot een bijzonder groot aantal maatregelen van wetgevende en andere aard. Een belangrijk deel daarvan is reeds gerealiseerd, andere verkeren in verschillende stadia van voorbereiding en uitvoering. Duidelijk is, dat de minister door zijn arbeid zijn stempel op de sociale ontwikkeling van ons land heeft gedrukt, de volksgezondheid daaronder begrepen.

Ook op organisatorisch en personeelsgebied heeft minister Veldkamp in zijn ambtsperiode een aantal maatregelen genomen, teneinde het departementale apparaat aan te pas-

sen aan de steeds zwaardere eisen, welke daaraan worden gesteld. Hierdoor en door zijn voortdurende aandacht voor problemen van communicatie en samenwerking heeft hij tevens voorwaarden geschapen voor een vruchtbare samenwerking tussen overheid en organen van het maatschappelijke leven. Wij wensen onze minister, hetzij als minister, hetzij in een andere kwaliteit nog vele goede en vruchtbare jaren toe.'

Schmelzer informateur

Op 2 maart 1965 kreeg Schmelzer de opdracht 'een onderzoek in te stellen naar mogelijkheden om te geraken tot een spoedige oplossing van het in het kabinet-Marijnen gerezen geschilpunt'. Onmiddellijk nadat hij zijn informatie-opdracht had ontvangen belde Schmelzer mij op om mij daarvan mededeling te doen en mij te vragen of hij zijn vroegere chauffeur en een auto van mij kon krijgen. Hij vertelde mij wat zijn telefoonnummer op Algemene Zaken was, doch ik zei hem, hem niet te zullen opbellen. Hij had daar begrip voor. Wel vroeg ik hem of hij er belangstelling voor had kennis te nemen van de persoonlijke notities, welke ik voor mij zelf op schrift had gesteld betreffende het ontstaan van de kabinetscrisis. Hij zou deze gaarne ontvangen. Ik heb hem deze onmiddellijk toegestuurd, uitsluitend voor zijn persoonlijk gebruik en derhalve niet voor het dossier van de informateur.

Tijdens ons telefoongesprek vroeg hij mijn raad omtrent het al dan niet publiekelijk consulteren van mij zelf. Ik heb hem gezegd er geen bezwaar tegen te hebben wanneer hij mij publiekelijk zou consulteren, doch ook te kunnen begrijpen dat hij zijn reden zou kunnen hebben mij op andere wijze te consulteren. Ik liet het aan zijn prudentie over welke weg hij wilde bewandelen. Hij informeerde mij nog wie hij eerst zou gaan consulteren.

De tweede dag belde hij mij weer op en zei mij, dat hij voorlopig tot de conclusie was gekomen het beter te vinden mij niet publiekelijk te consulteren doch het wel op prijs te stellen, nadat hij zijn eerste consultaties beëindigd zou hebben, tijdens het weekend onopgemerkt met mij te spreken. Hij lichtte mij in wie hij verder zou gaan spreken.

Ik heb verder met Schmelzer geen contact gezocht, totdat ik donderdagavond in de eerste week de ministerraadsstukken aan het bestuderen was en de notulen had gelezen van de ministerraad van 26 februari 1965. Het leek mij zeer gewenst dat de informateur om een goed inzicht in de verantwoordelijkheden omtrent het ontstaan van de crisis te krijgen, van die notulen zou kennis nemen. Ik heb hem toen 's avonds opgebeld om hem te adviseren deze bij Marijnen op te vragen. Hij was mij voor mijn suggestie erkentelijk.

In de loop van zaterdag zocht de informateur contact met mij en vroeg mij te zamen met Korsten op onopvallende wijze naar zijn huis te komen. Ik heb dat zeer bezwaarlijk genoemd omdat dat toch zou uitlekken. Uiteindelijk hebben wij besloten elkaar 's avonds te zien op de werkflat van Korsten in Scheveningen. Schmelzer vertelde mij, dat hij van oordeel was dat principiële meningsverschillen geen belemmering zouden behoeven te vormen om tot een pragmatische oplossing te komen, aangezien wij dat in ons land nu eenmaal altijd moeten. Hij zocht naar een mogelijkheid de VVD het vertrouwen te geven, dat nieuwe gegadigden van de grond zouden kunnen komen en besprak met mij enkele suggesties. Korsten deed voor wat betreft de reclamegelden nog de suggestie, dat zendgemachtigden een programma waarvan men veel publiciteit verwachtte en hetwelk derhalve bijzonder geschikt zou kunnen wezen om vooraf gegaan te worden of gevolgd te worden door reclameboodschappen, vooraf zouden kunnen voorleggen aan een commissie die de programma's zowel uit dat oogpunt zou kunnen bezien als vanuit het oogpunt van

het cultureel verantwoord zijn. Dergelijke programma's zouden dan uit de reclame-opbrengsten gepremieerd moeten kunnen worden. Hij meende, dat deze compromisoplossing voor de nieuwe gegadigden aanvaardbaar zou zijn.

Zelf heb ik gesproken over de vorm waarin Schmelzer een eventuele oplossing politiek zou moeten brengen: hetzij, indien de fracties niet een heel strikte binding zouden willen aangaan, door het kabinet te laten voortleven als extra-parlementair kabinet, hetzij wanneer men de binding wel wilde, de oplossing te hechten aan het akkoord van Wassenaar waardoor ongelukken met Bot in de Kamer zouden kunnen worden voorkomen.

Maandagavond daaropvolgend had ik telefonisch contact met Korsten, die mij vertelde dat de zaak bijzonder moeilijk was komen te liggen. Ik heb hem gezegd altijd bereid te zijn te interveniëren als Schmelzer dat wenselijk zou vinden. Korsten heeft dinsdag gepoogd contact te leggen tussen Toxopeus, Geertsema, Van Riel en mij, doch na overleg met Toxopeus heb ik gezegd daartoe alleen bereid te zijn als Schmelzer mij een duidelijke indicatie wilde geven omtrent de oplossing die hij wilde nastreven. Ik heb dit aan Korsten medegedeeld, waarna Schmelzer mij opbelde. Ik heb Schmelzer gezegd geen lust te hebben achteraf aangewezen te worden als mogelijke oorzaak voor het mislukken van de informatie door op eigen houtje te interveniëren. Zo hij wilde dat ik wat deed, moest hij mij zeggen wat er gedaan moest worden. Schmelzer deelde mijn stellingname en vroeg mij in dit stadium niets te doen. Ik heb toen contact gezocht met Toxopeus en Korsten als gevolg waarvan het gesprek niet doorging.

Donderdagochtend sprak ik ter gelegenheid van de verloving van prinses Margriet op het Catshuis met de collegae Biesheuvel, Toxopeus en Scholten. Ik zei hun, dat naar mijn mening de crisis uitzichtloos was: a) de regeringspartijen werden het niet eens over een solutie over radio en t.v., b) Beermink had al laten blijken niets te voelen voor een kabinet van KVP, ARP en CHU en c) Vondeling had reeds gezegd dat de PvdA alleen in de regering zou willen komen bij ombuiging van het beleid op andere punten dan radio en t.v., hetgeen voor ARP en KVP toch wel moeilijk aanvaardbaar zou zijn. Ik wees hen op de grote moeilijkheden waarin wij zouden komen te verkeren als de crisis lang zou duren: slaagde de informatie niet, dan zou niet alleen het punt van de radio en t.v. aan de orde komen, maar ook tal van andere zeer moeilijke punten, zoals de prioriteitenverdeling voor 1966 en 1967, de verhouding Buitenlandse Zaken en Economische Zaken, en de loonpolitiek, als gevolg waarvan de crisis zeer langgerekt zou worden, en dit in een tijd waarin de begrotingen van 1966 moesten worden voorbereid. Ik zei hen, dat het landsbelang daarvan grote schade zou leiden. Als suggestie deed ik aan de hand, dat H.M. de Koningin het beste zou doen het ontslag te weigeren, de radio- en t.v.-kwestie tenminste zes maanden in de ijskast zou worden gedaan en aan drie wijze mannen, ik noemde Oud, Romme en Zijlstra, gevraagd zou worden in die tijd een oplossing te zoeken. Zij gevoelden alle drie voor deze oplossing, alhoewel Scholten het meest genuanceerd. Ik zei, dat het beter was wanneer ik de suggestie niet aan KVP-ministers zou voorleggen. Zij hadden daarvoor begrip.

Nadat Schmelzer de fractievoorzitters niet tot overeenstemming had kunnen brengen, belde hij mij zaterdagochtend op om mij te bedanken voor wat ik tijdens de informatieperiode voor hem had gedaan. Ik zei hem, dat het mij speet, dat hij niet geslaagd was en legde hem de suggestie voor die ik met Biesheuvel, Toxopeus en Scholten had besproken. Hij zag daar wel wat in, maar achtte het staatkundig wenselijk dat nu eerst nagegaan zou worden of langs de weg van kabinetsformatie de crisis zou kunnen worden opgelost.

Ik neem aan, dat hij in het aan ons gesprek aansluitend gesprek met H.M. de Koningin, dit standpunt heeft ingenomen.

Formatie-Cals

[Op 15 maart benoemde koningin Juliana Cals tot formateur met de opdracht 'een kabinet te vormen dat zal mogen rekenen op een vruchtbare samenwerking met de volksvertegenwoordiging'.]

Op 19 maart ontmoette ik Roolvink op de receptie ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Arbeidsinspectie. Hij vertelde mij, dat in de AR-fractie heel verschillend werd gedacht over het samengaan met de Partij van de Arbeid. Hij zelf was daarvan een zeer groot tegenstander evenals Zijlstra, die van oordeel was, dat sommigen in AR-kring de zaak van de radio en t.v. te geïsoleerd bekeken en verwaarloosden naar andere politieke lijnen te kijken die pleitten voor het handhaven van de huidige combinatie. Hij vertelde dat hij die avond een openbare rede in Rotterdam zou houden, waar hij dit standpunt ook naar voren zou brengen. Blijkens *de Volkskrant* van 20 maart heeft hij dat inderdaad gedaan.

Op 20 maart had ik een telefoongesprek met Schmelzer waarin ik hem deelgenoot maakte van mijn bezorgdheid voor de loonpolitiek als de PvdA achter de thans bekende ideeën in NVV-kring zou gaan staan [volgens welke de regering haar mogelijkheid tot onverbindend verklaring van CAO's werd ontnomen]. Hij vond daarin aanleiding contact te zoeken met Cals.

Op 21 maart belde formateur Cals, die op 19 maart aan Bartels een informatie vroeg inzake de bevolkingspolitiek, mij op; wij hadden een gesprek van ca. een uur. Cals zei mij niet te zien hoe de huidige combinatie door zou kunnen gaan. Overigens leek het hem ook niet eenvoudig met de Partij van de Arbeid klaar te komen. Vondeling had hem gezegd niet te staan trappelen om in het kabinet te komen en zo hij mee zou doen wilde hij een duidelijk programma hebben, waarmee hij politiek in 1967 uit de voeten zou kunnen; daarom meende hij meer te moeten eisen dan in 1963. Cals en ik spraken samen over het sociale zekerheidsbeleid en de loonpolitiek en ik zegde toe hem daaromtrent een notitie te zullen zenden. Vervolgens spraken wij een ogenblik over radio en t.v., de algemeen financieel-economische situatie en de competentiestrijd tussen departementen.

Cals was niet enthousiast over de nota-Bot. Hij zou haar niet aan de fractievoorzitters geven, zei hij schertsend. Ik zei hem, dat ik Schmelzer een persoonlijke notitie had gegeven. Deze wilde hij graag à titre personnel ontvangen. Ik beloofde deze te zenden. Ik zei hem voorts dat ik Schmelzer gesuggereerd had de ministerraadsnotulen op te vragen. Cals had dit gedaan, doch Marijnen had gezegd dat ze er nog niet waren. Ik heb hem gezegd, dat er wel notulen waren (ca. acht pagina's) maar dat deze nog niet door de ministerraad waren vastgesteld. Ze zouden dus wel beschikbaar moeten zijn.

Cals zou over de algemeen financieel-economische situatie informatie krijgen van Marijnen; waarschijnlijk een nota van drs. Putter. Ik vroeg hem waarom hij niet dezelfde weg had gevolgd als Romme in 1963, die toen om een nota vroeg aan Zijlstra, De Pous en mij gezamenlijk. Ik zei hem bereid te zijn daarover contact met Witteveen en Andriessen op te nemen. Cals voelde alles voor zo'n nota, maar zou zelf contact opnemen met Witteveen. Hij was intussen in het bezit van de prioriteitennota en van het Plan 1965. Hij meende dat dit laatste nog voorlopig was, volgens informatie van Marijnen die eerst gedaan had alsof hij niet wist dat het Plan 1965 er was. Ik zei hem, dat het op 19 maart door

de REA was vastgesteld. Cals zei mij erover te denken dr. Holtrop voor een gesprek uit te nodigen onder meer in verband met het begrotingsvraagstuk. Eventueel wilde hij de fractievoorzitters met Holtrop confronteren. Hij zei mij, dat Witteveen meende dat wanneer de vele eisen die gesteld werden ingewilligd zouden worden, belastingverhoging nodig zou zijn. Ik heb gezegd, dat ik de mening van Witteveen deelde en dat een moeilijke zaak zou vinden voor de KVP, na de interventie van Schmelzer bij de recente belastingverlaging. Cals was niet voornemens nu competentiegeschillen op te lossen zoals die tussen Buitenlandse Zaken en Economische Zaken, en iets te doen om Maatschappelijk Werk departementaal meer levensvatbaarheid te geven.

Nebenbei vertelde hij mij, dat Marijnen moeilijk van zijn premierschap afstand kon doen, terwijl in de combinatie met de Partij van de Arbeid zijn aanblijven uitgesloten was. Overigens was hem op Soestdijk gebleken, dat Marijnen daar bijzonder goed lag. Cals zei mij tenslotte, dat hij dacht nog enige weken nodig te hebben.

PvdA wil Marijnen niet

Maandag 22 maart werd ik 's middags gebeld door Witteveen, die van Marijnen het verzoek had gekregen om met Andriessen en mij een stuk te produceren voor Cals. Hij begreep niet goed wat de bedoeling was en kennelijk had Marijnen het ook niet begrepen. Ik heb toen een notitie van mei 1963 er bij gehaald en de bedoeling aan Witteveen uitgelegd. Witteveen begreep het onmiddellijk, vond het een goede aanpak en zou Marijnen informeren. Daarna belde Marijnen mij op en stelde voor dat wij elkaar dinsdag om half tien op Financiën zouden zien. Ter voorbereiding heb ik toen het stuk van mei 1963 rondgestuurd. Later trof ik de meeste collegae in Des Indes. Alleen de VVD-ministers, Luns en Andriessen waren afwezig. Scholten vreesde, dat mijn stukken te laat zouden komen om door Cals nog gebruikt te kunnen worden, aangezien Cals de vier fractievoorzitters voor dinsdag had geconvoceerd. Ik heb daarop onmiddellijk Cals opgebeld, die mij zei zeer content te zijn als de stukken er vóór woensdag waren, omdat hij dan pas aan deze zaak toe zou komen. Hij zei mij nog eens, dat Marijnen buitengewoon gevoelig was. Marijnen had de toegezegde stukken op sociaal-economisch gebied niet kunnen produceren, waarop Cals met mijn suggestie was gekomen. Marijnen was daar wat van in de war. Hij zou contact zoeken met Witteveen. Cals was blij, dat er nu contact met Marijnen was. Zelf had hij mij maandagochtend over de ministerslijn gebeld, doch niet aangetroffen (stafvergadering). Hij zei mij nog – thans duidelijker dan zondag – dat Vondeling expliciet gezegd had, dat de PvdA Marijnen niet wilde. Hij had dat op voorzichtige wijze tegen Marijnen gezegd en opgemerkt, dat die dit waarschijnlijk ook zelf niet zou willen. Marijnen had gezegd: 'Waarom niet?' Ik vertelde hem dat er nog een merkwaardig kolderverhaal door Den Haag ging over een minderheidskabinet KVP-ARP. Hij vond dat net zo'n kolder als ik. Scholten zei mij later nog, dat de houding van Beernink in het aanstaande gesprek er een zou zijn die het de CHU mogelijk zou maken zo lang mogelijk in de boot te blijven. Scholten vond het wenselijk dat Cals zou slagen, echter niet met de PvdA.

Dinsdag 23 maart 1965 had ik op Financiën een gesprek van een uur met Marijnen en Witteveen. Wij hebben weinig over de nota gesproken. Witteveen en ik zouden de stukken verder afwerken, waarbij Witteveen ook het gedeelte van Andriessen, die zijn Duitse collega op bezoek had, voor zijn rekening zou nemen. Wij zouden de stukken bij Marijnen inleveren en elkaar afschriften sturen. Ik heb het stuk dinsdagmiddag toegestuurd. Witteveen probeerde Marijnen en mij een uitspraak te ontlokken, over een normatief

groeipercentage der overheidsuitgaven. Ik heb gezegd een groeipercentage van 4 aan de lage kant te vinden, maar mij verder van een uitspraak te onthouden. Ik heb ook gezegd geen verantwoordelijkheid te aanvaarden voor wat Witteveen ter zake zou opnemen in het stuk. Ik zei te begrijpen, dat hij enerzijds tegenover de formateur verder zou willen gaan dan tegenover zijn collegae met wie hij nog over de begrotingen moest onderhandelen, doch dat hij anderzijds door verder te gaan zijn onderhandelingspositie in gevaar bracht. Toch heb ik op souplesse aangedrongen.

Het grootste gedeelte van de tijd hebben wij over de crisis gesproken. Het gesprek had plaats in een goede sfeer en het bleek mij duidelijk, dat niet alleen Witteveen maar ook Marijnen eigenlijk het liefst zou doorgaan. Er zou wel een oplossing te vinden zijn voor het t.v.-vraagstuk, maar er zou een andere aanpak nodig zijn. Wij spraken ook nog over de mogelijkheid van ontslagweigeren en nieuwe verkiezingen. Ik bespeurde bij beide heren een zekere voorkeur voor deze gedachte als doorgaan niet mogelijk zou blijken. Ik heb gewaarschuwd tegen verkiezingen in het najaar. Als er nieuwe verkiezingen zouden moeten komen, zo heb ik gezegd, zouden deze gewoon een jaar vervroegd moeten worden. Dat zou betekenen, dat wij een tamelijk normale begrotingsbehandeling voor 1966 zouden kunnen hebben en het lopende werk zo goed mogelijk zouden kunnen afdoen. De gedachte sprak beide heren wel aan.

Later op de ochtend belde Cals mij nog op over documentatie van onze persdienst, die hij erg op prijs stelde. Hij zei mij entre parentheses dat hij het met de fractievoorzitters eens was geworden over een agenda van mogelijk controversiële punten. Later op de dag zond ik Cals de gevraagde Nota inzake het sociale-zekerheidsbeleid en inzake de loonpolitiek gedurende de rest van de kabinetsperiode.

Nota inzake het sociale-zekerheidsbeleid en de loonpolitiek

Ik schreef Cals 'dat het stuk nog wat langer was geworden dan ik gedacht had, maar aangezien het hier om twee zaken gaat die voor onze nationale economie en ook voor het begrotingsbeleid van het aller grootste belang zijn, meende ik je een zo duidelijk mogelijke uiteenzetting niet te mogen onthouden'. Ik schreef hem dat ik mijn bijdrage voor het gemeenschappelijk stuk bij Marijnen had ingeleverd en aannam dat hij dat stuk de volgende dag zou krijgen. Mijn nota neem ik hier [gedeeltelijk] op.

'[Over het *sociale zekerheidsbeleid* schreef Veldkamp dat van het akkoord van Wassenaar het sociaal minimum AOW/AWW (punt b) en de afschaffing van de inkomensgrens in de AKW (punt d) gerealiseerd was. Wat betreft de arbeidsongeschiktheidsverzekering (punt c) zou de memorie van antwoord op korte termijn worden ingediend bij de Tweede Kamer.] — — — Ik ben blij, dat ik dat in ieder geval nog kan doen, omdat ik deze grote wet de belangrijkste van mijn gehele politieke loopbaan vind. Zij vervangt vijf grote wetten en codificeert en moderniseert de gehele materie niet alleen, doch brengt bovendien de voorziening op een sociaal, in alle opzichten, verantwoord niveau. Weliswaar moeten nog enige wetten worden ingediend, waarin liquidatie- en overgangsrecht wordt geregeld, doch wanneer ik het gehele terrein overzie is alles nu zover, dat ik durf te zeggen — een ogenblik aannemend dat ik zelf aan de arbeid leiding zou blijven geven — dat de wet 1 januari 1967 in werking kan treden. [De omzetting van de WAO in een volksverzekering zou waarschijnlijk voor 1 januari 1968 of 1969 niet meer kunnen worden gerealiseerd.] Wel is voor mij de vraag gerezen, of niet terstond na het SER-advies dat wij wachtende zijn, een noodregeling moet worden

ingediend ten behoeve van invaliden, die niet onder de WAO vallen, maar dat zal in deze periode wel geen rijksge­d meer vragen. Inzake punt e (volksverzekering zware geneeskundige risico's) kan ik mededelen, dat ik in het bezit ben van een positief advies van de Centrale Raad voor de Volksgezondheid, terwijl ik de adviezen van de SER en van de Ziekenfondsraad spoedig verwacht. Ik heb zelf een wetsontwerp met memorie van toelichting ter zake opgesteld, dat reeds ambtelijk is getoetst. Ik ben nu wel zover, dat ik meen, dat het wetsontwerp in het najaar bij de Tweede Kamer zou kunnen worden ingediend. Gelet op de voortdurende algemene aandrang uit beide Kamers – alhoewel die aandrang het zwakste is van de zijde van de Partij van de Arbeid – van waaruit men soms een pleidooi houdt voor een algehele bekostiging van het inrichtingswezen van overheidswege, acht ik het waarschijnlijk, dat de parlementaire behandeling zo snel zal gaan, dat ook deze volksverzekering 1 januari 1967 zal kunnen werken.

Bartels en ik denken erover, de moeilijkheden die bij de behandeling van de Ziekenfondswet in de Tweede Kamer zijn gerezen met betrekking tot de financiering van de vrijwillige verzekering, op te lossen, na advies van de Ziekenfondsraad, door omzetting der verplichte ziekenfondsverzekering in een beperkte volksverzekering (volksverzekering met inkomensgrens), onder gelijktijdige intrekking der wettelijk geregelde vrijwillige verzekering en van de ziekenfondsverzekering voor bejaarden, een en ander overeenkomstig het advies van de Centrale Raad voor de Volksgezondheid.

Wat tenslotte punt f betreft (verdere regeling van de kinderbijslag voor zelfstandigen), zijn in deze periode geen wetsvoorstellen meer te verwachten. — — —

[Veldkamp schatte in dat de financiële consequenties van het voorgaande zich lieten vertalen in een stijging van de premie van de werknemersverzekeringen van 1% en van de premies van de volksverzekeringen van 0,7%, hetgeen een totaal beslag op de loonruimte zou betekenen van 1,7%.]⁹⁴ — — —

Voor de invoering van het sociaal minimum in de AOW/AWW hebben de gezamenlijke vakcentrales aangedrongen op een bijdrage uit de algemene middelen van f500 miljoen. De Partij van de Arbeid heeft bij de behandeling van de wet in de Tweede Kamer een amendement ingediend om de overheidsbijdrage van f150 miljoen te verhogen tot f500 miljoen (amendement van de heer Berger, die ook bij de Algemene Kinderbijslagwet met Kikkert een amendement indiende voor een substantiële bijdrage uit de algemene middelen, hetwelk ik onaanvaardbaar heb verklaard). Een substantiële verhoging van de bijdrage uit de algemene middelen is ook een punt uit het gemeenschappelijk actieprogramma NVV-NKV. De Partij van de Arbeid heeft mij gehoord, dat ik 'maar' f150 miljoen van het kabinet kreeg voor de optrekking van de AOW-AWW tot een sociaal minimum. De heer Suurhoff is er bij mijn begroting op 15 december l.l. nog eens op teruggekomen. Speciaal met een beroep op punten als de noodzaak van een grotere overheidsbijdrage voor de sociale verzekering heeft de heer Suurhoff gezegd, dat ik om dat te kunnen doorzetten in het verkeerde kabinet (namelijk een kabinet met liberalen) zat. Ik kan mij voorstellen, dat de heer Vondeling de kwestie nog niet heeft aangesneden. Misschien gelooft hij dat de beide zaken 1 januari 1967 nog niet zullen functioneren.

Wij moeten daar echter wel vanuit gaan en dan rijst de vraag of de Partij van de Arbeid voor een kabinet met socialisten niet logischerwijs een claim moet leggen op algemene middelen, teneinde de 1,7% die beslag op loonruimte legt, met 0,5% à 0,7% te beperken. Daarmede zou dan een bedrag van f150 à f200 miljoen gemoeid zijn, hetwelk een beslag legt op budgettaire ruimte, die echter meer begrensd is.

Ten aanzien van de loonpolitiek vermelden de zogenaamde 'bouwstenen' bij het akkoord van Wassenaar onder de letter o 'voortzetting van het huidige loonpolitieke systeem naar zijn algemene beginselen'. Er is echter in de vakbeweging een sterk streven hiervan af te komen, waarbij de meest radicale voorstellen zijn gedaan van de zijde van de heer Kloos (NVV). Het is beslist noodzakelijk te weten, hoe de Partij van de Arbeid zich ter zake opstelt. — — —

In de kringen van de vakbeweging leeft algemeen de wens naar een grotere loonpolitieke vrijheid op bedrijfstaksniveau en een terugdringen van de invloed van de centrale organisaties, Stichting van de Arbeid en van de Overheid. — — — Van werkgeverszijde zit men niet te dringen om wijziging van het huidige loonpolitieke systeem. — — —

Persoonlijk ben ik van gevoelen, dat wanneer de overheid zich in het komende najaar op het loonpolitieke front wat meer op de achtergrond zou houden en de loonpolitieke situatie niet door allerlei suggesties zou beïnvloeden, ook bij formele handhaving van het huidige stelsel, zich vermoedelijk minder moeilijkheden zullen voordoen. Met name is men van werknemerszijde geprikkeld door allerlei uitspraken in het laatste najaar van de overheid tot het betrachten van matiging bij de looneisen. Wanneer de overheid een meer afwachtende houding zou aannemen, en alleen dan van bezwaren zou doen blijken, wanneer door te forse looneisen de nationale economie in gevaar zou komen, zal men zich in het najaar met het bestaande stelsel wel kunnen redden. De goedkeuring van een CAO door de Stichting van de Arbeid vormt geen groot obstakel, wijl de Stichting slechts hoogst zelden een CAO niet goedkeurt, terwijl onverbindendverklaring door de overheid tot de zeldzaamheden behoort. Handhaving van de status quo met aanneming van een meer afwachtende houding door de overheid schijnt mij voorshands voor dit jaar de meest praktische oplossing te zijn, waarbij wel een stellingname ten aanzien van verdere arbeidstijdsverkortings- en indexlonen nodig is. Het is echter zeer de vraag of men van de zijde van de Partij van de Arbeid dit standpunt zal willen innemen. Als echter over één punt tussen de regeringspartijen eenstemmigheid moet bestaan, dan geldt dit wel het in de komende jaren te voeren loonbeleid.'

Gestook

Op 24 maart 1965 belde Marijnen mij op over het gemeenschappelijk stuk van Witteveen en mij. Het was hem gebleken, dat Cals dit stuk aan de fractievoorzitters wilde geven, in verband waarmede hij omwerking van het stuk wenselijk achtte. Wij hebben daarna een bespreking op mijn kamer gehad waarbij het stuk is omgewerkt. 's Middags is het aan Cals overhandigd. De rest van de week was ik niet meer rechtstreeks bij de formatie betrokken.

De stemming aan de ministerslunch en maandagavond was geforceerd en gespannen. De zenuwoorlog die bij iedere formatie een rol speelt en uitstekend is om karakters te leren kennen, woedde hevig. Op 30 maart werd ik in de namiddag namens Schmelzer opgebeld door Van der Ploeg die mij zei, dat de PvdA zich niet wenste te binden aan een volksverzekering tegen zware geneeskundige risico's, doch slechts bepaald wenste te zien dat er een regeling voor zware geneeskundige risico's zou komen nadat het SER-advies zou zijn uitgebracht. Ik heb Van der Ploeg gezegd, dat ik vermoedde, dat de PvdA de gedachte die Suurhoff in de SER-commissie innam, wilde doorvoeren, waartegen mijns inziens grote bezwaren bestonden.

Later op de middag had ik daarover een gesprek met Schmelzer die ik een notitie hierover overhandigde. — — — ⁹⁵ Ik zei Schmelzer dat in ieder geval voorkomen moest worden, dat de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid machteloos gemaakt zou worden doordat hij eindeloos op het SER-advies zou moeten wachten, en voorts dat zowel de kamermeerderheid, als de publieke opinie voor de volksverzekering was. — — — Wij spraken nog een ogenblik over de algehele situatie. Schmelzer beklagde zich tegenover mij over de houding van Marijnen en sommige anderen die achter de schermen intrigeerden zowel tegen hem, als tegen mij. Mij was een zeker gestook, vooral uit de hoek van Marijnen, ook ter ore gekomen. Sommigen zouden het beslist noodzakelijk vinden dat men mij zou laten vallen. Schmelzer zei daaraan niet te kunnen medewerken en dat alleen zakelijke overwegingen bij de zetelverdeling een rol dienden te spelen.

In een bespreking op 8 april bood Cals mij aan opnieuw als minister van Sociale Zaken op te treden. Ik zond hem op zijn verzoek nog een notitie inzake het concept-regeringsprogram. — — — ⁹⁶

Op de bres voor staatssecretaris De Meijer

Een belangrijke – ook voor mij verrassende – mededeling was, dat de Bijstandszaken naar mijn departement zouden overgaan. Marga Klompé zou dit overigens weten te verhinderen. De PvdA wenste daarom op mijn departement een staatssecretaris in de persoon van Egas. Staatssecretaris De Meijer zou weg moeten gaan. Ik zei Cals dat ik voor dit laatste niets voelde. Ik schreef hem daarover op 9 april de volgende brief: 'In aansluiting aan mijn brief van deze middag deel ik je mede, dat ik nog eens heb nagedacht over ons gesprek van gisteren met betrekking tot de wens van de Partij van de Arbeid om op mijn departement een staatssecretaris te hebben. Gisteravond belde Vondeling mij op en ik heb toen ook gelegenheid gehad met hem daarover van gedachten te wisselen. Ik heb alle begrip voor de wens van de Partij van de Arbeid om een redelijk aantal staatssecretarissen te hebben. Ik ben bereid in het beraad dat wij in de constituerende vergadering zullen hebben mijn steun daaraan te geven. Ik ben evenwel niet bereid die steun zo groot te doen zijn, dat dit zonder meer betekent, dat de heer De Meijer zou moeten gaan.

In de eerste plaats sta ik op het standpunt dat de keuze van de staatssecretarissen in de allereerste plaats een persoonlijke keuze van de minister is. Hij moet met de staatssecretaris kunnen werken, hij moet weten wat hij aan hem kan en wil overlaten. Ik heb mijn keuze in 1963 zeer persoonlijk gemaakt, nadat met name door de benoeming van een relatie te groot aantal protestants-christelijke staatssecretarissen op mij een beroep werd gedaan om op mijn departement twee katholieke staatssecretarissen te hebben. Nu in de ministersbezetting van Sociale Zaken geen wijziging komt en ik persoonlijk geen aanleiding heb de samenwerking met de beide staatssecretarissen te verbreken, meen ik, dat dit ook niet uit anderen hoofde moet geschieden. Ik meen namelijk – en dat is mijn tweede overweging – dat mijn keuze destijds zakelijk volkomen verantwoord was en dat die keuze vandaag de dag niet minder verantwoord is. De heer Bartels is namelijk een man die bijzonder vertrouwd is met en in het maatschappelijk leven in de sector van de volksgezondheid; persoonlijk ben ik meer vertrouwd met en in de sector van de vakbeweging, terwijl de heer De Meijer meer vertrouwd is met en in de wereld van de ondernemersorganisaties. Dit politieke patroon te verbreken door in plaats van de heer De Meijer een staatssecretaris uit de Partij van de Arbeid te benoemen, lijkt mij niet juist. Daar komt bij – en dat is een derde overweging – dat met uitzondering van de heer Marijnen, die per-

soonlijk de wens te kennen heeft gegeven niet terug te willen komen, alle katholieke ministers zonder aanzien van hun gebleken kwaliteiten, terugkeren, evenals de overige katholieke staatssecretarissen. Ik zie niet in waarom de heer De Meijer dan weg zou moeten. Zoals ik je heb uiteengezet heeft hij mij vooral op het departement, door leiding te geven aan een apparaat van ca. 5.000 mensen, bijzonder geholpen. Wanneer men de Partij van de Arbeid een plaats op Sociale Zaken zou willen geven, zou het op zijn minst elegant zijn de heer De Meijer – evenals de heer Bakker – een post op een ander departement te geven.

Dit brengt mij op mijn laatste – politiek electorale – punt. Wanneer ik het tableau de la troupe bekijk, moet het mij van het hart, dat ik de bezetting met anti-revolutionaire ministers en staatssecretarissen buiten proporties vind. De anti-revolutionairen krijgen 3 zware portefeuilles met 3 à 4 staatssecretarissen. Een hoge prijs voor een partij met 13 zetels tegenover de 50 die wij bezetten in de Kamer. Wij moeten daartegenover een zwaar departement afstaan; van vijf serieuze portefeuilles plus de minister-president, krijgen wij er vier plus een minister-president en één schertsplaats. En dan zouden wij, terwijl de Partij van de Arbeid reeds Financiën en Economische Zaken bezet, nog een staatssecretaris moeten afstaan op Sociale Zaken. Nog eens, ik ben gaarne bereid mee te helpen zoeken naar een oplossing voor een redelijk aantal staatssecretarissen van de Partij van de Arbeid. Zelfs ben ik bereid om bij overgang van een stuk van Maatschappelijk werk naar een derde staatssecretaris op mijn departement te streven, alhoewel zonder veel enthousiasme. Maar bij de gegeven verhoudingen moet men van mij niet vragen de heer De Meijer te laten vallen. Ik meende goed te doen je dit voor de vergadering van aanstaande maandag nog te schrijven.'

Constituerende vergadering

De constituerende vergadering vond plaats op maandag 12 april. De regeringsverklaring zou worden afgelegd op 27 april. Intussen was het voornemen om Bijstand naar mijn departement te brengen door een interventie van Marga Klompé van de baan. Tijdens de constituerende vergadering merkte ik met betrekking tot het te voeren radio- en t.v.-beleid op, dat de formateur op de hoogte was van het feit, dat ik maar matig enthousiast was over de afspraak tussen deze en de fractievoorzitters omtrent het omroepbeleid. Ik had mij zelf afgevraagd of die overeenstemming voor mij een beletsel zou vormen om tot het kabinet toe te treden. Ik achtte echter het belang van het werk waar ik mee bezig was groter dan mijn gebrek aan enthousiasme voor het te voeren omroepbeleid. Het leek mij noodzakelijk om dit op te merken teneinde duidelijk te maken dat mijn fundamentele standpunt hetzelfde was als tijdens de crisis van het kabinet-Marijnen.

Bij de bespreking van het sociaal beleid spraken wij eerst over de sociale verzekering. Ik merkte op, dat het komende kabinet niet zou kunnen volstaan met een interne afspraak over de overheidsbijdrage in de sociale verzekeringen. Cals meende, dat in een kabinet van deze samenstelling juist wel met een interne afspraak kon worden volstaan. Ik herinnerde er aan, dat ik in de afgelopen periode drie maal met amendementen op dit punt te maken had gehad. In de eerste plaats was er het amendement-Berger-Kikkert, om ten behoeve van de kinderbijslag tot een overheidsbijdrage te komen (wat ik onaanvaardbaar had verklaard). Een amendement-Suurhoff, dat eveneens op een overheidsbijdrage doelde, behoefde ik niet onaanvaardbaar te verklaren, aangezien dat in de Kamer onvoldoende steun ondervond. In de derde plaats noemde ik het amendement-Berger om de bijdrage

uit de staatskas ten behoeve van de optrekking van de AOW-uitkering te verhogen naar f500 miljoen, welk amendement eveneens onaanvaardbaar was. Bij de behandeling van mijn begroting had de woordvoerder van de PvdA gezegd, dat ik een belangrijke bijdrage uit de algemene middelen niet zou kunnen verkrijgen in een kabinet met de liberalen. Als het kabinet dan nu een andere samenstelling kreeg, maar op dit punt geen verandering zou worden medegedeeld, zou niemand dit begrijpen.

Cals merkte op, dat nu ik als minister in het kabinet-Marijnen een en ander onaanvaardbaar had verklaard, ik dan niet onmiddellijk dit onaanvaardbare zelf zou kunnen gaan voorstellen. Voorts was van de zijde van de PvdA bij het overleg van de fractievoorzitters deze wens niet naar voren gebracht. Wij zouden ons ook rekenschap moeten geven hoe de overgang van het beleid van het kabinet-Marijnen naar het nieuwe zou moeten zijn. Hij achtte dit punt niet acuut. Ik meende dat dit wel het geval was. Smallenbroek kwam terug op de behandeling in de Tweede Kamer van de verhoging van de AOW-uitkeringen tot het sociaal minimum. Als ik bij die behandeling akkoord was gegaan met het amendement om de overheidsbijdrage tot f500 miljoen te verhogen, zou de PvdA niet met de voorgestelde belastingverlaging hebben meegestemd.

Biesheuvel wilde een opmerking maken, die uitreikte boven wat ik over dit punt had gezegd. Hij achtte het niet juist argumenten te ontleen aan standpunten, die door de fractie van de PvdA waren ingenomen toen zij in de oppositie was. Door de kabinetsformatie was een geheel nieuwe situatie geschapen. Hij zou ook niet oud-minister Toxopeus, als deze weer in de Kamer zou komen, tegenwerpen, dat hij als minister een ander standpunt had ingenomen.

Suurhoff had tegen het aantrekken van de oude pluim van oppositie geen bezwaar, maar dan zou de volledige garderobe moeten worden aangetrokken, waarop Smallenbroek had gedoeld. Er was duidelijk gezegd, dat de bedoeling van de verhoging van de overheidsbijdrage van f150 tot f500 miljoen was dat deze vooral ten goede zou komen aan degenen met de lage inkomens. Toen dit amendement niet werd aanvaard, had de fractie van de PvdA langs een andere weg naar compensatie gezocht. Ik wees er op, dat het ontwerp-Arbeidsongeschiktheidswet in de Kamer lag en verwachtte, dat bij de behandeling tal van woordvoerders op het punt van de overheidsbijdrage zouden terugkomen. Ik vond het ook nodig een beslissing hierover te nemen, aangezien ik met de vakbeweging over compensatie van de premie voor deze verzekering zou moeten spreken.

Biesheuvel merkte op, dat hij donderdagmiddag een gesprek had gehad met de formateur waarbij hij kwantitatieve verlangens op tafel had gelegd. De formateur had echter geantwoord, dat daar geen sprake van kon zijn, waarop hij had opgemerkt, dat hij dan wel zekerheid moest hebben, dat de formateur dergelijke verlangens van andere kandidaat-ministers ook niet zou accepteren.

Vondeling merkte op, dat bij de formatie was gezegd, dat ongeveer 0,7% van de loonsom uit de algemene middelen zou kunnen komen. Smallenbroek merkte op, dat de gehele vakbeweging ervoor was, dat deze bijdrage via het kinderbijslagvereenigingsfonds zou lopen. Ik achtte dit laatste op dat ogenblik niet zo belangrijk. Ik herinnerde eraan, dat de regering op 24 augustus 1962 aan de SER een mededeling had gedaan over het sociale-zekerheidsbeleid op langere termijn. Daarop kon ik niet terugkomen. Daarnaast was er de bijdrage van 0,7%. Ik meende, dat een interne afspraak over de omvang van de overheidsbijdragen niet voldoende was. Vondeling kende de brief van 24 augustus 1962 niet. Cals achtte het zeer wel mogelijk, dat deze kwestie al bij de arbeidsongeschiktheids-verzekering zou spelen, maar het betrof hier een interne afspraak die verder uitgewerkt

zou moeten worden. Ik was van oordeel, dat een en ander ook aan de Kamer meegedeeld moest worden. Vondeling meende, dat ik dit mogelijk in mijn concept voor de regeringsverklaring zou kunnen vermelden.

Sprekende over de loonpolitiek merkte Suurhoff op niet te geloven, dat de regering nog een lange termijn gelaten zou zijn te komen tot een wijziging van het Buitengewoon besluit arbeidsverhoudingen 1945, genoemd in het derde punt van de overeenstemming van de fractievoorzitters met de formateur. Hij verwachtte, dat binnenkort de overheid niet veel bevoegdheden meer over zou hebben dan de mogelijkheid bij een calamiteit in te grijpen. Ik vermeldde dat er stemmen waren opgegaan in de vakbeweging (CNV) om het loonakkoord van de Stichting van de Arbeid op te zeggen, omdat in de nieuwe CAO van Philips een ander element was gekomen. Ik verwachtte, dat het kabinet snel zou komen te staan voor een beslissing over een uitkering ineens in het midden van het jaar. Met betrekking tot een verhoging van de kinderbijslag zou men het SER-advies kunnen afwachten. Voorts zou ook nog de kwestie van de gelijke beloning van man en vrouw de aandacht krijgen. Hierover was een interpellatie in de Tweede Kamer aangevraagd door mevrouw H. Singer-Dekker (PvdA).

Van de loonpolitiek vond ik òn het loonvormingsstelsel òn het loonbeleid zeer moeilijk. Ten aanzien van het loonbeleid zou de regering een terughoudende houding moeten aannemen. In dit verband deelde ik mede, dat ik had vernomen, dat het College van Rijksbemiddelaars mij zou voorstellen de nieuwe CAO in het grafische bedrijf onverbindend te verklaren. Bogaers wees erop, dat een bespreking van het loonbeleid de vergadering op een ander vlak bracht, namelijk dat van de samenhang tussen het loonbeleid en het financieel-economische beleid. Een consequentie van een wijziging van het stelsel zou zijn, dat een van de schaarse middelen waarmee nog op het nationale vlak sociaal-economische politiek gevoerd kon worden verloren zou gaan. Hierover zou men in de constituerende vergadering niet het laatste woord moeten spreken. Den Uyl was ook van oordeel, dat het probleem van het loonbeleid van zo ingrijpende aard was, dat het uitgesloten was, dat het nieuwe kabinet in veertien dagen uitspraken hierover zou kunnen doen. Hij meende, dat elk van de punten die in mijn nota genoemd werden nog nader bezien moest worden; ten aanzien van deze punten zou voor wat het nieuwe kabinet betrof, een voorbehoud moeten worden gemaakt.

Vondeling had over het punt van gelijke beloning voor mannen en vrouwen een notitie aan de formateur gegeven. Cals deelde mede, dat de drie fractievoorzitters van de punten b, c en d in mijn nota kennis hadden genomen; zij waren van oordeel, dat in het nieuwe kabinet hierover nader gesproken zou moeten worden. Ik lichtte toe, dat ik gebonden was aan het akkoord met de Stichting van de Arbeid voor wat de punten b, c en d betrof. Cals informeerde wat de normen voor een beslissing over een uitkering ineens waren, die in de laatste zin van punt 1b waren vermeld. Ik antwoordde dat onder het akkoord de volgende normen golden: de stand van de betalingsbalans, het verloop van de produktiviteit en de ontwikkeling van het reële loon. Cals was van oordeel, dat met een kabinetswijziging een en ander niet te zeer gepreciseerd moest worden. Suurhoff vond dat deze normen wel zouden kunnen worden genoemd, als de regering het geheel voor het zeggen zou hebben, maar hij nam aan, na de ervaring van de vorige keer, dat dit niet het geval zou zijn. Men zou hiervoor in de ministerraad geen beslissing kunnen nemen, voordat de zaak op tafel lag. Maar dat vroeg ik ook niet. Cals stelde voor niet tot een grote precisering te komen, waarmee de vergadering akkoord ging.

Uit de constituerende vergadering vermeld ik tenslotte nog dat ik geen tegenstand ontmoette met betrekking tot mijn voornemen ook De Meijer als staatssecretaris op mijn departement te handhaven. — — — 97

Karakterschets van het kabinet-Cals

Het kabinet-Cals was evenmin als het kabinet-Marijnen een homogeen kabinet. Dat lag zowel aan de wijze van totstandkoming als aan de samenstelling van het kabinet. Nu niet besloten was het kabinet-Marijnen te reconstrueren, had het naar huidige opvattingen veel meer voor de hand gelegen nieuwe verkiezingen uit te schrijven. Daardoor had enerzijds het oordeel van de kiezers over de val van het kabinet-Marijnen gemeten kunnen worden, maar bovendien had het de belangrijkste politieke partijen – en met name ook de Partij van de Arbeid – de gelegenheid gegeven zich te beraden op hun positie voor de komende vier jaar.

Zonder daar uitvoerig op in te gaan wijs ik er op, dat met name de Partij van de Arbeid zeven jaar in de oppositie was geweest en zeker in de laatste jaren zich in de oppositierol goed had ingeleefd. Een periode van verkiezingsvoorbereiding, gevolgd door een daarop aansluitende periode van kabinetsformatie had haar kunnen helpen om uit de oppositientaliteit te komen. Nu ging een zittende oppositiepartij van de een op de andere dag regeringsverantwoordelijkheid dragen met duidelijke oppositiecoryfeeën, zoals Vondeling, Den Uyl en Vrolijk.

Aan de andere kant telden de KVP-ministers in hun midden enkele collegae, die beslist niet PvdA-vriendelijk, om niet te zeggen tegenstander van samenwerking met de PvdA waren, zoals Bot, De Jong en Luns. Hoe het bij de ARP lag was niet zo duidelijk. Biesheuvel, die toch wel aanvaringen had gehad met bij voorbeeld Samkalden, Vondeling en Den Uyl, bepaalde in hoge mate het AR-beleid. Nauwe samenwerking tussen Roolvink en hem zou er toe leiden dat de AR-fractie tegen de motie-Schmelzer zou stemmen. Voeg daaraan toe, dat Cals weinig inzicht had in de financiële en sociaal-economische aangelegenheden en zich bij zijn leiding niet strak opstelde, ondanks zijn groot politiek inzicht, terwijl Vondeling zich naar buiten – en ook naar binnen – met een zekere arrogantie wilde manifesteren als, zoals hij het zelf noemde, de ‘Spelmacher’ van het kabinet, dan zal duidelijk zijn dat er geen sprake kon zijn van een homogene aanpak.

Zelf moest ik ervaren dat Vondeling en Den Uyl achter mijn rug om met het NVV overlegden. Terwijl de ministers van Financiën en Economische Zaken krachtens hun ambt de minister van Sociale Zaken in het oog behoorden te houden, deden zij voorstellen die ik uit economisch oogpunt niet acceptabel achtte. Ik heb toen ernstig overwogen af te treden, maar kreeg hen uiteindelijk in het gareel.

Sociale Zaken en Volksgezondheid 1965-1966

Nieuwe spelregels voor de loonvorming

Vrij kort na het afleggen van de regeringsverklaring werd op 11 mei 1965 mijn begroting voor 1965 in de Eerste Kamer behandeld. Van verschillende zijden werd bij die gelegenheid de aandacht gevraagd voor een eventuele wijziging van de spelregels voor de loonpolitiek. Bij die gelegenheid plaatste ik mij op het standpunt, dat ik zowel uit economisch-politiek als uit sociaal-politiek oogpunt een nationale loonpolitiek wenselijk achtte. Overeenkomstig de aankondiging in de regeringsverklaring zou ik daarover advies aan de SER vragen. Dat zou gebeuren op 30 juli 1965.

Tevoren ontving ik van de drie vakcentralen een notitie inzake de toekomstige wijze van loonvorming. Daarin werd voorgesteld de volle verantwoordelijkheid voor de loonvorming te leggen bij de organisaties, die partij waren bij de CAO's. Deze zouden daarbij met de economische rapporten van de SER en met binnen de Stichting van de Arbeid gemaakte afspraken rekening houden. In deze gedachtengang zou de wettelijk voorgeschreven procedure van verplichte goedkeuring van CAO's door de Stichting van de Arbeid komen te vervallen. De centrale overheid zou daarbij, indirect door middel van het nemen van maatregelen ter beïnvloeding van de algemene conjuncturele situatie, alsmede direct door het behoud van de mogelijkheid van onverbindendverklaring van een CAO en van het – in uiterste noodzaak en in samenhang met andere overheidsmaatregelen – afkondigen van een loonstop, invloed op de loonvorming behouden.

In mijn adviesaanvraag van 30 juli 1965 zette ik uiteen, dat de regering een nationale loonpolitiek, in die zin dat daarbij met het oog op het te voeren sociaal-economisch beleid met algemene economische uitgangspunten rekening werd gehouden, wenselijk achtte. De regering toonde evenwel ook begrip voor de aandrang van tal van zijden om tot grotere vrijheid in de loonpolitiek te geraken. In de adviesaanvraag werd uiteengezet, dat naar het oordeel van de regering het daarvoor niet noodzakelijk was het in het BBA 1945 neergelegde systeem van loonvorming te verlaten, doch dat het mogelijk was, binnen het systeem van het BBA, grotere vrijheid van spelregels toe te staan voor normale omstandigheden, welke spelregels weer verscherpt zouden kunnen worden wanneer de economische situatie dat zou vergen, resulterend in grotere bevoegdheden hetzij voor de Stichting van de Arbeid, hetzij voor de overheid. Het in de adviesaanvraag neergelegde systeem gaf derhalve een grotere elasticiteit voor verschillende economische omstandigheden.

[De regering vroeg] de SER bij het in het najaar uit te brengen halfjaarlijkse economische rapport een interimadvies uit te brengen omtrent de loonpolitieke mogelijkheden voor de komende twee à drie jaren als geheel. Wanneer, na het uitbrengen van het halfjaarlijks economisch rapport, deze langere periode tot uitgangspunt van een gesprek tussen regering en bedrijfsleven zou kunnen worden gemaakt, zou, voor wat de regering betrof, een minder strikte cijfermatige binding dan in de afgelopen jaren het geval was geweest kunnen plaats hebben. Ik hoopte, dat de SER door het uitbrengen van een interimadvies een bijdrage zou kunnen leveren tot een soepele overgang van de bestaande naar nieuwe spelregels voor de loonvorming. Daardoor zou de totstandkoming bevorderd kunnen worden van langlopende collectieve arbeidsovereenkomsten, die de regering zo-

wel uit loonpolitiek oogpunt als met het oog op een evenwichtige economische groei van betekenis achtte.

In zijn op 12 november 1965 uitgebrachte advies bleek de SER zich voor de overgangsfase naar een nieuw wettelijk kader te kunnen verenigen met mijn suggestie, het BBA voorshands ongewijzigd te laten en de goedkeuring van de CAO's door de Stichting van de Arbeid in het algemeen nog slechts een formeel karakter te laten dragen. Zulks hield met name handhaving in van de bevoegdheid van de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid tot onverbindendverklaring alsook van de instrumenten van loonpauze en, in uitzonderlijke omstandigheden, overdracht van de goedkeuringsbevoegdheid van de Stichting aan het College van Rijksbemiddelaars. Verschil van inzicht was echter blijven bestaan omtrent de vraag op welke wijze, onder overigens normale omstandigheden, verhinderd diende te worden, dat een CAO waartegen wegens gevaren voor de ontwikkeling van de nationale economie ernstige bezwaren bestonden, zou worden toegepast. Ook binnen de Stichting van de Arbeid was dit een ernstig struikelblok gebleken.

Teneinde uit deze impasse te geraken gaf de regering in november 1965 op verzoek van werkgevers en werknemers in de Stichting een arbitrale beslissing. Deze beslissing betrof geschilpunten ter zake van de nieuwe loonpolitieke spelregels gedurende de overgangsfase, welke bij de toetsing en goedkeuring van CAO's zouden gelden. In grote lijnen kon de inhoud ervan als volgt worden weergegeven. Behoudens ten aanzien van enkele centrale loonpolitieke elementen zouden door de Stichting van de Arbeid geen bepalingen van CAO's worden getoetst en zou de goedkeuring steeds een formeel karakter dragen. Bij toepassing van het tweede en derde lid van artikel 14a van het BBA – het College van Rijksbemiddelaars had zekere bezwaren tegen een CAO of overwoog de minister voor te stellen bepalingen daarvan onverbindend te verklaren – zou overleg plaatsvinden tussen het College en de Stichting van de Arbeid. Indien de bezwaren van het College bij dit overleg niet zouden worden weggenomen, zou het overleg kunnen worden voortgezet met de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, welk laatste overleg in ieder geval zou plaatshebben wanneer het College de minister adviseerde bepalingen van een CAO onverbindend te verklaren. Deelde de minister mede te overwegen om bij goedkeuring tot onverbindendverklaring over te gaan, dan stelde de Stichting de contracterende partijen van het standpunt van de minister en van haar eigen oordeel op de hoogte, waarna de betrokken partijen nog de gelegenheid zouden krijgen de CAO te herzien. Aangekondigd werd, dat het middel van onverbindendverklaring slechts enkele malen zou worden gehanteerd en dat zo nodig van verdergaande bevoegdheden gebruik zou worden gemaakt.

In de memorie van toelichting inzake de begroting van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor 1967 wees ik er op, dat de loonpolitieke verhoudingen in ons land in dat jaar in belangrijke mate onder invloed hadden gestaan van tegengestelde opvattingen tussen werkgevers en werknemers met betrekking tot het systeem van loonvorming aan de ene kant, en van de voortgezette spanning op de arbeidsmarkt aan de andere kant, welke spanning tot uitdrukking kwam in loonstijgingen in tal van CAO's, die gevaren in zich droegen voor de ontwikkeling van het prijs en investeringsniveau. — — — [Ik zou na gaan of het mogelijk was] 'naar aanleiding van de ter zake door de SER nog uit te brengen adviezen, een definitieve keuze te maken ten aanzien van het systeem van de loonvorming, dat in een nieuwe Arbeidsvoorwaardenwet gestalte zou moeten krijgen. In het licht daarvan zal ook een beslissing genomen moeten worden omtrent de voor 1967 geldende spelregels voor de loonpolitiek. Nagegaan zal worden, of het mogelijk zal zijn een ont-

werp van een Arbeidsvoorwaardenwet begin 1967 bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal aanhangig te maken.' ⁹⁸

Door de crisis in verband met de nacht van Schmelzer en de daaropvolgende ontwikkelingen kon ik aan dat voornemen in 1967 geen uitvoering meer geven.

'Door WAO in de rij van groten'

Het voorlopig verslag van de vaste commissie van Sociale Zaken en Volksgezondheid inzake het ontwerp van Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO), dat nog werd ingediend tijdens het kabinet-De Quay, verscheen op 16 februari 1965, dus ruim een week voor het aftreden van het kabinet-Marijnen. De memorie van antwoord verscheen op 14 april 1965, dus op de dag waarop het kabinet-Cals aantrad.

Uit het voorlopig verslag bleek, dat de Tweede Kamer zich in grote lijnen met het wetsontwerp kon verenigen. Dat was ook te verwachten geweest, gezien de voorgeschiedenis waarbij unanieme SER-adviezen en een Stichting van de Arbeid-advies een grote rol hadden gespeeld.

Dokter Veldkamps patiënt

Arbeidsongeslacht ?

Bron: *Zakenwereld* 17-6-1966

Interessant is het achteraf vast te stellen, dat vele leden opmerkten, dat hun inziens op deze wijze in samenhang met de AOW en de AWW aan de jegens de Internationale Arbeidsorganisatie aangegane verdragsverplichtingen meer dan voldaan zou zijn, ook al waren de aanspraken op weduwen- en wezenuitkeringen dan niet, gelijk de desbetreffende ILO-conventie stelt, in dezelfde verzekering geregeld als de aanspraken op invaliditeits-

uitkering. Het is interessant vast te stellen, dat dit reeds gebeurde in begin 1965. Bijna 25 jaar later zou de toen optredende minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, De Koning, een poging doen om het verdrag inzake ongevallenverzekering op te zeggen, maar dat voornemen werd door een unanieme Tweede Kamer afgewezen.

Algemeen werd ook ingestemd met mijn uitspraak in de memorie van toelichting, dat in het sociaal-politieke denken steeds meer naar voren was gekomen, dat niet beslissend dient te zijn *hoe* iemand arbeidsongeschikt is geworden, doch de omstandigheid *dat* men arbeidsongeschikt is en dat dit maatschappelijke consequenties heeft. Van generlei zijde werd voorts verzet aangetekend tegen het voorstel om in de arbeidsongeschiktheidsverzekering het in de Ongevallenwet 1921 neergelegde beginsel van het zogenaamde 'risque professionnel' te laten opgaan in het beginsel van het zogenaamde 'risque social', iets wat ik al in 1946 had bepleit in het decembernummer van *Sociaal Maandblad*.⁹⁹

De vaste commissie van Sociale Zaken was in meerderheid voorshands niet overtuigd van de wenselijkheid of de noodzaak de Ziektewet als afzonderlijke wet naast de WAO te handhaven. — — — De kwestie zou overigens ook weer in de zeventiger jaren opduiken. — — — 100

De mondelinge behandeling in de Tweede Kamer vond plaats op 30 juni en 1 juli. Zij was niet moeilijk. Er was algemene instemming, die bij Roolvink – hetgeen opmerkelijk was nadat ik in 1963 van hem tegen zijn zin afscheid had moeten nemen als staatssecretaris – zelfs zover ging met op te merken, dat ik mij na de optrekking van de AOW tot een sociaal minimum, ten tweede maal geplaatst had 'in de rij van groten wat onze sociale verzekering betreft'.

In mijn antwoord in eerste termijn herinnerde ik aan de schrijnende ervaring, die ik als jong ambtenaar had opgedaan als arbeidsongeschikten die geen aanspraak op een uitkering krachtens de ongevallenverzekering, na de uitkeringstermijn van de Ziektewet praktisch altijd in de (oude) Armenwet terecht kwamen. Ik voegde daaraan toe: 'Mijnheer de Voorzitter! Ik wil niet nalaten te zeggen, dat dit op mij altijd een heel diepe indruk gemaakt heeft en dat vanaf die tijd bij mij de overtuiging is opgekomen, dat in het kader van de sociale zekerheid aan dit sociaal onrecht een einde gemaakt zou moeten worden, waarbij ik nimmer gedacht had, dat het mij zelf gegeven zou zijn, daarbij een rol te spelen, een reden waarom ik bijzonder dankbaar ben, dat ik de indiening van dit wetsontwerp heb mogen bevorderen en de parlementaire behandeling – Deo volente – ook geheel zal mogen afmaken. — — —'¹⁰¹

Er werden drie onschuldige moties aangenomen en een amendement. Het wetsontwerp en de daarmee samenhangende wetsontwerpen werden zonder hoofdelijke stemming aangenomen. De Eerste Kamer nam het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming, maar wel na een zeer interessante discussie, op 15 februari 1966 aan. Later zouden nog de liquidatie- en overgangswetten behandeld worden.

Volksverzekering zware geneeskundige risico's

Het ontwerp van Wet inzake een volksverzekering zware geneeskundige risico's kon op 24 januari 1966 worden ingediend. Ik herinner eraan, dat de bevordering van de totstandkoming van een volksverzekering zware geneeskundige risico's bij de kabinetsformatie 1963 werd opgenomen in het akkoord van Wassenaar en eveneens als gevolg daarvan een plaats kreeg in het regeringsprogramma van het kabinet-Marijnen. Ook het kabinet-Cals nam deze beleidslijn op in zijn regeringsprogramma.

Uit de door [de SER, de Ziekenfondsraad en de Centrale Raad voor de Volksgezondheid] uitgebrachte adviezen bleek grote instemming met de gedachte van een volksverzekering voor zware geneeskundige risico's.¹⁰² Met name de SER sprak zich eenstemmig daarvoor uit.

Het zal duidelijk zijn dat ik niets liever wilde dan een wetsontwerp ter zake zo spoedig mogelijk in te dienen, te meer daar ik reeds in 1965 het voornemen had mij na de verkiezingen van 1967 – ik zou dan 15 jaar regeringsverantwoordelijkheid gedragen hebben – voorlopig niet meer voor een politieke functie ter beschikking te stellen. Maar mijn voornemen stuitte op mijn departement op praktische bezwaren, namelijk de technische onmogelijkheid voor het departementaal apparaat om de voorbereiding van het wetsontwerp in te passen in het totale, reeds zware, wetgevende programma, waarbij men niet alleen moest denken aan de voorbereiding van de wetgeving in formele zin, zoals die tot regeling van het liquidatie- en overgangsrecht met betrekking tot de arbeidsongeschiktheidsverzekering en die tot onderlinge aanpassing van sociale-verzekerings- en belastingwetten, maar ook aan vele – vaak zeer omvangrijke en technisch gecompliceerde – uitvoeringsvoorschriften, met name in verband met de invoering van de arbeidsongeschiktheidsverzekering. In overleg met de toenmalige directeur-generaal, wijlen mr. A.C.M. van de Ven, onder wie ik in de Joekes-tijd gewerkt had, en de meest betrokken ambtenaar, de latere algemeen secretaris van de Ziekenfondsraad L.L. Marselis, besloot ik het eerste ontwerp van Wet en het algemeen gedeelte van de memorie van toelichting zelf te maken, daarbij de draad opvallend van werk uit een vroegere levensfase, toen ik betrokken was bij de opstelling van onder meer de Noodwet kinderbijslag kleine zelfstandigen, de Organisatiewet sociale verzekering en het eerste ontwerp met betrekking tot de Algemene ouderdomsverzekering.

Mijn eerste ontwerp voor een Algemene wet zware geneeskundige risico's vormde een voldoende grondslag voor mijn medewerkers voor een finale technische afronding, zodat ik de indiening van het wetsontwerp toch nog binnen de door mij gewenste termijn kon bevorderen.

Dat dit wetsontwerp mij bijzonder dierbaar was, zal uit het voorgaande zeker duidelijk zijn en toen – in strijd met de bij de vorming van het kabinet-Zijlstra gewekte verwachtingen – de Tweede Kamer besloot het voor de verkiezingen niet meer te behandelen, waardoor dit – zo heel bijzonder mijn eigen wetsontwerp – door mijn ambtsopvolger moest worden verdedigd, heeft mij dat toen erg verdrotten, alhoewel ik natuurlijk zeer tevreden ben, dat het zonder belangrijke wijzigingen, waartoe ik ook de naamswijziging niet reken, werd aanvaard en de wet thans zo'n zegen is voor brede lagen van het volk, gezien haar maatschappelijke werking.

Het had aanvankelijk de schijn dat ook de Tweede Kamer aan een spoedige behandeling haar medewerking wilde geven. De vaste commissie voor Sociale Zaken en Volksgezondheid hield reeds op 5 april en 17 mei openbare hoorzittingen, toen nog een nieuw instituut over de wetsontwerpen. Op 12 juli 1966 bracht de commissie het voorlopig verslag uit. Daaruit bleek niet alleen algemene waardering voor de spoedige indiening van het wetsontwerp, maar ook – ondanks wensen en vragen – instemming met het wetsontwerp ten principale. Ook op het departement werd snel gewerkt. Op 3 augustus 1966 kon ik de memorie van antwoord inzenden.

Een belangrijk discussiepunt vormde de financiering van deze volksverzekering. Mijn voorstel was de AWBZ geheel te financieren uit premie en in verband met het vrijkomen van middelen uit de Algemene bijstandswet, de Algemene kinderbijslagwet geheel te

financieren uit de algemene middelen. Deze switch van algemene middelen zou Vondeling later verleiden daardoor tijdelijk vrijkomende middelen structureel aan te wenden, hetwelk de aanleiding, maar niet de oorzaak van de val van het kabinet-Cals in de nacht van Schmelzer tot gevolg zou hebben.

In de memorie van antwoord wees ik erop – en die mening deel ik nog altijd – dat naar mijn mening de sociale verzekering en de bijdragen uit de algemene middelen als één geheel moesten worden beschouwd en dat het daarbij niet relevant is in welke verzekering de algemene middelen worden aangebracht.

Op 22 december – derhalve na de val van het kabinet-Cals en het aantreden van het kabinet-Zijlstra – vond op verzoek van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Volksgezondheid een mondeling overleg met haar plaats. Tot mijn leedwezen deelde de commissie op 30 december 1966 mede, dat zeer tot haar spijt het ontwerp nog niet – en ook niet binnen enkele weken – rijp kon worden geacht voor behandeling door de plenaire Kamer. — — —¹⁰³ Wat stond mij te doen? Ik kom daarop terug bij de bespreking van mijn werk in het kabinet-Zijlstra.

Politieke bedrijfsblindheid

Na de indiening van het ontwerp-Volksverzekering zware geneeskundige risico's bleef er een belangrijk probleem liggen, namelijk een billijker financiering voor de ziekenfondsverzekering voor anderen dan loontrekkenden. Een merkwaardige situatie was gegroeid – waarin de Tweede Kamer door aanneming van het amendement-Berger bij de behandeling van het ontwerp-Ziekenfondswet ook geen verandering wilde brengen – dat naast elkaar drie ziekenfondsverzekeringen bestonden, namelijk de verplichte, de vrijwillige en de bejaardenverzekering, die hetzelfde verstrekkingenpakket garandeerden maar met een ongelijke financiering, waarbij met name in het kader van de vrijwillige verzekering de draagkrachtgrondslag ontbrak.

Gemeend werd dat het in het kader van de vrijwillige verzekering onuitvoerbaar was, die draagkrachtgrondslag te realiseren. Daarvoor zou een ander type van verzekering ontwikkeld moeten worden, namelijk een verplichte ziekenfondsverzekering voor alle burgers beneden een inkomensgrens. Alhoewel ook ter zake van de technische uitvoerbaarheid van dit type verzekering door sommigen vraagtekens werden gezet, spraken sommige adviescolleges zich positief daarover uit. Onbegrijpelijkerwijs liet de SER – alhoewel het punt nadrukkelijk in de adviesaanvraag van 24 augustus 1962 was opgenomen – de zaak liggen. Ik meende – in de Eerste Kamer gesteund door prof. mr. W.F. de Gaay Fortman – de zaak toch te moeten doorzetten. Het bleek inderdaad een moeilijk wetsontwerp. Moeilijke kanten waren vooral het voornemen op Binnenlandse Zaken om met een eigen wettelijke regeling te komen voor ambtenaren, de financieringsgrondslagen en de budgettaire consequenties.

Gelukkig werd de eigen wettelijke regeling voor ambtenaren door de Tweede Kamer afgewezen. De problematiek van de financieringsgrondslagen werd op de directie wetgeving directe belastingen – met wie het toen en ook later na mijn aftreden bij mijn codificatie-arbeid prettig samenwerken was – onder leiding van wijlen staatssecretaris dr. W. Hoefnagels tot een oplossing gebracht, een oplossing die mijns inziens ook nu nog steeds valide is. Tenslotte bleken de budgettaire consequenties overkomelijk, zodat het wetsontwerp kon worden ingediend.

De tegenstand bleek echter groot. Vooral de kringen van medische medewerkers deden zich gelden: zij vreesden een terugloop van particuliere praktijken. Kringen van ziekenfondsen vreesden – evenals bij mijn voorstel tot een billijker financiering van de vrijwillige ziekenfondsverzekering – een verkleining van hun invloed bij de uitvoering, in tegenstelling tot bij de bestaande vrijwillige verzekering, waarbij zij eigenlijk heer en meester waren. In kringen van zelfstandigen tenslotte vreesde men premieverzwaring voor sommige groepen, waartegenover echter de kleine zelfstandigen minder premie zouden gaan betalen. De SER voelde zich – ten onrechte – gepasseerd. De Kamer bukte voor het geweld en besloot het ontwerp, waarom het zelf gevraagd had, voorlopig niet in behandeling te nemen. Later zou het oud-Tweede-Kamerlid voor de PvdA dr. J. Lamberts mij zeggen, dat de houding van de Tweede Kamer – waarin ook hij en zijn fractie participeerden – onjuist was geweest.

Voor het daardoor ontstane probleem moest ik, in samenhang met het niet uitbrengen van het eindverslag van het ontwerp-AW(B)Z, een oplossing zoeken waarop ik hieronder in het kader van het kabinet-Zijlstra terugkom. Ik wil nog wel opmerken dat een parlement dat na het optreden van het kabinet-Marijnen, eerst de val van dat kabinet meemaakte en vervolgens het niet na nieuwe verkiezingen optredende kabinet-Cals zag aftreden, anders spreekt dan een parlement dat onafgebroken één stabiel parlementair kabinet voor zich heeft. Men was al aan het denken over de verkiezingen van 1967 en de daarna mogelijk optredende verschuivingen en daardoor ontstond een zekere politieke bedrijfsblindheid, die menigeen achteraf betreurde. Vastgesteld kan in ieder geval worden, dat de houding van de Tweede Kamer definitieve oplossingen, die men zelf wilde, blokkeerde en deze uiteindelijk meer dan 20 jaar voor zich uit zou schuiven toen het merkwaardige verschijnsel, het zogenaamde plan-Dekker, wat overigens ook nog niet is ingevoerd, werd gepresenteerd.

Volksgezondheidsnota 1966 – ‘Namens een nahijgend personeel...’

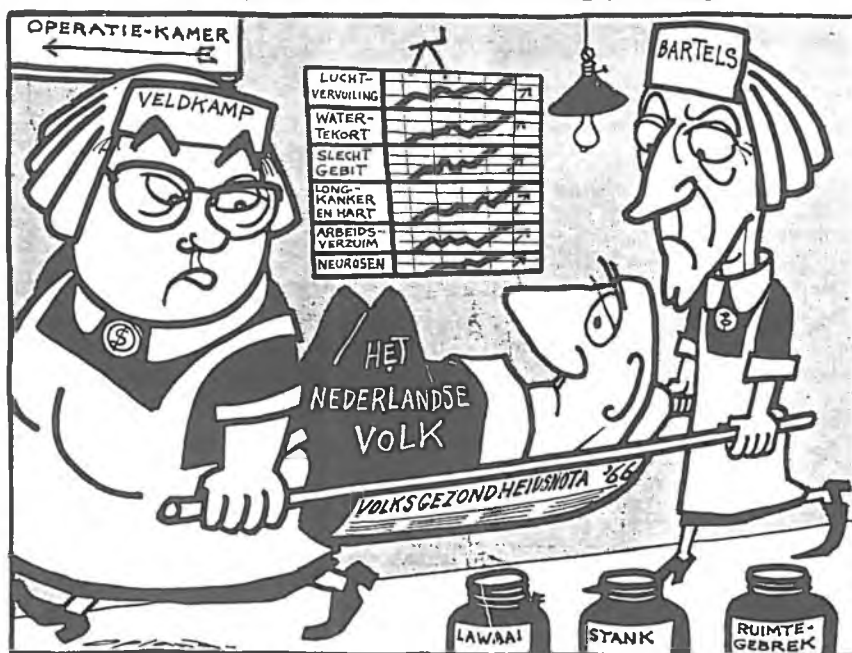
Intussen kon ik op 2 februari 1966, kort na de indiening van het ontwerp-AW(B)Z en voor de indiening van de wijziging van de Ziekenfondswet tot invoering van een beperkte volksverzekering, te zamen met mijn staatssecretaris Bartels de Volksgezondheidsnota 1966 aan de Tweede Kamer zenden. Ik had de opstelling van de nota onmiddellijk nadat ik Van Rooy opvolgde ter hand genomen. Toen het kabinet-Marijnen aantrad, was men ten departemente reeds twee jaar bezig met de voorbereiding van voorstudies van deze omvangrijke nota. Ik ondervond daarbij vooral veel steun van dr. Piet van Loon en dr. Rudolf Kruisinga, een van de weinige ambtelijke medici met kennis van en belangstelling voor planningsvraagstukken op het terrein van de volksgezondheid.

Bij het optreden van het kabinet-Marijnen trok ik dr. Bartels aan als staatssecretaris, speciaal belast met de volksgezondheidsaangelegenheden. Na enige tijd bleek mij dat er geen grote voortgang was bij de voorbereiding van de Volksgezondheidsnota. In overleg met Bartels en Muntendam besloot ik toch de algemene leiding van de voorbereiding van de Volksgezondheidsnota op mij te nemen. Wij organiseerden daarvoor een aantal workshops.

Het apparaat van Volksgezondheid was toen eigenlijk nog niet zo berekend voor de opstelling van een dergelijk document. Ik herkende de toestand die ik in 1952 op Economische Zaken had aangetroffen toen de Middenstandsnota moest worden opgesteld. Met mijn daarbij opgedane ervaring werkte ik met Bartels aan de Volksgezondheidsnota. Wij

werkten met een kerngroep met een duidelijk afgebakende werkverdeling, met een regelmatige terugkoppeling naar het geheel. Ik had daarvoor tijdens mijn vakantie in 1964 een eerste aanzet gegeven en trok mij daarna een week terug met Bartels op de Hoge Veluwe waarbij wij voor ieder lid van de kerngroep een duidelijk omschreven taakomschrijving gaven. Daarop volgde met de kerngroep de hierboven genoemde workshops. Was de Middenstandsnota 1952 al geen sinecure geweest, de problematiek van de Volksgezondheidsnota bleek nog moeilijker, niet alleen omdat het bij de Middenstandsnota 1952 om een categorale problematiek ging en bij de Volksgezondheidsnota om een problematiek die de hele bevolking in al haar geledingen aanging, maar vooral om de zeer vergaande gedifferentieerdheid, die de volksgezondheidsproblematiek kenmerkt.

TE WEINIG VERPLEEGSTERS

Zuster Veldkamp: „U bent er niet zo héél best aan toe!“

Bron: *de Volkskrant* 10-2-1966

Omdat het in ons land ontbrak aan systematisch geordend materiaal in deze gedifferentieerde problematiek besloten wij – zowel in de tekst van de nota, als in de bijlagen – een zo zorgvuldig mogelijk samengestelde documentatie op te nemen. Dat leidde ertoe dat de nota wel zeer omvangrijk was. Van de zijde van de Staatsdrukkerij vertelde de hoofd-directeur Oltheten mij, dat de nota het tot dusverre omvangrijkste kamerstuk was. Dat had ook de Staatsdrukkerij veel werk gekost. Oltheten zond mij op het moment van de verschijning een sprekend telegram 'Namens een opgelucht, nahijgend personeel wil ik U, de staatssecretaris en Uw medewerkers gaarne gelukwensen met het tot stand komen van Uw magistrale gezondheidsnota.' Ik zond hem het volgende antwoordtelegram: 'Met beschaamdheid om de vele last die wij U en Uw medewerkers hebben bezorgd, in de hoop dat wij niemand's gezondheid hebben geschaad, danken de staatssecretaris, al onze mede-

werkers en ik U hartelijk voor de grote steun die U voor ons bent geweest en voor uw spontane gelukwens.' — — — 104

Bij haar verschijning kreeg de nota grote belangstelling. Het oordeel van de parlementaire pers was heel bevredigend. Dat gold niet voor de gehele vakpers. De verklaring daarvoor was niet moeilijk. De nota was kritisch naar de kant van het eigen beleid van de overheid, maar ook naar de actoren in het brede veld van de volksgezondheid. Maar al te spoedig bleek, dat maar weinigen geneigd waren de balk ook in het eigen oog te zien, in plaats van de splinter in het oog van de anderen. De nota werd te omvangrijk genoemd, men zou door de bomen (of was het door de balken in het eigen oog?) het bos niet meer kunnen zien. Zouden wij een beknopte, zuiver analytische nota geschreven hebben, dan zou het verwijt over ons heen gekomen zijn, dat wij geen oog hadden gehad voor de complexiteit van de volksgezondheid. Dit bleek ook uit de reactie van de vaste commissie voor de Volksgezondheid. — — — 105

Door de val van het kabinet-Cals en hetgeen daarop zou volgen bleek het niet meer mogelijk voor de verkiezingen een [door de vaste commissie voor de volksgezondheid gewenste] openbare commissievergadering te wijden aan de Volksgezondheidsnota 1966.

Wel lukte het het omvangrijke liquidatie- en overgangsrecht met betrekking tot de WAO nog tijdig neer te leggen in zes wetsontwerpen, die op 20 juni 1966 werden ingediend. Ik kom daarop nog terug. Reeds eerder kon het technisch gecompliceerde, omvangrijke en zeer belangrijke wetsontwerp tot onderlinge aanpassing van sociale verzekeringswetten en belastingwetten worden ingediend en afgehandeld (*Stbl.* 1965, 347).

— — — Over het sociaal beleid in de EEG, de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) en andere internationale organisaties in de periode 1962-1967 zou veel te vermelden zijn. Daarover rapporteerde ik jaarlijks in de memorie van toelichting bij de begroting van mijn departement. — — — 106

'Mgr. Veldkamp' kandidaat-voorzitter IAO

Toen ik in 1961 aantrad als minister werd door de min of meer vaste Nederlandse vertegenwoordigers naar de Internationale Arbeidsorganisatie mijn bijzondere aandacht gevraagd voor die organisatie. Dat gebeurde zeer nadrukkelijk door de werkgeversvertegenwoordiger, een van de eminences grises bij de IAO mr. Fennema, en door pater Stokman OFM, achtereenvolgens lid van de Tweede en Eerste Kamer, die al vele jaren regeringsgedelegeerde was en sedert 1959 ook voorzitter van de regeringsdelegatie. Hij was Van Rhijn – na de val van het laatste kabinet-Drees – opgevolgd, die deze functie van 1953-1958 had vervuld. Zij achtten ministeriële belangstelling en vertegenwoordiging van het aller grootste belang. Alleen op die wijze zou de belangrijke rol die Nederland vanaf de oprichting van de IAO in die organisatie had gespeeld, hersteld en bevestigd kunnen worden. In 1962 en 1963 trad ik op als 'minister attending the conference'. Van 1964 tot 1966 was ik op aandringen van Stokman als minister ook hoofd van de Nederlandse regeringsdelegatie. In 1967 werd ik, na mijn aftreden, door de regering – Stokman was zeer ernstig ziek en zou spoedig sterven – aangewezen als hoofd van de regeringsdelegatie.

In het voorjaar van 1966 zag ik Stokman, die inmiddels Eerste-Kamerlid was geworden, in de Eerste Kamer. Hij vertelde mij dat de Oosteuropese landen opnieuw pogingen deden om een Oosturopeaan, de Pool Chain, benoemd te krijgen voor de eerstkomende

arbeidsconferentie in juni, waarbij Europa aan de beurt was om die zetel te bezetten. Een brede stroming van Westeuropese landen, maar ook van niet-Europese landen alsmede veel werkgevers- en werknemersorganisaties waren voor een westerse kandidaat. Daarbij was mijn naam gevallen.

Al spoedig werden wij formeel benaderd door Buitenlandse Zaken, en Luns bracht de zaak met mijn medeweten en instemming in de ministerraad. Hij herinnerde eraan, dat Nederland al eerder het voorzitterschap bekleed had, namelijk in 1926 toen mgr. Nolens, die vanaf 1919 de Nederlandse regeringsdelegatie had geleid en ook eenmaal vice-voorzitter van de conferentie was geweest, tot voorzitter werd gekozen. Luns vond het een mooie gelegenheid om nu het veertig jaar geleden was dat Nederland het voorzitterschap had bekleed – na mgr. Nolens, zalige gedachtenis – ‘mgr. Veldkamp’ tot dat hoge ambt benoemd te krijgen. Hij stelde voor dat hij daarvoor in de hoofdsteden de nodige consultaties zou doen. Die consultaties wezen uit dat mijn kandidatuur op een ruime steun zou kunnen rekenen. Dat werd ook in Genève al ras bekend. Er werd nagegaan of het mogelijk zou zijn tot een compromis te komen. Het belangrijkste voorstel was, dat mijn kandidatuur zou worden ingetrokken, maar dat wij daartegenover het voorzitterschap van de Raad van Beheer zouden krijgen, een functie die protocollair weliswaar lager stond dan het voorzitterschap van de conferentie, maar in feite – ook vanwege de duur – veel belangrijker was. Wij konden daar niet op in gaan. Zo reisde ik enige dagen voor de aanvang van de conferentie naar Genève. Op de dag van mijn vertrek lunchte ik op de Amerikaanse ambassade nog met de Amerikaanse ambassadeur, die mij vertelde, dat ook volgens de informatie van het State Department, er geen twijfel bestond, dat ik benoemd zou worden.

Op de vooravond van de verkiezing, toen er in Genève druk vergaderd en gelobbied werd, zou dat – alhoewel wij dat niet wisten – echter wel twijfelachtig zijn. Nederland was toen lid van de Veiligheidsraad en had zich daarin onthouden bij een stemming over een resolutie waarin een gewapend ingrijpen van Engeland in Zuid-Rhodesië werd gevraagd. In navolging van Burundi, dat deze kwestie vóór de stemming aansneed om te verklaren waarom het niet op de Nederlandse kandidaat zou stemmen, veranderde ook een aantal andere landen hun stemgedrag. De uitslag was dat de heer Chain met 184 tegen 183 stemmen, 6 onthoudingen en 3 ongeldige stemmen, werd gekozen, nadat de stemmen tweemaal geteld werden. Ik heb toen de heer Chain toegesproken en geluk gewenst en hem de volle medewerking van de Nederlandse delegatie toegezegd. De Amerikaanse werknemersdelegatie verliet hierna uit protest de conferentie, omdat zij van oordeel was dat er geen democratische werknemersvertegenwoordiging in Polen was.

Ik kreeg veel sympathie op de conferentie. Men vond mijn houding sportief, vooral in aanmerking nemend wat de reden was geweest, waarom ik niet gekozen was. Er deed bovendien een gerucht de ronde, namelijk dat ik niet gestemd had en als ik dat wel gedaan had, de stemmen gestaakt zouden hebben en dan nog niet vast had gestaan hoe de uitslag geweest zou zijn. Maar dat was natuurlijk onzin. Ik had niet gestemd, maar Nederland wel, alleen had niet ik, maar iemand van mijn delegatie het stembriefje ingeleverd.

In een gesprek dat ik nadien met Stokman samen had met het hoofd van de Russische delegatie Borisov, zei deze tot mij: ‘Het was jammer dat u dit keer kandidaat was’, daarmee aanduidende dat bij een volgende gelegenheid de Nederlandse kandidatuur succesvol zou kunnen zijn. Dat zou overigens, om tal van redenen, tot 1972 op zich laten wachten, toen ik wel tot voorzitter werd gekozen.

De nacht van Schmelzer, formatie kabinet-Zijlstra

Een verdrietige zaak

Op 11 oktober 1966 – nog geen drie weken na het debat over de Volksgezondheidsnota 1966 – begonnen de algemene politieke en financiële beschouwingen voor de Rijksbegroting 1966. Op 10 oktober lunchte ik – op zijn verzoek – met Schmelzer in Royal. Een deel van dat gesprek vermeldt hij in *Het verschijnsel Schmelzer*, maar zoals met veel van zijn herinneringen, niet zo nauwkeurig. Hij sprak zijn ongerustheid uit over het financiële beleid. Ik had de indruk uit gesprekken met mijn staatssecretaris Bartels, die nogal veel contact had met de KVP-staatssecretaris van Financiën, dr. W. Hoefnagels, dat de laatste aan die ongerustheid niet geheel onschuldig was. Hoefnagels had verteld dat hij daarover in de KVP-fractie had gesproken, hetgeen bij KVP-bewindslieden ongebruikelijk was. Hij had daarover ook Cals niet geïnformeerd. Zelf had ik op een enkel onderdeel, namelijk het structureel gebruiken van een incidenteel begrotingsvoordeel, bezwaren, maar op het totaal van de rijksbegroting was dat mijns inziens van onvoldoende betekenis om van een onzorgvuldig financieel beleid te spreken. Ik zei dat ook tegen Schmelzer. Ik vroeg hem nog of hij met Cals had gesproken. Dat bleek niet het geval. Ik betreurde dat en vond dat hij dat alsnog moest doen. Hij zei mij niet dat hij dat alsnog van plan was.

Verder hadden wij een wat huiselijk gesprek, waarin ik hem zei, mij na de komende verkiezingen voorlopig (ik was toen pas 45 jaar) niet beschikbaar te stellen voor Kamer of kabinet. Ik vond zes kabinetten – het zouden er zeven worden – in vijftien jaar voorlopig genoeg. Later op de dag belde ik Cals, waarbij ik hem verslag deed over het eerste deel van mijn gesprek met Schmelzer.

De volgende dag merkte ik in de ministerskamer van de Tweede Kamer, waar wij een broodje aten, een gespannen sfeer. Er was kennelijk al het een en ander uit de fracties overgewaaid. Zelf had ik geen contacten meer gehad en ik was ook niet voorbereid op een crisissituatie. Wel viel het mij op dat Schmelzer bij de algemene beschouwingen vooral waardering uitsprak voor de KVP-bewindslieden, alhoewel het ten opzichte van Cals niet overhield. — — — ¹⁰⁷

In zijn – mijns inziens te – uitvoerige antwoord op 13 oktober vroeg Cals nadrukkelijk het vertrouwen van de Kamer. Hij achtte dat een absolute voorwaarde voor het voortzetten van ons werk. Ook daarin klonk een naderende crisis door. Het bleek dat er aandrang op de kamervoorzitter was uitgeoefend om het debat af te ronden en zo nodig tot in de nacht voort te zetten. Cals had daartegen geen bezwaar gemaakt en eraan herinnerd dat Gerbrandy eens in de Kamer had gezegd: 'Wie flauw wil vallen, valle flauw.' — — — ¹⁰⁸

Rond half vier 's nachts diende Schmelzer de motie in die aan de nacht zijn naam zou geven. — — — ¹⁰⁹ [Cals vroeg hierop schorsing van de vergadering voor beraad in de kring van het kabinet.] Ik was het met dat beraad eigenlijk niet eens en had zelf voortzetting van de beraadslagingen op dinsdag gewenst. Ik houd niet van nachtzittingen (ook in Brussel niet). Zij leiden tot onnodige emoties en onjuiste beslissingen. Ook voor de politiek geldt, dat haastige spoed zelden goed is. Maar Cals had er geen zin meer in, de

PvdA-ministers evenmin en tenminste een aantal KVP-ministers zag de politieke combinatie het liefst verdwijnen. — — — 110

Roelvink (ARP) verklaarde na overleg – op initiatief van Biesheuvel – dat zijn fractie niet voor de motie zou stemmen. Verdijk (KVP) verklaarde dat een klein aantal leden van de KVP tegen de motie zou stemmen. Zij werd daarop met 75 tegen 62 stemmen aangenomen. Daarop vroeg Cals de beraadslaging te schorsen. Het kabinet-Cals was ontijdig aan zijn einde gekomen. Dat was de boodschap waarmee Cals de volgende dag naar Soestdijk kon gaan.

Ik vond de val van het kabinet-Cals om zakelijke, maar ook om persoonlijke redenen, een verdrietige zaak. Zakelijk vond ik dat de meerderheid van de KVP-fractie de zaak te hoog gespeeld had en ik vond het wijs, dat een aantal KVP-fractieleden en de AR-fractie zich terecht van de motie-Schmelzer hadden gedistantieerd. Veel erger was het, dat de motie tot rechtstreeks gevolg een splitsing in de partij had. De electorale positie die de KVP zich in 1963 had verworven zou nimmer meer binnen haar bereik kunnen liggen. En dat alles omdat een stroming binnen de top van de partij het nuttiger vond om nauwere banden met de VVD aan te halen. Als het anders gespeeld was, hadden wij onze positie kunnen behouden en na de verkiezingen van 1967 onze voorwaarden kunnen stellen aan de Partij van de Arbeid. Maar zo zag men het niet. Persoonlijk vreesde ik, dat een deel van mijn eigen werkprogramma op de tocht zou komen te staan.

Schmelzer belast met vorming kabinet

Vanaf de dag onmiddellijk na de ministerraad volgende op de crisis, bracht ik het weekend door in mijn buitenhuis in België, zodat ik met niemand contact had, behalve een kort telefoongesprek met Duynstee, die mij vrijdagochtend opbelde. Bogaers vroeg mij voor een gesprek op maandag aan de lunch bij Cals. Ik kon daar niet heen omdat ik het nieuwe laboratorium van Philips-Duphar in Weesp moest openen. Ik vernam achteraf, dat buiten Cals alleen Bogaers, De Jong en Bartels bij de lunch aanwezig geweest waren, waarbij volgens Bartels De Jong zich nogal duidelijk aan de kant van Schmelzer opstelde.

Maandagavond was het afscheidsdiner met Smaltenbroek, die kort voor de kabinets-crisis wegens persoonlijke redenen zijn ambt had moeten neerleggen. Prof. Verdam volgde hem op. Cals vertelde mij bij die gelegenheid enkele dingen, die wel interessant, maar overigens niet belangrijk waren.

Dinsdagochtend hielden wij een ministerraad, tijdens welke Cals door Schmelzer vanuit Soestdijk werd opgebeld om hem op de hoogte te stellen, dat Schmelzer belast was met de vorming van een kabinet. Gevraagd werd of ik 's avonds wilde eten met Cals, De Jong en Bogaers, maar daar ik mij voorgenomen had de avond vrij te houden, heb ik gezegd, dat ik de voorkeur gaf aan een lunch op woensdag. 's Avonds is er overigens toch gegeten zonder mij, hetgeen zelfs in de pers bekend werd. Die avond belde Schmelzer mij tweemaal doch ik was niet thuis.

Voor ik op woensdag 18 oktober naar de lunch ging, bracht ik eerst op zijn verzoek een bezoek aan Bogaers, die meende dat de KVP-bewindslieden een solidair standpunt moesten hebben ten aanzien van het niet deelnemen aan een door Schmelzer te vormen interimkabinet, het onverkort vasthouden aan het programma van het kabinet-Cals en de wenselijkheid een nieuwe christelijke partij op te richten. Mijn commentaar was ten aanzien van de oprichting van een nieuwe partij, dat de tijd daarvoor te kort was en dat als er al een nieuwe partij moest komen – waarvan ik nog niet overtuigd was – mijn voorkeur

eerder uitging naar een algemene progressieve partij dan naar een nieuwe christelijke partij. Wat betreft het deelnemen aan het interimkabinet heb ik opgemerkt, dat rekening houdend met onze opvattingen over het programma en rekening houdend met de aard van de motie-Schmelzer, een terstond toetreden van de zittende leden van het kabinet wel heel bezwaarlijk zou zijn. Mijns inziens hing echter veel af van wat de houding der PvdA- en AR-ministers zou zijn. Zou Schmelzer namelijk in enig stadium terugspelen op het kabinet en zou de PvdA dan niet bereid zijn om verder te regeren, dan zou er mijns inziens een gans nieuwe situatie ontstaan. In ieder geval leek het mij wenselijk, dat ministers die gevraagd werden, via Cals de anderen op de hoogte zouden stellen.

In het gesprek daarna aan de lunch waaraan door Cals, De Jong, Bogaers en mij werd deelgenomen (op Algemene Zaken) bleek de meerderheid niet te voelen voor strikte afspraken in de zin van Bogaers. Vooral De Jong was fel afwijzend en alhoewel hij zei, dat hij het onjuist zou vinden als Schmelzer hem zou vragen, bleek toch wel duidelijk waar zijn sympathieën lagen. Hij meende intussen dat een uitweg gevonden zou kunnen worden door vervroegde verkiezingen. Hij was voornemens dat ook tegen Schmelzer te zeggen. Dezelfde dag werd door Cals op verzoek van Schmelzer een overzicht samengesteld van de belangrijkste punten die op korte termijn om een beslissing zouden vragen. Deze nota werd vrijdags nog een ogenblik in de ministerraad besproken waarna enige aanvullingen werden gezonden.

Donderdagmiddag had ik een zakelijk gesprek met Vondeling tijdens hetwelk deze mij deelgenoot maakte van zijn misnoegen ten aanzien van de houding van Schmelzer. Hij had geluiden uit de vakbeweging gehoord die erop zouden wijzen, dat men daar bereid zou zijn, de strijd van het politieke vlak naar het sociale vlak te verleggen.

Vrijdagochtend werd ik thuis opgebeld door Schmelzer. Hij vertelde mij, dat hij nu doende was de stukken te bestuderen die hij van Cals had ontvangen. Hij vroeg mij nog wat aanvullende inlichtingen over de loonpolitiek, alsmede over de consequenties van de verhoging van de indirecte belastingen in 1968 voor de kosten van levensonderhoud en eventueel voor de kinderbijslag. Ik gaf hem als mijn standpunt te kennen, dat wanneer door verhoging van de omzetbelasting geen structurele wijziging werd gebracht in de verhouding van directe en indirecte belastingen, er niet de minste behoefte zou bestaan aan verhoging van de kinderbijslag. Ik zegde hem toe daarover nog een nota te zullen sturen.

In de ministerraad nam Den Uyl mij apart en vroeg mij of ik verwachtte over vier weken nog op mijn stoel te zullen zitten. Ik zei dat daar de meeste kans op was wanneer het hele kabinet zou blijven, maar dat dit afhing van de houding van de PvdA. Hij wilde niet bij voorbaat uitsluiten dat de PvdA daaraan zou meedoen.

Nadat ik zaterdag geen contacten meer had, belde Schmelzer mij zondagmiddag opnieuw op. Hij wilde mij in het kader van onze vriendschappelijke verhouding niet onthouden, dat nadat hij zich eerst grondig op de financieel-economische problematiek had beraden, hij nu een minister-president ging zoeken van 'buiten het kabinet'. Cals zou hem daarvoor De Quay en Zijlstra hebben genoemd. Maandag zou hij een gesprek met Zijlstra hebben; hij wilde echter niet dat ik dit uit de krant zou lezen. Het te vormen kabinet wilde hij niet als een interimkabinet maar als een overgangskabinet betitelen. Hij vertelde mij nog, dat Cals hem naar aanleiding van het *Telegraaf*-artikel van zaterdag had gebeld en gezegd had, dat het niet juist was, dat hij Zijlstra ontraden had minister-president in het overgangskabinet te worden. Overigens had Cals geen bezwaar gemaakt tegen het aanzoeken van zittende ministers.

Ik deelde hem mede, dat ik geïnformeerd was over hernieuwde onrust aan het loonfront; over het standpunt van het NKV, dat er *nu* geen nieuwe partij moest komen en dat er evenmin door NKV'ers op de PvdA gestemd moest worden, alsmede dat hij maandag van mij nadere gegevens zou krijgen over de kosten van levensonderhoud. Tenslotte heb ik gezegd, dat ik maandag een paar dagen naar Parijs zou gaan voor overleg met mijn Franse ambtgenoot over de crisis met betrekking tot het sociale beleid in de EEG, en daar, als ik in mijn hotel niet bereikbaar zou zijn, via de ambassade bereikbaar zou zijn, eventueel met Korsten als tussenpersoon. Schmelzer deelde mij nog mede, dat als hij zelf zou bellen de naam Vormer gebruikt zou worden.

Nadat ik maandagochtend Schmelzer een nota had laten brengen over de invloed van de omzetbelastingen op de kosten van levensonderhoud, heb ik Cals gebeld om hem op de hoogte te stellen van mijn afwezigheid. Hij zei mij niet te verwachten dat er deze week nog iets zou gebeuren. Volgens Cals zou Schmelzer Zijlstra vragen als minister-president en De Quay als vice-minister-president. Verder een aantal zittende ministers, waaronder met name Luns en De Jong alsmede Verdam en Diepenhorst. Biesheuvel had evenwel aan Cals gezegd, dat ook als Zijlstra minister-president zou worden de drie AR-ministers niet beschikbaar zouden zijn. In AR-kring had men namelijk ernstig bezwaar tegen de werkwijze van Schmelzer, die de indruk wekte dat KVP en ARP samen de crisis hadden gemaakt. Aangezien de ARP tegen de motie had gestemd zou Schmelzer zijn geluk eerder moeten beproeven bij CHU en VVD.

Op 26 oktober werd ik 's avonds in mijn hotel in Parijs gebeld door Schmelzer. Hij vertelde mij dat hij Zijlstra had gevraagd als minister-president en De Quay als vice-minister-president. De laatste had uitdrukkelijk verklaard mijn aanwezigheid in het kabinet op prijs te stellen! Er hadden gesprekken plaatsgehad met Nederhorst, Toxopeus en Beerink, waarvan de beide laatsten positief zouden staan tegenover het overgangskabinet en dit in de Kamer zouden steunen. Zijlstra was gezwicht voor de tegenstellingen in zijn partij. In KVP-kring nam men dit de ARP zeer kwalijk en bekritiseerde men vooral de rol van Biesheuvel. Met de laatste zou Schmelzer nog spreken. Nu wilde Schmelzer echter eerst met mij spreken, alsmede met Luns en De Jong. Hij had nog geen minister-president.

Op mijn vraag, of hij Bogaers niet liet komen zei hij, dat hij daarover met mij wilde spreken. VVD'ers wilde hij niet in het kabinet opnemen, wel vakministers uit CHU-kring. Ik zei niet aan te nemen, dat hij De Pous daaronder zou verstaan. Schmelzer sloot dat echter niet uit. Hij wilde nu verifiëren of ik het uitsloot in het kabinet te gaan zitten. Ik heb gezegd, dat dit zou afhangen van de samenstelling en het programma. Wij spraken af, dat hij zou publiceren dat ik vrijdag 28 oktober om 10.00 uur een gesprek met hem zou hebben.

Tegen middernacht kreeg ik na herhaalde pogingen eindelijk Cals aan de telefoon. Ik vertelde hem wat Schmelzer aan mij en ik aan Schmelzer had gezegd. Hij bleek op de hoogte en vertelde mij, dat De Jong donderdagvoormiddag en Luns later op die dag Schmelzer zouden bezoeken, alsmede dat Luns meer terughoudend bleek dan De Jong. Cals legde sterk de nadruk op de kwestie van het programma. Hij vertelde mij, dat er donderdagavond een gesprek zou plaatshebben tussen de katholieke ministers en staatssecretarissen en het dagelijks bestuur van de partij. Ik sprak met hem af hem te bellen tijdens die vergadering vanuit Brussel, waar ik in aansluiting aan het gesprek met mijn Franse collega, een gesprek met mijn Belgische collega zou hebben.

Op 27 oktober belde ik vanuit Luxemburg, waar ik sprak met mijn Luxemburgse collega's, met Mertens, en maakte ik een afspraak voor vrijdagochtend 08.30 uur bij mij thuis. 's Avonds belde ik Schmelzer en Cals opnieuw vanuit Brussel. Schmelzer – aan wie ik zei niet enthousiast te staan tegenover de kandidatuur van De Pous – had niets meer toe te voegen aan het gesprek van de vorige dag. Cals zat in de vergadering met het partijbestuur. Hij vertelde, dat De Jong – die in een vroeger stadium had gezegd 'het Schmelzer kwalijk te zullen nemen indien hij hem voor het overgangskabinet zou vragen' – nu helemaal 'in' was. Hij had twee uur met Schmelzer gesproken, maar wilde niets zeggen, ook niet over het programma. Hij vertelde als nieuwtje, dat De Pous zou hebben geweigerd en dat Biesheuvel iets meer open zou zijn, alhoewel toch nog negatief. Cals vroeg mij vrijdag te komen lunchen.

Vlag die verkeerde lading moet dekken

Vrijdag 28 oktober was een dag van drukke politieke beweging. Om 08.30 uur had ik thuis een gesprek van anderhalf uur met Mertens en Ten Brink (NKV) over de politieke situatie. Zij vertelden mij dat als de huidige combinatie niet zou terugkeren, het NVV, maar vooral ook het CNV moeilijk zou gaan doen, waarbij Boersma een belangrijke rol zou spelen. De positie van Roolvink zou sterk aan betekenis hebben ingeboet. De invloed van het CNV zou een zware rol hebben gespeeld bij de houding van Zijlstra. Wat het NKV betrof achtten zij het uitgesloten dat dit, mede in het licht van het voorgaande, zijn rol van 1959 zou kunnen herhalen. Ongerustheid bestond er over het feit, dat Bogaers tot dusverre niet was gehoord. Men vreesde, dat er een kunstmatige scheiding tussen mij en Bogaers zou worden bewerkstelligd en zei het niet te zullen begrijpen als ik mee zou doen, maar Bogaers er buiten zou moeten blijven. Voorts toonde men zich ongerust over wat men had gehoord over een loonronde van 2 à 2,5%. Men waarschuwde ervoor, dat ik de vlag zou zijn die een verkeerde lading moest dekken.

Ik heb mijnerzijds gezegd, dat ik onderscheid wilde maken tussen de situatie van nu en de situatie waarin zou blijken dat bij voorbeeld door toedoen van de PvdA de huidige combinatie niet zou kunnen voortgaan. Ik wees erop, dat de RK-Stattpartij en KVP praktisch zonder onderbreking vanaf 1919 regeringsverantwoordelijkheid hadden gedragen en dat dit ook tot aan de verkiezingen 1967 het geval zou zijn. Dat vereiste een politiek voorzichtig manoeuvreren, waarbij vooral ook de doelstelling (program) aan de orde zou moeten komen alsmede een zodanige keuze van de personen, dat daarin een poging zou kunnen worden gezien de gelederen in de KVP te sluiten. Mijn NKV-gesprekspartners achtten de mogelijkheid van het succes van zo'n poging niet erg groot. Mijnerzijds heb ik nog eens gezegd, dat ik het veruit het beste zou vinden als zo spoedig mogelijk geprobeerd zou worden de oude combinatie voort te zetten en dat ik in het gesprek met Schmelzer dat alternatief zou noemen. Overigens zou ik mij in het gesprek nog niet binden (niet voor ja, niet voor neen), maar wijzen op de noodzakelijkheid van een sociaal gezicht, zowel qua samenstelling als programma. Ook zou ik wel wijzen op de situatie die zou kunnen intreden als de PvdA in een fase waarbij het 'doorgaan' aan de orde zou komen, niet meer mee zou willen doen. Wij besloten vooralsnog geheimhouding omtrent ons gesprek te bewaren, maar elkaar wel nader te informeren.

Om 10 uur ging ik naar het kantoor van Schmelzer. Deze vertelde mij eerst, dat Zijlstra hem tot zijn spijt had moeten mededelen dat hij het niet kon doen. Volgens Schmelzer had Zijlstra het graag gedaan. In het aanvankelijke plan van Schmelzer zou De Quay premier

en Zijlstra vice-premier worden, maar op verzoek van De Quay werd dit omgedraaid. De fase-Zijlstra had zich in twee delen afgespeeld; de eerste, waarin Zijlstra ging consulteren, leidde tot drie vragen:

1. waarom schrijft het zittende kabinet zelf geen vervroegde verkiezingen uit?
2. waarom wordt niet eerst geprobeerd een kabinet te vormen met VVD-CHU, die met de KVP de aanneming van de motie-Schmelzer hebben bevorderd?
3. is het uitgesloten dat er een PvdA-figuur in het kabinet komt?

Naar aanleiding van de eerste vraag had Schmelzer opgemerkt, dat het kabinet dat niet gewild had. Na een eventuele mislukking van de formatie zou dit verder onder ogen te zien zijn. De beide andere vragen hadden geleid tot gesprekken met Toxopeus en Beernink c.q. Nederhorst. Toxopeus en Beernink wilden in het parlement een overgangskabinet wel steunen, maar Toxopeus wilde pas ministers leveren na de verkiezingen, tenzij de KVP nu afspraken wilde maken om ook na de verkiezingen met de VVD door te gaan. Beernink zou geen bezwaar maken tegen deelneming door CH-vakministers. Nederhorst had aan de formateur meegedeeld PvdA-ministers negatief te zullen adviseren als het programma een hogere dekking zou vragen. Na deze mededelingen was Zijlstra opnieuw gaan overleggen in AR-kring. Het resultaat was negatief: de zittende ministers waren niet te bewegen mee te doen en Zijlstra meende geen anderen te kunnen krijgen. Schmelzer had de hoop nog niet opgegeven: in de gesprekken met Van der Ploeg en Roolvink had de eerste geen bezwaar gemaakt en Roolvink had gezegd, dat zijn advies aan eventuele AR-kandidaten een open kwestie zou zijn, afhankelijk van samenstelling en programma. Desgevraagd herhaalde Roolvink dit standpunt na de weigering van Zijlstra.

Schmelzer dacht nu aan figuren als Boot, de burgemeester van Hilversum, en de oud-minister Meynen (Algemene Kunstzijde Unie). Hij zou 's middags Biesheuvel ontvangen maar verwachtte daar niet veel van. Hij vertelde mij verder, dat hij De Quay en De Pous (Financiën) had gevraagd, die beiden mijn aanwezigheid in het kabinet op prijs stelden, waarop ik interrompeerde, dat dat niet om mijn blauwe ogen zou zijn en ook niet omwille van mijn politieke toekomst. Verder had hij De Jong en Luns gevraagd. Hij dacht aan dubbelfuncties en voor mij aan een combinatie van Sociale Zaken met Volkshuisvesting. Ik zei hem, dat overigens geheel los van mijn eventuele bereidheid, gelet op het technisch karakter van Volkshuisvesting, dit onzinnig zou zijn en dat dan bij voorbeeld de combinatie Sociale Zaken-Economische Zaken meer voor de hand zou liggen. Schmelzer filosofeerde nog een ogenblik door en vroeg wat ik van Van Lennep of De Block voor Financiën dacht. Ik heb daarvan gezegd, dat ik beiden te weinig politicus achtte. Dan zou Van den Berge beter zijn. Schmelzer vroeg zich af of Hoefnagels dan zou kunnen blijven in combinatie met een staatssecretariaat bij Economische Zaken (hij wees op de goodwill in Limburg). Ik heb gewezen op de karakterologische bezwaren daartegen, die voor degenen die met Hoefnagels moesten samenwerken moeilijk te overkomen zouden zijn. Als dat zo zou zijn dacht Schmelzer er aan De Meijer tevens met een staatssecretariaat op Economische Zaken te belasten.

Ik heb in dat stadium opgemerkt, dat Schmelzer nu al te veel dacht alsof de formatie slaagde, maar dat ik graag vier dingen ten principale over de samenstelling van het overgangskabinet wilde zeggen. Ik zei hem dat ik bezwaren had tegen De Quay (die mijns inziens geen goed premier was geweest) en tegen De Pous (die onmogelijk was gebleken om mee tot efficiënte beslissingen te komen). Voorts, dat voor mijn deelneming het sociaal gezicht van een kabinet een minimumvoorwaarde zou zijn, waarbij een combinatie als bij voorbeeld Verdam-Albeda-Bogaers-Veldkamp een heel andere indruk zou wekken dan

De Quay-De Pous-Meynen-Boot-Luns en De Jong. Ik heb Schmelzer gezegd dat ik weinig zin had om de sociale vlag te zijn op een moeilijk aanvaardbare lading. Ook heb ik opgemerkt, dat men in de kringen van de vakbeweging het niet goed zou begrijpen als ik wel in het kabinet ging zitten en Bogaers niet. Tenslotte zei ik hem, wat dit punt betreft, dat het mijns inziens volstrekt noodzakelijk was, dat hij een publiekelijk aangekondigd gesprek met Bogaers en Bot zou hebben. Nu wekte hij de schijn, dat hij in de solidariteit van de KVP-bewindslieden wilde schieten. Hij zei mij, dat het omgekeerde zijn bedoeling was. Hij zou Bogaers en Bot laten komen.

Wat vervolgens het programma betrof, of althans de notitie van de kabinetsformateur voor aan te zoeken bewindslieden in een overbruggingskabinet, heb ik een aantal technische opmerkingen van redactionele aard gemaakt. Dit gold allereerst de loonpolitiek waarvan een deel – althans voor het halfjaarlijkse SER-rapport zou zijn gepubliceerd – niet naar buiten zou moeten worden gebracht. Ik merkte op, dat het mij niet mogelijk was, reeds een definitief oordeel over het concept-programma te geven – alhoewel het mij op het eerste gezicht niet al te veel moeilijkheden scheen op te leveren – daar ik zou moeten laten nagaan in hoeverre het ook voor wat de dekking betreft, essentieel afweek van het programma-Cals. Ik wees op ernstige bezwaren in kringen van de vakbeweging tegenover de lastenverzwaring uit hoofde van de vervroeging van de omzetbelasting. Tenslotte heb ik hem inlichtingen verstrekt over de sociale premies en gezegd, dat bij de stand van de huidige gegevens – *ceteris paribus* – ik mijn hand in het vuur zou steken voor wat betreft het niet doen van een additioneel beroep op overheidsmiddelen in 1967.

Schmelzer vroeg mij aan het slot van het overigens prettige onderhoud, waarin ik ook nog opmerkte van de noodzaak van vervroegde verkiezingen niet overtuigd te zijn, of hij de conclusie van het gesprek zou mogen vertalen als een in beginsel positief staan tegenover mijn toetreding tot het kabinet. Ik heb hem gezegd, dat ik dat tot mijn leedwezen (nog) niet kon doen, daar dit uiteindelijk moest afhangen van:

- het sociaal gezicht van het kabinet. Daarvoor waren nog geen voldoende waarborgen aanwezig, hetgeen weerstand bij de vakbeweging zou kunnen oproepen;
- programma en dekking in samenhang met het voorgaande;
- alternatieve mogelijkheden om tot een oplossing te komen.

Hij zou mij informeren.

Op het departement had ik daarna een kort gesprek met Bartels en De Meijer. Zij gaven mij aanvullende inlichtingen over de vergadering op de Mauritskade.¹¹¹ Bartels zei nog, dat sommigen (Bogaers) de indruk hadden, dat ik met Schmelzer zou meegaan. Daarna hebben wij geluncht met de KVP-ministers en staatssecretarissen in Royal, waar weer een felle discussie met De Jong plaats had, die door dik en dun de formatie-Schmelzer verdedigde. Luns bekritiseerde Vondeling over diens uitlatingen ten opzichte van Schmelzer en Blaisse, maar Cals zei, dat deze het zou corrigeren.

Om drie uur had ik een gesprek met Bogaers, die ik informeerde over de te verwachten uitnodiging voor een gesprek. Bogaers had al eerder telefonisch contact gehad met Schmelzer en hem gezegd het op prijs te zullen stellen geen uitnodiging te krijgen. Zijn standpunt was en bleef dat Schmelzer zou moeten mislukken, zo snel mogelijk zijn opdracht zou moeten teruggeven, waarna aan het zittend kabinet gevraagd zou moeten worden vervroegde verkiezingen te laten uitschrijven. Op grond van gesprekken met Den Uyl dacht Bogaers dat de PvdA daar niet afwijzend tegenover zou staan.

In een telefoongesprek met Korsten zei ik de kansen van Schmelzer niet hoog aan te slaan en dat het, als dat juist was, goed zou zijn dat hij zijn opdracht zo spoedig mogelijk

zou neerleggen en niet zou blijven knutselen. Hij bleek van het gesprek met Schmelzer op de hoogte te zijn en zei dat deze mijn standpunt begreep en waardeerde. Overigens meende hij dat dit wel het einde zou kunnen zijn van de politieke carrière van Schmelzer, maar ik heb dat belachelijk genoemd: geen enkele formateur in Nederland was immers onmiddellijk na een kabinetscrisis geslaagd. Korsten meende, dat men daar in KVP-kring nu anders over dacht en het met name wenselijk zou vinden, dat Schmelzer dan enige tijd van het politieke toneel verdween. Men zou dan overgeleverd zijn aan de zwakke Van der Ploeg. Hij vertelde mij verder dat Roolvink hem had gebeld en dat hij Schmelzer zou informeren. (Zijlstra zou alleen in dit stadium niet beschikbaar zijn.) Korsten had Schmelzer gevraagd zelf met Roolvink verder contact te zoeken.

Telefonisch had ik nog een gesprek met Cals, die ik globaal informeerde over mijn contact met Schmelzer. Ook De Jong belde mij nog op voor enig overleg, maar ik heb gezegd dat ik nog niet zo ver was en nog liever wat afwachtte. Op de televisie zag ik dat Schmelzer Bogaers voor 's avonds en Bot voor zaterdagmorgen had uitgenodigd. Later op de avond gaf ik Bot op zijn verzoek telefonisch wat achtergrondinformatie. Na afloop van het gesprek dat Bogaers met Schmelzer had, belde hij mij op: het had anderhalf uur geduurd en het was een heel duidelijk neen geworden met het advies de formatieopdracht zo snel mogelijk terug te geven en terug te spelen op het zittende kabinet.

Zaterdag 29 oktober lichtte ik 's morgens Mertens telefonisch in over de gesprekken met Bogaers en mij. Tegen de avond belde Bot mij op. Hij was niet uitgenodigd voor een overgangskabinet, maar gevraagd of hij in een tweede fase bereid zou zijn tot een gesprek over een eventuele combinatie van Ontwikkelingshulp en Binnenlandse Zaken. Bot was wel tot een gesprek bereid, had voorkeur uitgesproken voor de zittende combinatie, maar zou liever combineren met Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Laat in de avond belde Cals mij op, die mij vertelde dat De Pous geweigerd had. Hij wilde zich er niet mee bemoeien, maar nu de kansen van het zittende kabinet weer gingen stijgen dreigde het gevaar, dat Bogaers en de PvdA sommige bereidwilligen niet meer in het oude kabinet zouden willen hebben. Hij vertelde mij ook, wat ik ook bij Bot had gemerkt, dat Schmelzer tegenover Biesheuvel de indruk had gewekt, dat ik bij de groep-De Jong-Luns hoorde.

Zondag 30 oktober belde Korsten mij 's morgens met het bericht dat De Pous en De Quay het hadden laten afweten, maar dat Bosman zou meedoen. Schmelzer zou mij nu opbellen, maar als het niet lukte zou hij waarschijnlijk snel teruggeven, waarbij een formatie-Zijlstra waarschijnlijk snel zou lukken, met Zijlstra (minister-president en Financiën), Boersma (Sociale Zaken), Verdam, Diepenhorst en Biesheuvel, met steun van de KVP. Ik heb geantwoord dat mij een opdracht aan Zijlstra niet logisch leek, omdat bij het mislukken van de formatie-Schmelzer geïnformeerd zou moeten worden of het zittend kabinet vervroegde verkiezingen zou willen uitschrijven. Korsten wees er echter op, dat de KVP Cals tot geen enkele prijs zou willen handhaven.

Schout bij nacht of schout bij dag?

Zondagmiddag belde Schmelzer mij tegen half drie op. Hij bevestigde dat de Pous en De Quay in deze volgorde hadden geweigerd, en dat Biesheuvel c.s. een gemeenschappelijke formulering hadden, erop neerkomende dat zij in dit stadium niet bereid waren, met name omdat niet voldoende onderzocht zou zijn waarom de bestaande politieke samenwerking moest worden verbroken. Schmelzer wees deze motivering af op grond van zijn gesprek

met Nederhorst en de uitspraak van de kamermeerderheid. Hij stelde mij het volgende kabinet voor: De Jong, minister-president; Bosman, Financiën met Hoefnagels als staatssecretaris; Luns, Buitenlandse Zaken; Veldkamp, Sociale Zaken en Economische Zaken met De Meijer voor beide departementen als staatssecretaris; Van Schaik, Justitie; Posthumus, Onderwijs en Wetenschappen en Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk; verder Staf en Maris.

Mijn eerste reactie was zeer negatief: ik achtte De Jong moeilijk acceptabel als minister-president en Van Schaik beslist geen sociale exponent. Wat de minister-president betrof merkte ik op, dat gezien het karakter van de crisis een minister-president gekozen moest worden met een degelijk economisch inzicht. Wij moeten geen Schout bij nacht in economisch opzicht hebben, maar een Schout bij dag, zo merkte ik speels op. Dat woordgebruik zou verdraaid in *De Telegraaf* komen. Schmelzer vroeg mij evenwel nadrukkelijk zijn verzoek tot maandag negen uur in beraad te houden. Daarna heb ik gebeld met Mertens, die geen enkele twijfel had over de te nemen houding. Hij zou achter Van Schaik aangaan en terugbellen. Daarna had ik een uitvoerig telefoongesprek met Bosman. Ook hij had van Schmelzer de indruk gekregen dat ik mee zou doen. Hij zou het erg vinden als ik niet mee deed. Zelf zei hij geen risico te lopen: hij had afgesproken niet bereid te zijn na de verkiezingen terug te keren en hij zou altijd na de verkiezingen terug kunnen gaan naar zijn leerstoel in Tilburg. Later op de middag belde Bosman mij opnieuw op; hij begon zich nu pas te realiseren wat er allemaal speelde. Hij vroeg zich af of het maar niet beter zou zijn als Schmelzer zelf premier werd, maar ik vertelde hem dat De Jong al gevraagd was en toegezegd had. Hij ging met Schmelzer bellen.

Van zes uur tot half acht had ik een gesprek met De Meijer en Bartels. Zij deelden geheel mijn mening, dat wij niet in dit kabinet moesten gaan zitten. De Meijer was nog door Perquin en Aalberse gevraagd een beroep op mij te doen, maar hij, die bovendien erg nijdig was niet gevraagd te zijn als minister van Economische Zaken, had laten weten dat niet te kunnen doen.

Telefonisch heb ik Bogaers en Cals laten weten, dat ik Schmelzer een negatief antwoord zou geven. Dat heb ik daarna telefonisch gedaan. Schmelzer zei mij, dat ik de samenstelling nog niet eens kende, maar ik heb opgemerkt, dat wat ik van hem gehoord had voor mij een onvoldoende basis was om op zijn uitnodiging in te gaan. Hij vroeg mij of hij er niet op terug mocht komen. Ik heb daar op geantwoord dat ik nu de draad met de formatie moest verbreken. In mijn overwegingen speelden de alternatieven een rol; wilde hij in een later stadium vrijblijvend terugkomen, dan zou ik dat uiteraard rustig afwachten. Daarna heb ik Mertens telefonisch ingelicht. Deze was opgebeld door Van der Gun met het verzoek druk op mij uit te oefenen. Volgens Van der Gun zou Zijlstra mij niet willen. Tenslotte heb ik Biesheuvel en Vondeling geïnformeerd.

Op 1 november zocht Korsten contact met mij om mij in te lichten over de demarches van Biesheuvel en Roolvink.¹¹² Hij vertelde mij ook dat Steenkamp wel bereid was voor Economische Zaken of Verkeer en Waterstaat. Schmelzer zou mij vragen of ik alsnog met hem in zee zou willen gaan.

Later belde Schmelzer mij op om aan te kondigen, dat hij nader met mij wilde overleggen. Op 2 november belde hij mij 's morgens op en zei toen, dat hij later op de dag opnieuw zou bellen als hij Zijlstra had gesproken. Om half elf 's avonds belde hij mij opnieuw om mij mee te delen, dat de ARP vasthield aan het voorstel-Biesheuvel en dat Roolvink nu een gesprek wilde met Zijlstra en Biesheuvel erbij.¹¹³ Dit verzoek was door Schmelzer afgewezen en hij zei mij, dat mijn beslissing nu klemde. Hij had mij de porte-

feuille aangeboden van vice-premier belast met de aangelegenheden met de West en Sociale Zaken. Ik heb opgemerkt dat de leiding van De Jong zowel politiek als sociaal-economisch politiek te zwak was. Ik heb gevraagd waarom Schmelzer niet zelf de leiding op zich zou nemen. Als hij dat zou doen en erin zou slagen prof. Lambers en een sociaal gekwalificeerd man aan het gezelschap toe te voegen, dan zou voor mij de zaak anders komen te liggen. Hij sribbelde tegen, maar was bereid erover na te denken, zijn 'achterban' te raadplegen en mij 3 november 's morgens te bellen. Hij zei mij nog dat mijn oordeel en bereidheid van beslissende betekenis zou zijn.

Om kwart voor elf belde Faas (*de Volkskrant*) mij op dat bij de parlementaire pers de indruk bestond dat, nu de woordvoerder van de formateur een persconferentie had aangekondigd om mee te delen dat de AR-voorstellen waren afgewezen, de formateur mij had weten mee te krijgen. Ik heb gezegd dat dit vooralsnog een onjuiste conclusie was.

3 november om half tien belde Schmelzer mij op om mijn beslissing te vragen, waarbij hij meedeelde, na overleg met zijn 'achterban', niet bereid te zijn als premier op te treden en dat prof. Lambers niet beschikbaar was. Ik heb hem gezegd dat als hij niet bereid was in het door hem te vormen kabinet (als minister-president) te gaan zitten, ik onder die omstandigheden definitief neen moest zeggen. Daarop deed hij mij mede te overwegen zijn opdracht terug te geven, hetgeen hij even later ook deed. Beel werd op 4 november aangewezen als formateur.

Geen claim op het premierschap

Aan het einde van deze fase lijkt het mij nuttig mijn motivering nog eens weer te geven zoals ik die op zondag 30 oktober 's avonds in tegenwoordigheid van staatssecretaris Haex en Korsten opschreef, als achtergrond voor journalisten die ernaar zouden vragen: 'Het sociale beleid wordt in de komende maanden een van de belangrijkste kernpunten van het regeringsbeleid. Wil dat op een verantwoorde en evenwichtige wijze gerealiseerd worden, dan is het noodzakelijk, dat het op zo breed mogelijke wijze in de politiek gedragen en in het maatschappelijke leven begrepen wordt. De voorgestelde formatie wekt niet genoeg vertrouwen om de zeer zware verantwoordelijkheid op dit stuk te dragen.'

Na mijn weigering heb ik Bogaers opgebeld met het verzoek ook Cals te informeren. Toen ik mijn jas al aan had om naar Rotterdam te gaan, waar ik een congres moest openen, belde Bot mij nog op die ik ook ingelicht heb. 's Middags belde Cals. Bogaers had gevraagd 's avonds te eten, maar ik voelde er niets voor.

Om half zes belde Langenbent van de KRO. Hij vertelde mij dat er in de pers een grote aanval op mij te verwachten was. En *Brandpunt* wilde mij alle gelegenheid geven om mijn verhaal te vertellen. Ook verschillende andere journalisten belden mij op. Een vertelde mij (*Brabants Dagblad?*) dat het partijbureau insinueerde dat ik het wel gedaan zou hebben als ik premier had kunnen worden. Ook Duynstee belde mij op, om te melden dat *De Telegraaf* – overigens op onjuiste informatie – de volgende dag zich zeer negatief over mij zou uitlaten. Hij had gedaan weten te krijgen dat ik in een exclusief interview mijn commentaar zou kunnen geven. Hij adviseerde mij dat te doen. Ik heb hem, evenals aan Langenbent en anderen, gezegd dat ik mij niet gerechtigd voelde de vertrouwelijkheid van de kabinetsformatie te doorbreken. Dat kon mijns inziens alleen Schmelzer doen. Ik heb toen Schmelzer gebeld en gezegd, dat ik het een slecht gebruik vond om als aangezocht minister over de formatie na te kaarten, maar dat hij de enige was, die de insinuaties kon dementeren. Hij zegde mij toe in het t.v.-interview te zeggen dat een claim

van mij op het premierschap (*De Telegraaf*) tussen ons niet aan de orde was geweest. Of hij dat gedaan heeft weet ik tot op de dag van vandaag niet.

Op 4 november hoorde ik van De Meijer, dat hij van Fahrenfort gehoord had, dat Korsten (betaald) de stof had geleverd voor het *Telegraaf*-verhaal. Hoogwater hoorde van hoofdredacteur Brandt, dat het iemand uit mijn naaste omgeving was geweest. Brandt bleek goed geïnformeerd te zijn over alles. 's Avonds belde Ten Brink mij op en zei, dat hij van verschillende journalisten indicaties had gekregen die in de richting van Korsten gingen. Hij besprak zaterdagochtend met mij de situatie. Zaterdagmiddag belde Haex. Ik vertelde hem mijn vermoedens. Wij spraken er later op de dag over en toen hij zondags langs kwam vertelde hij mij nog, dat Korsten tegen zijn broer had gezegd dat het gerucht van Perquin kwam, maar dat klopte niet met de mededeling van Brandt dat het iemand uit mijn naaste omgeving was geweest. Zondag belde Ten Brink mij nog twee keer over een op te nemen artikel in *Ruim Zicht*.

Maandagochtend belde Cals mij voor een lunch met Bogaers en Bot om mij te informeren, dat er 's avonds een gesprek met het partijbestuur zou zijn. Ik zei er niet veel zin in te hebben in verband met de door het partijbureau verspreide roddel. Mijn collega's deelden mijn verontwaardiging, doch meenden dat ik mij in een verkeerd licht zou plaatsen door weg te blijven. Wel waren wij het erover eens, dat het beter was hangende de kabinetsformatie de partijraadsvergadering af te gelasten. Cals zou daarover met Marga Klompé en Aalberse spreken. Hij vertelde verder dat Beel drie mogelijkheden zag, namelijk doorgaan met parlementair kabinet-Cals, extra-parlementair kabinet KVP-ARP of extra-parlementair kabinet-Cals na ontslagweigering.

Nauwelijks terug op het departement belde Cals mij om mij te zeggen, dat volgens Marga Klompé verteld werd dat zowel mijn vermeende claim op het premierschap als de uitlatingen over De Jong door mij aan Toxopeus verteld zouden zijn. Later voegde Aalberse daar nog aan toe De Meijer en oud-staatssecretaris Haex. Ik belde daarna met Toxopeus die ik nog juist te pakken kreeg voor hij naar Beel ging. Hij wees de suggestie van zich af. Hij had zich niet in die zin uitgelaten en zeker had ik mij niet uitgelaten in deze zin. Hij verklaarde zich bereid het gerucht te dementeren ten overstaan van Cals en heeft dit dinsdagavond gedaan in Royal in tegenwoordigheid van anderen van het kabinet-De Quay. Ook De Meijer wees de insinuatie van de hand evenals later de oud-staatssecretaris Haex, die daarover Aalberse zou bellen. 's Avonds lichtte ik in Des Indes mijn collega's volledig in. Ik hoorde daar, dat ook Steenkamp het Toxopeus-verhaal vertelde en dat het ook door journalisten werd verteld.

Na afloop van de maaltijd gingen wij naar de Mauritskade, maar er was niemand. Het partijbestuur bleek in Utrecht te vergaderen. Cals had contact met Aalberse die tevoren had meegedeeld, dat Schmelzer er niet bij zou zijn en dat de staatssecretarissen niet verwacht werden, hetgeen bij deze verontwaardiging wekte. Wij spraken af zaterdag 12 november met het partijbestuur te spreken in Baarn, te 11 uur met Schmelzer en de staatssecretarissen. Na afloop spraken Cals, Bogaers en ik nog een ogenblik bij mij thuis. Cals vertelde, dat Beel hem gevraagd had de dinsdagmiddag open te houden voor een gesprek.

Op het einde van de ochtend van 8 november belde Cals mij om mij te vertellen, dat Beel hem had uitgenodigd om 's middags te drie uur met Biesheuvel en Vondeling te komen. Beel wilde alles door laten gaan, doch in verband met de economische situatie meer dekking door minder verlaging van de inkomstenbelasting en verhoging van de omzetbelasting met tien punten per 1 juli. Het fractiebestuur was met tegenzin akkoord, maar wilde het nog in de fractie brengen. Ik heb gezegd dat het beter zou zijn de gehele belasting-

verlaging iets later te laten ingaan en de bezwaren voor de loonpolitiek geuit tegen de omzetbelasting operatie per 1 juli; ik verzocht aan te dringen tot verschuiving naar bij voorbeeld 1 oktober. Op verzoek van Cals informeerde ik Bogaers. 's Avonds zouden de KVP-ministers en staatssecretarissen eten in Royal, waarna om half negen vergadering van de ministerraad zou plaatshebben.

's Middags was ik in de Eerste Kamer. Ik sprak daar met Steenkamp, Zijlstra en even met Van Riel. Later uitvoerig met Stokman en Terwindt. Steenkamp bleek evenmin als Zijlstra op de hoogte van mijn voorwaarde, dat Schmelzer premier moest worden en dergelijke. Zijlstra vond het kwalijk dat dit niet naar buiten was gekomen. In Royal 's avonds besloten wij niet bij voorbaat afwijzend te staan tegen de poging van Beel. In de ministerraad hadden vooral de socialisten bezwaar. Zij meenden dat er eerst overeenstemming met de fractievoorzitters moest komen en algemeen vond men dat wij eerst de nieuwe economische gegevens moesten bestuderen, waarvoor de REA-vergadering op 10 november belangrijk zou zijn. Afgesproken werd dat Cals namens ons zou antwoorden.

Op 9 november belde Cals mij op om mij te zeggen, dat er met Beel wel te praten was over wijzigingen. Deze ging nu de gehele dag studeren en zou veranderingen in overleg met Cals opstellen. Hij wilde 10 november uiterlijk 7 uur antwoord van Cals. Cals wilde daarom in de ochtend met enkele ministers, onder meer met mij, spreken. Ik heb hem gezegd verhinderd te zijn. Wij zouden nog nader overleggen.

Op 10 november voormiddag was er een vergadering van de REA waarin wij van gedachten hebben gewisseld over de recente veranderingen in de stukken van het CPB betreffende de economische situatie. Uitgangspunt daarvoor vormde een nota van het CPB van 7 november 1966 inzake enkele nadere gegevens over de recente economische ontwikkeling.

's Middags vond er een bespreking plaats op Algemene Zaken tussen Cals, Vondeling, Biesheuvel, Den Uyl, Bogaers en mij over de formulering van het antwoord aan Beel. Daarbij werd gebruik gemaakt van een stuk van Vondeling. Nadat wij het over de gedachtengang eens waren geworden, werd de redactie van de brief overgelaten aan Cals, Vondeling en Biesheuvel. Wij hebben daarna met de katholieke ministers een broodje gegeten op Algemene Zaken, waarbij Cals vertelde, dat hij het waarschijnlijk achtte, dat het antwoord van de PvdA-fractie op de voorstellen van Beel negatief zou zijn, waarna Beel zou pogen een kabinet KVP-ARP te informeren. Van PvdA-zijde werd erop gezinspeeld, dat als dat zou mislukken, men bereid zou zijn op ontslagweigering te spelen. De mening van Cals was, dat het niet uitgesloten moest worden geacht, dat die fase evenwel niet bereikt zou worden.

Vrijdagochtend had ik nog even telefonisch contact met Bogaers, waarin ik hem zei, dat in de tweede fase voor mij de voorkeur zou uitgaan naar Cals als premier. Het bleek mij, dat Bogaers zeer grote bezwaren had, zowel tegen het nieuwe dekkingsplan, het loslaten van de PvdA, als het deelnemen zonder Cals.

Zondagavond belde ik Bogaers opnieuw op. Hij had van Cals gehoord dat Beel dacht aan Zijlstra als premier en De Quay als vice-premier (plus Waterstaat, vertelde Cals maandag). Bogaers had Cals over mijn voorkeur ingelicht en Cals gevraagd Beel te zeggen, dat hij (Bogaers) morele bezwaren voelde tegen deelneming aan het interimkabinet. In de vergadering van de ministerraad, maandagmiddag, deed Cals mededeling van wat Beel hem ten behoeve van het kabinet als reactie had gegeven. Wij discussieerden verder of wij Beel het rapport van het presidium van de CEC en het concept negende halfjaarlijkse economisch rapport van de SER zouden zenden. Na ampele discussie werd besloten het

eerste – evenwel niet de mening van het kabinet weergevende – wèl, doch het tweede niet naar Beel te sturen. Een en ander geschiedde bij brief van Cals van 15 november 1966.

Maandagavond werd er gegeten in Des Indes waarbij ik van Cals hoorde, dat hij Aalberse en Schmelzer had ontmoet bij Marga Klompé. Cals die ook verontwaardigd was over de *Telegraaf*-publicatie, had volgens zijn zeggen nogal een hartig gesprek gehad. Volgens Aalberse en Schmelzer zouden de insinuaties aan mijn adres tegengesproken zijn en Aalberse had beloofd het nog krachtiger te zullen doen. Na afloop sprak ik buiten nog even na met Biesheuvel. Deze was niet gelukkig met de keuze van Zijlstra en De Quay. Voor hem zou voorwaarde tot deelneming zijn de aanwezigheid van Bogaers en mij in het kabinet. Ik heb hem gezegd, dat ik dat ook zou toejuichen, maar dat ik niet in de omstandigheid was mijn voet tussen de deur van de formatie te zetten. Hij vroeg zich af of het niet goed zou zijn, dat bij voorbeeld De Gaay Fortman eens met Beel in contact zou treden.

15 november 's middags belde Zijlstra mij op en nodigde mij uit voor een gesprek bij hem thuis om half negen 's avonds. Even daarna belde Cals om mij in te lichten dat Schmelzer hem had gezegd dat de katholieke ministers, behalve Cals (althans in dit stadium!), zouden worden gevraagd tot het interimkabinet toe te treden. Even later belde Schmelzer. Ik heb hem gezegd niet te begrijpen waarom hij na alle geschrijf niet eens vriendschappelijk met mij contact had gezocht en het ook niet te begrijpen dat Korsten dit niet had gedaan. Hij deed verrast en zei het te betreuren. Hij had alles gedaan om zuiver zakelijk te blijven en had ook Korsten gezegd dat te doen. Hij vroeg mij of ik in beginsel bereid was om in het interimkabinet te gaan zitten. Ik heb hem gezegd, dat mijn bereidheid dezelfde was als bij zijn formatiepoging, dat wil zeggen afhankelijk van programma en samenstelling. Ik heb hem gezegd dat ik met Zijlstra zou spreken, en zo nodig met hem opnieuw in contact zou treden. Na Schmelzer belde Bogaers. Hij had een afwijzend standpunt tegenover Schmelzer ingenomen, maar zich wel bereid getoond tot een eventueel gesprek met Schmelzer. Ik heb hem ingelicht over mijn standpunt.

Zijlstra formateur

's Avonds om half negen had ik een gesprek met Zijlstra. Deze lichtte mij in over de situatie en zei mij, dat hij nog niet definitief had besloten als formateur op te treden. Hij wilde graag eerst met mij spreken over de sociaal-economische situatie en over een eventuele bereidheid van mij toe te treden tot een kabinet onder zijn leiding. Ik heb hem gezegd, dat na mijn principiële bereidheid in de formatie-Schmelzer als aan essentiële voorwaarden voor wat de samenstelling betreft zou zijn voldaan, ik dezelfde bereidheid in deze formatie zou hebben en dat het vermoeden aanwezig kon zijn dat dit ook effectief zou worden als de AR-ministers allen zouden meedoen, waarbij bovendien een bereidheid van Bogaers voor mij belangrijk zou zijn. In het algemeen heb ik hem gezegd, dat een terugkeer van alle KVP- en AR-ministers mij beter zou hebben geleken, doch dat ik er begrip voor kon opbrengen, dat Cals persoonlijk bezwaren had. Onder zodanige omstandigheden zou er voor mij geen bezwaar zijn met Zijlstra c.s. (De Quay, Klompé en eventueel De Pous – voor wat de laatste betreft als er vroegtijdig goede afspraken werden gemaakt) in zee te gaan.

Over de sociaal-economische situatie hadden wij dezelfde opvattingen. Zijlstra wilde meer overheidsmiddelen, niet omdat – zoals de motie-Schmelzer suggereerde – de dekking ontoereikend zou zijn, doch als een hulpmiddel om ontspanning te brengen op de

kapitaalmarkt als essentiële voorwaarde voor herstel van het economisch evenwicht. Daartoe wilde hij in beginsel de tweede tranche der belastingverlaging en de verhoging der omzetbelasting beide op 1 juli laten ingaan met een machtigingsbepaling om respectievelijk te vervroegen of te verlaten. Wij spraken uitvoerig over de loonpolitiek, de sociale premies en de sociale-verzekeringswetgeving. Hij was van oordeel dat aan de langlopende contracten in beginsel niet getornd zou moeten worden, tenzij er zoals ik een ogenblik suggereerde de mogelijkheid onder ogen zou worden gezien, bij wet, ten opzichte van alle contracten wat te doen. Bij voorbeeld verlenging met eenzelfde termijn. Voor wat de niet-langlopende contracten betreft, kon hij er mee instemmen, dat gedacht zou worden aan een stijging van 3,5 à 4% exclusief de in de Macro-Economische Verkenningen geraamde sociale premielast van 0,6%, doch inclusief compensatie huurverhoging en verdere stijging van het werknemersaandeel in de sociale lasten (in mijn voorstellen de helft van 0,2%). Ik zegde hem toe hem mijn ministersnota inzake de sociale premies toe te zenden.

Wij spraken nog even over het Wetsontwerp overbrenging algemene middelen naar de AKW; hij was daar niet tegen toen ik hem vertelde dat dit berustte op een afspraak met de AR-fractie, maar vond het geen gelukkige oplossing, alhoewel hij niet op wijziging aandrong. Wij spraken tenslotte nog over enkele open plaatsen. Hij vroeg mijn oordeel over mr. Frans Andriessen voor het geval Bogaers zou weigeren. Ik heb hem gezegd dat wij alles zouden moeten doen om Bogaers te bewegen mee te doen en dat ik mr. Andriessen slechts een keer had ontmoet. Later zou ik hem goed leren kennen. Over Economische Zaken spraken wij ook. Hij bracht voorzichtig de kandidatuur van Bakker ter sprake, maar ik ben daar niet op in gegaan. Hij sprak ook over De Meijer, waarvan ik gezegd heb hem geschikt te achten en nog meer voor Verkeer en Waterstaat, alhoewel ik op de hoogte was van de bezwaren. Hij zou mij nader informeren.

Op 16 november half drie had ik een telefoongesprek met Bogaers die er de voorkeur aan gaf om half vier bij mij te komen. Intussen had ik een telefoongesprek met Biesheuvel die mij inlichtte over het gesprek Zijlstra-Bogaers, dat zakelijk geheel tot overeenstemming leidde doch niet de persoonlijke bereidheid opleverde, omdat Bogaers de overtuiging had dat de PvdA op Zijlstra's argumentatie mee zou willen doen. Zijlstra had zich bereid getoond Beel te vragen dit bij het kabinet af te tasten, doch Beel die ook nog een persoonlijk beroep op Bogaers had gedaan, wilde deze stap niet doen en vroeg aan Zijlstra ja of neen binnen een uur. Daarna is Beel verslag gaan uitbrengen bij de Koningin en vervolgens werd Zijlstra benoemd tot formateur.

Schmelzer belde mij op om mij te vertellen, dat Zijlstra op 17 november de vijf fractievoorzitters zou ontvangen. Hij had gehoord van mijn gesprek met Zijlstra en dankte mij voor mijn constructieve houding. Ik zei hem behoefte te hebben aan een persoonlijk gesprek voor hij naar Zijlstra zou gaan. Wij spraken af dat dit op 16 november om negen uur op mijn departement zou plaatshebben, tenzij wij een andere afspraak zouden maken.

In het gesprek dat met Bogaers volgde, deed deze mij omstandig verslag van hetgeen ik reeds van Biesheuvel had gehoord. Ik vernam van hem ook, dat Diepenhorst moeilijkheden had met het sociale gezicht van het kabinet. Bogaers bleef op het standpunt staan, dat er een gesprek in het kabinet zou moeten plaatshebben waarbij zou moeten blijken, dat de PvdA op politieke gronden weigerde. Als dat het geval zou zijn wilde hij toetreden tot het kabinet. Ik heb hem gezegd, dat ik meende dat zo'n gesprek in het kabinet geen zin meer had. Zou Nederhorst namelijk ja zeggen, dan was het niet nodig; zou hij neen zeggen, dan helemaal niet. Voorts heb ik gezegd, niet te geloven dat de PvdA met politieke

overwegingen zou komen. Evenals de KVP zelf zou de PvdA politieke bezwaren met zakelijke bedekken. Dit was ook de mening van Biesheuvel, die later aan het gesprek deelnam. Bovendien vertelde Biesheuvel van Den Uyl gehoord te hebben dat de PvdA nu in de oppositie zou gaan. Bogaers vond dat Zijlstra alles maar moest aftasten. Wij zeiden hem er zeer aan te hechten dat hij mee zou doen en dat het uiterste wat Zijlstra zou kunnen doen was, de vraag aan Nederhorst voor te leggen. Maar niets kon Bogaers weerhouden in het persoonlijke vlak te proberen zekerheid te krijgen op de bij hem brandende vragen, bij voorbeeld door een gesprek met Den Uyl. Biesheuvel was bereid Zijlstra te bellen. Om kwart over acht belde Bogaers mij op om mij enthousiast mee te delen dat Den Uyl 'in' was en zou overleggen met Vondeling en Nederhorst. Hij vroeg mij dit door te geven aan Biesheuvel met het verzoek het aan Zijlstra te zeggen.

Ik heb volstaan met Biesheuvel te vragen Bogaers zelf te bellen. Biesheuvel vertelde mij intussen dat Zijlstra niet bereid was, nu de informatie voorbij was, enige actie te ondernemen, maar, zou juist zijn wat Bogaers zei, dan zou hij open staan voor een spontane actie van de PvdA. In het daaropvolgende gesprek tussen Biesheuvel en Bogaers was met Bogaers geen land meer te bezeilen. Zijlstra moest en zou contact opnemen met Nederhorst, waartegenover Biesheuvel hem zei, dat de PvdA er belang bij had Bogaers aan de praat te houden. Bogaers persisteerde bij zijn mening, waarop Biesheuvel hem zei, dat hij dan maar zelf Zijlstra moest opbellen, maar dat zijns inziens Nederhorst de kwestie gemakkelijk ter sprake zou kunnen brengen in het gesprek, dat deze met Zijlstra zou hebben. Bogaers antwoordde dat hij niet aan het solliciteren was, maar Biesheuvel beschouwde zijn interventie als geëindigd.

's Avonds kwam Bogaers bij mij thuis. Hij had de indruk gekregen, dat er 60 à 70% kans was, dat de PvdA 'in' was. Wel had Den Uyl gezegd, dat er respectabele politieke redenen konden zijn om neen te zeggen, maar Bogaers zag deze in de PvdA-gedachten-gang pas op de tweede of derde plaats. Hij was nu erg boos en voelde zich bekocht door degenen die anti-socialistisch waren. Ik zei, dat Zijlstra dat niet was (hij had zes jaar deelgenomen aan twee kabinetten met de PvdA). Hij belde tenslotte met Cals, die nog in gesprek was met Vondeling en de volgende ochtend met Zijlstra zou spreken. Hij zou de meningen nog eens aftasten.

Op 17 november om half tien had ik een lang gesprek met Schmelzer. Ik stelde vier punten aan de orde:

- het program. Ik zei hem, dat er toch een redelijk vermoeden zou moeten zijn uit de contacten met de VVD en CHU dat de financiële voorstellen van Zijlstra aanvaard zouden worden.
- de samenstelling van het kabinet. Ik wees erop, dat de verhouding KVP-ARP goed in het oog gehouden moest worden en wel met name in de economische driehoek. Ik zei hem dat de ARP met Bakker op Economische Zaken overbedeeld zou zijn en wees hem op het gevaar dat De Meijer weg zou gaan, in welk geval er al drie KVP-economen weg zouden zijn, ervan uitgaande, dat ook Bogaers en Hoefnagels zouden verdwijnen.
- de kwestie Bogaers. Ik vertelde hem, dat Bogaers zowel persoonlijk als zakelijk met de formatie-Zijlstra wilde meedoen, doch slechts als de PvdA tegen voortzetting van het kabinet-Cals met het program-Zijlstra om politieke redenen bezwaar zou maken. Schmelzer beloofde mij het punt nog eens onder de aandacht van Zijlstra te brengen.
- de publiciteit rondom mijn weigering in de fase-Schmelzer. Ik zei Schmelzer, dat ik mij door omstandigheden buiten mij zelf maar samenhangend met KVP-kringen, in

mijn eer en goede naam voelde aangetast. Ik heb hem gezegd er van uit te gaan, dat nu fractievoorzitter en partij kennelijk van mij verlangden, dat ik mee zou doen, hij persoonlijk en de partij op een wijze die ik aan hen overliet, maar bij voorbeeld Schmelzer in zijn partijraadsrede en de partij in haar documentatie, alles in het werk zouden stellen om mij van deze blaam te zuiveren. Hij had hier begrip voor en wilde daaraan meewerken. Hij zei nog eens nadrukkelijk, dat van hem geen enkele suggestie was uitgegaan. Ik heb mijnerzijds gezegd, dat ik niet de indruk had dat alle zorgvuldigheid betracht was, die betracht had moeten worden. Van mijn kant had ik de partij kranten- en televisie-interviews die mij gevraagd waren bespaard.

's Middags belde Bogaers mij op, nadat ik Cals had gesproken, die de kansen kleiner taxeerde dan Bogaers alhoewel hij wist te vertellen, dat Nederhorst overleg zou vragen met de fractie als Schmelzer zou aandringen. Bogaers zei dat de kansen tot 95% waren gestegen. Ze waren niet benut; hij gaf het nu op en ging naar huis. Hij had reeds tweemaal neen gezegd en de kans was groot, dat hij vanavond voor de derde en laatste maal gevraagd zou worden en neen zou zeggen. Hij had nu een formule opgesteld voor de pers, hierop neerkomend dat hij geschokt was door de gebeurtenissen voor, tijdens en na de kabinetscrisis; dat hij nu het vertrouwen in de politiek had verloren en daardoor de zware verantwoordelijkheid voor het ambt als minister niet langer meer kon dragen, in verband waarmee hij geweigerd had. Ik heb hem sterk ontraden die verklaring af te leggen en hem gesuggereerd zo hij al iets wilde zeggen, de werkelijke reden te noemen.

Daarna sprak ik Biesheuvel die mij vertelde, dat ook Diepenhorst moeilijkheden had. Op kasteel Oud-Wassenaar belde hij mij om te vertellen, dat Diepenhorst met Bogaers contact op zou nemen en later om te vertellen, dat in het contact tussen beiden gebleken was, dat Bogaers al neen gezegd had en dit doorgegeven had aan zijn departement. Intussen zou hij de volgende dag om half elf nog een gesprek met Bogaers hebben.

Op 18 november om kwart over tien had ik een gesprek met Zijlstra. Hij begon met mij te vertellen, dat Witte in plaats van Bogaers zou komen. Voorts dat de VVD akkoord was met de verhoging van de omzetbelasting, maar niet akkoord met het uitstel van de belastingverlaging. De CHU-fractie moest nog antwoorden, evenals de KVP-fractie. Zijlstra stond op het standpunt, dat hij niet toekon met minder dan de instemming van KVP en ARP. Ik heb gesteld, dat dat nog te weinig was. Mijns inziens moest er een redelijk vermoeden zijn dat het financiële programma gehaald werd. Zo er ernstige redenen zouden zijn om daaraan te twijfelen zou er mijns inziens een nader gesprek moeten plaatshebben. Zijlstra beaamde dit, maar wilde dat dan in kleine kring hebben. In ieder geval zou hij zijn opdracht teruggeven indien de KVP-fractie geen bevredigend antwoord zou geven. Hij deelde mij verder mede, dat hij in CH-kring nog zocht naar twee ministers, De Pous en Herweyer, maar aannam, dat de eerste het niet zou doen. Zijlstra vroeg mij nog eens met Bosman te spreken. Met betrekking tot het uitgavenbeleid zouden extra-uitgaven gecompenseerd moeten worden. Met betrekking tot de in te dienen belastingontwerpen, sloot hij de speculatiewinstbelasting niet uit. Met betrekking tot het loonbeleid waren wij het er over eens dat bij handhaving van de langlopende contracten in de overige contracten bij contractsherziening 3,5 à 4% all-in gegeven zou kunnen worden, dat wil zeggen exclusief de in de Macro-Economische Verkenningen een geraamde stijging van de werkgeverspremie met 0,6% en inclusief verdere stijging van werknemerspremies, door mij getaxeerd op 0,10% als het kabinet mij in mijn voorstellen wilde volgen.

Op het departement had ik daarna een gesprek met De Meijer en Bartels. De Meijer wilde in verband met het benoemingsbeleid bij Economische Zaken weggaan, doch ik

heb hem herinnerd aan de gang van zaken in 1958 en in 1965. Daarna had ik een gesprek met Schmelzer, waarna ik een afspraak maakte met Bosman. Bosman, die in een SER-vergadering zat, bleek ook na een langdurig gesprek niet bereid tijdelijk minister van Economische Zaken te worden omdat hij zich enerzijds meer gedisponeerd voelde voor Financiën en anderzijds overwegend bezwaar had tegen uitstel van de tweede tranche der belastingverlaging. Op mijn kamer belde Bosman Zijlstra en zo werd deze poging met negatief resultaat doch in goede verstandhouding afgerond.

Hierna had ik een telefoongesprek met Schmelzer, die mij – doch zoals later zou blijken wel heel summier en onvolledig – informeerde over de uiteindelijke houding van KVP en CHU. Wij spraken nog over de personeelsbezetting en hij beloofde mij alle aspecten (verhouding KVP-ARP; staatssecretarissen; dubbelbezettingen; moeilijkheden voor De Quay als hij op Binnenlandse Zaken zou komen) nog eens met Zijlstra door te spreken. Later op de middag belde Zijlstra mij nog eens op, en vertelde mij, dat het antwoord van de CHU zo negatief was, dat een nader gesprek op zaterdagochtend bij hem thuis om tien uur noodzakelijk was. Daarna sprak ik nog met De Meijer die nu definitief neen wilde zeggen, maar ik heb hem gezegd, dat hij daarmee riskeerde dat dit uitgelegd zou worden als een zich distantiëren van mij. Ten Brink belde mij nog op. Hij stond er niet negatief tegenover en zou nog contact met De Meijer zoeken. Voorts belde Bot die ik inlichtte. Tenslotte werd een nogal verwarde brief van Korsten gebracht. Ik heb hem 's avonds teruggebeld op zijn kantoor en bij zijn afwezigheid gevraagd of hij mij terug wilde bellen. Dit gebeurde de volgende ochtend. Toen Korsten mij belde, zei ik hem dat de veronderstellingen uit zijn brief onjuist waren en dat er veel gebeurd was waarover na de formatie een gesprek zou moeten plaatshebben.

In gesprek met de formateur – het taxeren van risico's

De volgende ochtend om tien uur vond een bespreking plaats ten huize van Zijlstra. Behalve Zijlstra waren aanwezig Biesheuvel, Klompé, De Quay, Verdam en ik. De bespreking duurde tot kwart over twee. Zijlstra begon met te vertellen, dat hij een brief van Beernink had ontvangen, waarvan het belangrijkste element was, dat de CH-fractie uitgavenverlaging primair stelde en slechts mee wilde werken aan de financiële maatregelen wanneer in de regeringsverklaring duidelijk zou worden gesteld, dat opdracht zou worden gegeven de begroting voor 1967 uit te kammen en dat uit deze verklaring de intentie zou blijken, dat al het mogelijke zou worden gedaan de staatsuitgaven te matigen. Zijlstra vertelde, dat de KVP-fractie wel akkoord was gegaan, zij het dat ook deze dringende wensen had, die Schmelzer nog zou mededelen. De eis van Beernink zag Zijlstra in samenhang met de weigering van De Pous en Herweyer om in het kabinet te gaan zitten. Voor Herweyer was de voorwaarde van Beernink een reden om te weigeren, terwijl hij zeker zou weigeren als wij aan die voorwaarde zouden willen voldoen.

Van mijn kant heb ik er op gewezen, dat wij rekening moesten houden met vaste gegevens en met onzekerheden. De vaste gegevens waren de instemming van ARP en KVP en de vrijblijvende opstelling van VVD en PvdA. Onzekerheid bestond ten aanzien van de CHU, terwijl nog onzeker was wat de reactie in het parlement zou zijn op een eventueel unaniem SER-advies (halfjaarlijks rapport) in het parlement. De Quay was van oordeel dat het tweezijdig wel zou lukken, namelijk CHU en VVD vóór de verhoging van de omzetbelasting en PvdA vóór het uitstel van de belastingverlaging. Ik heb gezegd, dat dat twijfelachtig was, omdat De Pous tegen de verhoging van de omzetbelasting was

en er een nauwe samenhang was tussen het standpunt van de CH-fractie en dat van De Pous. Overigens heb ik er op gewezen, dat er een onlosmakelijk verband moest zijn tussen de beide belastingvoorstellen. Ik heb aan Zijlstra gevraagd of hij uit het formatiedossier kon zien hoe de VVD en CHU zich bij Schmelzer en Beel hadden opgesteld, omdat beide van een ongewijzigd uitgavenniveau uitgingen. Volgens Zijlstra was dat niet uit de verf gekomen. Besloten werd eerst contact met Beernink te zoeken. Maar deze bleek telefonisch niet bereikbaar. De Pous was desgevraagd niet bereid te interveniëren, tenzij dit vooraf met Beernink werd besproken.

Komende tot een stellingname stonden De Quay en Biesheuvel en Marga Klompé (de laatste iets gereserveerder dan De Quay) op het standpunt dat Zijlstra moest doorgaan. Ik heb gezegd twijfels te hebben en een nader gesprek van Zijlstra met Toxopeus en Beernink noodzakelijk te achten. Verdam was ten aanzien van de twijfels de meest sombere, maar hij was zoals hij het uitdrukte, 'bezorgd solidair'. Ik heb gezegd mij daar wel bij te kunnen aansluiten. Afgesproken werd, dat Zijlstra een interimrapport aan de Koningin zou uitbrengen, contact zou zoeken met Toxopeus en Beernink en dat wij daarna maandag om elf uur met alle kandidaat-ministers zouden spreken, waarna Zijlstra definitief zou besluiten.

Thuisgekomen lichtte ik Bot en De Meijer telefonisch in (Bartels kon ik niet bereiken). Bot was kritisch en De Meijer bleef op het standpunt van weigeren. In een telefoongesprek met Schmelzer, die mij belde, heb ik nog eens gezegd, dat het voor mij geen kwestie was van niet meedoen, maar van het taxeren van de risico's voor het geheel. Mijns inziens moest Zijlstra het in de eerste plaats uitmaken. Ik lichtte hem verder nog eens in over de stellingname van De Meijer.

Zondagmiddag 20 november belde Marga Klompé mij om mij te vertellen, dat er een gesprek had plaatsgehad tussen Zijlstra en Beernink, dat positiever was dan de brief van Beernink. Wij spraken nog over kandidaten voor Justitie en Economische Zaken. Voor Justitie werd gesproken met Struycken. Ik noemde verder mr. Hustinx (procureur-generaal te Arnhem), mr. Van Overveldt (procureur-generaal te Den Bosch), prof. mr. Van Wijmen en mr. Drion (Breda). Voor Economische Zaken noemde ik naast drs. Jansen, die Schmelzer wel maar Zijlstra niet wilde, prof. Van den Beld (directeur CPB).

Daarna belde Schmelzer mij en vroeg mij of ik Zijlstra niet positief wilde beïnvloeden. Ik heb gezegd, dat als Zijlstra gunstig zou beslissen, ik mee zou doen, maar gelet op mijn twijfels niet over mij kon verkrijgen hem subjectief te beïnvloeden. Wij spraken nog over de kwestie-De Meijer. Ik deed de suggestie aan de hand hem minister zonder portefeuille te maken voor werkgelegenheidspolitiek, met een coördinerende taak. Hij was er niet tegen. Op het einde van de middag sprak ik nog met Mertens, die niet negatief reageerde maar veel waarde hechtte aan de presentatie. 's Avonds om half elf belde Schmelzer nog met mij, en vertelde mij, dat Zijlstra niet erg positief gereageerd had op de suggestie van minister zonder portefeuille voor De Meijer. Hij vroeg mij nog wat ik eventueel dacht van Van der Gun of Van Grevenstein voor staatssecretaris voor de Werkgelegenheid. De eerste was echter voor mij niet aanvaardbaar en van de tweede heb ik gezegd, dat niemand in het departement het zou begrijpen en voorts dat hij met de omgekeerde volgorde bezig was, want dat ik als ik een staatssecretaris nodig had er zelf wel een zou zoeken.

Daarna kreeg ik Zijlstra aan de telefoon, die mij vroeg De Meijer nog eens te overreden. Ik heb gezegd, dat ik er alles aan gedaan had. Ik drong er nog eens op aan een benoeming van De Meijer tot minister zonder portefeuille in overweging te nemen. Hij zou

er nog eens over nadenken. Struycken was akkoord. Daarna heb ik Schmelzer nog gebeld, die opnieuw met Zijlstra over De Meijer zou spreken.

Maandagmorgen 21 november belde Diepenhorst mij, die zeer bezorgd was en vreesde dat wij de verhoging van de omzetbelasting niet zouden halen. Daarna belde Schmelzer die mij vertelde Zijlstra niet te hebben kunnen overtuigen van de noodzaak De Meijer minister zonder portefeuille te maken. Hierna had ik een lang telefoongesprek met Zijlstra over de liquiditeitsproblematiek van enkele sociale verzekeringen, waarvan hij meende, dat een begrotingspost nodig zou zijn indien niet tot premieverhoging zou worden overgegaan. Ik heb dit ontkend. Bij navraag vertelde de directeur Sociale Verzekeringen Meijerink mij nog, dat er bij de Sociale Verzekeringsbank over gedacht werd het interimfonds enige tijd credit te laten staan bij de Post-, Cheque- en Girodienst.

Om elf uur kwamen wij op Algemene Zaken bijeen voor wat Zijlstra noemde een consultatieve bijeenkomst. Iedereen was aanwezig, behalve kandidaat-ministers voor Economische Zaken en Justitie. Naast de brief van Beernink werd de brief van Schmelzer en een samenvatting van een gesprek van Zijlstra met Beernink op 20 november rondgedeeld. Zijlstra plaatste zich op het standpunt, dat het kabinet een extra-parlementair kabinet zou zijn zonder bindingen met fracties en een interimkarakter zou hebben, waardoor het zijns inziens niet meer zou kunnen vallen. Hij was van oordeel, dat de nadere interpretatie van Beernink ons meer ruimte gaf. Beernink had ook gezegd, dat een kwartaal meer of minder verhoogde omzetbelasting geen halszaak was en datzelfde gold voor de inkomstenbelasting. Zijlstra had hem gevraagd of ir. Herweyer nu minister kon worden, maar Beernink had gezegd: 'Och laat maar zo'. Zijlstra wees erop, dat de brief van Schmelzer in zijn redactie niet minder ver ging dan Beernink. Hij wilde nu een calculatie van zekerheden en onzekerheden. Is het verantwoord van start te gaan en hoe hoog wordt de risicofactor gecalculeerd?

Ik heb de vraag gesteld waarom Beernink en Toxopeus nu een ander standpunt innamen over het uitgavenniveau dan bij de formatie-Schmelzer, terwijl Schmelzer zelf nu iets vroeg wat hij aan de kandidaat-ministers tijdens zijn formatie niet had voorgelegd. Biesheuvel herinnerde eraan, dat hem zijn portefeuille was aangeboden onder handhaving van het uitgavenniveau. Verder dan een onderzoek naar het uitgavenniveau kon men zijns inziens niet gaan; als het zou veranderen riskeerde men dat Biesheuvel niet zou meedoen. Zijlstra interrompeerde, dat hij op de handhaving van het uitgavenniveau niet wenste terug te komen. Hij vroeg zich af of er formuleringen te geven waren die reëel waren. De Quay herinnerde eraan, dat hij positief stond. Hij rekende op het gezag en de overtuigingskracht van Zijlstra. Na het gesprek met Beernink lag de zaak gunstiger. Wij moesten doen wat Beernink vroeg, maar er bij zeggen, dat wij geen verwachtingen hadden, dat het iets opleverde. Hij achtte een redelijke kans aanwezig, dat het kabinet het haalde en zag geen politiek alternatief.

Ik merkte op, dat de taxaties lagen tussen zeker, waarschijnlijk en onzeker. En ik vroeg hoe Zijlstra zelf de kansen taxeerde. Luns vond onzekerheid niet zo erg en hij vond het ook niet erg dat gevraagd werd de begrotingen te bekijken alhoewel het in deze periode geen effect meer zou sorteren. Men zou een rapport kunnen toezeggen. Diepenhorst vroeg zich af wat Beernink zou zeggen tegen kandidaat-ministers. Dat was toch belangrijker dan een exegese van de brief. Marga Klompé vond het niet verstandig dit af te tasten. Zijlstra merkte op, dat hij aan de Koningin gezegd had, dat de afwezigheid van een alternatief voor hem geen motief zou zijn om te grote risico's te aanvaarden. De Koningin zag niet veel in 'remissioneren' van het kabinet-Cals. Verdam noemde als alternatief het kabi-

net-Cals demissionair door te laten gaan, dan wel het ontslag te weigeren. Luns zag daar niets in. Witte was van gevoelen, dat het voor alle politieke partijen electoraal moeilijk zou zijn het kabinet te laten mislukken.

Zijlstra merkte in de eerste plaats op, dat een verklaring van de soort Beernink-De Quay niet voor 1967 zou werken, maar dan zou ook de verklaring zelf niet werken. Hij vroeg zich af of het mogelijk zou zijn een opdracht te geven in de geest van Biesheuvel. Ik heb geïnterrupteerd, dat de oppositie zou vragen één echt punt te noemen. Witte zou liever niet van uitkammen spreken, maar een efficiency-opdracht geven. Zijlstra taxeerde de kans, dat de voorstellen inzake de omzetbelasting werden aangenomen hoger dan het uitstel van de belastingverlaging, alhoewel wanneer de VVD voor de voorstellen inzake de omzetbelasting stemde, de PvdA eigenlijk wel voor het uitstel van de belastingverlaging zou moeten stemmen. Ik heb nog gevraagd, of er een zakelijk alternatief was door in plaats van de voorgestelde belastingmaatregelen een tijdelijke heffing op de loonsom in te voeren. Zijlstra stelde aan het einde van dit deel van de discussie de vraag hoe men zich opstelde als hij de opdracht zou aanvaarden. Diepenhorst zou zich niet aan de verantwoordelijkheid onttrekken; Verdam bleef bij zijn uitspraak van 'bezorgde solidariteit'. Bot en ik zouden meedoen ondanks ernstige twijfels. Door anderen werden geen reserves meer gemaakt. Zijlstra deelde nog mede, dat Struycken en Bakker een uitnodiging in welwillend beraad hadden. Ik heb gewezen op mogelijke moeilijkheden met De Meijer.

Afgesproken werd dat bij aanvaarding door Zijlstra de constituerende vergadering zou plaatshebben op 22 november om 11 uur en de regeringsverklaring op 29 november. Na afloop van de bespreking had ik gesprekken met Bartels en De Meijer. Uiteindelijk bleek De Meijer bereid te blijven. Hij vroeg mij te bevorderen, dat in het vlak van de presentatie iets zou worden gedaan. Ik belde daarover met Schmelzer, Zijlstra en Biesheuvel. In de loop van de middag deelde Zijlstra mij mede, dat hij de formatieopdracht aanvaardde. Op 22 november om 11 uur werd op Algemene Zaken aan de hand van een aantal stukken de constituerende vergadering gehouden.

Sociale Zaken en Volksgezondheid 1966-1967

Constituerende vergadering

De constituerende vergadering had – overigens in overeenstemming met het karakter van het kabinet-Zijlstra van overgangskabinet – een veel formeler karakter dan bij voorbeeld die van de kabinetten-Marijnen en -Cals. Afgesproken werd dat de sociaal-economische paragraaf in overleg tussen de betrokken ministers (Zijlstra, Bakker en ik) zou worden opgesteld. De ontwerp-regeringsverklaring, die beknopt gehouden zou worden, zou besproken worden in de ministerraad van 25 november, waarna zij op 29 november zou worden uitgesproken.

In de ministerraad van 25 november moest ik, na overleg met Zijlstra, een punt ter sprake brengen dat – mijns ondanks – een onevenredig grote aandacht zou krijgen bij de behandeling van de regeringsverklaring, namelijk de premievaststelling met betrekking tot de Interimwet invaliditeitsrentetrekken en de Ziekenfondswet. Het was vooral de vaststelling van het premiepercentage voor de Ziekenfondswet voor 1967 waarom het ging.

Reeds in juli 1966 hadden Bartels en ik de Ziekenfondsraad laten weten dat het bij ons op zeer ernstige bezwaren zou stuiten om voor 1967 een premieverhoging van betekenende omvang in overweging te nemen. In dezelfde brief was tot uitdrukking gebracht, dat het naar ons oordeel uitgesloten moest worden geacht, dat in het totaal van de kostenstijgingen van de sociale zekerheidsregelingen de uitgavenstijging voor de verplichte ziekenfondsverzekering procentueel meer zou toenemen dan de index van de regelingslonen. In zijn premie-advies van 28 oktober 1966 adviseerde de Ziekenfondsraad desalniettemin de premie van de verplichte ziekenfondsverzekering, welke in 1966 5,8% bedroeg, voor het jaar 1967 vast te stellen op 7%. De Raad meende nog niet te kunnen adviseren tot beperkende maatregelen, waaronder de invoering per 1 januari 1967 van een eigen risico. Van onze kant zagen wij geen mogelijkheid grotere overheidsbijdragen voor de ziekenfondsverzekering te verlenen. In het premiepercentage van 7% had de Ziekenfondsraad een inhaal in eenmaal van het tekort op de exploitatierekening opgenomen, evenals een begin van de vorming van een reservefonds. Wij vonden dat niet alles tegelijk kon. Wij stelden het kabinet voor de premie slechts te verhogen met 0,4% en in afwachting van nadere advisering door de Centrale Raad voor de Volksgezondheid en de Ziekenfondsraad van alle verzekerden een bijbetaling te vragen bij opname en behandeling in een ziekenhuis van f10 per verpleegdag, gedurende de eerste dertig dagen. Uit ambtelijke adviezen was ons gebleken dat slechts deze maatregel per 1 januari 1967 technisch te realiseren was.

Het kabinet keurde ons voorstel unaniem goed. Uiteraard werd dit punt niet vermeld in de regeringsverklaring. Als de Kamer over het besluit wilde discussiëren zou zij dat hetzij bij de behandeling van mijn begroting kunnen doen, hetzij ad hoc. Wij deelden ons voornemen aan de Kamer mede bij brief van 28 november, die de Kamer op 29 november bereikte, de dag van de regeringsverklaring. Niemand had eraan gedacht, dat het beter geweest zou zijn de brief een paar dagen later – dat wil zeggen na de behandeling van de regeringsverklaring – naar de Kamer te sturen. Zij zou dan geen onderwerp van beraadslaging bij de behandeling van de regeringsverklaring zijn geworden. Nu werd zij het – ten onrechte en vooral tot mijn verdriet – wel.

'Het tientje van Veldkamp'

De regeringsverklaring op zichzelf leverde noch in de ministerraad noch in de Tweede Kamer problemen op. Op mijn nadrukkelijk verzoek werd – ter voorkoming van gedetailleerde opsomming van beleidsaangelegenheden – opgenomen, dat inzake de lopende en voorziene beleidsaangelegenheden, daarbij inbegrepen het bij de Kamer aanhangige programma van wetgeving, 'het kabinet, gelet op zijn karakter, zal uitgaan van de status quo, uiteraard in afwachting van het gemeen overleg met de Staten-Generaal. Het kabinet verwacht, dat de Kamer de behandeling van aangelegenheden van spoedeisende aard, met name wanneer zij aan termijnen zijn gebonden, zo spoedig mogelijk zal aanvangen dan wel voortzetten.' Dat was vooral voor mijn wetgevingsprogramma van belang. — — —

114

Onze oudste tiener

Bron: *Algemeen Dagblad* 3-12-1966

Voor een deel was het debat naar aanleiding van de regeringsverklaring meer een discussie tussen de Partij van de Arbeid bij monde van Nederhorst en de KVP bij monde van Schmelzer. Relatief werd reeds in eerste termijn veel aandacht geschonken aan wat de geschiedenis in zou gaan als 'het tientje van Veldkamp'. Ik heb hierboven reeds opgemerkt, dat ik de discussie buiten de orde vond en vind. De kamervoorzitter had die discussie naar overleg met de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid kunnen en wellicht moeten verwijzen. Maar toen Nederhorst uitgesproken had, dat het PvdA-standpunt inzake deze vorm van een eigen risico volstrekt afwijzend was, deze on-sociaal noemde en een motie aankondigde, was – als ik het oneerbiedig mag uitdrukken – de

meute niet meer te houden. Beernink (CHU) vroeg nog eens te overwegen of een andere beperking van de verstrekkingen niet mogelijk was. Schmelzer vroeg of indien een beperking van de ziekenfondspremie onvermijdelijk was en met het oog daarop enig eigen risico moest worden ingevoerd, de ziekenhuisverpleging dan als de enig mogelijke en de meest aangewezen moest worden beschouwd. De VVD, die altijd voor invoering van een eigen risico was geweest, zweeg in eerste termijn. Roolvink (ARP), die zei met de maatregel grote moeite te hebben, vroeg ook of er geen andere mogelijkheden waren.

Zijlstra verdedigde de maatregel loyaal, maar daarna kwamen er drie moties: een van Nederhorst die vroeg de maatregel opnieuw in overweging te nemen, een van Toxopeus en Witteveen, die uitsprak dat een andere vorm van eigen risico de voorkeur zou verdienen en de regering uitnodigde de betrokken maatregel zo spoedig mogelijk te herzien en een – in derde termijn – van Roolvink (ARP), Van der Ploeg (KVP), Tilanus (CHU), Boersma (ARP) en Kikkert (CHU), die uitsprak dat er in beginsel geen bezwaren bestonden tegen bijbetaling in de ziekenfondsverzekering, een nader onderzoek vroeg naar de wijze waarop de lastenstijging voor 1967 nader bepaald respectievelijk verdeeld diende te worden over premiestijging en bijbetaling, en vroeg om nader overleg met de daarvoor in aanmerking komende kamercommissie. De moties van Nederhorst en Toxopeus werden verworpen. Omdat de regering zich bereid verklaarde tot overleg met de betrokken kamercommissie kwam de motie-Nederhorst er niet in stemming. Daarmede eindigde het debat over de regeringsverklaring, voor mij met een wat wrange smaak in de mond.

Het overleg vond op 6 december plaats. Op 7 december zond ik [een] brief aan de Tweede Kamer [waarin werd medegedeeld dat] ‘— — — het kabinet besloten had geen uitvoering te geven aan zijn aanvankelijke beslissing ter zake van de op 1 januari 1967 in te voeren bijbetaling voor ziekenhuisverpleging in de ziekenfondsverzekering [,maar dat het wenselijk was om] zo spoedig mogelijk deze problematiek nader onder ogen te zien [en dat] in afwachting van de [uiteindelijk] daarbij te nemen beslissingen de premie voor de verplichte ziekenfondsverzekering per 1 januari 1967 nader met 0,4% (werd) verhoogd. — — —’¹¹⁵

Op 15 februari 1967 zouden de vervroegde verkiezingen plaats hebben. Er restten ons dus nog drie maanden met een uitloop van enkele maanden. Afscheiden van de intrekking van de Landverhuizingswet 1936 en de totstandbrenging van een belangrijke wijziging van de Emigratiewet, alsmede het oplossen van een conflict tussen ziekenfondsen en huisartsen over hun honorarium, waarover ik advies vroeg aan een commissie onder leiding van mijn vroegere leermeester prof. Frans van der Ven, waren de belangrijkste zaken voor mij; het oplossen van een aantal problemen op het terrein van de loonpolitiek; het afwikkelen van de problematiek rondom de ziektekostenverzekering; de voorbereiding van de invoering van de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering; de nota-Vereenvoudiging sociale wetgeving 1967 en de adviesaanvraag aan de SER inzake de vereenvoudiging van de uitvoering van de sociale-verzekeringswetgeving.

Stichting van de Arbeid weigert medewerking loonpolitiek

Bij schrijven van 21 december 1966 deelde de Stichting van de Arbeid mij mede, dat een deel van de in de Stichting vertegenwoordigde organisaties niet bereid was voor het hanteren van de goedkeuringsbevoegdheid door de Stichting in het jaar 1965 verantwoordelijkheid te dragen, terwijl het andere deel van de Stichting hiertoe wel bereid zou zijn, doch constateerde, dat gezien de gereleveerde opvatting van het eerste deel het vereiste

quorum voor de hantering van deze bevoegdheid ontbrak. Voorts bleek de ene helft van de Stichting wel, doch de andere helft van de Stichting niet bereid bij de uitvoering van de loonpolitiek in 1967 de haar overigens bij het Buitengewoon besluit arbeidsverhoudingen 1945 toegekende adviserende taak uit te oefenen. Hieruit volgde, dat de Stichting van de Arbeid in geen enkel opzicht medewerking zou verlenen aan de uitvoering van de loonpolitiek in 1967. Als gevolg daarvan kon het BBA 1945 niet functioneren.

Bij schrijven van 23 december 1966 aan de Tweede Kamer deed ik hierover nadere mededelingen. Er was derhalve een wettelijke voorziening nodig. In de memorie van toelichting daarop schreef ik onder meer: '— — — Nu zich de situatie voordoet, dat de Stichting van de Arbeid niet bereid is haar ingevolge eerder genoemd besluit toekomstende bevoegdheden uit te oefenen, is het naar het oordeel van de regering noodzakelijk, dat een zodanige voorziening in het BBA 1945 wordt getroffen, dat dit besluit toepassing kan vinden. Het onderhavige wetsontwerp voorziet hierin door in het BBA 1945 een nieuw artikel 18c in te voegen. Deze voorziening houdt in, dat, indien de hierboven omschreven omstandigheid, dat de Stichting enige haar toekomstende bevoegdheid niet uitoefent, zich voordoet, de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid toepassing kan geven aan artikel 18a, eerste lid onder b, van het BBA 1945. Dit betekent, dat feitelijk de bevoegdheden, welke ingevolge het besluit aan de Stichting zijn toegekend, aan het College van Rijksbemiddelaars worden overgedragen. Het voorschrift om in een aantal gevallen het advies van de Stichting in te winnen, kan voorts buiten toepassing worden verklaard. Waar de voorgestelde voorziening betrekking heeft op noodsituaties, is het tijdelijke karakter van de door de minister krachtens het nieuwe artikel 18c vast te stellen beschikkingen uitdrukkelijk in dat artikel neergelegd. — — —' ¹¹⁶

Alhoewel het wetsontwerp nogal tot een uitvoerige discussie in de beide Kamers leidde, begreep de meerderheid goed dat mij in het kader van het overgangskabinet, in afwachting van een nadere wettelijke regeling, weinig anders te doen stond. De beide Kamers behandelden het wetsontwerp te zamen met de begroting 1967 van Sociale Zaken en Volksgezondheid. Een amendement van Van Lier (PvdA), er toe strekkende het nieuwe artikel 18c op 31 december 1967 te laten vervallen, werd bij zitten en opstaan verworpen, met de stemmen van de PvdA en PSP voor, waarna het ontwerp op 3 januari 1967 werd aanvaard. De Eerste Kamer aanvaardde het wetsontwerp op 1 februari, met de stemmen van PvdA, PSP en CPN tegen.

Sociale verzekeringswetten nog niet behandelingsrijp

Zoals ik hierboven reeds vermeldde deelde de vaste commissie van Sociale Zaken en Volksgezondheid – tegen de verwachting in – op 30 december 1966 mede, dat tot haar leedwezen het ontwerp-Volksverzekering zware geneeskundige risico's nog niet – en ook niet binnen enkele weken – rijp kon worden geacht voor behandeling door de plenaire Kamer. Zij besloot hetzelfde met betrekking tot het Wetsontwerp tot wijziging van de Ziekenfondswet tot invoering van een beperkte volksverzekering. Ik overwoog op welke wijze ik aan de bezwaren van de commissie tegemoet zou kunnen komen en kon bereiken dat de behandeling kon worden voortgezet.

Ik kreeg steun vanuit de Eerste Kamer. Met name Steenkamp zei de ontstane vertraging te betreuren voor mij, maar vooral voor degenen die verlangend naar de totstandkoming van de volksverzekering uitzagen. In de Tweede Kamer had Schmelzer dat overigens ook gedaan. Steenkamp vroeg of ik nog mogelijkheden zag om het overleg te be-

spoedigen. — — — Hij liet zelfs doorschemeren bereid te zijn het ontwerp nog na de verkiezingen met mij te behandelen. Ik antwoordde hem — op 1 februari — dat ik alles zou doen wat mogelijk was. Op 14 februari — een dag voor de verkiezingen — deelde ik de Tweede Kamer mede dat het kabinet zich naar aanleiding van het mondeling overleg over de volksverzekering zware geneeskundige risico's had beraden wat zijnerzijds gedaan kon worden om te bevorderen, dat de verdere behandeling van dit wetsontwerp zo spoedig mogelijk kon worden voortgezet, opdat de verzekering zo enigszins mogelijk op 1 juni 1967 in werking zou kunnen worden gesteld. Het kabinet besloot op mijn voorstel aan de bezwaren met betrekking tot de financiering tegemoet te komen, door het wetsontwerp waarbij de kinderbijslag uit de algemene middelen gefinancierd zou worden, in te trekken. Dat laatste zou overigens in de tweede helft van de jaren tachtig alsnog gebeuren. In de brief werd voorts aangekondigd, dat ook het Wetsontwerp tot wijziging van de Ziekenfondswet (invoering beperkte volksverzekering) zou worden ingetrokken, overigens met het in de Wet algemene verzekering zware geneeskundige risico's opnemen van de mogelijkheid de verzekering uit te breiden tot de ziekenhuisverpleging gedurende het eerste jaar en de klinisch-specialistische hulp. Ik sloot daarmee aan bij een opmerking die Schmelzer tijdens de algemene politieke beschouwingen voorafgaande aan 'zijn nacht' had gemaakt, namelijk dat zijn fractie zich afvroeg 'of de gedachte niet aantrekkelijk was, die de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf met betrekking tot de verzekering van geneeskundige risico's naar voren had gebracht, namelijk om de werking van de Algemene wet zware geneeskundige risico's uit te breiden tot onder andere ziekenverpleging in het eerste jaar'. En overigens maakte ik mij geen illusies over het lot van de beperkte volksverzekering na mijn aftreden. De nota van wijziging diende ik op 14 maart 1967 in. De Kamer zou het gewijzigde ontwerp van Wet tijdens mijn demissionaire periode niet meer kunnen behandelen.

Wat gebeurde er daarna? Mijn opvolger Roolvink en staatssecretaris Kruisinga dienden op 21 juli 1967 een beknopte nota van wijziging in. Voorgesteld werd de naam te wijzigen in Algemene wet (bijzondere) ziektekosten. Zelf had ik in het overleg met de Kamer in een eerder stadium al gezegd tegen een dergelijke naamswijziging geen bezwaar te hebben als de Kamer dat zou willen. Mijn voorstel — in het voetspoor van de suggestie van Schmelzer, geïnspireerd door de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf — om het mogelijk te maken de verzekering uit te breiden tot de ziekenhuisverpleging gedurende het eerste jaar en de klinisch specialistische hulp, werd geschrapt. Tenslotte werd de bijdrage uit de algemene middelen, vooral onder druk van Witteveen, aanzienlijk verlaagd.

De fundamentele opzet van het wetsontwerp, zoals ik het had ingediend, werd niet gewijzigd. Het werd zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer ook kamerbreed gezegd. Het meest frappant werd dit geformuleerd door Van Lier (PvdA). Hij sprak als volgt: 'Er bestaan in ons land een aantal tekorten op het gebied der sociale zekerheid. Ik zal ze nu niet alle noemen, maar het is stellig een belangrijk tekort, waarin dit wetsontwerp bedoelt te voorzien; de behandeling, verpleging en verzorging van langdurig zieken en gehandicapten. Het is in de eerste plaats oud-minister Veldkamp, die de eer toekomt dit wetsontwerp te hebben gemaakt. Het is de laatste grote sociale verzekeringswet, die hij heeft ingediend, meer dan de andere draagt deze ook zijn persoonlijk stempel, vertoont deze de kenmerken van zijn visie, en hier en daar, hoe kan het ook anders, wel eens iets van zijn tekortkomingen. Ik geloof, dat het zelfs niet te veel gezegd is, als ik stel, dat deze regeling er zonder Veldkamps energie en vasthoudendheid nog niet zou zijn gekomen. Bij deze lof voor Veldkamp, waar ik de voormalige staatssecretaris Bartels en de ambtenaren

van het departement graag in wil laten delen, wil ik niet nalaten, ook uitdrukking te geven aan een gevoel van waardering voor de huidige bewindslieden, die het ontwerp hebben overgenomen. Zoals ik nog hoop uiteen te zetten, strekt zich die waardering niet uit tot vele van de wijzigingen, met name op financieel gebied, die zij in het ontwerp-Veldkamp hebben aangebracht en die in onze ogen even zovele verslechtingen zijn, maar weer wél tot het feit, dat zij weerstand hebben geboden aan de verleiding om nog meer wijzigingen aan te brengen, die tot beperking van de verstrekkingen zouden hebben geleid en die de betekenis van de regeling zouden hebben uitgehold. — — — .¹¹⁷

Het wetsontwerp werd zonder problemen in de Tweede en Eerste Kamer aanvaard. De dag van de aanvang van de openbare behandeling onderging ik niet zonder emoties. Ik begreep niet waarom Roolvink mij niet had uitgenodigd de behandeling in de loge van de Tweede Kamer te komen bijwonen. 's Avonds kwam Kruisinga onverwacht na de kamervergadering bij mij langs. Hij had het ook vervelend gevonden en kwam mij vertellen hoe de behandeling verliep. Ik stelde dat erg op prijs.

Applaus

Van de parlementaire voorbereiding van de invoering van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering stonden vooral de zes wetsontwerpen met betrekking tot het liquidatie- en overgangsrecht nog ter afhandeling. Dat zou uiteindelijk gebeuren op 1 februari 1967 in de Eerste Kamer tussen de behandeling van de begroting voor Sociale Zaken en Volksgezondheid 1967 door.

Verwacht werd dat de zes wetsontwerpen, waaraan een immense hoeveelheid vooral technische arbeid ten grondslag lag, zonder discussie zouden worden aangenomen, maar dat wenste de commissie van rapporteurs voor Sociale Zaken en Volksgezondheid niet. Haar voorzitter, het PvdA-Eerste-Kamerlid Van Wingerden, vroeg het woord en sprak als volgt: '— — — De minister heeft in de Tweede Kamer de uitdrukking gebruikt: er is over deze zaak wel een boekenplank vol literatuur. Hij heeft daarbij naar mijn gevoel niet overdreven. Ik zou niet willen zeggen, dat het altijd even aangename lectuur was; het was soms zelfs vervelend en het was bijzonder moeilijk, omdat vooral de wetten die nu ter tafel liggen een sterk technische inslag hebben. Wij willen echter deze zaak toch niet laten passeren zonder uit te spreken, dat wij alle medewerkers van de bewindslieden en allen, die in enigerlei instantie aan deze zaak hebben gewerkt, en uiteraard niet in de laatste plaats de minister zelf complimenteren met dit stuk werk, dat een voortreffelijk stuk werk is geweest. In de toekomst, wanneer deze wetten in de praktijk moeten worden uitgevoerd, zullen wij nog wel eens over die uitvoering moeten discussiëren, maar het is mijns inziens nu het moment om te zeggen, dat wij de minister en al degenen, die aan dit ontzaglijke werkstuk hebben medegewerkt, daarmee complimenteren en er onze dank voor betuigen.'¹¹⁸

De Kamer applaudiseerde, hetgeen een zeer ongebruikelijk eerbetoon is. Het herinnerde mij aan het applaus, dat Suurhoff in de Tweede Kamer kreeg nadat voorzitter Kortenhorst hem geluk gewent had met de aanneming van de AOW, waardoor volgens de terminologie van Kortenhorst een einde zou komen aan het begrippenpaar 'oud' en 'arm'.

Ik was ontroerd en antwoordde als volgt: 'Ik ben bijzonder erkentelijk voor de woorden van waardering, die de geachte afgevaardigde de heer Van Wingerden als voorzitter van de commissie van rapporteurs voor Sociale Zaken heeft gesproken aan het adres van al degenen, die bij deze omvangrijke wetgeving betrokken zijn geweest. Ik denk heel in

het bijzonder aan mijn naaste medewerkers, die gedurende vele jaren enorm veel werk, vaak van technische aard, hebben verricht, maar ook aan de voorbereiding van dit werk in de adviserende colleges. Het zal niemand in de Kamer verwonderen, wanneer ik nu kijk naar het lid van deze Kamer, de heer Vos, onder wiens leiding de desbetreffende commissie van de SER een groot aantal voortreffelijke adviezen heeft voorbereid, die alhoewel zij aanvankelijk alleen op invaliditeitsverzekering betrekking hadden, toch in wezen de grondslag hebben gevormd voor de uitwerking, zoals zij nu in deze wetsontwerpen is neergelegd. Wij sluiten inderdaad een heel belangrijke periode in de geschiedenis van de sociale verzekering af — — — en natuurlijk zal deze wetgeving de weg gaan, die de meeste wetgeving gegaan is: wij zullen in de praktijk wel weer de onvolkomenheden ervaren, wij zullen in de praktijk ontwikkelingen moeten volgen. Ik ben echter verheugd, dat het nu zo ver is en dat wij een bijzonder moderne arbeidsongeschiktheidsverzekering op 1 juli a.s. zullen kunnen invoeren. Ik ben de Kamer bijzonder erkentelijk voor de wijze waarop zij deze zaken heeft willen behandelen. Ik denk ook aan de inspanningen, die de griffie zich daarbij heeft willen getroosten. Ik ben ervan overtuigd, dat de Kamer daarmee een belangrijke bijdrage tot deze hoogst belangrijke wetgeving heeft gegeven.'

Sociaal Wetboek

In de memorie van toelichting op het begrotingshoofdstuk voor Sociale Zaken en Volksgezondheid voor de dienstjaren 1966 en 1967, alsmede in de Volksgezondheidsnota 1966, had ik de indiening nog in de huidige parlementaire periode in uitzicht gesteld van een nota, waarin de problematiek aan de orde zou worden gesteld van de wenselijke vereenvoudiging, unificatie en codificatie van de gehele sociale wetgeving, welke zou kunnen uitmonden in een Sociaal Wetboek. Reeds eerder had ik in parlementaire stukken op deze problematiek de aandacht gevestigd en hadden in het parlement enkele — zij het meer incidentele — gedachtenwisselingen daarover plaatsgehad. — — — 119

De omstandigheid, dat sedert de indiening van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1967 het ten tijde van de indiening optredende kabinet was afgetreden, was er oorzaak van geweest dat de noodzakelijke tijd van voorbereiding van de nota, waarvan de verschijning aanvankelijk tegen het najaar 1966 in uitzicht was gesteld werd bekort en de verschijning enige maanden vertraagd. In verband daarmee had ik besloten — uiteraard met behoud van het noodzakelijke — tot een nota van iets beperktere omvang dan aanvankelijk in mijn voornemen lag. Ik was van mening, dat afgescheiden van andere belangen, welke door vereenvoudiging der sociale wetgeving gediend waren, daardoor ook een bijdrage geleverd kon worden aan het in de regeringsverklaring van het kabinet-Zijlstra aangekondigde voornemen na te gaan, hoe in de diverse sectoren van het beleid een vereenvoudiging kon worden aangebracht, die de stijging van uitgavenniveau en personeelsbestand kon beperken. De nota strekte ertoe een beperkte samenvattende inventaris te geven van de problematiek die verbonden zou zijn aan een algehele vereenvoudiging, unificatie en codificatie van de sociale wetgeving.¹²⁰

De vraag, welke wetgeving op sociaal terrein voor eenmaking en vereenvoudiging in aanmerking zou komen, kon men naar mijn oordeel langs twee wegen benaderen; de ene weg daarvoor kon uitgaan van een algemeen begrip sociale wetgeving en alles wat daaronder valt in beginsel in aanmerking te nemen voor de in gang te zetten arbeid; de andere weg was onderling samenhangende delen van de sociale wetgeving op de mogelijkheden van vereenvoudiging en eenmaking te bezien. Hoezeer ik de wetenschappelijke aantrek-

kelijkheid van de eerste methoden beaamde, meende ik dat, zonder daaraan al te zeer te kort te doen, het doelmatiger was de tweede weg te volgen. Dit betekende niet, dat daarbij het gezicht op het geheel verloren mocht worden. Immers, bij de eenmaking en vereenvoudiging van de sociale wetgeving zou de onderlinge samenhang zowel tussen de delen onderling, als tussen de delen en het geheel, voortdurend in het oog gehouden moeten worden.

De keuze van de term sociale wetgeving vereiste enige toelichting. De keuze was, na gedurende tal van decennia gemeengoed te zijn geweest, geleidelijk aan in onbruik geraakt en had plaats gemaakt voor de termen arbeidswetgeving en arbeidsrecht. Het was evenwel een speling der historie, dat het begrip sociale wetgeving, waarmede men in het verleden beoogde aan te duiden de wetgeving met betrekking tot de in loondienst verrichte arbeid en dat juist daarom geleidelijk aan vervangen werd door de begrippen arbeidswetgeving en arbeidsrecht, steeds meer aan actualiteit won, omdat tal van wettelijke maatregelen die in het verleden beperkt bleven tot loontrekkenden, van toepassing werden op anderen dan loontrekkenden en in veel gevallen, zoals bij voorbeeld in de sociale verzekering, op alle burgers. Zo kreeg het begrip sociale wetgeving en het daarmee corresponderende begrip sociaal recht in onze tijd een geheel nieuwe inhoud. Werd in het verleden onder sociale wetgeving en later onder arbeidswetgeving verstaan de wetgeving die betrekking had op de bestaans- en ontwikkelingsvoorwaarden van de arbeidende mens met als rechtsgrond en doelstelling de levensontplooiing van de arbeidende mens en van degenen voor wie hij te zorgen heeft, waarbij het begrip arbeid in hoofdzaak werd beperkt tot arbeid in loondienst, de moderne sociale wetgeving kreeg tot object de sociale bestaans- en ontwikkelingsvoorwaarden van de mens als zodanig, teneinde een zo juist mogelijke mate van gelijkheid van kansen voor iedereen te waarborgen, welke zonder dwang van de wetgever niet uit eigen kracht of in samenwerking met anderen verwezenlijkt kunnen worden. Natuurlijk maakt de arbeidswetgeving daarvan een essentieel onderdeel uit, doch zij is niet meer dan een onderdeel van het geheel. Dat geheel wordt in de moderne rechtsbeoefening door velen gezien als een zelfstandig deel van het recht. Ik waagde mij niet aan een uitputtende definitie. In de pragmatische benadering die mij voor ogen stond, meende ik, dat er wat de hoofdzaak betrof onder begrepen zou moeten worden de arbeidswetgeving, de sociale-zekerheidswetgeving en de gezondheidswetgeving, voor zover deze onderling samenhangen en een materiële eenheid vormden. Dit gold zowel het materiële recht in deze wetgeving, als het formele of procesrecht. Ik was dus van oordeel, dat het streven naar vereenvoudiging, unificatie en codificatie vooralsnog een beperkt streven diende te zijn. Alhoewel ik van oordeel was, dat het wenselijk was in ons land uiteindelijk te komen tot een in een of meer wetboeken te regelen algehele codificatie van de betreffende rechtsstof, meende ik dat de vereenvoudiging en unificatie zou moeten plaatshebben in deelcodificaties, waarbij gelijktijdig een onderzoek zou moeten worden ingesteld, hoe mede in het licht van de ervaring bij die deelcodificaties gekomen zou kunnen worden tot een meer omvattende codificatie.

In de nota herinnerde ik eraan dat de totstandkoming van dit deel van het recht, hetwelk in belangrijke mate nog jong recht is, vergezeld is gegaan van tal van sociale tegenstellingen, die niet hebben nagelaten grote invloed op dit recht uit te oefenen. Met name kan het fragmentarisch karakter van de sociale wetgeving in menig opzicht daarop teruggevoerd worden. Het gebouw van de sociale wetgeving heeft iets weg van een gebouw dat voortdurend in afwijking van de oorspronkelijke architectuur aan verbouwingen onderhevig is geweest, waarbij tal van aan- en uitbouwingen, verhogingen en verbredingen

plaats hebben gevonden. Alhoewel op onderdelen – zoals op dat ogenblik bij voorbeeld met betrekking tot de bepaalde aspecten van de afronding van het stelsel van sociale zekerheid – soms nog uitvoerige discussies gevoerd werden, kon mijns inziens in algemene zin gezegd worden, dat de tegenstellingen met betrekking tot de inhoud van het sociale recht en de felle strijd geleidelijk aan geluwd waren. Daarom leek het moment aangebroken om na te gaan hoe het ingewikkelde, voor de justitiabelen vaak moeilijk begripbare stelsel van de sociale wetgeving, vereenvoudigd, meer doorzichtig en in sommig opzicht ook minder kostbaar gemaakt zou kunnen worden. Daarbij zouden de verschillende onderdelen van het sociale recht, mede in het licht van moderne wetenschappelijke opvattingen, internationale standaarden en internationale ervaringen, zoveel mogelijk vanuit gemeenschappelijke gezichtspunten moeten worden benaderd en tot een eenheid moeten worden gebracht. Ik was van oordeel, dat alles niet in één keer kon en dat wegen van geleidelijkheid zouden moeten worden bewandeld. 'Wanneer men aan de ene kant ziet, dat dit recht verdeeld ligt over publiek- en privaatrecht, dat daarenboven er een verdeling plaats heeft over het wettenrecht en het autonome contractenrecht der burgers, wanneer men voorts ziet dat sommige zaken voor bepaalde groepen bij de wet zijn geregeld en voor andere aan het overleg van belanghebbenden aan de kant van het maatschappelijk leven zijn overgelaten, dan is het duidelijk, dat in veel gevallen zorgvuldige afweging nodig zal zijn van rechtsgrond, doelmatigheid, het historisch geworden en het als vertrouwd ervarene. Zoals opgemerkt, gelden daarbij niet alleen het nationale aspect, maar tevens internationale standaarden, zoals neergelegd in de verdragen van de Internationale Arbeidsorganisatie, in het EEG- en het Benelux-verdrag, in verordeningen en richtlijnen van de EEG, alsmede bij voorbeeld in het Europees Sociaal Handvest en de Europese Code voor sociale zekerheid.' Overigens merkte ik op, dat ik niet op het standpunt stond, dat eenmaking van het recht een einde zou moeten maken aan wenselijke en/of noodzakelijke verscheidenheid zowel ten aanzien van bij voorbeeld verschillende sectoren van het economische leven als ten aanzien van het overheidspersoneel. Integendeel, bij de eenmaking van het recht zou ruimte moeten bestaan voor verscheidenheid van regelingen, die voor verschillende sectoren van het economisch en maatschappelijk leven gewenst zouden zijn. Dit zou enerzijds mogelijk zijn door afzonderlijke regelingen, waar dit strikt noodzakelijk is, doch evenzeer door bij delegatie nadere gedifferentieerde regelingen mogelijk te maken, dan wel zodanige regelingen over te laten aan autonoom contractenrecht, mits dit aan bepaalde eisen zou voldoen. De eenmaking van het recht zou er toe moeten leiden, dat de eenmaking van regelingen beperkt zou blijven tot het noodzakelijke en dat zowel daarbinnen als daarbuiten de sociaal wenselijke verscheidenheid tot haar recht zou kunnen komen. Daarmede werd niet gezegd, dat ik alle verscheidenheid, die op basis van de bestaande wetgeving mogelijk was, als ideaal beschouwde. Integendeel, er waren ook differentiaties in het sociale recht, waarvan zin en betekenis nauwelijks geargumenteed konden worden. Wanneer oprecht en met kracht gestreefd zou worden naar een eenmaking van het sociale recht, zouden sommige historisch gegroeide regelingen niet onverkort kunnen worden gehandhaafd, maar dat was niets nieuws; ook bij de reeds in gang zijnde unificatie was daarvan sprake. Dit gold overigens zowel nationaal als internationaal. Voor wat het nationale recht betrof, kon erop gewezen worden dat in de sociale verzekering na de invoering van de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering op 1 juli 1967 een overzichtelijk geheel van ook onderling op elkaar afgestemde sociale verzekeringswetten tot stand zou zijn gekomen. Aan de ene kant golden dan de vier belangrijke arbeidersverzekeringswetten, namelijk de arbeidsongeschiktheidsverzekering, de zieken-

geldverzekering, de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering en de kinderbijslagverzekering voor loontrekkenden; aan de andere kant zouden gelden de vier volksverzekeringen, namelijk de algemene ouderdomsverzekering, de algemene weduwen- en wezenverzekering, de algemene kinderbijslagverzekering en – na haar totstandkoming – de volksverzekering voor zware geneeskundige risico's. De Ziekenfondswet nam een afzonderlijke plaats in. Wanneer de vier genoemde arbeidersverzekeringen in grote lijn gekenschetst konden worden als een overzichtelijk geheel van ook onderling op elkaar afgestemde wetten, moest daarbij ook gedacht worden aan de wetten, die als het ware de vereenvoudigende en coördinerende schakels tussen deze arbeidersverzekeringen vormden. De Coördinatiewet Sociale Verzekering werkte zoveel mogelijk aansluitend aan de loonbelasting, voor het terrein van de arbeidersverzekeringen het begrip loon gecoördineerd uit. Ook verdiende de Organisatiewet Sociale Verzekering in dit verband vermelding. De Nederlandse sociale verzekering had – alhoewel nog veel wensen ter zake bestonden – voorts in vergelijking tot tal van andere landen een betrekkelijk eenvoudige uitvoeringsorganisatie. In grote lijnen kon gezegd worden, dat in ons land de uitvoering van de volksverzekeringen was toevertrouwd aan de Sociale Verzekeringsbank en de Raden van Arbeid, en de uitvoering van de arbeidersverzekeringswetten aan de bedrijfsverenigingen. Op het terrein van de volksverzekeringen was de vereenvoudiging al heel sterk doorgevoerd. Deze verzekeringen kenden praktisch eenzelfde kring van verzekerden en werden door dezelfde organen uitgevoerd. De premiepercentages werden weliswaar afzonderlijk vastgesteld, doch de heffing en invordering geschiedde in één bedrag door de rijksbelastingdienst, die ook de premieheffing verzorgde voor de Kinderbijslagwet voor loontrekkenden. Zoals bekend werd van verschillende zijden een zodanige uitbreiding van de AKW bepleit, dat daardoor de beide andere kinderbijslagwetten overbodig zouden worden. Hoewel derhalve al veel op het terrein der sociale verzekering was bereikt, zou een verdergaande coördinatie en unificatie noodzakelijk zijn. Zo kon bij voorbeeld gewezen worden op de unificatie van de kring der verzekerden. In het kader van de arbeidsongeschiktheidsverzekering werd het voorshands mogelijk een verdergaande unificatie van de kring der verzekerden te bereiken, niet alleen tussen de arbeidsongeschiktheidsverzekering zelf en de ziekengeldverzekering, maar ook tussen deze verzekeringen, de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering en de kinderbijslagverzekering voor loontrekkenden. Bovendien zou deze unificatiegedachte zoveel mogelijk doorgevoerd moeten worden tussen deze arbeidersverzekeringen en de loonbelasting. In dit verband wees ik op de Wet tot onderlinge aanpassing van de sociale verzekeringswetgeving en de nieuwe belastingwetten. Het terrein der sociale verzekering leek mij dan ook bij uitstek geschikt om met een verdergaande integratie en codificatie een aanvang te maken.

Internationaal waren er soortgelijke ontwikkelingen, niet alleen omdat wat zich bij ons voordeed, zich ook elders ontwikkelde, maar ook doordat in internationale verdragen in toenemende mate het oog gericht werd op het geheel, naast de toereikendheid van onderdelen, en bovendien door de ontwikkeling van minimumnormen. Zo hadden wederkerigheidsverdragen op het gebied der sociale verzekering betrekking op het *gehele* terrein der sociale zekerheid en werden zowel in ILO-verdragen (Verdrag nr. 102 betreffende minimumnormen van sociale zekerheid en Verdrag nr. 117 inzake doelstelling en basisnormen van een sociaal beleid) als in de hierboven bedoelde verdragen ter zake van het Europees Sociaal Handvest en de Europese Code voor sociale zekerheid, minimumstandaarden ontwikkeld. Ook de sociale harmonisatie in EEG-verband zou zich, afgescheiden van de onderwerpen die nadrukkelijk in het EEG-verdrag waren geregeld, zoals de gelijke beloning

van mannen en vrouwen en de rechtspositie van migrerende arbeiders, overeenkomstig het besluit van de ministerraad van 19 december 1966 meer in de richting van rechtsnormen en (minimum)normen gaan ontwikkelen, dan in de richting van een algemene materiële harmonisatie.

De nota behandelde vervolgens enkele historische aspecten van de sociale wetgeving, waaronder de rechtsgrond, omvang en doel der wetgeving; de aard der rechtsregels; de organisatievormen in de sociale wetgeving; de handhaving der sociale wetgeving en de betekenis van de ontwikkeling van het internationale recht voor de ontwikkeling van de sociale wetgeving. Daarna werd een systematisch overzicht gegeven van de sociale wetgeving. De nota besloot met een korte beschouwing over de methoden van unificatie en codificatie.

Reeds had ik duidelijk gemaakt, dat het streven naar vereenvoudiging, unificatie en codificatie vooralsnog een beperkt streven diende te zijn. Alhoewel ik meende dat de uiteindelijke totstandkoming van een sociaal wetboek wenselijk was, stond ik op het standpunt, dat de vragen van wenselijkheid en mogelijkheid definitief beter beantwoord konden worden, als de arbeid met betrekking tot de vereenvoudiging, unificatie en codificatie een eind zou zijn voortgeschreden. Dit betekende intussen niet, dat bij deelcodificatie het geheel en het onderling verband der delen uit het oog zouden mogen worden verloren. Immers, als de deelcodificaties alleen vanuit de gezichtshoek van de afzonderlijke materies zouden plaatshebben, zou samenvoeging alleen tot samengevoegde en niet tot geïntegreerde en onderling samenhangende wetgeving leiden. Terecht was tegen de opzet van sommige buitenlandse wetboeken als bezwaar ingebracht, dat onderling niet samenhangende materies alleen maar in één wettelijk kader waren samengebracht. Daaraan bestond mijns inziens geen behoefte. Het ging er veeleer om, een werkelijk onderling samenhangend geheel in een wet (wetboek) onder te brengen. Derhalve zou van meet af aan de arbeid tweevoudig gericht moeten zijn, namelijk op het doordenken van gemeenschappelijke begrippen, beginselen, procedureregels, handhavingsnormen, elementen voor organisatievormen en dergelijke enerzijds en anderzijds op het leggen van een verband in de wetgeving tussen materies die werkelijk samenhangen. De eerste arbeid zou eventueel later kunnen uitmonden in een zogenaamd algemeen deel, de tweede zou zodanig moeten plaatshebben, dat zij noch kunstmatig was, noch geweld zou doen aan de juist in het sociale recht zo noodzakelijke differentiatie. Bij de eerste arbeid zouden ook de problematiek van de sociale rechtspraak en die van het sociale strafrecht betrokken kunnen zijn. Voor het geheel gold, dat in toenemende mate de problematiek centraal zou komen te staan van regelingen geldende voor het gehele volk, regelingen voor alle werknemers of andere groepen, hetzij binnen de werknemersgroep (ambtenaren), hetzij zelfstandigen. Ik meende overigens, dat uit een oogpunt van systematiek de voorkeur verdiende het criterium voor de deelcodificaties te leggen in eerste aanleg niet bij de verschillende groepen waarvoor de regelingen golden, maar bij de verschillende materies.

Ik meende dat in de systematiek welke betracht moest worden bij de vereenvoudiging, modernisering en codificatie van het sociale recht, een andere weg bewandeld moest worden dan bij de vernieuwing van het Burgerlijk Wetboek. Ik herinnerde daarbij met name aan de procedure van in de Kamer besproken vraagpunten. Ik meende, dat die procedure voor de herziening van een bestaand wetboek een uitstekende was. Bij de vereenvoudiging van het sociale recht ging het er evenwel niet om een bestaand wetboek of bestaande wetten te toetsen aan de wenselijkheid deze aan te passen aan nieuwe behoeften. Het ging dus niet primair om het scheppen van in materieel opzicht nieuw recht, maar om vereen-

voudiging en modernisering van het bestaande. Ongetwijfeld zouden, daar de sociale wetgeving op sommige terreinen minder afgerond was dan op andere, bepaalde materies nadere of nieuwe regeling behoeven. Dit viel mijns inziens als zodanig buiten de arbeid, verbonden aan de bedoelde vereenvoudiging van de wetgeving. Daar waar de wetgeving materieel herzien zou moeten worden en die herziening een belangrijke maatregel op sociaal-economisch gebied inhield, zou daarover aan de SER advies gevraagd moeten worden. In dit verband herinnerde ik aan de adviesaanvraag aan de SER inzake de materiële vereenvoudiging der sociale verzekering. Uiteraard zou er naar gestreefd moeten worden, waar mogelijk, de vereenvoudiging en eventuele vernieuwing onderling op elkaar af te stemmen. Waar dat niet mogelijk was, zouden met betrekking tot vernieuwing afzonderlijke wettelijke maatregelen vooraf kunnen gaan aan de totstandkoming van deelcodificaties.

Wat de procedure van de vereenvoudigingsarbeid betrof, zou op korte termijn een staatscommissie in het leven moeten worden geroepen, die in de eerste plaats tot taak zou krijgen zich te bezinnen op algemene beginselen welke aan het geldende sociale recht ten grondslag liggen, met inbegrip van het sociale-organisatie-, beroeps- en strafrecht; voorts na te gaan of het mogelijk zou zijn te komen tot deelcodificatie in de zin van de totstandkoming van een aantal algemene wetten, zoals een algemene wet arbeidsvoorziening, een algemene wet arbeidsomstandigheden, een algemene wet arbeidsvoorwaarden, een algemene wet sociale verzekering; en tenslotte na te gaan op welke wijze overigens in de sociale wetgeving voorkomende samenhangen op de meest juiste en doelmatige wijze in de wetgeving zouden kunnen worden verankerd.

Alhoewel het in 1967 optredende kabinet-De Jong, waarin Roolvink mijn opvolger zou worden, niet opteerde voor de brede aanpak die ik voorstond, zou het in de latere jaren toch wel werken in de door mij beoogde richting. Zelf kreeg ik in 1967 de opdracht voorstellen te ontwerpen met betrekking tot de vereenvoudiging en codificatie van de sociale zekerheidswetgeving, begeleid door een staatscommissie, eveneens onder mijn voorzitterschap. Dat zou leiden tot drie voorontwerpen, namelijk het voorontwerp van Wet houdende algemene bepalingen voor de sociale zekerheidswetgeving, het voorontwerp-Prestatiewet sociale zekerheid en het voorontwerp-Financieringswet sociale zekerheid. Verder deed de staatscommissie het voorstel de drie voorontwerpen te integreren in één voorontwerp-Algemene wet sociale zekerheid, waarvoor een uitgewerkte opzet werd aangereikt.

Belangrijke uitgangspunten van het voorontwerp-Prestatiewet verwerkte het kabinet-Lubbers in de Stelselherziening sociale zekerheid, en het voorontwerp-Financieringswet sociale zekerheid werd verwerkt bij de belastingvoorstellen-Oort. De Raad van State en in zijn voetspoor de staatscommissie in haar eindrapport achtte dit onvoldoende en vroeg om verdergaande vereenvoudiging en codificatie overeenkomstig de voorstellen van de staatscommissie. Maar ook kwam er een Arbeidsomstandighedenwet en een Arbeidsvoorzieningenwet tot stand. Misschien kom ik in een latere studie nog eens op deze ontwikkelingen terug.

Was in de nota-Vereenvoudiging sociale wetgeving vooral de vereenvoudiging en codificatie van de wetgeving aan de orde, ook op het terrein van de organisatie en de uitvoering, vooral van de sociale zekerheid, bestond mijns inziens dringend behoefte aan vereenvoudiging. Daartoe zond ik op 10 februari 1967 een adviesaanvraag aan de SER, die tot op de dag van vandaag een rol in de discussie over deze materie zou blijven spelen. — — — 121

De SER bleek met deze adviesaanvraag veel problemen te hebben. Een van de belangrijkste redenen daarvoor was mijns inziens, dat de sociale partners, die voor tweederde de SER bemanden, ook de belangrijkste bestuurders van de uitvoeringsorganisaties van de sociale zekerheid uitmaakten en ook een leidinggevende rol vervulden in de SVr en de Ziekenfondsraad. Na een aantal jaren niets gedaan te hebben besloot de SER een advies over de mogelijke alternatieven te laten uitbrengen door de Organisatiebureaus Berenschot en Bosboom & Hegener (in de wandeling al gauw Berenbos genoemd). Na het alternatievenrapport kwam er een eindrapport, waarbij geleidelijk aan het accent meer kwam te liggen bij de zogenaamde stelselherziening dan bij de vereenvoudiging van de organisatie en de andere punten uit de adviesaanvraag. Het laatste werd een gebed zonder einde met een nieuwe adviesaanvraag aan de SER en een daarop volgend advies. Tenslotte vond onmiddellijk voor het afscheid van staatssecretaris De Graaf in 1989 een oriënterende discussie in de Tweede Kamer plaats over een voorontwerp-Organisatiewet sociale verzekering, waarover de SER nog voor de zomer van 1990 een advies zou uitbrengen. Het was toen al ruim 23 jaar na mijn adviesaanvraag aan de SER.

Laatste optreden in parlement

Voorafgaand aan de indiening van de nota-Vereenvoudiging sociale wetgeving en de adviesaanvraag van 10 februari 1967 verdedigde ik voor de laatste maal mijn begroting in de Eerste Kamer. Verschillende senatoren maakten opmerkingen over mijn mogelijke vertrek. Zo wenste Steenkamp (KVP) mij hulde te brengen voor de succesvolle wetgevende arbeid, die ik achter de rug had. 'Dit succes', zo zei hij, 'is, meen ik, met name bepaald door het feit, dat dr. Veldkamp zijn uitzonderlijke werkkraacht paart aan een sterke politieke intuïtie en dat hij daarnaast een diepe sociale bewogenheid heeft geënt op zijn grote kennis van zaken. Mag ik mijn hulde inkleden in een woord van Thorbecke, dat ik dezer dagen vond en dat Thorbecke schreef bij het begin van zijn "Na rede", deel VI, van zijn parlementaire redevoeringen. Thorbecke zegt daar, dat de politicus dikwijls het zekere en duurzame laat varen voor het wisselvallige, maar, zo zegt Thorbecke verder, wij kunnen hervormers zijn, wij kunnen gedachten verwezenlijken, die verder brengen; ons doen kan de weg voor nieuwe krachten banen en misschien een volk tot een hogere trap van ontwikkeling voeren. Voor zoveel dat na ons mocht blijken, is ons werk blijvend. Mijnheer de Voorzitter! Ik dacht dat met name de huidige minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, terugziende op zijn arbeid, deze woorden van Thorbecke tot de zijne zou mogen maken.'

De Gaay Fortman (ARP) zei het volgende: 'Mijnheer de Voorzitter! Staat de minister op vertrekken? Hij wekt in ieder geval de schijn, dat hij na de verkiezingen niet als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid zal terugkeren, en met een burgerrechtelijke term zou men zelfs kunnen zeggen, dat hij een toerekenbare schijn wekt. De parlementaire geschiedenis is echter vol van voorbeelden van ministers, die bij naderende verkiezingen of bij een kabinetscrisis vertelden, dat zij nooit of te nimmer bereid waren, het ambt weer op zich te nemen, maar die, wanneer het hun werd gevraagd, het onmiddellijk weer deden. Wij zullen dus moeten afwachten en mij lijkt het verstandig de glazen voorshands nog niet te heffen voor een goede dronk op al het goede, dat de minister heeft gedaan, hoewel ik gaarne, wanneer dit in werkelijkheid gebeurt, daarbij aanwezig zal zijn. In ieder geval, in de huidige omstandigheden is er geen reden om principiële beschouwingen te houden over de sociale politiek. Ik vind dat jammer, want het is altijd een plezier ge-

weest, met deze minister van gedachten te wisselen, daar hij op deskundige en hoffelijke wijze het debat voert.'

En Kloos (PvdA) merkte op: 'Mijnheer de Voorzitter! Verschillende sprekers die mij zijn voorafgegaan hebben aangeduid, dat er wellicht bij deze minister plannen bestaan om zich wat uit het politieke leven terug te trekken. Dat is misschien niet zo onverstandig na een lange periode van intensieve, wetgevende arbeid, waarbij op het eind ook stellig enige sporen van vermoeidheid te onderkennen zijn geweest; een niet zo erg gelukkige greep ten aanzien van het eigen risico, het huisartsenconflict en de laatste fase van de loonpolitiek. Ik voeg er ogenblikkelijk aan toe, dat deze dingen toch worden overschaduwd door een indrukwekkende reeks prestaties op wetgevend terrein. Ik behoef maar de WAO te noemen om dat te onderstrepen. De minister is stellig een van de architecten van het gebouw van sociale zekerheid, dat er overigens zo langzamerhand wel een klein beetje wanordelijk gaat uitzien. Een beetje stroomlijnen zou bepaald geen kwaad kunnen. Dat vraagt heel veel tijd, vooral voor een minister die bijzonder actief is. Misschien moet daarom dat probleem van die stroomlijning, dat herscheppen van het gebouw van sociale zekerheid tot een architectonische eenheid, worden aangepakt door iemand, die niet direct belast is met allerlei zorgen, die een minister heeft. Er zijn niet zo verschrikkelijk veel deskundigen, die daartoe in staat zijn en ik dacht dat een van de weinigen, die het wel zou kunnen degene was met wie wij op het ogenblik deze discussie voeren.'

Aan het einde van mijn antwoord had ik behoefte het volgende te zeggen. 'Ik ben nu gekomen aan het slot van mijn betoog en, naar het zich laat aanzien, aan het einde van mijn laatste begrotingsrede bij de vijftiende begroting die ik in deze Kamer mag verdedigen. Veel vriendelijke woorden zijn tot de staatssecretarissen en mij gericht. Beide staatssecretarissen zullen er begrip voor hebben, dat ik alle leden die zo persoonlijk tot mij hebben gesproken hartelijk wil danken voor de wijze waarop zij dat hebben gedaan. Ik begin dan bij de geachte afgevaardigde mejuffrouw Vuylsteke, wier woorden voor mij een verademing waren na de wat vlakke kritiek van de heren Querido en Kranenburg, welke kritiek overigens vooraf werd gegaan door woorden van waardering. Ik ben bijzonder erkentelijk voor de hartelijke woorden, waarmee de geachte afgevaardigden de heren Van Wingerden, Steenkamp, Van de Vliet, De Gaay Fortman, Geuze en Kloos mijn bijdrage aan het sociale beleid hebben willen schetsen. De ervaren politicus, de geachte afgevaardigde de heer De Gaay Fortman, wil het glas niet te vroeg heffen op mijn afscheid. Daarin heeft hij gelijk. Het is ook nog niet zover, want met de kabinetsformatie mee – naar redelijke schatting, in Nederlandse verhoudingen – hebben wij nog wel een aantal maanden. Het komt echter wel zover. Dan zal het genoeg, waarvan de geachte afgevaardigde de heer De Gaay Fortman sprak, geheel wederkerig zijn, zoals het dat altijd was en is in onze sedert jaren buiten en binnen de Kamer bestaande contacten. Ik hoop intussen binnen de gezichtskring te blijven. Op dit brede terrein – de geachte afgevaardigde de heer Kloos gewaagde ervan – blijft zoveel te doen, waaraan een minister eenvoudig niet kan toekomen. De geachte afgevaardigde de heer Steenkamp heeft mij toegesproken met een woord van Thorbecke. Ik wil, na deze Kamer nog eens te hebben bedankt voor het constructieve overleg dat ik altijd met haar mocht hebben, graag eindigen met een woord van iemand, met wie velen van ons in deze Kamer zich verwant voelen, namelijk prof. Levenbach. Dit woord van Levenbach over de wetenschappelijke jurist is van een veel verdere strekking. Ik moge de slotoverpeinzing uit zijn afscheidscollege van 8 oktober 1966 citeren: "De wetenschappelijke jurist, die zich met het vinden van recht en rechtsbegrippen bezighoudt, is nooit objectief in die zin, dat hij alleen buiten hem staande feiten waar-

neemt, rangschikt en dan in een theorie verklaart. Hij moet wel steeds objectief zijn in de zin van eerlijk omgaan met de beschikbare feiten, onbaatzuchtig, persoonlijk, onafhankelijk van de betrokken belangen en zonder vooringenomenheid voor of tegen de betrokken personen. Hij is ook objectief gebonden aan bepaalde maatschappelijke werkelijkheid, die hij kennen moet en aan bepaald gezag van voorschriften. Maar recht vinden is niet enkel waarnemen, meten en formele sluitredenen toepassen, doch wikken en wegen en daarna een beslissing nemen. Er komt altijd een ogenblik, waarop de zogenaamde objectieve gegevens en bindingen niet volkomen afdoende zijn en de jurist moet kiezen. Hij mag niet eerst kiezen en dan bewust de gegevens en bindingen naar zijn persoonlijke voorkeur fatsoeneren. Dan immers zoekt hij zichzelf en niet het recht. Maar recht vinden is nimmer enkel een zuiver verstandelijk afleiden, een juridische techniek, laat staan een spel van woorden, al zit dat er allemaal mede in. Het raakt altijd ook ons geweten. Recht vinden is steeds creatieve arbeid en heeft daarbij met onze persoonlijke verantwoordelijkheid te maken. En het is dan de zin voor gerechtigheid, die de beoefenaar van het recht leiden moet. Maar de gerechtigheid zelf is nimmer volledig in een schema te vangen of volledig onder woorden te brengen.” Ik heb, Mijnheer de President, in de achter mij liggende politieke jaren ervaren, dat Levenbachs woorden, die ik graag geheel tot de mijne maak, ook voor de politicus gelden. Alleen wanneer hij daarnaar handelt, is de politicus in staat, te doen wat Levenbach zijn oud-leerlingen voorhoudt en wat de eerste taak van elke politicus behoort te zijn: “behoedt bovenal de gerechtigheid”!

Met een gevoel van weemoed, maar tegelijk met een gevoel van grote voldaanheid, verliet ik na de handen van vele senatoren gedrukt te hebben het kamergebouw.

Ambteloos burger

Dit gebeurde op 1 februari 1967. Veertien dagen later zouden de verkiezingen plaatshebben, waarbij de KVP ten dele onder invloed van de nacht van Schmelzer acht zetels en de PvdA zes zetels verloor. De ARP won door het ‘Zijlstra-effect’ (Wim Kan, ‘Jelle zal wel zien’), twee zetels. Op de verkiezingsavond toonde De Quay zich juist hierover verrukt, zonder enig gevoel voor de situatie in de KVP.

Omdat ik mij niet beschikbaar had gesteld voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer en ook niet in een nieuw kabinet wilde optreden, was ik ook niet erg actief bij de verkiezingspropaganda. Ik beperkte mij tot enkele verkiezingsredevoeringen. Een daarvan vond plaats in een traditioneel KVP-bolwerk in het Westland, dat mij in een bijeenkomst, die onder leiding stond van de latere KVP-minister en staatsraad prof. Gerard Veringa, een ovationeel afscheid bezorgde.

Ruim anderhalve maand scheidde ons nog van het optreden van het nieuwe kabinet-De Jong op 4 april 1967. Het kabinet-Zijlstra hield zich strikt aan de regel van het ‘afdoen van lopende zaken’. Zelf had ik, in die beperking, geen zaken meer in het parlement.

Schmelzer consulteerde mij een aantal malen in het kader van de kabinetsformatie, in het bijzonder over de bezetting van Sociale Zaken en Volksgezondheid.

Op 4 april 1967 droeg ik mijn portefeuille over aan mijn opvolger Roolvink. Alhoewel ik zelf gekozen had te stoppen, deed het mij toch nog al wat afscheid te nemen van het departement, waaraan ik zoveel dierbare herinneringen, vooral ook met de mensen, had. ’s Avonds dineerden de afgetreden bewindslieden in restaurant Royal in een ongedwongen sfeer. Ik reed als ambteloos burger naar huis.

Noten

- 1 J. van den Berg, *De anatomie van Nederland* (Amsterdam 1967) p. 8.
- 2 Zie J. Zijlstra, *Per slot van rekening, memoires* (Amsterdam en Antwerpen 1992).
- 3 Zie bijvoorbeeld P. F. Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973* ('s-Gravenhage 1982) p. 193 en de op p. 193 aldaar vermelde noot 33.
- 4 De gehele brief van Romme d.d. 26-12-1961 was bijgevoegd bij het manuscript. Hier is slechts de relevante passage opgenomen.
- 5 Het betreft hier de formatie-Schmelzer van 18 oktober tot 3 november 1966, na de val van het kabinet-Cals, waarin Schmelzer een kabinet probeerde te vormen met P.J.S. de Jong als premier. Uiteindelijk kwam het kabinet-Zijlstra tot stand.
- 6 J.A. Ponsioen en G.M.J. Veldkamp (red.), *Welvaart, Welzijn en Geluk. Een katholiek uitzicht op de Nederlandse samenleving* (Hilversum 1960) Deel I, *Visie en uitbouw*; Afdeling I, Verantwoording en uitbouw en Afdeling II, Aspecten van de sociale werkelijkheid; Deel II, waarin opgenomen Afdeling III, Vernieuwing in het sociale leven; J.A. Ponsioen, W.K.N. Schmelzer en G.M.J. Veldkamp (red.), *Welvaart, Welzijn en Geluk. Een katholiek uitzicht op de Nederlandse samenleving* (Hilversum 1963) Deel III, waarin opgenomen Afdeling IV, Christelijke economische politiek; Deel IV, waarin opgenomen Afdeling V, Sociaal Culturele Beleidsvragen; Deel V, waarin opgenomen Afdeling VI, Internationale samenwerking, opdracht en mogelijkheid en Deel VI, waarin opgenomen Afdeling VII, Samenvatting der Beleidslijnen.
- 7 Verwezen zij voorts naar de verzamelde geschriften: G.M.J. Veldkamp, *Groepsproblemen in een veranderde samenleving* (Bussum 1956); G.M.J. Veldkamp, *Economische orde en sociale politiek* (Leiden 1957); G.M.J. Veldkamp, *Sociaal palet. In het spanningsveld van economische en sociale politiek* (Utrecht en Antwerpen 1964); G.M.J. Veldkamp, *Sociale triptiek. Verantwoording en achtergronden van een beleid* (Den Haag 1968) en G.M.J. Veldkamp, *Sociaal en gerecht. Een selectie opstellen uit het werk van Prof. Dr. G.M.J. Veldkamp van 1946-1986* (Alphen aan de Rijn 1986).
- 8 Veldkamp was achtereenvolgens lid (1968-1975) en voorzitter (1976-1990) van de redactie van SMA.
- 9 G.M.J. Veldkamp, *Sociale zekerheid en persoonlijke verantwoordelijkheid*, Brochure KVP (Den Haag 1949); G.M.J. Veldkamp, 'Het subsidiariteitsbeginsel in de Nederlandse sociale wetgeving en de sociale politiek (ontwikkeling tot publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie)' in: *Bedrijfsorganisatie waarom en hoe* ('s-Gravenhage 1948).
- 10 Minister A.C. de Bruijn was in het derde kabinet-Drees (1952-1956) minister zonder portefeuille belast met zaken betreffende de Publiekrechtelijk Bedrijfsorganisatie en Bezitsvorming.
- 11 Brabantia Nostra was een beweging van katholieke intelligentia, opgericht in 1935, die zich ten doel stelde het eigen karakter en bewustzijn van Brabant te bewaken. Ze droegen hun ideeën uit in het gelijknamige tijdschrift.
- 12 Weggelaten is de passage in de memorie van antwoord waarin die toezegging werd gedaan. Zie hiervoor *HTK* 1952-1953, Bijl. A, 2800-X, Rijksbegroting voor het departement van Economische Zaken voor het dienstjaar 1953, nr. 9, MvA, p. 20.
- 13 Niet opgenomen is een verdere uitwijding over de Middenstandsnota. Voor de nota zie *HTK* 1953-1954, Bijl. 3378, Middenstandsnota 1954.
- 14 Zie voor een tamelijk volledig overzicht van de persreacties: 'Waarheen met de middenstand? De Middenstandsnota 1954, bezien in het licht der feiten en mogelijkheden', in: *De Kroniek van het ambacht*, 8 (1954) nr. 2/3; zie ook het speciaal aan de nota gewijde nummer van *ESB* 39 (1954) nr. 1917, p. 163-180.
- 15 *De middenstandspolitiek in de landen van klein Europa* (Den Haag 1958) met een ten geleide van G.M.J. Veldkamp.
- 16 De Commissie Opvoering Produktiviteit, meestal commissie-Berger genoemd naar haar voorzitter (tevens voorzitter van het College van Rijksbemiddelaars), hield zich voornamelijk bezig met pro-

- blemen van werkclassificatie, ploegenarbeid en dergelijke. De commissie bestond uit vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven en de overheid en werd ingesteld na de loonronde van 1 januari 1950.
- 17 HTK 1955-1956, Bijl. A, 4100-X, Rijksbegroting voor het departement van Economische Zaken voor het dienstjaar 1956, nr. 7, Bijlage V van de MvT, Nota inzake het toerisme en het vreemdelingenverkeer, p. 1-9.
- 18 De taak omvatte in de praktijk die zaken die onder het Directoraat voor Middenstand en Toerisme vielen. Daartoe behoorden ook de aangelegenheden van het grootwinkelbedrijf, het toerisme, de Handelsregisterwet en de Handelwet, de bemoeienissen met de Kamers van Koophandel en Fabrieken, het IJkwezen en de makelaardij.
- 19 Zie H.W. Wertheimer, 'Het Veldkamp artikel in de Benelux merkenwet' in: *Sociaal Economische Wetgeving* (1970) p. 498 e.v.
- 20 F.J.F.M. Duynstee, *De kabinetformaties 1946-1965* (Deventer 1966) p. 86 e.v. en Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak. De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958* (Leiden 1986) p. 204 e.v.
- 21 Bedoeld is de Fakkeldragersdag van 24 november 1958 waarop fractievoorzitter Burger van de PvdA een zevental eisen voor steun aan het kabinet stelde. (Vgl. Duynstee, *Kabinetformaties 1946-1965*, p. 188.)
- 22 P.H. van Zeil (CDA) was in het derde kabinet-Van Agt (mei-nov. 1982) zowel staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid als staatssecretaris van Economische Zaken.
- 23 Ch.J.M.A. van Rooy, *Eenige aantekeningen over den Indischen stadsgemeenteburgemeester in vergelijking met den burgemeester in Nederland* (Amsterdam 1938).
- 24 Voor de discussie over de synthese tussen overheidsvoorzieningen en sociale verzekeringen zie o.a.: M.G. Levenbach, 'Sociale zekerheid', *Sociaal Maandblad* (1947); G.M.J. Veldkamp, *Staatspensioen of ouderdomsverzekering. Congres van de Bond voor Staatspensionering* (z.p. 1950); C.P.M. Romme, *Staatspensioen en ouderdomsverzekering* (Den Haag 1950); A.N. Molenaar, 'Naar overeenstemming. Naar aanleiding van C.P.M. Romme, "Staatspensionering of ouderdomsverzekering"', *Sociaal Maandblad Arbeid* 7 (1952) nr. 5, p. 114-117. Volgens Veldkamp waren 'de over en weer gehanteerde gedachten voor Suurhoff, daarbij gesteund door het PvdA-kamerlid J. Berger, voldoende om zijn voor de Nederlandse sociale zekerheid baanbrekende ontwerp-Algemene ouderdomsverzekering te onderbouwen. Dit ontwerp vond zowel genade in de ogen van de voorstanders van een staatspensioen, omdat namelijk een algemene ouderdomsverzekering in het leven werd geroepen, waarvoor door alle ingezetenen een heffing betaald en door de belastingdienst geïnd zou worden, als voor de voorstanders van verzekering, die in de heffing die door de belastingdienst geïnd zou worden een premie zagen voor een ouderdomsverzekering, waaruit een ouderdomspensioen betaald zou worden. Van daaruit kon het stelsel van volksverzekering zoals wij dat in Nederland tot ontwikkeling hebben zien komen zich verder uitbreiden.' (citaat volgens manuscript-Veldkamp).
- 25 H.J. Hofstra, *Socialistische belastingpolitiek* (Amsterdam 1946).
- 26 W.H. van den Berge was vóór 1953 directeur-generaal voor de Belastingen; van 1953-1956 staatssecretaris van Financiën; van 1956-1959 regeringscommissaris voor de Belastingen en van 1959-1965 weer staatssecretaris, achtereenvolgens bij minister Zijlstra en minister Witteveen.
- 27 De precieze formulering van de vraag in het VV is hier weggelaten, zie hiervoor HTK 1959-1960, Bijl. A, 5700-X, Rijksbegroting voor het departement van Economische Zaken voor het dienstjaar 1960, nr. 9, VV en MvA, p. 32.
- 28 *Ibidem* voor de MvA.
- 29 Voor de gehele tekst zie HTK 1959-1960, p. 3085-3086.
- 30 *Ibidem*, p. 3111.
- 31 De rede van 17 dec. 1959 is gepubliceerd in Veldkamp, *Sociaal palet*, p. 150 e.v.
- 32 De rede van 4 okt. 1959 is gepubliceerd in *Ibidem*, p. 165 e.v.
- 33 De rede van 29 januari 1960 is gepubliceerd in *Ibidem*, p. 41 e.v. Voor het laatste - ter gelegenheid van het in 1970 gehouden vijftig jarig bestaan van de Vereniging van Raden van Arbeid - gehouden Congres voor Sociale Verzekering zouden W. Hoefnagels en Veldkamp preadviseren.
- 34 Weggelaten zijn uitgebreide passages uit HTK 1959-1960, Bijl. 5819, Middenstandsnota 1959.

- 35 Woord en wederwoord van respectievelijk M. Bakker (CPN) en G. Veldkamp niet opgenomen zie *HTK* 1959-1960, p.3977 en 3981.
- 36 Niet opgenomen zijn gedeeltes uit de nota-Reclametelevisie. Zie voor de nota die werd uitgegeven als brochure: *Nota van de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen mr. Y. Scholten en van de staatssecretaris van Economische Zaken inzake reclametelevisie ingediend bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 22 februari 1961* (Den Haag 1961).
- 37 De hier weggelaten rede van 9 maart 1961 is opgenomen in: Veldkamp, *Sociaal palet*, p. 124 e.v.
- 38 Weggelaten is een uitwijding over de reis naar Egypte.
- 39 Niet opgenomen is een uitgebreide weergave van de besprekingen te Bangkok en de weergave van de besprekingen en bezoeken van de economische missie in 1960 naar Liberia.
- 40 Veldkamp maakte hier nog melding van de representatie op belangrijke beurzen, ondermeer te München en Padua, en de ontvangst van buitenlandse missies in Nederland.
- 41 Voor de openbare behandeling in eerste termijn zie: *HTK* 1960-1961, p. 4185-4235.
- 42 Weggelaten werd de discussie tussen Berger en Veldkamp. Zie hiervoor *HTK* 1960-1961, p. 4249.
- 43 Zie verder *HTK* 1960-1961, p. 4250-4251.
- 44 *Ibidem*, p. 4252-4253.
- 45 De genoemde notitie is hier niet opgenomen.
- 46 Zie *HTK* 1961-1962, p. 3265-3266.
- 47 *Ibidem*, p. 3270 en 3280.
- 48 *Ibidem*, p. 3290.
- 49 *HTK* 1961-1962, Bijl. A, 6500-XV, Rijksbegroting voor het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor het dienstjaar 1962, nr. 2, MvT, p. 1-5.
- 50 Voor interpellatie-Baart zie *HTK* 1961-1962, p. 268 e.v. Niet opgenomen is een korte reactie op het betoog van mevrouw G.V. van Someren-Downer (VVD).
- 51 Zie *HTK* 1961-1962, p. 3701-3753.
- 52 Veldkamp verwees hier nog naar het amendement van mevrouw D. Heroma-Meilink (PvdA) om de mogelijkheid van groepsregelingen te schrappen, een gedachte die hem aansprak 'maar wij hadden een voor mij bevredigende kabinetsafpraak gemaakt en het leek mij niet goed, dat ik de discussie opnieuw zou oprakelen'. Verder verwees Veldkamp nog naar het betoog van mejuffrouw Ten Broecke Hoekstra (VVD) met betrekking tot de departementale herindeling van Sociale Zaken en Volksgezondheid en Maatschappelijk Werk. Zie hiervoor met name *HTK* 1962-1963, p. 3942-3943.
- 53 Uitvoerige passages, waarin werd teruggegrepen op de *Handelingen* en de bijlagen bij de *Handelingen*, over de discussie tussen minister en Kamer met betrekking tot de kwestie van de quasi-weduwe zijn hier niet opgenomen. Zie ook volgende noot.
- 54 Zie *HTK* 1961-1962, Bijl. 6540, Wijziging van de Algemene weduwen- en wezenwet (enz.), nr. 3, MvT; nr. 5, VV; nr. 6, MvA; nr. 7, Nota van wijzigingen; nr. 9, Verslag van het mondeling overleg, tevens eindverslag; nr. 11, Tweede nota van wijzigingen; nr. 13, Derde nota van wijziging. Zie voor de openbare behandeling *HTK* 1961-1962, p. 3791-3815, 3278-3279.
- 55 Zie *HTK* 1961-1962, Bijl. 6649, Nadere wijziging van de Algemene ouderdomswet en de Wet op de ziekenfondsverzekering voor bejaarden, nr. 3, MvT, p. 3, waarin onder meer een samenvatting wordt gegeven van het overleg tussen de SER en de regering over de verhoging van de AOW met 15%.
- 56 Zie ook *Ibidem*, nr. 5, MvA.
- 57 Bedoeld is de eerder genoemde kritiek van Corver (VVD) en van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond. Zie *HTK* 1961-1962, p. 3786-3790.
- 58 Hier werden de te liquideren regelingen opgesomd.
- 59 Zie het advies van de Sociale Verzekeringsraad van oktober 1958 en van juli 1960, het SER-advies van 9 december 1960 over de arbeidsongeschiktheidsverzekering en het SER-advies van september 1960 over de bij de intrekking van de Invaliditeitswet te treffen overgangsregelingen (*SER-publicaties* 1960, nr. 2).
- 60 Zie verder *HTK* 1961-1962, Bijl. 6809, Interimregeling voor invaliditeitsrentetrekken, nr. 4, MvT over de discussie met betrekking tot de uitvoering en de wijze van financiering van de interimregeling. Zie ook de opmerkingen in het VV en de MvA met betrekking tot de wijze van financiering

- HTK 1962-1963, Bijl. 6809, nr. 8, VV, p. 8 en *Ibidem*, nr. 9, p. 12-13. Zie ook HTK 1962-1963, p. 3248-3294, met name p. 3287 en de beraadslagingen bij art. 33 op p. 3293.
- 61 Tijdens de parlementaire behandeling van het wetsontwerp stonden drie zaken centraal: de samenstelling van de Ziekenfondsraad, de invoering van een premie naar draagkracht en het feit dat de ziekenfondsverzekering (in afwachting van een SER-advies) niet werd uitgebreid tot een volksverzekering. Zie hiervoor onder meer HTK 1961-1962, Bijl. 6808, ontwerp van Wet regeling van de ziekenfondsverzekering, nr. 3, MvT en *Ibidem*, nr. 7, VV.
- 62 Hier was opgenomen *Ibidem*, nr. 8, MvA, waarin Veldkamp zijn standpunten met betrekking tot de zaken genoemd in de vorige noot nogmaals accentueerde. Ook de behandeling in de Tweede Kamer, zie hiervoor HTK 1963-1964, p. 2109-2151, 2157-2176, 2220-2221, is weggelaten.
- 63 De SER-adviesaanvraag is hier weggelaten. Zie voor de strekking van de SER-adviesaanvraag van 24 augustus 1962 ondermeer HTK 1962-1963, Bijl. A, 6900-XV, Rijksbegroting voor het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor het dienstjaar 1963, nr. 2, MvT, p. 5.
- 64 Zie voor de volledige MvT op het wetsontwerp zoals in het oorspronkelijk manuscript was opgenomen HTK 1962-1963, Bijl. 7171, ontwerp van Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering, nr. 3, MvT, p. 1-4 (nrs. 1-8). Punt 6 dat handelt over de vraag waarom tot indiening van het ontwerp is overgegaan zonder te wachten tot ook de overgangsregeling en de liquidatieregelingen gereed waren is hier geheel komen te vervallen evenals punt 8 waarin kort wordt ingegaan op de coördinatie van deze regeling met de wetgeving in EEG-verband.
- 65 Hier was een gedeelte van het verkiezingsprogramma van de KVP opgenomen. Zie voor dit program P. Goossen (red.), *Parlement en kiezer (1963-1964)* ('s-Gravenhage 1963) p. 155-157. Voor het PvdA-program: *Ibidem*, p. 189-194.
- 66 De redes gehouden in Leeuwarden en Den Bosch zijn weggelaten. Uit de rede van 13 mei 1963 te Amsterdam zijn de belangrijkste passages opgenomen. Zie ook: artikel J. den Uyl in *ESB* 48 (1963) p. 372-374, A. Vondeling in *Het Parool*, 27 april 1963, *Het Vrije Volk*, 29 mei 1963 (artikel J. Tinbergen); *ESB* 48 (1963) p. 640-644 (artikel Veldkamp met naschrift van Tinbergen); *Haagsche Courant*, 21 jan. 1966 (artikel J.G.H. Tans (PvdA-Tweede-Kamerlid)), *Ibidem*, 3 febr. 1966 (reactie Veldkamp), *Ibidem*, 17 febr. 1966 (repliek Tans), *Ibidem*, 9 maart 1966 (dupliek Veldkamp).
- 67 Zie Duynstee, *Kabinetformaties 1946-1965*, p. 276 e.v. en Maas, *Kabinetformaties 1959-1973*, p. 91 e.v.
- 68 Voor de nota-Beel en de bouwstenen-Romme zie HTK 1963, Buitengewone Zitting, p. 122-124.
- 69 Zie voor de hier niet opgenomen regeringsverklaring HTK 1963, Buitengewone zitting, p. 69-75.
- 70 De discussie over de sociale zekerheid in het debat over de regeringsverklaring is niet opgenomen. Zie hiervoor HTK 1963, Buitengewone zitting, p. 75-150, met name de bijdragen van Vondeling (p. 81, 134, 135, 139), De Kort (p. 101, 103, 145), Beernink (p. 108), Smallenbroek (p. 113, 114), Geertsema (p. 119) en Marijnen (p. 131, 132, 148).
- 71 De Soefi-beweging is een bij het soefisme (algemene naam voor de verschillende mystieke stromingen in de islam) aanknopende godsdienstige beweging, die de nadruk legt op het universele in alle religies en op de algemene broederschap: alle godsdiensten hebben een kern gemeen.
- 72 J. Zijlstra, *De les van 40 jaar en nog iets. Redevoering ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie en van de Vereniging van economiestudenten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam (1948-1988)* (Alphen aan den Rijn 1989)
- 73 J.E. Andriessen, 'Het economisch eldorado 1955-1965' in: A. Knoester (red.) *Lessen uit het verleden, 125 jaar Vereniging voor de Staatshuishoudkunde* (Leiden en Antwerpen 1987) p. 189 e.v.
- 74 Het structureel begrotingsbeleid (Zijlstra-norm) gaat uit van een begrotingsruimte die gebaseerd is op de verwachte gemiddelde stijging van het nationaal inkomen voor een aantal jaren. De belastingmiddelen stijgen vervolgens meer dan evenredig met het nationaal inkomen als gevolg van de progressiviteit in het belastingstelsel. De aldus berekende ruimte is beschikbaar voor uitgavenverhoging en of belastingverlaging.
- 75 Conclusies vermeld in nota weggelaten.

- 76 Voor de overzichtelijkheid is hier de essentie van de verschillende stadia in het overleg tussen de
Stichting van de Arbeid en de regering en de meningsvorming binnen de SER weergegeven.
- 77 Voor een uitgebreid overzicht zie *HTK* 1963-1964, Bijl. A, 7400-XV, Rijksbegroting voor het de-
partement van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor het dienstjaar 1964, nr. 13, Brief van de mi-
nister van Sociale Zaken en Volksgezondheid van 8 november 1963, p. 2 e.v.
- 78 *Ibidem*, p. 6-13 voor SER-rapport.
- 79 *Ibidem*, p.1-6.
- 80 Verdere uitwijding van de discussie niet opgenomen.
- 81 Verdere uitwijding weggelaten.
- 82 *Ibidem*.
- 83 Brief niet opgenomen. Zie *HTK* 1963-1964, Bijl. 7560, Brief van de minister van Sociale Zaken en
Volksgezondheid, van Economische Zaken en van Financiën, nr. 2, p. 1-4.
- 84 Weggelaten zijn grote gedeeltes uit de MvT op het wetsontwerp met name de discussie over het ni-
veau van het sociaal minimum; zie: *HTK* 1963-1964, Bijl. 7762, Nadere wijziging van de Alge-
mene ouderdomswet en de Algemene weduwen- en wezenwet, nr. 3, MvT, p. 7-8; voor de discussie
over de bepaling van prioriteiten betreffende de verschillende uitbreidingen van de sociale verzekerin-
gen zie *Ibidem*, p. 8; en voor de 'Standpunten met betrekking tot de verhoging van de AOW- en de
AWW-uitkeringen tot een sociaal minimum, mede in het licht van de andere voornemens tot
uitbreiding van de sociale verzekering' zie *Ibidem* p. 8-12.
Zie ook: *Ibidem*, p. 12-13 voor het interimadvies van de SER inzake het voor 1965 te voeren soci-
aal-economisch beleid.
- 85 Weggelaten is de paragraaf 'De verhoging tot een sociaal minimum' uit de MvT, zie *Ibidem*, p. 19-
24.
- 86 Zie *HTK* 1964-1965, p. 359-401 en *HEK* 1964-1965, p. 232-240.
- 87 Weggelaten is de mededeling aan de Tweede Kamer betreffende het resultaat van het overleg met mi-
nister Witteveen, zie: *HTK* 1964-1965, Bijl. 7024, Algemene premiespaarwet, nr. 7, MvA, p. 6.
- 88 Uitwijding over de eerder genoemde reis naar onder andere Australië en Nieuw-Zeeland is hier weg-
gelaten.
- 89 Zie Duynstee, *Kabinetsformaties 1946-1965*, p. 346 en Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973*, p.
139.
- 90 Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973*, p. 139.
- 91 Zie voor de perikelen rond het radio- en televisievraagstuk ook Duynstee, *Kabinetsformaties 1946-
1965*, p. 330-348 en Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973*, p. 131-141.
- 92 Waarschijnlijk doelde Veldkamp hier op de rede van A. Vondeling te Nijmegen, waarin deze ver-
klaarde dat enige ministers beneden de maat waren, zie Duynstee, *Kabinetsformaties 1946-1965*, p.
358.
- 93 De brief van Toxopeus d.d. 8 maart 1965 was bijgevoegd bij het manuscript.
- 94 De 1,7% was opgebouwd uit de volgende componenten:
1% voor de invoering van de WAO per 1 januari 1967, inclusief de lastenstijging van de verplichte
ziekenfondsverzekering uit hoofde van de invoering van de WAO.
1,3% voor de volksverzekering voor zware geneeskundige risico's. Hiervan werd echter de helft ten
laste van het Rijk gebracht op grond van de toezegging die minister Veldkamp in zijn brief van 24
augustus 1962 aan de SER had gedaan. In die brief schreef hij: 'De Regering realiseert zich, dat wan-
neer de totstandkoming zou worden bevorderd van een volksverzekering voor zware geneeskundige ri-
sico's en wanneer overwogen zou worden de arbeidsongeschiktheidsverzekering uit te breiden tot een
volksverzekering, dit zou betekenen, dat de overheid voor een niet onbelangrijk bedrag per jaar zou
worden ontlast, namelijk indien deze totstandkoming c.q. uitbreiding alleen zou worden gefinancierd
door premien ten laste van het bedrijfsleven. Het wil haar voorkomen, dat met name het karakter van
de risico's, die hier aan de orde zijn, en in het bijzonder de groep waarom het gaat, motiveren, dat
een deel van de middelen voor beide voorzieningen ten laste zou komen van de overheid, namelijk
dat deel dat overeenkomt met de lastenvermindering die bij de totstandkoming van de hierbedoelde
uitbreidingen van de sociale verzekering voor de overheid zal ontstaan ten opzichte van de lasten, die

- bij handhaving van de huidige voorzieningen, in de toekomst op de overheid zouden drukken.' (citaat volgens manuscript-Veldkamp).
- 95 'Notitie omtrent de standpuntbepaling ten aanzien van de binding van de regering om het gevraagde SER-advies af te wachten en de binding van de partijen aan de vorm van de regeling' niet opgenomen.
- 96 Notitie concept-regeringsprogram over het sociale beleid niet opgenomen.
- 97 Hier waren enkele passages uit de regeringsverklaring met betrekking tot het sociale beleid opgenomen. Zie hiervoor *HTK* 1964-1965, p. 1305-1318.
- 98 Slechts een gedeelte van de hier geciteerde MvT is opgenomen. Zie verder *HTK* 1966-1967, Bijl. A, 8800-XV, Rijksbegroting voor het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor het dienstjaar 1967, nr. 2, MvT, p. 6.
- 99 G.M.J. Veldkamp, 'Enkele kritische opmerkingen over het risque professionnel' *Sociaal Maandblad* 1 (1946) p. 125-134.
- 100 Niet opgenomen is de opvatting van Veldkamp hierover zoals te vinden in: *HTK* 1964-1965, Bijl. 7171, Arbeidsongeschiktheidsverzekering enz., nr. 15, MvA, p. 2-3.
- 101 Voor de rest van het citaat dat hier niet is opgenomen zie: *HTK* 1964-1965, p. 1713-1715.
- 102 Zie het advies van de SER van 18 juni 1965, het advies van de Centrale Raad voor de Volksgezondheid van 9 december 1964 en het advies van de Ziekenfondsraad van 14 april 1965.
- 103 Zie voor de beweegredenen van de commissie die hier zijn weggelaten: *HTK* 1966-1967, Bijl. 8457, ontwerp van Wet algemene verzekering zware geneeskundige risico's, nr. 10, Verslag van het mondeling overleg, p. 16.
- 104 Een uitgebreide samenvatting van de beleidsvoornemens in de Volksgezondheidsnota is hier weggelaten. Zie *HTK* 1965-1966, Bijl. 8462, Volksgezondheidsnota 1966.
- 105 Gedeeltes van de plenaire behandeling van de nota in de Tweede Kamer zijn hier weggelaten. Zie voor het debat: *HTK* 1966-1967, p. 10-40, 53-78.
- 106 Niet opgenomen is een beschouwing over Veldkamps bemoeienis met de Europese sociale politiek. Als voorzitter van de Raad van Ministers van Sociale Zaken gaf hij een belangrijke aanzet om uit de jarenlange impasse over de juiste interpretatie van de sociale bepalingen in het Verdrag van Rome te komen. Verwezen zij hiervoor naar Veldkamp, *Sociale triptiek*, p. 103-108.
- 107 In het navolgende zijn telkens letterlijke citaten uit de *Handelingen* weggelaten. Hier een citaat van Schmelzer. Zie *HTK* 1966-1967, p. 133-135.
- 108 Repliek Schmelzer, *Ibidem*, p. 235.
- 109 Inleiding motie door Schmelzer, *Ibidem*, p. 262.
- 110 Antwoord Cals na beraad, *Ibidem*, p. 263-264.
- 111 Aan de Mauritskade was het partijbureau van de KVP gevestigd.
- 112 Zie Maas, *Kabinetformaties 1959-1973*, p. 190-193.
- 113 *Ibidem*, p. 192-193.
- 114 Weggelaten is het gedeelte van het regeringsverklaring dat betrekking had op het beleid van Sociale Zaken en Volksgezondheid, zie: *HTK* 1966-1967, p. 299.
- 115 Zie *HTK* 1966-1967, Bijl. 8960, Brief van minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, nr. 2.
- 116 Zie *HTK* 1966-1967, Bijl. 8974, ontwerp van Wet wijziging van het Buitengewoon besluit arbeidsverhoudingen 1945, nr. 3, MvT.
- 117 Vervolg van citaat van Van Lier is niet opgenomen. Zie hiervoor *HTK* 1967-1968, p. 259.
- 118 *HEK* 1966-1967, p. 237.
- 119 Zie onder meer *HTK* 1964-1965, Bijl. A, 7800-XV, Rijksbegroting voor het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid voor het dienstjaar 1965, MvT, p. 6-7; *HTK* 1965-1966, p. 178 (Beernink (CHU) bij de algemene en financiële beschouwingen rijksbegroting 1966 in de Tweede Kamer); *Ibidem*, p. 581 (Tilanus (CHU)); *Ibidem*, p. 1073 (Van Lier (PvdA)) en *HTK* 1966-1967, p. 683 (Van der Ploeg (KVP)). In de Eerste Kamer Steenkamp (KVP) en Kloos (PvdA). (*HEK* 1966-1967, blz. 213 resp. 227).
- 120 Zie *HTK* 1966-1967, Bijl. 9026, nota-Vereenvoudiging sociale wetgeving.
- 121 Adviesaanvraag niet opgenomen. Zie hiervoor *Ibidem*, nr. 3, Bijlage V, Brief aan de SER van 10 febr. 1967.

Register

Alleen de voor dit boek meest relevante gegevens zijn opgenomen.

- Aalberse, P.J.M. jr. (KVP) – lid Tweede Kamer 1963-1969; partijvoorzitter 1962-1968
p. 6, 21, 110-112, 114, 117-119, 146, 147, 185, 187, 189
- Aalberse, P.J.M. sr. (RKSP) – minister van Arbeid, Handel en Nijverheid 1918-1925; lid Tweede Kamer 1925-1937; fractievoorzitter 1931-1936
p. 23, 29, 30, 47, 100
- Aantjes, W. (ARP) – lid Tweede Kamer 1959-1978
p. 82, 90, 140
- Aardenne, G.M.V. van (VVD) – minister van Economische Zaken 1977-1981; vice-minister-president en minister van Economische Zaken 1982-1986
p. 3
- Aartsen, J. van (ARP) – minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid 1959-1963; minister van Verkeer en Waterstaat 1958-1959, 1963-1965
p. 122, 125, 129, 138, 153
- Adenauer, K. – Duits staatsman; bondskanselier 1949-1963
p. 1
- Albeda, W. (ARP/CDA) – secretaris CNV 1961-1966; lid Eerste Kamer 1966-1977, 1981-1983; hoogleraar Sociaal-economisch beleid Rotterdam 1966-1977
p. 182
- Albering, L.A.H. (KVP) – lid Tweede Kamer 1956-1969; partijsecretaris 1946-1969
p. 21
- Albregts, A.H.M. (KVP) – minister zonder portefeuille (zaken betreffende produktieverhoging) 1951-1952
p. 14, 15
- Alting von Geusau, jhr. F.A.M. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken; hoogleraar Recht der internationale organisaties Tilburg 1965-heden
p. 7
- Ammerlaan, R. – publicist
p. 4
- Andriessen, F.H.J.J. (KVP/CDA) – lid Tweede Kamer 1967-1977; fractievoorzitter 1971-1977; minister van Financiën 1977-1980; lid Eerste Kamer 1980-1981; lid commissie EG 1981-1984; vice-president commissie EG 1986-1993
p. 9, 70, 190
- Andriessen, J.E. (CHU/CDA) – ambtenaar ministerie van Economische Zaken 1955-1959 (directeur Algemene Economische Politiek); hoogleraar Staatshoudkunde Amsterdam 1959-1963; minister van Economische Zaken 1963-1965, 1989-heden
p. 3, 9, 24, 116, 117, 119, 121, 122, 125-127, 129-135, 137, 141, 142, 145-147, 151-153, 157, 158
- Andriessen, W.J. (RKSP/KVP) – lid Eerste Kamer 1933-1937; lid Tweede Kamer 1937-1967; partijvoorzitter 1946-1953; waarnemend fractievoorzitter 1960-1961
p. 21, 68, 70, 72-75, 111
- Baart, I. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1956-1967
p. 85, 86
- Baeten, A.M.I.H. (KVP) – lid Tweede Kamer 1956-1967
p. 149, 153
- Bakker, J.A. (ARP) – staatssecretaris van Economische Zaken 1963-1966; minister van Economische Zaken 1966-1967; vice-minister-president en minister van Verkeer en Waterstaat 1967-1971
p. 129, 148, 163, 190, 191, 196, 197
- Bakker, M. (CPN) – lid Tweede Kamer 1956-1982
p. 54, 59
- Bartels, A.J.H. (KVP) – staatssecretaris van Sociale Zaken 1963-1967
p. 8, 148, 149, 157, 160, 162, 173, 174, 177, 178, 183, 185, 192, 194, 196, 197, 201
- Bartels, J. – lid directie Nederland Unilever NV 1960-1965; afgevaardigde grootwinkelbedrijf en industrie diverse economische missies
p. 27
- Beaufort, L.J.C. de (RKSP/KVP) – lid Tweede Kamer 1937-1946; lid Eerste Kamer 1948-1963
p. 21
- Becht, C.J.G. (KVP) – burgemeester Tilburg 1957-1975; kandidaat-minister kabinet-Marijnen
p. 113
- Beel, L.J.M. (KVP) – minister-president 1946-1948, 1958-1959; minister van Binnenlandse Zaken 1945-1947, 1951-1956; vice-president Raad van State 1959-1972
p. 14-16, 21, 22, 35, 38, 41-43, 47, 61, 76, 77, 90, 96, 114, 123, 186-190, 194
- Beerman, A.C.W. (CHU) – minister van Justitie 1959-1963; kandidaat-minister kabinet-Marijnen
p. 113

- Beernink, H.K.J. (CHU) – lid Tweede Kamer 1946-1967; partijvoorzitter 1958-1966; fractievoorzitter 1963-1967
p. 67, 156, 158, 180, 182, 193-196, 199
- Beld, C.A. van den – directeur CPB 1966-1984; hoogleraar Macro-economie Delft 1964-1984
p. 194
- Berg, J. van den – publicist; politicoloog
p. 2
- Berg, van den – chauffeur van Veldkamp
p. 75
- Berge, W.H. van den (partijloos) – staatssecretaris van Financiën 1953-1956, 1959-1965
p. 29, 47, 48, 65-70, 80, 112, 122, 136, 137, 138, 148, 182
- Berger, J.J.A. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1952-1954, 1959-1965, 1971-1975
p. 53, 66, 67, 74, 81, 140, 160, 163, 172
- Bergh, S.J. van den (VVD) – minister van Defensie 1959
p. 76
- Bernhard – Prins der Nederlanden
p. 21, 57, 61, 63
- Beugel, E.H. van der (PvdA) – directeur-generaal Economisch en Militair Hulpprogram 1953-1957; staatssecretaris van Buitenlandse Zaken 1957-1958
p. 23
- Beumer, Th.J.J.A. – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (stafafdeling Algemene Beleidsaangelegenheden)
p. 78, 79
- Beyen, J.W. (partijloos) – minister van Buitenlandse Zaken 1952-1956
p. 2, 32, 33
- Biesheuvel, B.W. (ARP) – lid Tweede Kamer 1956-1963; vice-minister-president en minister van Landbouw en Visserij 1963-1967; fractievoorzitter 1967-1971; minister-president 1971-1973
p. 113, 120, 122, 125, 129, 138, 141, 142, 147, 148, 153, 156, 164, 166, 178, 180-182, 184, 185, 187-196
- Blaisse, P.A. (KVP) – lid Tweede Kamer 1952-1967; lid Europees Parlement
p. 183
- Bletz, J.C.F. – publicist
p. 3
- Block, L. de (KVP) – staatssecretaris van Buitenlandse Zaken 1963-1967
p. 182
- Boer, W. de – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (directeur EVD)
p. 59
- Boersma, J. (ARP/CDA) – economisch adviseur CNV 1953-1961, 1969-1971; hoofd economische dienst CNV 1961-1969; lid Tweede Kamer 1964-1971, 1972-1973, 1977, 1978; minister van Sociale Zaken 1971-1977
p. 181, 184, 199
- Bogaers, P.C.W.M. (KVP) – economisch adviseur KAB 1948-1957; directeur wetenschappelijk adviesbureau KAB 1957-1963; lid Tweede Kamer 1959-1963; minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid 1963-1965; minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening 1965-1966
p. 89, 119, 120, 125, 126, 129, 132, 138, 153, 165, 178-192
- Böhm Bawerk, E. von – Oostenrijks econoom
p. 4
- Boot, G.A.A.M. (KVP) – burgemeester Hilversum 1951-1967; lid Tweede Kamer 1967-1971
p. 183
- Borisov – hoofd Russische IAO-delegatie 1966
p. 176
- Bos – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken
p. 98
- Bosman, H.W.J. – hoogleraar Geld-, krediet- en bankwezen Tilburg 1959-1987; kroonlid SER; voorzitter SER-commissie-AOW
p. 119, 137, 185, 192, 193
- Bot, Th.H. (KVP) – staatssecretaris van Binnenlandse Zaken 1959-1963; minister van Onderwijs 1963-1965; minister zonder portefeuille (hulp ontwikkelingslanden) 1965-1967
p. 6, 99, 113, 123, 146, 147, 149-153, 156, 157, 166, 183, 184, 186, 187, 193, 194, 196
- Boudewijn – Koning van België 1951-heden
p. 61
- Boven, P.M.H. van – voorzitter Algemene Katholieke Werkgeversvereniging / Nederlands Katholiek Werkgeversverbond 1963-1969; voorzitter Nederlands Christelijk Werkgeversverbond 1970-1975
p. 20
- Brandt, C.J. – hoofdredacteur *De Telegraaf*
p. 187
- Breedveld, W. – publicist
p. 3
- Brink, H. ten – adviseur Pers & Voorlichting NKV; hoofdredacteur *Ruim Zicht* 1964-1969
p. 181, 187, 193
- Brink, J.R.M. van den (KVP) – minister van Economische Zaken 1948-1952
p. 5, 12, 14, 23, 25, 28, 108, 125
- Broeks, J.B. (PvdA) – lid Eerste Kamer 1956-1980; secretaris VARA 1945-1966
p. 85
- Brouwer, L. (VVD) – admiraal; kandidaat-minister van Defensie kabinet-Marijnen
p. 117
- Brouwers, G. – directeur-generaal van de Prijzen; secretaris-generaal ministerie van Economische Zaken
p. 6, 23, 39, 75, 77
- Brown, G. – Brits vakbondsbestuurder en politicus; minister van Arbeid 1951; minister van

- Economische Zaken 1964-1966; minister van Buitenlandse Zaken 1966-1968
p. 1
- Bruggen, J. van – spreker Raad van Arbeid-congres 1927; voorzitter Raad van Arbeid Dordrecht; secretaris Vereniging van Raden van Arbeid
p. 53
- Bruijn, A.C. de (RKSP/KVP) – lid Eerste Kamer 1929-1952; minister zonder portefeuille (bedrijfsorganisatie en bezitsvorming) 1952-1956
p. 16, 37
- Bruins Slot, J.A.H.J.S. (ARP) – lid Tweede Kamer 1946-1963; fractievoorzitter 1956-1963
p. 56, 67, 68, 75
- Burger, J.A.W. (PvdA) – voorzitter Tweede Kamerfractie 1952-1962; lid Eerste Kamer 1963-1970
p. 37, 52, 68, 146
- Cals, J.M.L.Th. (KVP) – staatssecretaris van OKW 1950-1952; minister van OKW 1952-1963; minister-president 1965-1966
p. 6, 21, 38, 39, 50, 54, 68-70, 77, 99, 111, 114, 117, 125, 143, 145, 147, 154, 157-159, 161-166, 169, 170, 172, 173, 175, 177-181, 183-189, 191, 192, 195, 197
- Campen, F. van – algemeen directeur Coöperatieve Boerenleenbank
p. 37
- Chain – Poolse kandidaat voor voorzitterschap Internationale Arbeidsconferentie 1966
p. 175, 176
- Churchill, Winston L.S. – Brits staatsman; premier 1940-1945, 1951-1955
p. 1
- Cobbenhagen, M.J.H. – hoogleraar Leer en geschiedenis der algemene economie Tilburg 1929-1954; rector magnificus Tilburg
p. 5, 12-15
- Corver, J.C. (VVD) – lid Tweede Kamer 1959-1967
p. 86, 92
- Coty, R.J.G. – president van Frankrijk 1953-1959
p. 60, 61
- Crossman, R.H.S. – Brits journalist en politicus; minister van Huisvesting en Gemeentelijk Bestuur 1964-1966; Lord President of the Council en Leader of the House of Commons 1966-1968; minister van Volksgezondheid en Sociale Zekerheid 1968-1970
p. 1
- Deckers, L.N. (RKSP) – minister van Defensie 1929-1935; minister van Landbouw en Visserij 1935-1937
p. 20
- Diepenhorst, I.A. (ARP/CDA) – lid Eerste Kamer 1952-1965, 1971-1981; minister van OKW 1965-1967; lid Tweede Kamer 1967-1971
p. 180, 184, 192, 195, 196
- Djeddi – directeur Office de la Mise en valeur de la Vallée de la Medjerda
p. 60
- Dom, Pol – Haags beeldhouwer
p. 29, 30
- Doorn, H.W. van (KVP) – partijvoorzitter 1954-1962; lid Tweede Kamer 1956-1966; voorzitter KRO 1961-1973
p. 21, 53, 75, 85, 86, 146
- Drechsel, W. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (directie Prijzen)
p. 56, 57, 80
- Drees, W. jr. – directeur Rijksbegroting ministerie van Financiën 1956-1969; hoogleraar Overheidsfinanciën Rotterdam 1963-1971; thesaurier-generaal ministerie van Financiën 1969-1971; minister van Verkeer en Waterstaat 1971-1972
p. 8, 143
- Drees, W. sr. (SDAP/PvdA) – minister van Sociale Zaken 1945-1948; minister-president 1948-1958
p. 2, 13, 16, 18, 33-39, 41, 42, 47, 48, 51, 53, 57, 61, 65, 77, 89, 93, 127, 154, 175
- Dreesmann, A.C.R. – voorzitter hoofddirectie Vroom en Dreesmann; afgevaardigde grootwinkelbedrijf diverse economische missies
p. 27
- Drion, B.W.M. – advocaat-procureur Breda 1945-1973
p. 194
- Duynstee, F.J.F.M. – hoogleraar Staatsrecht Nijmegen
p. 4, 5, 36, 69, 113, 146, 178, 186
- Duys, J.E.W. (SDAP) – lid Tweede Kamer 1909-1937; spreker Raad van Arbeid-congres 1921
p. 53
- Egas, C. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1952-1965, 1967-1972; staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk 1965-1966
p. 162
- Eibergen, J.A. van (ARP) – lid Tweede Kamer 1956-1964; voorzitter CNV 1964-1969
p. 86, 89, 91
- Eindhoven, L. – mede-oprichter Nederlandse Unie
p. 20
- Elisabeth – Koningin van Groot-Brittannië en Noord-Ierland 1952-heden
p. 60
- Eng – Zweeds ambassadeur
p. 146
- Erhard, L. – Duits staatsman; minister van Economische Zaken 1949-1963; bondskanselier 1963-1966
p. 2

- Es, A. van (ARP) – staatssecretaris van Defensie 1963-1972
p. 148
- Faas, H.C. – parlementair journalist *de Volkskrant*
p. 186
- Fahrenfort, J. – parlementair journalist *De Telegraaf*
p. 187
- Fennema, A.G. – werkgeversvertegenwoordiger bij IAO
p. 175
- Finiss, G. – directeur Institut International des Brevets
p. 31
- Gaay Fortman, W.F. de sr. (ARP/CDA) – ambtenaar ministerie van Economische Zaken 1934-1938; ambtenaar ministerie van Sociale Zaken 1938-1947; hoogleraar Burgerlijk, handels- en arbeidsrecht Amsterdam 1947-1973; lid Eerste Kamer 1960-1973, 1977-1981; minister van Binnenlandse Zaken 1973-1977
p. 15, 37, 42, 53, 76, 82, 83, 95, 106, 118, 172, 189, 209, 210
- Gaulle, Ch.A.J.M. de – Frans generaal en staatsman; president van Frankrijk 1959-1969
p. 1
- Geertsema, W.J. (VVD) – burgemeester Warffum 1953-1957; ambtenaar Binnenlandse Zaken (hoofd Algemene Zaken van het staatssecretariaat) 1957-1959; burgemeester Wassenaar 1961-1971; lid Tweede Kamer 1959-1971, 1972-1973; minister van Binnenlandse Zaken 1971-1973; Commissaris der Koningin Gelderland 1973-1983; lid Eerste Kamer 1983-1987
p. 37, 156
- Gelissen, H.C.J.H. (RKSP) – minister van Economische Zaken / Handel, Nijverheid en Scheepvaart 1935-1937; directeur NV Provinciale Limburgse Electriciteitsmaatschappij 1937-1966
p. 23, 29, 59
- Gerbrandy, P.S. (ARP) – minister van Justitie 1939-1942; minister-president 1940-1945; minister van Koloniën 1941-1942; minister van Algemene Oorlogsvoering 1942-1945
p. 177
- Gerretzen, J.G. – rector Onze Lieve Vrouwe Lyceum Breda
p. 11, 20
- Geuze, M.A. (CHU) – lid Eerste Kamer 1956-1967
p. 210
- Gielen, J. (KVP) – minister van OKW 1946-1948; lid Tweede Kamer 1948-1956; lid Eerste Kamer 1956-1966
p. 145
- Gijzels, F.J. (KVP) – staatssecretaris van Economische Zaken 1961-1963
p. 28, 32
- Goulart – president van Brazilië
p. 109
- Graaf, L. de (CDA) – staatssecretaris van Sociale Zaken (en Werkgelegenheid) 1977-1989; minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 1982-1982, 1987-1987
p. 209
- Grevenstein, J.A.U.M. van (KVP) – directeur Nederlandse Emigratiedienst; kandidaat-staatssecretaris voor Werkgelegenheid 1966
p. 194
- Grinten, W.C.L. van der (KVP) – staatssecretaris van Economische Zaken 1949-1951; hoogleraar Burgerlijk en handelsrecht Tilburg 1951-1957; hoogleraar Burgerlijk recht Nijmegen 1957-1986
p. 29, 31, 32, 37, 78
- Gritter, H. – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken
p. 94
- Groeneveld, H.W. – spreker Raad van Arbeidcongres 1921
p. 53
- Groeneveld Meyer, W.L. – directeur-generaal ministerie van Sociale Zaken
p. 25
- Gromyko, A.A. – Sowjetrussisch staatsman; minister van Buitenlandse Zaken Sowjet-Unie 1957-1985
p. 8
- Groot, S. de (CPN) – lid Tweede Kamer 1945-1966
p. 81
- Grosheide, J.H. (ARP) – staatssecretaris van OKW 1963-1971; staatssecretaris van Justitie 1971-1973
p. 148
- Gun, F.G. van der – secretaris KAB en NKV 1953-1971
p. 185, 194
- Haan, C. de – voorzitter Octrooiraad
p. 29, 30
- Haex, J.C.E. (CHU) – staatssecretaris van Defensie 1963-1965, 1967-1971
p. 148, 186, 187
- Haile Selassie, I. – Keizer van Ethiopië 1930-1974
p. 60, 61
- Haveman, B. – regeringscommissaris voor de Emigratie
p. 108
- Hazenbosch, C.P. (ARP) – lid Tweede Kamer 1953-1961; secretaris CNV; kandidaat-minister van Sociale Zaken 1959
p. 42, 43, 51
- Heering, J.Th. – president Nederlandse club voor chef-koks
p. 144

- Hendriks – ambtenaar ministerie van Maatschappelijk Werk
p. 109
- Herweyer, S. (CHU) – kandidaat-minister 1966
p. 192, 193, 195
- Hirschfeld, H.M. – secretaris-generaal Economische Zaken; regeringscommissaris voor het Europees Herstelprogramma 1948-1952
p. 2, 23, 76
- Hlock – Tsjechisch minister
p. 59
- Hoefnagels, W.L.G.S. (KVP) – staatssecretaris van Financiën 1965-1966
p. 172, 177, 182, 185, 191
- Hoewijk, C. van – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (Externe Betrekkingen)
p. 78, 79
- Hofstra, H.J. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1945-1956, 1959-1960; minister van Financiën 1956-1958
p. 38, 39, 47, 76
- Holtrop, M.W. – president-directeur DNB 1946-1967
p. 158
- Hoogwater, J.H. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (BEB) en Sociale Zaken (Internationale Zaken)
p. 78, 79, 186
- Hopmans, P. – bisschop van Breda
p. 50
- Höppener, R.G.A. (KVP) – staatssecretaris van OKW 1956-1959; lid Eerste Kamer 1963-1969
p. 38
- Huis, F. – publicist
p. 3, 4
- Hustinx, J.P. (KVP) – procureur-generaal Arnhem; lid hoofdbestuur St. Adelbertvereniging 1962-1967; kandidaat-minister van Justitie 1966
p. 194
- James, P.D. – publicist
p. 121
- Jansen, H.J. – algemeen secretaris SER
p. 42, 114, 194
- Jansen van Galen, J. – publicist
p. 3
- Janssen, P. – t.v.-presenterator *Openbaar kunstbezit*
p. 152
- Joekes, A.M. (PvdA) – minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid 1948-1952
p. 13, 21, 25, 47, 77, 93, 108, 171
- Jong, L. de – historicus; t.v.-presenterator *De bezetting*
p. 27, 152
- Jong, P.J.S. de (KVP) – staatssecretaris van Defensie 1959-1963; minister van Defensie 1963-1967; minister-president 1967-1971; lid Eerste Kamer en fractievoorzitter 1971-1974
p. 3, 5, 6, 61, 68, 123, 151, 166, 178-187, 208, 211
- Jongeling, P. (GPV) – lid Tweede Kamer en fractievoorzitter 1963-1977
p. 140
- Jonkman, J.A. (PvdA) – minister van Overzeese Gebiedsdelen 1946-1948; voorzitter Eerste Kamer 1951-1966
p. 2, 34
- Juliana – Koningin der Nederlanden 1948-1980
p. 16, 60, 157
- Kalshoven, K.A. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (directeur BEB)
p. 58
- Kan, W. – cabaretier
p. 211
- Kieft, J. van de (PvdA) – minister van Financiën 1952-1956
p. 28, 29
- Kikkert, H. (CHU) – lid Tweede Kamer 1946-1972
p. 74, 81, 89, 139, 160, 163, 199
- Kissinger, H.A. – Amerikaans politicoloog en politicus; minister van Buitenlandse Zaken 1973-1977
p. 1
- Klatte, J.H. – secretaris-generaal ministerie van Sociale Zaken
p. 77-79
- Kleffens, E.N. van (partijloos) – minister van Buitenlandse Zaken 1939-1946; minister zonder portefeuille en Nederlands vertegenwoordiger in de VN-Veiligheidsraad en VN-Economische en Sociale Raad 1946-1948; minister van Staat 1950-1983
p. 2
- Klompé, M.A.M. (KVP) – lid Tweede Kamer 1948-1956, 1963-1966; minister van Maatschappelijk Werk 1956-1963; minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk 1966-1967
p. 21, 22, 36-38, 41-43, 48, 70, 71, 73, 89, 96, 99, 109-112, 114, 123, 125, 145, 162, 163, 187, 189, 193-195
- Kloos, A.H. (PvdA) – lid Eerste Kamer 1963-1982; voorzitter NVV 1965-1971
p. 161, 210
- Knoester, A. – hoogleraar Economie Nijmegen
p. 3
- Koekoek, H. (BP) – lid Tweede Kamer 1963-1981
p. 140
- Kolfschoten, H.A.M.T. (RKSP/KVP) – minister van Justitie 1945-1946; lid Eerste Kamer 1946-1948, 1949-1952; burgemeester Eindhoven 1946-1957; burgemeester 's-Gravenhage 1957-1968
p. 43
- Koning, J. de (CDA) – minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 1982-1989
p. 170

- Korsten, B. – p.r.-functionaris
p. 6, 7, 42, 78, 111, 117, 146, 155, 156, 180, 183-187, 189, 193
- Kort, W.L.P.M. de (RKSP/KVP) – lid Tweede Kamer 1945-1966; fractievoorzitter 1961-1963
p. 6, 8, 36, 66, 67, 75, 81, 111, 112, 114, 115, 117, 121
- Kortenhorst, L.G. (RKSP/KVP) – lid Tweede Kamer 1925-1963; voorzitter Tweede Kamer 1948-1963; spreker Raad van Arbeid-congres 1921
p. 36, 53, 65, 67, 80, 85, 202
- Korthals, H.A. (LSP/PvdV/VVD) – lid Tweede Kamer 1945-1959; vice-minister-president en minister van Verkeer en Waterstaat 1959-1963
p. 52, 59
- Kraan, G.D.J. – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (directeur Emigratie)
p. 108, 109
- Kranenburg, H.C. (CHU) – lid Eerste Kamer 1961-1968
p. 210
- Kruisinga, R.J.H. (CHU) – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (directeur wetenschappelijk onderzoek, directeur-generaal Gezondheidsbescherming, (plv.) directeur-generaal van de Volksgezondheid); staatssecretaris van Sociale Zaken 1967-1971
p. 96, 173, 201, 202
- Kuiper, H.J. – spreker Raad van Arbeid-congres 1946; bestuurder Nederlandse Katholieke Arbeidersbond; lid Raad van Vakcentrallen 1945-1949
p. 53
- Kupers, E. – spreker Raad van Arbeid-congres 1927; mede-oprichter NVV; voorzitter NVV 1928-1949
p. 53
- Kuyper, A. (ARP) – minister-president en minister van Binnenlandse Zaken 1901-1905
p. 47, 100
- Kwast, J.H. van der – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (directoraat-generaal Handel en Nijverheid)
p. 49, 54, 58
- Laar, L.J.M. van de (KVP) – staatssecretaris van OKW 1963-1965
p. 148
- Lambers, H.W. – hoogleraar Algemene economie Rotterdam; directeur Nederlands Economisch Instituut
p. 186
- Lamberts, J.H. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1956-1977; lid Eerste Kamer 1977-1981
p. 173
- Langenbent, A. – eindredacteur KRO's *Brandpunt*
p. 186
- Ledeboer, V. – lid bureau Ziekenfondsraad
p. 96
- Lelieveld, W.D. – algemeen secretaris KAB 1952-1962; (president-)directeur Sociale Verzekeringsbank 1962-1976
p. 42
- Lely, C. (liberaal) – minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid 1891-1901; minister van Waterstaat 1913-1918
p. 100
- Lennepe, jhr. E. van – thesaurier-generaal Financiën 1951-1969; kandidaat-minister van Financiën 1966
p. 182
- Levenbach, M.G. – hoogleraar Arbeidsrecht Amsterdam
p. 210, 211
- Lewe van Aduard, Baron – Nederlands ambassadeur in Brazilië
p. 109
- Ley, L.A.Ph. van der – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (directeur-generaal Sociale Voorzieningen en Arbeidsverhoudingen)
p. 79
- Lieftinck, P. (CHU/PvdA) – minister van Financiën 1945-1952
p. 3, 37
- Lier, Th.J.A.M. van (PvdA) – lid Tweede Kamer 1952-1973; lid SVR 1960-1973
p. 200, 201
- Limperg, Th. – accountant
p. 31, 32
- Linthorst Homan, J. – mede-oprichter Nederlandse Unie; ambtenaar Economische Zaken
p. 20, 24
- Loon, P.C.J. van – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (plv. directeur-generaal Gezondheidszorg)
p. 173
- Lubbers, R.F.M. (KVP/CDA) – minister van Economische Zaken 1973-1977; lid Tweede Kamer 1977-1982; fractievoorzitter 1978-1982; minister-president 1982-heden
p. 3, 89, 208
- Lucas, A.M. (KVP) – lid Tweede Kamer 1946-1966
p. 39
- Lücker, J.M. – hoofdredacteur *de Volkskrant* 1945-1964
p. 75
- Luns, J.M.A.H. (KVP) – minister zonder portefeuille (buitenlands beleid, met name niet-Europese zaken) 1952-1956; minister van Buitenlandse Zaken 1956-1971
p. 30, 32, 33, 57, 59, 61-63, 90, 99, 109, 113, 146, 147, 153, 158, 166, 176, 180, 182-184, 195, 196
- Maas, P.F. – hoogleraar Parlementaire geschiedenis Nijmegen
p. 4, 113, 146, 147
- Maenen, J.H.J. (KVP) – lid Tweede Kamer 1962-1971; lid Eerste Kamer 1955-1962, 1971-

- 1974
p. 112
- Mansholt, D.R. – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (directoraat-generaal Arbeidsvoorzieningen)
p. 79
- Mansholt, S.L. (SDAP/PvdA) – minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening 1945-1958
p. 38, 111
- Margriet – Prinses der Nederlanden
p. 156
- Marijnen, V.G.M. (KVP) – minister van Landbouw en Visserij 1959-1963; minister-president 1963-1965
p. 2, 6, 8, 9, 21, 39, 48, 75, 109, 111-123, 126, 128, 133, 136, 140-142, 145-148, 150-153, 155, 157-159, 162-164, 166, 169, 170, 173, 197
- Maris, A.G. – kandidaat-minister 1966
p. 185
- Marselis, L.L. – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken
p. 96, 97, 171
- Meel, C.J. van (KVP) – lid Tweede Kamer 1952-1963
p. 35
- Mei, D.F. van der (CHU/CDA) – lid Tweede Kamer 1956-1977, 1981-1984
p. 86
- Meijer, J.F.G.M. de (KVP) – staatssecretaris van Sociale Zaken 1963-1967
p. 8, 140, 141, 148, 162, 163, 166, 182-187, 190-196
- Meijerink – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (directie Sociale Verzekeringen)
p. 195
- Mertens, P.J.J. (KVP) – bestuurder Diocesane Bonden Breda 1945-1953, secretaris KAB 1953-1963, voorzitter NKV 1964-1973; staatssecretaris van Sociale Zaken 1973-1977
p. 20, 94, 181, 184, 185, 194
- Meulink, J. (ARP) – lid Tweede Kamer 1956-1966
p. 140
- Meynen, J. (ARP) – minister van Oorlog 1945-1946; bestuurder AKU / AKZO 1946-1971
p. 183
- Middelburg, J. – secretaris ministerraad 1950-1973
p. 124
- Middelhuis, J.A. – algemeen secretaris KAB 1948-1952; voorzitter KAB 1952-1963
p. 42, 44, 52, 128, 145
- Miedema, S. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken
p. 24
- Molenaar, A.N. (PvdV/VVD) – lid Eerste Kamer 1946-1958; hoogleraar Sociale wetgeving Leiden
p. 12
- Monnet, J. – Frans zakenman en politicus; ontwerper plan-Schuman; voorzitter Hoge Autoriteit der EGKS 1952-1955
p. 1
- Moorman, H.C.W. (KVP) – staatssecretaris van Marine 1949-1959; staatssecretaris van Oorlog 1950-1952
p. 22
- Muntendam, P. (PvdA) – staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid 1950-1953; ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (directeur-generaal Volksgezondheid)
p. 13, 77, 79, 96-98, 173
- Mussolini, B. – Italiaans regeringsleider (Duce) 1922-1943
p. 62
- Nederhorst, G.M. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1946-1971; fractievoorzitter 1965-1967; lid Eerste Kamer 1971-1977
p. 180, 182, 184, 190-192, 198, 199
- Nelissen, R.J. (KVP) – minister van Financiën 1971-1973
p. 109
- Nixon, R.M. – Amerikaans staatsman; vice-president 1953-1961; president 1969-1974
p. 1
- Nolens, mgr. W.H. – vooroorlogs politiek leider Nederlandse katholieken; voorzitter IAO-conferentie 1926
p. 176
- Oers, M.H.S. van – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (plv. directeur-generaal Middenstand en Toerisme)
p. 25
- Oirschot, W. van – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (directoraat-generaal BEB)
p. 31, 59
- Oltheten, Th.H. – hoofddirecteur SDU
p. 174
- Oort, C.J. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (hoofd stafafdeling Algemene Economische Politiek) 1958-1960; hoogleraar Economie Utrecht 1960-1971; thesaurier-generaal ministerie van Financiën 1971-1977
p. 24, 208
- Oud, P.J. (VDB/VVD) – lid Tweede Kamer 1917-1933, 1937-1938, 1948-1963; minister van Financiën 1933-1937; fractie- en partijvoorzitter 1949-1963
p. 12, 17, 68, 156
- Overveldt, A.J.M. van – procureur-generaal Den Bosch
p. 194
- Pen, J. – ambtenaar Economische Zaken (hoofd directie Algemeen Economische Politiek) 1947-1956; hoogleraar Economie Groningen

- 1956-1986
p. 24, 25, 125
- Perquin, W. (KVP) – partijsecretaris 1956-1970
p. 21, 110, 185, 187
- Peters, J.M. (KVP) – lid Tweede Kamer 1946-1962; bestuurslid KRO
p. 86
- Phaf, W.M.J.C. – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (hoofd stafafdeling Wetgeving en Juridische Aangelegenheden)
p. 25, 30, 98
- Phumipol, A. – Koning van Thailand
p. 61
- Platenburg, Th. – extern adviseur Sociale Zaken
p. 25
- Ploeg, C.J. van der (KVP) – lid Tweede Kamer 1949-1971
p. 92, 161, 182, 184, 199
- Pluym, J. van der – sociaal-economisch redacteur *de Volkskrant* 1953-1964; hoofdredacteur *de Volkskrant* 1964-1982
p. 19
- Ponsioen, J.A. – socioloog, econoom; redacteur *Welvaart, Welzijn en Geluk*; hoogleraar Internationaal Instituut voor Sociale Studies 1954-1979
p. 7
- Posthumus, K. – rector magnificus Technische Hogeschool Eindhoven 1961-1968
p. 185
- Pous, J.W. de (CHU) – minister van Economische Zaken 1959-1963; voorzitter SER 1964-1984
p. 3, 23, 32, 37, 44, 45, 48-51, 53-59, 63, 69, 75, 80, 84, 87, 105, 113, 115, 125, 141, 157, 180-184, 189, 192-194
- Poustopchikine – ambtenaar ministeries van Economische Zaken en Sociale Zaken (stafafdeling Wetgeving en Juridische Aangelegenheden)
p. 78, 79
- Puchinger, G. – historicus, publicist
p. 2, 3, 8
- Putter – ambtenaar ministerie van Algemene Zaken
p. 157
- Quay, J.E. de (KVP) – Commissaris der Koningin Noord-Brabant 1946-1959; minister-president 1959-1963; vice-minister-president 1966-1967
p. 6, 7, 20, 21, 39, 42-44, 47-50, 52, 53, 56, 61, 62, 65-70, 72, 73, 75, 80, 87-90, 99, 110, 111, 113, 116-118, 121-123, 145, 169, 179-183, 184, 187, 189, 193-196, 211
- Querido, A. (PvdA) – lid Eerste Kamer 1958-1971
p. 210
- Raven, Y. – ambtenaar Sociale Zaken; vertegenwoordiger ambtenaren College van Rijksbemiddelaars
p. 56, 80
- Rhijn, A.A. van (PvdA) – secretaris-generaal Sociale Zaken 1945-1950; staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid 1950-1958; spreker Raad van Arbeid-congres 1946
p. 13, 16, 47, 53, 56, 65, 77, 92, 175
- Riel, H. van (VVD) – lid Eerste Kamer 1956-1976; fractievoorzitter 1958-1976
p. 156, 188
- Roemers, D. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1952-1967; voorzitter NVV 1959-1965
p. 66, 77, 79, 85, 87-89
- Romme, C.P.M. (RKSP/KVP) – minister van Sociale Zaken 1937-1939; fractievoorzitter 1946-1961; lid Raad van State 1962-1972
p. 5, 8, 11-16, 18, 20-22, 31, 35-38, 42, 43, 52, 54, 76, 111, 114-116, 123, 140, 145, 147, 154, 156, 157
- Roolvink, B. (ARP) – staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid 1959-1963; lid Tweede Kamer 1963-1967, 1972-1977; fractievoorzitter 1965-1967; minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid 1967-1971
p. 42, 44, 57, 65, 70, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 84, 85, 87, 90, 94, 122, 125, 157, 166, 170, 178, 181, 182, 184, 185, 199, 201, 202, 208, 211
- Roosjen, A.B. (ARP) – lid Tweede Kamer 1937-1963; voorzitter NCRV 1948-1965; voorzitter NRU 1965-1969
p. 146
- Rooy, Ch.J.M.A. van (KVP) – burgemeester Venlo 1952-1957; burgemeester Eindhoven 1957-1959; minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid 1959-1961; burgemeester Heerlen 1962-1963; Gouverneur van Limburg 1964-1977
p. 17, 43, 44, 52, 57, 65-69, 72, 75-79, 84, 173
- Rorije, H. – kabinetschef ministerie van Economische Zaken
p. 21, 33, 75
- Rost van Tonningen, N.A. – vice-admiraal; Grootmeester van het Koninklijk Huis
p. 62
- Rottier, T. (KVP) – (hoofd-)directeur Staatsmijnen 1949-1962; president-directeur DSM 1962-1973; kandidaat-minister Sociale Zaken 1959
p. 43
- Ruding, H.O.C.R. (CDA) – minister van Financiën 1982-1989
p. 110
- Ruppert, M. (ARP) – lid Eerste Kamer 1954-1959; lid Raad van State 1959-1973; vice-president Raad van State 1973-1980
p. 42, 76
- Rutgers, V.H. (ARP) – lid Tweede Kamer 1912-1925; fractievoorzitter 1919-1922, 1923-1925; minister van OKW 1925-1926; spreker Raad van Arbeid-congres 1921
p. 53

- Ruygers, G. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1946-1970
p. 7
- Samkalden, I. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1959-1960; lid Eerste Kamer 1960-1965
p. 106, 166
- Sanden, P.J.A. van der (KVP/CDA) – journalist *Het Binnenhof* 1954-1960; parlementair redacteur *Unitas* en Persunie-combinatie 1966-1971; lid Tweede Kamer 1971-1972, 1973-1989
p. 65
- Schaafsma, D. – publicist
p. 90
- Schaik, J.R.H. van (KVP) – vice-minister-president 1948-1951
p. 13, 41
- Schaik, Th.E.E. van (KVP) – kandidaat-minister van Justitie 1966; advocaat-procureur Utrecht 1946-1967; lid Tweede Kamer 1967-1976
p. 185
- Schakel, M.W. (ARP/CDA) – lid Tweede Kamer 1964-1981
p. 140
- Schmelzer, W.K.N. (KVP) – ambtenaar Economische Zaken 1950-1956 (hoofd afdeling EGKS); staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, Bezitsvorming en PBO 1956-1959; staatssecretaris van Algemene Zaken 1959-1963; fractievoorzitter 1963-1971; minister van Buitenlandse Zaken 1971-1973
p. 3-8, 21, 24, 37-39, 42, 43, 45, 48, 62, 68, 79, 110, 111, 122, 125, 140, 141, 146, 147, 149, 150, 151, 153-158, 161, 162, 166, 169, 172, 177-196, 198-201, 211
- Schmidt, H. – Duits economist en politicus; minister van Defensie 1969-1972; minister van Economische Zaken en Financiën 1972; minister van Financiën 1972-1974; bondskanselier 1974-1982
p. 1
- Scholten, W. (CHU) – lid Tweede Kamer 1963-1971, 1972-1976
p. 98
- Scholten, Y. (CHU) – staatssecretaris van OKW 1959-1963; minister van Justitie 1963-1965
p. 49, 54, 56, 85, 86, 113, 125, 132, 145-148, 150-152, 156, 158
- Schouwenaar-Franssen, J.F. (VVD) – minister van Maatschappelijk Werk 1963-1965
p. 125, 145
- Singer-Dekker, H. (PvdA) – lid Tweede Kamer
p. 165
- Sirikit – Koningin van Thailand
p. 61, 63
- Slotemaker, B.C. – spreker Raad van Arbeid-congres 1946; hoogleraar Arbeidsrecht; gedelegeerde Stichting van de Arbeid
p. 53
- Slotemaker de Bruïne, J.R. (CHU) – minister van Arbeid, Handel en Nijverheid 1926-1929; minister van Sociale Zaken 1933-1935; minister van OKW 1935-1939
p. 23
- Smallenbroek, J. (ARP) – lid Tweede Kamer 1945-1946, 1956-1965; minister van Binnenlandse Zaken 1965-1966
p. 67, 81, 164, 178
- Staf, C. (CHU) – minister van Oorlog en Marine 1951-1959
p. 37, 62, 76, 185
- Stee, A.P.J.M.M. van der (KVP/CDA) – partijvoorzitter 1968-1971; minister van Financiën 1980-1982
p. 21, 30
- Steenberghe, M.P.L. (RKSP) – minister van Economische Zaken 1934-1935; minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart 1937-1939; minister van Economische Zaken / Handel, Nijverheid en Landbouw 1939-1941
p. 23
- Steenhorst, R. – publicist
p. 3, 4
- Steenkamp, P.A.J. (KVP/CDA) – lid Eerste Kamer 1965-heden
p. 114, 185, 187, 188, 200, 209, 210
- Stevens, Th.A. – ambtenaar CPB 1954-1964; adviseur CPB 1964-1985; hoogleraar Openbare financiën Tilburg 1964-1989
p. 116
- Stikker, D.U. (VVD) – minister van Buitenlandse Zaken 1948-1952
p. 2
- Stoffels van Haaften, J.M. (VVD) – lid Tweede Kamer 1955-1967
p. 66
- Stokman OFM, J.G. (KVP) – lid Tweede Kamer 1946-1963; lid Eerste Kamer 1963-1969
p. 21, 36, 175, 176, 188
- Struycken, A.A.M. (KVP) – lid gemeenteraad Breda 1935-1938; wethouder en loco-burgemeester Breda 1938-1941, 1944-1950; minister van Justitie 1950-1951; vice-minister-president en minister van Binnenlandse Zaken, Bezitsvorming en PBO 1956-1958, 1958-1959; lid Raad van State 1959-1966, 1967-1970; minister van Justitie 1966-1967
p. 7, 13, 14, 24, 37, 41, 123, 194, 196
- Stubenrouch, G.C. (KVP) – staatssecretaris van OKW 1959-1962
p. 123
- Suurhoff, J.G. (PvdA) – tweede voorzitter NVV 1949-1952; minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid 1952-1958; partijvoorzitter 1961-1965
p. 13, 41, 47, 76, 77, 84, 88, 93, 94, 130, 160, 161, 163-165, 202
- Talleyrand, C.M. de – Frans diplomaat en politicus (1754-1838)
p. 84
- Talma, A.S. (ARP) – minister van Landbouw, Nijverheid en Handel 1908-1913
p. 29, 30, 47, 100

- Tans, J.G.H. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1954-1970; partijvoorzitter 1965-1969
p. 7
- Terwindt, F.H. (KVP/CDA) – lid Eerste Kamer 1963-1981; lid Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden 1950-1974
p. 188
- Thamat Koman – Thaise minister van Buitenlandse Zaken
p. 59
- Thiel, F.J.F.M. van (KVP) – minister van Maatschappelijk Werk 1952-1956; voorzitter Algemeen Katholiek Werkgeversverbond 1958-1963; lid Tweede Kamer 1948-1952, 1956-1972; voorzitter Tweede Kamer 1963-1972
p. 21, 35, 37, 69, 111
- Thorbecke, J.R. (liberaal) – minister-president 1849-1853, 1862-1866, 1871-1872
p. 209, 210
- Tilanus, H.W. (CHU) – lid Tweede Kamer 1922-1963; partijvoorzitter 1939-1958; fractievoorzitter 1939-1963
p. 18, 199
- Toebosch, L. – docent Onze Lieve Vrouwe Lyceum Breda
p. 19
- Toom, W. den (VVD) – staatssecretaris van Defensie 1963-1965; minister van Defensie 1967-1971
p. 148
- Toxopeus, E.H. (VVD) – lid gemeenteraad Breda 1949-1959; minister van Binnenlandse Zaken 1959-1965; lid Tweede Kamer 1956-1959, 1963, 1965-1969; fractievoorzitter 1966-1969
p. 57, 65, 70, 71, 74, 113, 114, 119, 121, 123, 129, 131, 133, 138, 145, 147, 148, 150, 154, 156, 164, 180, 182, 187, 194, 195, 199
- Traa, van – secretaresse van Veldkamp
p. 75
- Treub, M.W.F. (VDB) – minister van Landbouw, Nijverheid en Handel 1913-1914; minister van Financiën 1914-1916, 1917-1918
p. 23
- Uyl, J.M. den (PvdA) – ambtenaar ministerie van Economische Zaken 1943-1945; directeur Wiardi-Beckmanstichting 1949-1962; lid Tweede Kamer 1956-1963, 1967-1973, 1977-1981, 1982-1987; minister van Economische Zaken 1965-1966; fractievoorzitter 1967-1973, 1977-1981, 1982-1986; minister-president 1973-1977; vice-minister-president en minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 1981-1982
p. 2, 3, 23, 57, 76, 165, 166, 179, 183, 188, 191
- Valentgoed, P.H. – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (directeur-generaal van de Arbeid)
p. 79
- Veer, P. van 't – publicist
p. 2
- Ven, A.C.M. van de – ambtenaar ministerie van Sociale Zaken (hoofdafdeling Sociale Verzekeringen, directeur-generaal Sociale Voorzieningen en Arbeidsverhoudingen)
p. 70, 77, 78, 80, 96, 97, 143, 171
- Ven, F.J.H.M. van der – hoogleraar Sociaal recht en de sociologie van arbeid en bedrijfsleven Tilburg 1945-1972; hoogleraar Arbeidsrecht Nijmegen 1952-1972; kroonlid SER
p. 12, 42, 199
- Verdam, P.J. (ARP) – minister van Binnenlandse Zaken 1966-1967
p. 178, 180, 182, 184, 193-196
- Verdijk, A.A.M. (KVP) – lid Tweede Kamer 1963-1967, 1971-1972
p. 178
- Veringa, G.H. (KVP) – minister van OKW 1967-1971
p. 211
- Verloren van Themaat, P. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (directie Ordeningszaken)
p. 24
- Verschuur, T.J. (RKSP) – minister van Arbeid, Handel en Nijverheid 1929-1934; voorzitter Raad van Arbeid; spreker Raad van Arbeid-congres 1927
p. 20, 23, 53
- Versteeg, Th.A. (ARP) – lid Tweede Kamer 1956-1967
p. 113
- Visser, A. – politicologe; publiciste
p. 36
- Vliet, P.G. van de (VVD) – lid Eerste Kamer 1960-1971
p. 210
- Vondeling, A. (PvdA) – lid Tweede Kamer 1946-1958, 1959-1965, 1967-1979; minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening 1958; fractievoorzitter 1962-1965; vice-minister-president en minister van Financiën 1965-1966; partijvoorzitter 1969-1971; voorzitter Tweede Kamer 1972-1979
p. 3, 4, 8, 38, 39, 48, 128, 129, 143, 152, 156-158, 160, 162, 164-166, 172, 179, 183, 185, 187, 188, 191
- Vongsamahib Jajakura – Thaise prins; ambassadeur van Thailand in Nederland
p. 33, 59, 62
- Voogd – Nederlands ambassadeur te Bangkok
p. 33
- Vos, H. (PvdA) – minister van Handel en Nijverheid 1945-1946; minister van Volkshuisvesting en Wederopbouw 1946-1948; lid Eerste Kamer 1956-1968
p. 23, 203
- Vries, L. de – ambtenaar ministerie van Justitie
p. 30, 41

- Vrolijk, M. (PvdA) – minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk 1965-1966
p. 166
- Vuijsje, H. – publicist
p. 3
- Vuylsteke, L.A.M. (KVP) – lid Eerste Kamer 1963-1969
p. 210
- Waal, A. de (KVP) – staatssecretaris van OKW 1953-1957
p. 22, 38
- Welderden Rengers, W.J. van – parlementair historicus
p. 154
- Weve OP, F.A.M. – hoogleraar Sociologie en Wijsbegeerte Tilburg 1927-1954
p. 7
- Wijers, Th.R.J. (KVP) – minister van Justitie 1948-1950
p. 41
- Wijmen, W.J.I. van – advocaat-procureur 1933-1984
p. 194
- Wijssen, J. – ambtenaar ministerie van Economische Zaken (directie Orderingszaken en directoraat-generaal Middenstand en Toerisme)
p. 111
- Wilhelmina – Koningin der Nederlanden 1898-1948
p. 60
- Wilson, J.H. – Brits staatsman; premier 1964-1970, 1974-1976
p. 1
- Wingerden, C.W. van (PvdA) – lid Eerste Kamer 1956-1968; algemeen secretaris NVV
p. 202, 210
- Winsemius, A.W. – directeur-generaal Industrialisatie ministerie van Economische Zaken
p. 24, 108
- Witte, H.B.J. (KVP) – minister van Volkshuisvesting, Wederopbouw en Bouwnijverheid 1952-1959; minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening 1966-1967
p. 21, 76, 192, 196
- Witteveen, H.J. (VVD) – lid Eerste Kamer 1958-1963; minister van Financiën 1963-1965; lid Tweede Kamer 1965-1967; vice-minister-president en minister van Financiën 1967-1971
p. 9, 83, 113, 115-119, 124, 126, 129-132, 134-138, 141, 142, 145, 152, 153, 157-159, 161, 199, 201
- Wolf, A.A.J. de (KVP) – lid Tweede Kamer 1956-1963
p. 97
- Woudstra – plv. secretaris-generaal ministerie van Economische Zaken
p. 23, 25
- Wttewaall van Stoetwegen, jkvr. C.W.I. (CHU) – lid Tweede Kamer 1945-1971
p. 3
- Zeeuw, D. de (KVP) – partijvoorzitter 1971-1975
p. 21
- Zeil, P.H. van (CDA) – staatssecretaris van Economische Zaken en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 1982; staatssecretaris van Economische Zaken 1982-1986
p. 41
- Zijlstra, J. (AR) – minister van Economische Zaken 1952-1959; minister van Financiën 1958-1963; lid Eerste Kamer 1963-1966; minister-president 1966-1967
p. 3, 4, 14, 16, 23, 25, 26, 28-34, 37-39, 42-45, 48, 49, 52, 53, 56, 58, 62, 67, 70, 74, 80, 84, 85, 91, 111, 114, 125-127, 140, 156, 157, 171-173, 179-182, 184, 185, 188-197, 199, 203, 211
- Zwanikken, J. (KVP) – lid Tweede Kamer 1956-1967
p. 86
- Zwolsman, R. – bestuurder Exploitatie Maatschappij Scheveningen
p. 24

Veldkamp geeft in deze memoires zijn persoonlijke impressie van het politieke bedrijf gedurende zijn vijftienjarige loopbaan als minister en staatssecretaris.

In 1952 vroeg Romme hem om staatssecretaris van Economische Zaken te worden bij minister Zijlstra. Veldkamps politieke ster rees, hoewel dit door sommigen met argusogen werd bekeken.

De bekroning kwam in 1961 toen hij, tegen de zin van minister-president De Quay, de afgetreden Van Rooy opvolgde als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid.

Deze post bekleedde hij achtereenvolgens in de kabinetten-De Quay, -Marijnen, -Cals en -Zijlstra. Veldkamp geeft een boeiend beeld van het politieke spel, dat zijn hoogtepunt bereikt tijdens formaties en crises.

Zo speelde hij een belangrijke rol in de crisis rond de reclametelevisie, die leidde tot de val van het kabinet Marijnen.

Zijn naam is onverbrekkelijk verbonden met de uitbreiding van het sociale zekerheidsstelsel in de jaren zestig, waarvan de invoering van de WAO door Veldkamp zelf werd gezien als de belangrijkste wet uit zijn politieke loopbaan. Kamerleden plaatsten hem 'in de rij der groten voor wat de sociale verzekering betreft'. Het boek is gelardeerd met typering van personen die Veldkamps politieke pad kruisten.

Het oorspronkelijke manuscript is bewerkt door P.G.T.W. van Griensven en J.M.M.J. Clerx, beiden verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Katholieke Universiteit Nijmegen.

ISBN 90 12 08044 4

Sdu Uitgeverij Koninginnegracht